

THE
KÂSHÎ-SANSKRIT-SERIES

(HARIDÂS SANSKRIT GRANTHAMĀLĀ)

NO. 112.

(Nyaya Section, No. 17.)

* ओ *

सामान्यनिरुक्तिगादाधरी-
गूढार्थतत्त्वालोकः ।

1502

प्रकाशकः—

जयकृष्णदास-हरिदास गुप्तः—

बौखम्बा संस्कृत सीरिज आफिस,

बनारस सिटी ।

THE
KASHI SANSKRIT SERIES.

I (HARIDĀS SANSKRIT GRANTHAMĀLĀ)

112

(Nyāya Section No. 17)

Gūdhārthatattvāloka

A COMMENTARY

On

SĀMĀNYANIRUKTI GĀDĀDHARI

By

SARVATANTRA SWATANTRA

MĪTHILĀ MANDAL MANDAN PANDIT KULPATI

Sri Dharmadatta (Baohha Jha) S'armā

Edited by

Pandit Sri Lakshminātha Jhā

Professor, Benares Hindu University

and

Nyāyāchārya

Pandit S'rī Jagadis'ā S'armā.

PUBLISHED & SOLD BY

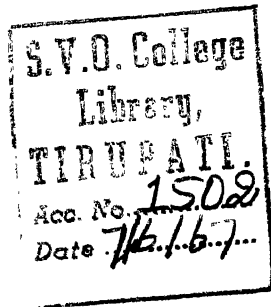
JAI KRISHNA DAS HARIDAS GUPTA

The Chowkhamba Sanskrit Series Office.

Vidya Vilas Press

Benares city.

1935.

[Registered According to Act XXV of 1867.

All Rights Reserved by the Publisher.]

PRINTED BY

JAI KRISHNA DAS GUPTA

Vidya Vilas Press,

Benares City.

ह रि दा स सं स्कु त ग्र न्थ मा ला स मा ख्य-

काशीसंस्कृतसीरिजिपुस्तकमालायाः—

११२

न्यायविभागे (१७) सप्तदशपुष्पम् ।

* श्रीः *

सामान्यनिरुक्तिगादाधरी—

गूढार्थतत्त्वालोकः ।

सर्वतन्त्रस्वतन्त्रमिथिलामण्डलमण्डन—

पं० कुलपति झोपाख्य श्रीधर्मदत्त—

[श्री बच्चा झा] शर्मविरचितः ।

ग्रन्थकर्तुःशिष्येण—

हिन्दूविश्वविद्यालयीय न्यायवेदान्ताध्यापक—

एडिङ्ग श्रीलक्ष्मीनाथ झा शर्मणा

ग्रन्थकर्तुस्तनुजन्मना—

न्यायाद्यनेकशास्त्राध्यापकश्रीजगदीश शर्मणा

च संशोधितः ।

प्रकाशकः—

जयकृष्णदास हरिदास गुप्तः—

बौध्दम्बा संस्कृत सीरिजि आफिस,

बनारस सिटी ।

१९९२

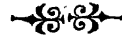
राजशासनानुरोधेन सर्वेऽधिकाराः प्रकाशकेन स्वायत्तीकृताः ।

सर्वविधपुस्तक प्राप्तिस्थानम्—

जयकृष्णदास-हरिदास गुप्तः—

“चौखम्बा संस्कृत सीरिज़” आफिस,
विद्याविलास प्रेस, बनारस सिटी ।

भूमिका ।

यः स्मृतः शरणार्थिभ्यः कल्पद्रुम इवेष्टदः

राधालिङ्गितवामार्धः सकृष्णः शरणं हि नः

अहो विदितमेव समेषां विषयविषयेषु खिन्नमनसां, यत्सर्वेऽपि निसर्गत एव दुःखं जिहासवः सुखामिलाषुकाश्च प्राणिनः । प्राणिमात्रस्य, तादृशेच्छाया औत्सर्गिकत्वात्, तदुपायमधिजिगमिषन्त आत्मतत्त्वावबोधमेव सर्वानुमतं, श्रुतिसम्मतं मतमवगच्छन्ति । सचानात्मभ्यो भेदेनात्मावगतिरेव, सा चानात्माज्ञानेऽशक्यैवेति, तदुपायतयैवानात्मप्रमाणविषयविचारग्रहिलानामेषामनात्मप्रमाणाङ्ग—विचारसमारम्भः । वादिविजयादिकन्तु आनुषङ्गिकमेवास्यफलमिति मोक्षदर्शनाङ्गभूतमेव हेत्वाभाससामान्यलक्षणविवेचनम् । अस्य दर्शनस्य मोक्षोपयोगिता श्रुत्यापिसमर्थिता, आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्य इत्यभिदधत्या । तस्मिन् शोकमात्मवित्, शोकेनात्यन्तं विमुक्तश्चरति इत्यादि श्रुतिशतेनैकविंशतिदुःखात्यन्तविमुक्तेः पुमर्थतोच्चैरुद्धृक्ता च । एवं विधे, मोक्षे विवेकिनो विरक्तस्थैवाधिकारस्तदुक्तं मणिकारेण ईश्वरानुमाने,—तस्माद्विवेकिनः सुखमात्रलिप्सवो बहुतरदुःखानुविद्धमपि सुखमुद्दिश्य शिरोमदीयं यदि याति यातु इतिकृत्वा परदारादिषु प्रवर्तमाना, वरं वृन्दावने रम्ये इत्यादि वदन्तो नात्राधिकारिणः । ये च, विवेकिनोऽस्मिन् संसारकान्तारे कियन्ति दुःखदुर्दिनानि, कियती वा सुखखद्योतिकेति कुपितफणिकणच्छायोपमं संसारसुखं मन्यमानाः सुखमपि हातुमिच्छन्ति तेनाधिकारिण इति—। अतः भोगार्थिनामनुपादेयत्वेऽपि आत्यन्तिकदुःखनिवृत्तेः पुरुषार्थता न हीयते । न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैकेनामृतत्वमानशुः, परीक्ष्यलोकान् कर्मचितान् ब्राह्मणोनिर्वेदमायात् नास्यकृतः कृतेन, दुःखेनात्यन्तं विमुक्तश्चाति, तरति शोकमात्मवित्, अशरीरं वाच सन्तं न प्रियाप्रिये स्पृशत इत्यादिश्रुतिशतसमर्थितश्चायमर्थ इत्युपरम्यते ।

तस्यैतस्य ग्रन्थरत्नस्य सर्वातिशायिस्पृहणीयविचाररत्नाकरस्य यो जनकगुणगौरवेण जननीलोकोत्तरमाहात्म्येन च सर्वानतिशयानस्य अन्यैर्दुरापां भूमिकां नीतस्य विवेचनसर्वभौमस्य गुणगणवर्णने के वयम् । अस्मिन्विवेचने तत्र तत्र ते तेऽपूर्वा अंशा निबद्धा येषां निबन्धनम् न कैश्चित्प्राच्यैरुदीच्यैरपि विद्वद्भैरैर्मनसापि चिन्तितम् । अत्र तत्र पूर्वैरनुद्धृता अपि अंशा शङ्काकलङ्ककवलीकृता उद्धृता इति विदितमेव तर्ककशविचारचातुरीचमत्कृतचेतसाम् । एतन्निबन्धमिवादिमहोत्सवेऽसु स्वकालीनाः प्राच्या प्रतीच्याश्च विद्वत्सर्वभौमाः तेषु तेषु समयेषु तुलिता इति विदितमेवागोपालाङ्गनमाचविद्वद्-ङ्गनमिति नैष विषयः प्रतन्यते ।

तदस्य निर्माता मैथिलान्वयक्षीरोदधिसम्भूतः विद्वद्भुवनविसारियशोमहाः कल्पनाकामिनीकमनीयकान्तः कविताकलाकुलभूमिः तार्किककुलकमलिनीकमलिनीनाथः कलाकुमुदिनीकलाकर इव पूर्वोत्तरमीमांसाकान्तारविहारकमनीयकेशरी वाग्देवीपरमाश्रयः श्री १०६ धर्मदत्तभापरपर्यायः प्रसिद्धश्रीद्वयभक्तानामधेयः शङ्करावतार इव विमूतिधवलः अद्वैतनिष्ठस्तप्रतिष्ठश्च, गोप्यतिमपि यं बुधा अवनिगोप्यतिमभिमन्वते । इमे च कविताकिकसार्धभौममौलिमणयः अतीवसद्गद्याः अतीवोदारचित्ताः सुतनिर्विशेषं शिष्येषु आत्मनिर्विशेषं वन्द्येषु किंवद्वुना आकीटपतङ्गं दययाऽनुकम्पमानाः मैत्रो ब्राह्मण उच्यते इतिस्मृतिं सत्यापयन्तः सर्वेषां हृदयाण्यधिवसन्तो मिथिलामुद्योतितवन्तः । एषाञ्च जन्म १९१७ तमे वैक्रमे संवत्सरे चौत्रेशुकलनवम्याम् इति । एषां च पितामहाः श्रीमहामहोपाध्यायरत्नपाणिभा शर्माणः श्रीदरभङ्गधिपतेः श्रीरुद्रसिंहमहाराजस्य द्वारपण्डिता महर्षय इव अनेकस्मृतिनिबन्धनिबन्धारः आसन् । तत्कृतनिबन्धाश्च-आचारसंग्रहः पार्वणचन्द्रिका-प्रायश्चित्तपारिजातः कृत्यसागरः रामचन्द्रप्रतिष्ठासुवेधिनी मिथिलाह्निकम्-मिथिलेशचरितम्-कृष्णार्चनचन्द्रिका क्षयमासादिविचारः नाडीविचारः महादानवाक्यावली एकोदिष्टसारिणी इति । एतेषु पञ्चषा मुद्रिताः सन्ति । एते सर्वतन्त्रस्वतन्त्रा अपि धर्मनिबन्धानेव निबन्धुः धमकरुचित्वादिति विदितमेव विदुषाम् । एषां पुत्राः श्रीशुक्लपितरः श्रीदुर्गादत्तभाशर्माणः गौतमप्रतिमाः तपस्विनश्च परः सहस्रैः शिष्यैः समुपासिताः अल्पायुषः सञ्जाता इति नैतैर्निबन्धे निब-

इः । एतेषां तनयरत्नभूताः जगद्गुरवः श्रीधर्मदत्तोपाध्यायापरप-
र्यायाः प्रसिद्धा श्रीध्वञ्चाभाशर्माणः एतैर्लक्षाधिकश्लोकसङ्ख्यातानि नि-
वृत्तानि ग्रन्थरत्ननिनि । तानि च व्याप्तिपञ्चकविवेचनम् १ सिद्धान्त-
लक्षणविवेचनम् २ अवच्छेददत्तनिरुक्तिविवेचनम् ३ । व्याप्त्यनुग-
मविवेचनम् ४-व्युत्पत्तिवादगूढार्थतत्त्वालोकः ५ शक्तिवादादिपण्यम् ६
सामान्यनिरुक्तिगूढार्थतत्त्वालोकः ७ पक्षतादिपण्यम् ८ सव्यभिचार-
दिपण्यम् ९ सत्प्रपञ्चदिपण्यम् १० अवयव दिपण्यम् ११ । खण्डन-
खाद्यदिपण्यम्-१२ ईश्वरमहाविद्यानुमानविवेचनम् १३ कुसुमाञ्जलि-
वर्धमानदिपण्यम् १४ न्यायभाष्यटीका-१५ न्यायवार्तिकतात्पर्यटीका-
१६ गोतामधुसूदनागूढार्थतत्त्वालोकः १७ कुरण्डमण्डपसिद्धिटीका १८
अद्वैतसिद्धिचन्द्रिका दिपण्यम् १९ सुलोचनामाधवं चम्पू काव्यं २०
च । इष्टापुर्तेशु च सचतुश्चरणयज्ञपुष्करिणीनिर्मितिः शिवालयनिर्मि-
तिः तत्प्रतिष्ठा अनेकारामनिर्मितिश्च । एतन्निर्मितेषु ग्रन्थेषु व्युत्पत्तिवा-
दव्याप्तिपञ्चकावच्छेदकत्वनिरुक्तिसामान्यनिरुक्तिमधुसूदनागूढार्थत-
त्त्वाल्लोका मुद्रिता एव, खण्डनदिपण्यञ्च आरब्धमुद्रणम् । एते गु-
रवः आजीवनम् स्वगृहवहिवेदिकायामेव परोविशतिच्छात्रान् अन्नव-
खाद्युपकरणैः सुतनिर्विशेषं पालयन्तः अभ्यापयन्ति स्म । अपरे च
नानादिगुदेशेभ्यः समागत्य यतयो विशिष्टमतयो द्विजातयश्च साक-
मध्ययनायवसन्तोऽधिगच्छन्तः शास्त्रणि काशिकादिमहाविद्यापी-
ठमारयन्तः गृहीतक्षेत्रन्यासा इव येषां गृहाण्यध्यवात्सुः इदानीमेतेषां
श्रीधगुरुणां शिष्यैः प्रशिष्यैस्तच्छिष्यैः परः सहस्रैर्व्याप्तमिदं भुवनत-
लमिति विदितमेव समेषां न किञ्चिदत्र वक्तव्यम् । श्रीगुरुः आजी-
वनम् अर्थिसमविभागं स्वीयं मुञ्जानो लोकोत्तरतां स्वचरितततिं नयन्
पुरुषोत्तम इव ब्राह्मया श्रिया पूर्णः सरस्वत्या च सदाश्रितः स्वात्मप्र-
तिष्ठः कदाचिदपि गैकल्यं नान्वभूत । श्रीधगुरोः द्वौ तनयौ तयोर्ज्यै-
ष्ठः गुणज्येष्ठः श्रीपञ्जगदीशभाशर्मा अस्माकं सतीर्थ्यः अतीवसुशी-
लः सुविनोतः सर्वेषु दर्शनेषु निष्णातः श्रीधगुरुणां स्मृतिं इदानी-
तनानां चेतस्सु संदधानः श्रीधगुरुपीठमेवालङ्करोति इत्यस्माकं परं
प्रमोदस्थानम् इतिसंज्ञितः गुरुकुलपरिचयः ॥

एष च निबन्धः चाराणस्यां चौखम्बाकाशोसंस्कृतग्रन्थमालायां श्रे-
ष्ठिहरिदासगुप्तात्मजजयकृष्णदासगुप्तमहाशयेन स्वीये विद्याविलास-

नाम्नि-बन्नालये संमुद्रय प्रकाशितः अस्य च संस्कर्ता श्रीद्गुरुणां प्रियः
 शिष्यः श्रीप० लक्ष्मीनाथभाशर्मा काशिकहिन्दूविश्वविद्यालये न्यायवे-
 दान्ताध्यापकः षड्दर्शनीसमाश्रयः अनेकनिबन्धानां निषष्टा । अत-
 एव सम्भावये चास्य संस्करणं चेतोहरणं विदुषामुपकरणमेवेति ।
 प्रार्थये च नव्यन्यायविवेचनचणान् न्यायरसिकान् यदेतद्विवेचनं संगृह्य
 श्रीद्गुरुणां कल्पनाकलाकलितमपरिमेयवैदुष्यवैभवमनुशीलयन्तः
 नयन्तश्च स्वकल्पनाः प्रौढिप्रकर्षम् अनुभवन्तु तर्ककर्कशविचार-
 जितवादित्रजविजयानन्दम् ॥

* इति *

श्रीद्गुरुवरवद्धाभाचरणसेवाशिवसङ्कल्पः—

काशीस्थगोयनकासंस्कृतमहाविद्यालये धर्मदर्शनाध्यापको—

हरिनाथ शास्त्री—

दर्शनाचार्यः ।

सामान्यनिरुक्तिविवेचना प्रारम्भ्यते ।

व्याजस्वीकृतसेवया विधुरभूदग्रेसरः श्रीमतां
मानव्याहतिकैतवावनमनादीशास्त्रलोकापतिः ।
सम्भिन्नाब्जकुलप्रसूति विभवादम्भोजमब्जालयो
यस्य श्रीगिरिजापदास्तुजयुगं तत्स्यादभीष्टप्रदम् ॥ १ ॥
हेत्वाभासीय सामान्यलक्षणालम्बिनी मुदा ।
गदाधरकृतव्याख्या धर्मदत्तेन वर्ण्यते ॥ २ ॥

अथ दोषेतरभेदानुमापकप्रकृतलक्षणात्मकहेतोर्व्यर्थविशेषणघटि-
तत्वे व्याप्यत्वासिद्धिरूपदोषस्यालक्षणताप्रयोजकस्य समुदयो-
भवेदिति लिङ्गांशनिवेशस्य व्यर्थत्वमेवोद्भावयितुं युज्यते, नयुज्य
तेऽसम्भवात् नच स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वघटितलक्षणे त-
त्सम्भव इत्याशङ्क्यम् तस्यातिव्याप्तिदोषणालक्षणत्वात्, ज्ञानां-
शस्यापि व्यर्थत्वापत्त्या तत्परित्यागस्याप्युचितत्वप्रसङ्गाच्च । न-
च कामिनीज्ञानान्यज्ञानत्वावच्छिन्नमप्रति कामिनीजिज्ञासात्वेन त-
ल्लिङ्गकानुमितौ तदन्यलिङ्गकानुमित्सात्वेन च प्रतिबन्धकत्वेन
च कामिनीज्ञानानुमित्यादावतिप्रसङ्गइति तद्वारणाय ज्ञानपद-
सार्थक्यमिति वाच्यं तत्प्रतिबध्यतायाः कामिनीविषयकतादृशानु-
मितौ तदन्यलिङ्गकानुमितौ चासत्वेनानुमितित्वाव्यापकत्वात् समा-
नविषयकानुमितित्वावच्छिन्नं प्रति समानविषयकप्रत्यक्षसामप्रतिवे-
न प्रतिबन्धकताया विशेषणविषयकत्वावच्छिन्नतया विशे-
रणेऽतिव्याप्तेरप्येकदेशातिव्याप्तिविलक्षणत्वेन वार्य्यतायास्तुल्य-
तया ज्ञानपदोपादानेपि तस्या वारणस्याशक्यत्वेनेदशातिव्या-
प्तेरनुद्भावनयित्वाच्च विषयित्वसामान्यनिष्ठस्वरूपसम्बन्धरूपाव-
च्छेदकत्वघटितलक्षणस्य कथञ्चित्क्षोदक्षमत्वेपि लिङ्गविषयज्ञा-
नियद्विविधयित्वावृत्तिभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावस्य यद्विषयि-

तावृत्तिभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावतो भेदेन व्यर्थत्वासम्भा-
वात् । नच समानाकारकज्ञानीयविषयत्वयोरैक्यपक्षे लिङ्गविषयकस
मूहालम्बनज्ञानमादाय लिङ्गविषयकज्ञानीयत्वस्य यद्विषयित्वसामा-
न्य एव सत्त्वेन द्वितीयाभावस्यापि तत्र सत्तया न तयोर्भेदइतिवाच्यं
तथासति लिङ्गघटितोक्तावच्छेदकत्वत्वस्य सम्भवदतिप्रसङ्गाद्य-
नापादकलघुधर्मान्तरकतया प्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन तदव-
च्छिन्नाभावस्याप्रसिद्ध्या तदघटितलक्षणरूपहेतोरप्यप्रसिद्धतया
कस्य व्यर्थविशेषणघटितत्वमुद्गावनीयं स्यात् । वस्तुतो ऽनतिरिक्त-
वृत्तित्वस्य स्वव्यापकतत्कत्वरूपस्यैव लक्षणे प्रविष्टतया तत्र वै-
यर्थ्यशङ्काया एवानुन्मेषात् यद्विषयकनिश्चयवृत्तिभेदप्रतियोगिताव-
च्छेदकत्वाभावात् लिङ्गविषयकत्वावृत्तेः तद्वृत्तिलिङ्गविषयकयद्विषयक
निश्चयवृत्तिभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावस्य भेदादित्याशयेनाह

लिङ्गांशनिवेशस्यनिष्प्रयोजनकतयेति, अनतिप्रयोजनकतयेत्यर्थः उ-
त्कटेच्छानधीनेच्छाविषयत्वमनतिप्रयोजनकत्वं तच्च तद्विशे-
षणे स्वज्ञानविषयप्रकृतहेतुतावच्छेदकवत्वरूपसम्बन्धस्य दुष्टल-
क्षणघटकस्य सूचनेनापाततः फलवत्तया दोषलक्षणघटकेपीच्छा-
विषयत्वमिति वर्त्तते औत्कट्यं जातिविशेषः विषयिताविशेषो-
वा, निः प्रयोजनत्वञ्च न फलाभावानिबन्धनेच्छानधीनेच्छाविषयत्वं
निष्फले फलानात्मके चेच्छाविषयत्वस्यैवासम्भवात् किन्तु फलाभा-
वानिबन्धनेच्छाविषयत्वाभाव एवेति बोध्यम् ॥

अथ लिङ्गाज्ज्ञानं लिङ्गज्ञानमिति विग्रहाश्रयणेन लिङ्गाज्जनितं
यज्ज्ञानमिति विग्रहाश्रयणेन वा लिङ्गजन्यत्वस्य लिङ्गविषयकज्ञाननिष्ठा-
व्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकताकजन्यत्वरूपस्य लाभे-
नानुमितित्वस्य लाभाद् यद्विषयकानुमितित्वव्यापकत्वघटितलक्ष-
णलाम इति संशयाहार्यज्ञानमादायासम्भवधारणस्यैव लिङ्गांशनि-
वेशनप्रयोजनत्वेन न निष्प्रयोजनत्वसम्भवइति ॥

यत्तु वह्निरवृत्तिरित्यत्र वह्निमद्रूपबाधेऽव्याप्तिः वह्निमत्त्वावच्छिन्नवि-
षयकज्ञानस्य निर्धर्मितावच्छेदककस्यानुमितित्वाविरहात् पर्वतत्वा-
द्विधर्मितावच्छेदककज्ञाने च वह्निमत्त्वावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकवि-
षयिताशून्यत्वस्य विवक्षणीयस्य विरहात् । नच वह्नयसंयुक्तवह्नि-
र्मिके वह्निमान्वह्निरिति ज्ञाने ऽनुमितावस्थापकविषयताया अभावा-

श्राव्याप्तिसम्भव इति वाच्यं प्रमेयरूपमवृत्तीत्यत्र प्रमेयरूपवाधे स्वरूपेण प्रमेयरूपमवृत्तीत्यत्र प्रमेयरूपवाधेचाव्याप्तेरनुद्धारात् तदोषविषयका व्यापकविषयताशून्यानुमित्यप्रसिद्धेरिति । नच तादृशस्थले सर्वत्रैव प्रमेयरूपवादिविशेष्यकस्वरूपतः किञ्चित्प्रकारकभ्रमानुमितेरेव तादृशत्वान्नाव्याप्तिरिति वाच्यं, यादृशवस्तुपक्षकावृत्तित्वसाध्यकस्थले तादृशवस्तुमद्रूपबाधविषयकज्ञानं न भ्रमस्तत्राव्याप्तेर्दुरुद्धरत्वात् ॥

यत्तु किञ्चिद्रूपावच्छिन्नविषयताविशिष्टयद्रूपावच्छिन्नविषयत्वा व्यापकविषयताशून्यत्वनिवेशनीयं वैशिष्ट्यञ्च स्वनिरूपितत्वस्वावच्छिन्नत्वान्यतरसम्बन्धेन बोध्यम् । यद्वा किञ्चिद्रूपावच्छिन्नविषयत्वा व्यापकविषयताशून्यत्वं विवक्षणीयम् तत्र तादृशाभावश्च न वस्तुत्वसमानाधिकरणावच्छेदकताकविषयताकत्वसमानाधिकरणभेदप्रतियोगितानिरूपितविषयित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितनिरूपकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतावद्रूपावच्छिन्ननिरूपितविषयित्वन्नास्तीतिप्रतीतिसिद्धौ वस्तुत्वसमानाधिकरण्यनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकतात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकत्वानिरूपितावच्छेदकतया परम्परानिरूपितप्रतियोगिताकोऽसम्भवात् रूपमात्रस्यैवावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतावत्त्वात् । किन्तु वस्तुत्वसमानाधिकरणाधेयत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकतात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकत्वानिरूपितावच्छेदकतया परम्परानिरूपितप्रतियोगिताकः तथाच वह्निरवृत्तिरित्यादौ वह्निमान्पर्वत इत्यादिदोषविषयकानुमितेर्वह्निमत्पर्वतत्वादिनिष्ठावच्छेदकताकविषयताकत्वसमानाधिकरणभेदप्रतियोगितानिरूपितपरम्परावच्छेदकतावद्रूपावच्छिन्नविषयित्वाभाववत्त्वान्नाव्याप्तिरिति तत्तुच्छम् उक्ताभाववदनुमितिबृत्तिभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वन्नास्तीतिप्रतीतिसिद्धाभावस्य लक्षणघटकत्वे प्रतिबन्धकतायान्तस्यासम्भवेन लक्षणासम्भवापत्तेः जातिमान्वह्न्यभाववानित्यनुमितेरपि वह्न्यभाववज्जातिमत्त्वनिष्ठावच्छेदकत्वघटिताभाववत्त्वादिति तादृशाभावव्यकिमदनुमितिबृत्तिभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वन्नास्तीतिप्रतीतिसिद्धाभावाः तादृशाभाववृत्त्युभयावृत्तित्वसमानाधिकरणनिरवच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतानिरूपितानुमितिनिरवच्छेदकतया परम्परानिरूपितप्रतियोगिताकाभावत्वेनानुगतेन

लक्षणे निवेद्याः तथाच बह्वभाववद्भूतत्वेनिष्ठावच्छेदकताकविषयताकत्वसमानाधिकरणभेदघटिताभावव्यक्तिमदनुमितिवृत्तिभेद प्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावस्य प्रतिबन्धकतायां सत्त्वेन लक्षणसमन्वय इव पर्वतोवह्नयभाववानित्यत्र बहिमतपर्वतत्वेनिष्ठावच्छेदकताकविषयताकत्वसमानाधिकरणभेदघटिताभावव्यक्तिमत्त्ववृत्तिवावच्छिन्नविषयताकानुमितिवृत्तिभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावस्य बाधप्रतिबन्धकतायां सत्त्वेन बहिःत्वावच्छिन्ने बाधैकदेशेऽतिव्याप्तिरपि स्यात् सिद्धान्ते चानुमितित्वाप्रवेशेन बहिरित्याकारके तादृशाभावव्यक्तिमन्निश्चये प्रतिबन्धकत्वासत्त्वेन नातिव्याप्तिः ॥ नच बह्विविशेष्यकसमवायेन स्वरूपतः पर्वतत्वादिप्रकारकानुमितेस्तादृशत्वान्नात्रापि पक्षे दोष इतिवाच्यं यादृशवस्तुप्रकारकयादृशवस्तुविशेष्यकञ्ज्ञानञ्च भ्रमस्तादृशवस्त्वभावसाध्यकपर्वतादिपक्षकस्थले तादृशवस्तुमत्पर्वतरूपबाधैकदेशे तादृशवस्तुन्यतिव्याप्तेर्दुरुद्धरत्वादिति किञ्चिद्रूपावच्छिन्नाविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यत्वनिवेशेऽतिव्याप्तिः यद्रूपावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयिताशून्यत्वनिवेशे प्रमेयमवृत्तीत्यादावव्याप्तिरित्युभयतः पाशारज्जुरिति हेयल्लिङ्गाज्ज्ञानमिति विग्रहेण व्याख्यानम् ॥

अथेयम्वाचोयुक्तिर्युक्ता जगदीशव्याख्यायां तन्मतेऽव्यापकविषयताशून्यत्वस्य लक्षणघटकत्वाभावात् तथाच दीधित्युक्तलिङ्गांशनिवेशाविवक्षितत्वे तद्व्याख्यायाङ्कथ्यन्ताया अनिवृत्तिरिति ॥ यत्तु महानसपक्षकमहानसीयबह्वयभावसाध्यकमहानसीयबह्वीतरबह्वयभाववन्महानसकालीनधूमहेतुकस्थले बह्विमन्महानसेऽतिव्याप्तिः प्रकृतलिङ्गाज्ञानजन्यबह्विमन्महानसविषयकानुमितेर्महानसीयबह्वित्वावच्छिन्नप्रकारकत्वेन प्रकृतानुमिति प्रतिबन्धकत्वात् । गदाधरमते तु बह्वयभावसाध्यके प्रागुक्तपक्षहेतुके बह्विमन्महानसेऽव्याप्तिरेव प्रकृतलिङ्गाज्ञानजन्यदोषविषयकानुमितेर्महानसीयत्वावच्छिन्नविषयकत्वेनाव्यापकविषयताशून्यत्वविरहात् । नच लिङ्गांशे प्रकृतत्वनिवेशे प्रयोजनविरहेण नोक्तदोषयोस्सम्भवइतिवाच्यं महानसीयबह्वीतरबह्वयभाववन्महानसपक्षके प्रागुक्तदोषयोस्सम्भवात् बह्विमत्तादृशमहानसविषयकानुमितेर्महानसीयबह्वित्वावच्छिन्नप्रकारकत्वादिति तत्तुच्छम् पक्षे महानसीयबह्वयभावग्रहकाले पक्षधर्मिकबह्वयानुमितेर्महान-

सीयवह्निवावच्छिन्नप्रकारकत्वासम्भवात् वाधेनेतरवाधस्य दुर्व-
लत्वात् वह्निवावच्छिन्नविधेयताप्रयोजकस्य च परामर्शस्य प्रति-
बन्धकाभावस्य च सत्त्वेन तन्निरूपकत्वस्य च सम्भवाद् दोषयो-
रभावात् ॥ यदिचानुभववलात्तत्रानुमितिरेव नस्वीक्रियत इत्युच्यते
तदापि प्रकृतलिङ्गजन्याया अपि वह्निमत्तादृशमहानसादिविषयि-
ण्या वह्निमत्तादृशमहानसत्त्वाद्यवच्छिन्नविधेयतानिरूपिकाया महा-
नसीयवह्निवावच्छिन्नप्रकारताशून्याया अनुमितेस्सम्भवेन तत्र प्र-
तिबन्धकत्वाभावात्तादिव्याप्तिसम्भवइतिगृहाण ॥ नच गदाधरमतेऽ-
व्याप्तिः स्वरूपसम्बन्धेन वह्निमत्तादृशमहानसविधेयकमहानसोद्दे-
श्यकानुमितेरेवाव्यापकविषयताशून्यत्ववत्याः सम्भवात् ॥ यत्तु यदि
स्वरूपत्वादिना संयोगाद्यवगाहिसंसर्गभ्रमस्यासम्भवो यदि च
प्रमेयत्वेन वह्निमन्निखिलतादृशप्रमेयावगाहिज्ञानस्यैव यद्रूपाव-
च्छिन्नविषयताकत्वं यदिवा प्रमेयत्वादिना गुणादीनामपि न संयोगा-
दिनाभ्रमस्तदा वह्निमदनुयोगिकस्वरूपेण महानसीयवह्नीतरवह्ण-
भाववत्प्रमेयपक्षकवह्णभावसाध्यकस्थले तादृशप्रमेयत्वावच्छेदेन
वह्निमत्तादृशप्रमेयवाधे गदाधरमतेऽव्याप्तिर्दुर्बद्धा दोषघटकस-
म्बन्धमात्रेणैव तादृशप्रमेयवत्त्वप्रसिद्धिसम्भवेन तदवच्छिन्नविष-
यताया अव्यापकीभूताया दोषविधेयकानुमितौ नियमेन सत्त्वात् ।
वह्णभावश्चात्र कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकः तेन स्व-
रूपेण वृत्तिमतोऽर्थसादिरूपप्रमेयस्यापि वह्निमत्त्वेन दोषघटकत्व-
सम्भव इति तत्र तादृशप्रमेयोद्देश्यिकायाः स्वरूपेण महानसीय
वह्निप्रकारिकाया अनुमिते स्तथात्वस्य सम्भवात् इति चेन्न अनुमि-
तेस्संशयाकारतामते संशयाकारानुमितौ प्रतिबन्धकत्वासत्त्वेनास-
म्भववारणाय संशयान्यत्वस्य अप्रामाण्यज्ञानास्कन्दितानुमितिमादा-
याव्याप्तिवारणायप्रामाण्यज्ञानानास्कन्दितत्वस्य च ज्ञानपदार्थता-
वच्छेदकतया विवक्षणीयतया लिङ्गज्ञानजन्यत्वस्य व्यावर्त्यभावे-
न लिङ्गपदस्य तत्र निष्प्रयोजनलक्षणास्वीकारस्यानुचितत्वात् ॥
अथाहार्यज्ञानमेव व्यावर्त्यमितिवेत् सत्यम् परन्तु ज्ञानपदल-
क्षणाया आवश्यकत्वे संशयान्यत्वाप्रामाण्यज्ञानानास्कन्दितत्वरू-
पधर्मद्वयविशिष्टज्ञानलक्षणायाङ्गौरवात् प्रतिबन्धकतावच्छेदकीभू-
ताभाववदन्यत्वविशिष्टज्ञानलक्षणैवोचिता अभाववत्ताच्च स्वप्रति-

योगितादात्म्य स्वप्रतियोगित्ववत्त्वान्यतरसम्बन्धेन प्रतियोगित्ववत्ता-
च स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नस्वावच्छिन्नाधिकरणत्वसम्बन्धेन ॥

इदन्तुवोधयम् भेदस्याव्याप्यवृत्तित्वेऽनियताहार्यस्योत्पत्ति-
क्षणमात्रावच्छेदेनाप्रामाण्यज्ञानवतो ज्ञानस्यापिचाहार्यभेदवत्त्वाद्-
प्रामाण्यज्ञानवदन्यत्वाच्च भेदएव प्रतिबन्धकतावच्छेदकीभूतोऽभाव,
इति स्वप्रतियोगितादात्म्यमात्रं संसर्गः । यदि भेदोऽव्याप्यवृत्तिस्त-
दाऽप्रामाण्यज्ञानाभावादिवत्संशयत्वाभावस्यैव प्रतिबन्धकतावच्छेद-
कत्वमभ्युपेत्य स्वप्रतियोगित्ववत्त्वमेवसंसर्गइति एवञ्चाहार्यज्ञान-
स्याप्यतएववारणसम्भवे दुर्वारमेवाव्यावर्त्तकत्वं लिङ्गज्ञानजन्य-
त्वस्य ॥ एतेन संशयाकारानुमित्यस्वीकारेऽपि नक्षतिः अप्रामाण्य-
ज्ञानास्कन्दिनानुमितिवारणाय ज्ञानपदलक्षणाया आवश्यकत्वेऽ-
भाववदन्यत्वविशिष्टज्ञान एव तस्या उचितत्वाद्दशास्त्रसमासाश्र-
यणापेक्षया यद्वा लक्षणाया आवश्यकत्वेऽनिरुद्धाया अप्रामाण्य-
ज्ञानाभावविशिष्टानुमितावेव तत्करणमुचिततत्त्वानुमितित्वलाभार्थ-
लिङ्गपदोपदानमित्याशयः ॥

यादृशपक्षसाध्यकदोषविषयकानुमितेरप्रसिद्धिस्तादृशस्थलेऽ-
व्याप्तिरिति तु ऋजवइत्यलम् ॥

यद्यप्यत्र अव्यापकविषयताशून्यत्वस्य ज्ञानविशेषणत्वावश्यक-
त्वे हेत्वघटितदोषमात्रे लक्षणासम्भव एवाविवक्षितत्वबीजत्वेनोद्भाव-
यितुमुचितः तथाप्यव्यापकविषयताशून्यज्ञानीयत्वस्य विषयताविशे-
षणत्वेन विवक्षयान्दोषासम्भवादनतिप्रयोजनत्वमेव तद्वीजत्वेनोक्त-
म् ॥ यद्वा लिङ्गविषयकत्वं न लिङ्गतावच्छेदकावच्छिन्नविषयताकत्वक-
पं हदोवहिमान्वह्निमद्भ्रदादित्यत्र दोषविषयकलिङ्गविषयकज्ञानस्या-
हार्यत्वेनाव्याप्यापत्तेः ॥ यत्तु हदोवहिमाञ्जलवद्भ्रदादित्यत्र बहुय-
भाववज्जलवत्यतिव्याप्तिः, बहुयभाववज्जलवद्विषयकनिश्चयस्य ज-
लवद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयकस्य निश्चयविशिष्टनिश्चयत्वेन प्रतिबन्ध-
कत्वादिति तज्जुञ्जम् विवक्षणीयस्य विशिष्टद्वयाघटितत्वस्य फ-
लतो निश्चयविशेषणताया एव लाघवेन युक्ततया अतिप्रसक्तेरसम्भ-
वात् तस्माद्व्याप्तिवारणाय लिङ्गनिष्ठविषयताकत्वमेव निवेद्यन्त-
थाच न हेत्वघटितदोषेष्वव्याप्तिसंभवइति ॥

केचित्त्वव्यापकविषयतायां लिङ्गतावच्छेदकावच्छिन्नविषयताव-

हिर्भूतत्वम्बिशेषणन्तथाच न दोष इतिवदन्ति तदसत् इदोवह्नि-
मान्वह्न्यभाववज्जातिमत इत्यत्र जातिमान्वह्न्यभावनितिज्ञानस्य
तथासत्यवारणादव्याप्तेस्तदवस्थानादिति ॥

अत्र बाधादिज्ञानस्य लिङ्गविषयकत्वाद्वयर्थत्वाच्चेत्यभिहि-
तं मथुरानाथेन चिन्तामणिव्याख्याने तस्यायमाशयः यद्विष-
यकत्वेनेतितृतीयया यद्विषयकत्वस्येवोद्देश्यविधेयभावमहिम्ना लि-
ङ्गविषयकत्वस्याप्यवच्छेदकत्वलाभसम्भवेन तद्विषयायाम्बाधादि-
ज्ञानस्य लिङ्गविषयकत्वानियमेन तत्प्रतिबन्धकतायान्तस्यानव-
च्छेदकत्वादव्याप्तिः लिङ्गविषयकत्वेऽवच्छेदकत्वाविवक्षणे चानति-
प्रयोजनकत्वमिति ॥

तृतीयार्थोवच्छेदकत्वमिति अथात्र विषयोघटो विषयिज्ञानमित्यु-
भयविधानुभवादनुव्यवसाये भासमानविषयसम्बन्धस्य विषय-
तारूपत्वे विषयितारूपत्वे वा क्षत्यभावाच्च विषयत्वमतिरि-
क्तं तन्निरूपकत्वं विषयित्वं विषयित्वमतिरिक्तन्निरूपकत्वमेव वि-
षयत्वमित्यत्र विनिगमकाभावाद्विषयत्वविषयित्वयोर्द्वयोरेव वि-
लक्षणयोस्सिद्धौ कस्य प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वमिति विमर्षे वि-
षयित्वं न प्रतिबन्धकतावच्छेदकङ्गौरवात् तथाहि पर्वतोवह्नि-
मानित्यस्य पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवह्नित्वावच्छिन्नप्रका-
रतानिरूपितप्रकारितावन्निश्चयत्वेन, प्रतिबन्धकत्वम्वाच्यं नहि तत्र
प्रकारत्वविशेष्यत्वे अप्रवेश्य पर्वतनिरूपितविशेष्यत्ववह्निनिरूपित-
प्रकारित्वयोस्साक्षादवच्छेदकत्वसम्भवः पर्वतांशे बह्मनवगाहिनो-
पि वह्निप्रकारकपर्वताविशेष्यकज्ञानस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तेः । नच
प्रकारविशेष्ययोर्मध्ये विशेषणावलम्बत्वेन विशेष्यस्य प्रधानत-
या विशेष्यितारूपाविशेष्यसम्बन्धावच्छिन्ने प्रकारित्वलक्षणविशेष-
णसम्बन्धाभ्युपगमात् प्रकारित्वावच्छेदकविशेष्यितावन्निश्चयत्वेन,
प्रतिबन्धकत्वे न गौरवम् । अस्तुवा परस्परमवच्छेद्यावच्छेदकभाव-
स्तावतापि न नोहानिः कल्पनागौरवमितिचेत् ममावच्छेदद्याव-
च्छेदकभावस्य कल्पनं तव निरूप्यानिरूपकभावस्येत्यविशेषादेकसद्-
भावेऽपराकल्पनस्याभ्युभयोस्तुल्यत्वादितिवाच्यं द्रव्यनिरूपितप्रका-
रिताया वह्निनिरूपितत्वेन द्रव्यवान्पर्वतइत्यस्य प्रतिबन्धकत्वाप-
त्त्या वह्नित्वावच्छिन्ननिरूपकतानिरूपितप्रकारित्वावच्छिन्नत्वं प्रवेश-

नीयमिति बह्विधावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितत्वघटितस्यावच्छेदकत्वापेक्षया गौरवात् ॥ नचाविषयीभूतस्यावच्छेदकत्वासम्भवेनावच्छेदकनिरूपिताया अपि विलक्षणविषयितायाः स्वीकृततया तस्याः प्रकारितायाश्चावच्छेद्यावच्छेदकभावेन बह्वित्वनिरूपितविषयित्वावच्छेद्यप्रकारित्वावच्छेद्यत्वप्रवेशेन गौरवाभावः यद्विषयत्वयोर्भिरूप्यनिरूपकभावस्तन्निरूपितविषयित्वयोरवच्छेद्यावच्छेदकभावस्याभ्युपगम्यत्वेन सर्वसामञ्जस्यादिति वाच्यं प्रमेयत्वादिना बह्वित्वमवगाहमानस्यापि प्रतिबन्धकत्वापत्तेः तज्ज्ञानवृत्त्यवच्छेदकतानिरूपिताविषयिताया बह्वित्वनिरूपितत्वात् निरवच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपितत्वप्रवेशे गौरवात् इतिकेचिदाहुः ।

तदपरे नमन्यन्ते तथाह्यत्र यद्यपि विषयितायान्निरवच्छिन्नत्वमवच्छेदकत्वानिरूपितत्वं तच्च नावच्छेदकनिरूपितविषयित्वे सम्भवति प्रकारनिरूपितविषयित्वस्यावच्छेदकत्वात् तथाप्यवच्छेदकनिरूपितविलक्षणविषयित्वानवच्छिन्नत्वरूपं तत्कार्यकारिविशेषणन्तत्राप्यस्त्येव नच प्रमेयत्वेन प्रमेयस्यावच्छेदकत्वे प्रमेयत्वानिरूपितविषयित्वे तदसम्भवः तस्य प्रमेयानिरूपितविलक्षणविषयित्वावच्छेद्यत्वादिति वाच्यम् विषयित्वस्य प्रतिबन्धकतावच्छेदकतायामप्येतत्पर्यनुयोगस्य परस्परनिरूप्यनिरूपकभावानभ्युपगमेन तत्रेवात्रापि परस्परवच्छेद्यावच्छेदकभावानभ्युपगमेन परिहारस्यापिच तुल्यत्वात् परस्परनिरूप्यनिरूपकभावाङ्गीकारे ऽवच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतानिष्ठनिरवच्छिन्नत्वं यथा स्वनिरूपितत्व स्वमिन्नावच्छेदकतानिरूपितत्वोभयसम्बन्धेनावच्छेदकताविशिष्टान्यत्वं तथा तन्निरूपितविषयितानिष्ठमवच्छेदकनिरूपितविलक्षणविषयितया स्वावच्छेद्यत्व स्वमिन्नावच्छेद्यत्वोभयसम्बन्धेन विशिष्टं यत्तदन्यत्वं तद्वाच्यम् ॥ वस्तुतो विषयितानिष्ठं विशेष्यत्वानवच्छिन्नत्वमिव विषयितानिष्ठं विशेष्यत्वानवच्छिन्नत्वमेव तद्विवाक्षितम् नचास्माकमेकमेव तत् भवतान्तु विशेष्यतावच्छेदकनिरूपितविषयित्वे विशेष्यत्वानवच्छिन्नत्वासम्भवेन यथायथाम्बिलक्षणविषयित्वानवच्छिन्नत्वं तद्विशिष्टान्यत्वञ्च तद्वाच्यमित्यनेकरूपत्वं तत्र तत्र गौरवञ्च किञ्च साक्षात्परम्परासाधारणानिरूपितत्वाभ्युपगमे प्रमेयवतो विशेष्यतावच्छेदकत्वे प्रमेयत्वरूपावच्छेदकनिरूपितविषयित्वे त्रिप्रकारस्य तस्यासम्भवः ।

नच विशेषित्वानवाच्छिन्नत्वस्य सम्भवः प्रमेयत्वानिष्ठावच्छेदक-
ताया विशेष्यतानिरूपितत्वस्य कथञ्चित्सत्त्वे तन्निरूपितविषयि-
त्वयोरवच्छेद्यावच्छेदकभावसम्भवादितिवाच्यं पर्वतोवह्निमानित्य-
त्र पर्वतत्वे पारतन्त्र्येण वह्निमानस्य स्वीकृततया भवत्कल्पेपि
पर्वतत्वादिनिष्ठावच्छेदकतायाम्बिशेष्यत्वानवाच्छिन्नत्वासम्भवादि-
ति पारतन्त्र्याविशेष्यत्वावाच्छिन्नावच्छेदकतानिष्ठानिरवच्छिन्नत्व-
स्यान्यादृशस्यैव वाच्यतयाऽनेकरूपतायास्तुल्यत्वादवच्छेद्यावच्छेद-
कभाववैलक्षण्याभ्युपगमेन तत्सम्पादनेनैकरूपतोपपादनस्यावच्छे-
द्यावच्छेदकभावापन्नत्वात्तन्त्र्याविषयत्वद्वयनिरूपितविषयित्वयोरव-
च्छेद्यावच्छेदकभाववैलक्षण्यमभ्युपेत्य तादृशावच्छेदकत्वानिरूपित-
त्वप्रवेशेनैक्योपपादनेन तुल्यत्वाच्च ॥

अस्तुवा विशेष्यतावच्छेदकनिरूपितविषयित्वे विशेष्यत्वान-
वाच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपितत्वमेव निरवच्छिन्नत्वकार्यकारित-
यापि नगौरवं संशयस्याप्रतिबन्धकतया तद्वारणाय प्रकारित्वा-
नवाच्छिन्नत्वस्य प्रकारितायामस्माभिः प्रवेक्ष्यत्वात् भवद्भिश्च-
तत्र तत्र प्रकारित्वानवाच्छिन्नप्रकारितानिरूपितत्वस्य प्रवेशनी-
यतया साम्यात् ॥ नच दण्डभाववान्दण्डइतिबुद्धिम्प्रति रक्त-
दण्डवान् पुरुषइतिबुद्धेः प्रतिबन्धकत्वापत्तिः दण्डस्य प्रकार-
त्वाद्विशेष्यत्वाच्च तयोरवच्छेद्यावच्छेदकभावे तन्निरूपितविष-
यित्वयोरवच्छेद्यावच्छेदकभावसम्भवात् प्रतिबन्धकतावच्छेदक-
स्य दण्डत्वावाच्छिन्ननिरूपितप्रकारित्वावच्छिन्नदण्डत्वावच्छिन्ननिरू-
पितविशेष्यत्वस्य सत्त्वादितिवाच्यम् साक्षात्तत्सम्बन्धेन तदभा-
ववत्ताबुद्धौ परम्परासम्बन्धेन तेन तद्वत्ताबुद्धेः प्रतिबन्धकतावार-
णाय विषयत्वस्य प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वपक्षे संसर्गताद्वारकप्र-
कारतानिरूपितत्वाविशिष्टविशेष्यत्वस्य प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वमि-
व विषयित्वस्य प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वेपि संसर्गतानिरूपितवि-
षयित्वद्वारकप्रकारित्वावच्छेद्यत्वाविशिष्टविशेष्यत्वस्यैव तत्त्वम्भावाच्च-
मिति तद्दोषासम्भवात् ॥ नच तत्र निरूपितत्वस्य प्रकारत्वसंसर्ग-
तया प्रवेशोऽत्रचावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य प्रकारत्वसंसर्गतयैत्य-
त्र गौरवमितिवाच्यम् अवच्छेदकतावदतिरिक्तस्याखण्डावच्छेद्य-
त्वस्यैवात्र संसर्गततया प्रवेशेन गौरवाभावात् एवञ्च विनिगमकाभा-

वात् विषयत्वमिव विषयित्वञ्च प्रतिबन्धकतावच्छेदकमस्तु ॥ अथवा घटा-
भावज्ञानञ्च बह्विधत्वाच्च प्रतिबन्धकं प्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्मशून्य-
त्वादित्यादिप्रयोगविषयप्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्माभावस्य निरूप-
कत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य वृत्त्यनियामकसम्बन्धस्य प्रति-
योगितानवच्छेदकत्वपक्षेऽप्रसिद्धेः स्वरूपेण विषयित्वमेव प्रतिबन्ध-
कतावच्छेदकमभ्युपेयमिव विषयतानिरूपकत्वञ्च गौरवादेव न ता-
दृशमिति यद्विषयकत्वशब्दलभ्यस्य यन्निष्ठविषयतानिरूपकत्वस्य
प्रतिबन्धकतानवच्छेदकतया लक्षणवाक्यार्थासम्भव इति पूर्वपक्षे प्र-
तिविधानमुच्यते तात्पर्यान्वयानुपपत्त्या निरूपकत्वसम्बन्धेन यद्वि-
षयताविशिष्टस्य, यन्निरूपितविषयिताविशिष्टस्य वा लक्षणया
समस्तयद्विषयकशब्दघटकशब्दार्थत्वाद्दोषस्य न सम्भव इति ।
तदाऽसम्भव इति न च सर्वपक्षकावृत्तित्वसाध्यकस्थले सप्रका-
रक ज्ञानमात्रस्यैव सर्वधर्मिकावृत्तित्वग्रहप्रतिबन्धकत्वेन गुरुत्व-
त्वविशिष्टेनाऽव्याप्तिः तद्विषयकस्य निर्विकल्पस्य चासम्भवा-
दिति वाच्यम् यत्राधारताप्रतीतिस्तस्यैव सप्रकारकस्य प्रमेय-
त्ववानित्यादिरूपस्य प्रतिबन्धकत्वात् स्वरूपतः प्रमेयत्वप्रकारक-
स्य प्रमेयमिति ज्ञानस्य प्रतिबन्धकताया अनुभवातीतत्वात् तस्य
च गुरुत्वविषयकतयाऽव्याप्तेस्सम्भवात् स्वरूपतस्तत्तद्धर्मप्रका-
रकस्यापि ज्ञानस्य प्रतिबन्धकत्वे उक्तस्थलस्याहार्यस्थलतयैतल्ल-
क्षणे तत्र दोषस्यानुद्धार्यत्वेन तत्स्थलस्यानुपपन्नसनीयत्वादि-
ति भावः ।

शुद्धदत्वेति बह्व्यभावाविशेषितेत्यर्थः तेनाभाववान्हुद् इत्यादि
ज्ञानमादाय दोषसम्भवेऽपि न क्षतिः ।

असम्भवमयेनेति प्रतिबन्धकतावच्छेदकताया हृदविषयताति-
रिक्तबहुधादिविषयत्वेऽपि सत्त्वेन बह्व्यभाववद्भेदविषयत्वस्य
प्रतिबन्धकतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणत्वासम्भवादित्यादिः । न च
प्रत्येकविषयत्वस्यावच्छेदकतापर्याप्त्यनधिकरणत्वे तदनतिरिक्त
समुदाये तदभावापत्त्या प्रत्येकस्य तथात्वे कुतोऽसम्भव इति
वाच्यम् तथैव बहुधादावतिप्रसङ्गात् तद्वारणाय च यद्विषयता
मात्रगत रूपन्तादृशावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमित्यस्य
विवक्षितत्वेऽसम्भवस्य जागरूकत्वादिति भावः ।

यद्रूपावच्छिन्नेति, यद्रूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेद-
 कताकेत्यर्थः तेन बह्व्यभावविशिष्टहृदत्वस्य हृदत्वानतिरिक्तत्वेऽपि
 नासम्भयः तादृशश्च रूपं बह्वित्वबह्व्यभावत्वाभावहृदत्वगतसमु-
 दायत्वमेव नच तद्रूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकता-
 कत्वमभावविशेषितबह्विविशेषितहृदत्वावच्छिन्नविषयतायामपीति दो-
 ष इति वाच्यं बह्वित्वसमवायवह्विप्रतियोगित्वाभावत्वस्वरूपाभावहृ-
 दत्वगतसमुदायत्वमेव हि यद्रूपपदेनोपादेयं विषयतानिरूपिताव-
 च्छेदकत्वञ्च साक्षात्परम्परासाधारणं धर्मसंसर्गसाधारणञ्च विव-
 क्षितं तथाचोक्तविषयतायास्तादृशरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्या-
 सिकावच्छेदकताकत्वविरहाददोषः पटाभावपक्षकघटसाध्यकस्थले
 घटत्वसमवायघटप्रतियोगित्वाभावत्वस्वरूपाभावपटत्वपटप्रतियोगि-
 त्वाभावत्वगतसमुदायत्वस्य पटत्वसमवायपटप्रतियोगित्वाभावत्वा-
 भावघटत्वघटाभावत्वगतसमुदायत्वस्य च समानजातीयसमपदा-
 र्थवृत्तित्वेनाभिन्नत्वप्रतीतावपि न वस्तुतोऽभिन्नत्वम् एकस्य घटाभाव-
 वृत्तित्वादपरस्य च पटाभाववृत्तित्वात् तथासति प्रथमप्रदर्शित-
 समुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकत्वस्य पटा-
 भावबद्धाभावत्वावच्छिन्नविषयतायामभावात् तत्रापि दोषसम्भा-
 वना 'एवमभावपक्षकसंयोगेन वाच्यत्वसाधकस्थले वाच्यत्वत्व-
 स्वरूपवाच्यत्वप्रतियोगित्वाभावत्वाभावाभावत्वगतसमुदायत्वावच्छि-
 न्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकत्वस्य स्वरूपेण वाच्यत्वव-
 दभावेन प्रतियोगितया विशिष्टाभावत्वावच्छिन्नविषयतायान्न
 सत्वम् । यद्यपि तादृशविषयतावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोमितावच्छेद-
 कत्वम्वाच्यत्वत्ववाच्यत्वस्वरूपाभावाभावत्वप्रतियोगित्वगतसमुदा-
 यत्व एव तथापि प्रागुक्तसमुदायत्वस्य वाच्यत्वत्वावच्छिन्ना-
 तियोगित्वे ऽस्य वाच्यत्वविशिष्टाभावत्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वे स-
 त्वमित्युभयोर्भेदात्, नचाभाववद्वाच्यत्वाभावत्वावच्छिन्नविषयता-
 या उक्तरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकत्वादिति
 वाच्यं वाच्यत्वत्ववाच्यत्वप्रतियोगित्वाभावत्वाभावस्वरूपाभावत्वग-
 तसमुदायत्वे भावत्वाभावस्वरूपवाच्यत्वत्ववाच्यत्वप्रतियोगित्वाभा-
 वत्वगतसमुदायत्वाच्चेदस्योक्तविषयतावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगि-
 तानवच्छेदकत्वस्य च स्वीकारात् वाच्यत्वाभाववदभावत्वाव-

छिन्नविषयतायां वाच्यत्वाभाववत्त्वस्याभाववद्वाच्यत्वाभावत्वाव
छिन्नविषयतायां चाभाववत्त्वस्यावच्छेदकत्वे सर्वथैव दोषस
म्भवादुकाधिकरणत्वयोर्भेदात् नचाधिकरणताघटितधर्मावच्छिन्न
विशिष्टविषयत्वस्याधिकरणताप्रकारकज्ञानेपि सत्त्वेन तत्र प्रतिव
न्धकताविरहादोष इति वाच्यं तज्ज्ञानीयविशिष्टविषयताया अदि
करणत्वत्वावच्छिन्नाधिकरणत्वस्यैवावच्छेदकत्वात् प्रकारतया भ
समानधर्मनिरूपिताधिकरणत्वस्यैव सर्वत्र विशिष्टविषयतावच्छे
दकत्वाङ्गीकारात् ।

इदञ्च साक्षात्परम्परासाधारणैकनिरूपितत्वाङ्गीकारेण अन्य
था यद्रूपविशेषितयद्रूपावच्छिन्नविषयत्वमप्रतिवन्धकतावच्छेद
न्तद्रूपविशेषिततद्रूपावच्छिन्नत्वं यद्यद्रूपविशेषितयद्रूपावच्छिन्नं य
दशरूपविशेषितयद्रूपावच्छिन्नञ्च विषयत्वमप्रतिवन्धकतावच्छे
कन्तत्तद्रूपविशेषितयद्रूपावच्छिन्नत्वं तादृशरूपविशेषिततद्रूपावच्छि
न्नत्वञ्चानुगतमनेकमेव लक्षणम्वाच्यगत्यन्तराभावादिति ध्येयम्
यद्यपि बहुयभाववद्भेदादिप्रकारकत्वेन प्रतिवन्धकत्वम
स्ति तथापि ह्रदेवबहुयभाव इति ज्ञानस्य ह्रदप्रकारकत्वेन
नुमिति प्रतिवन्धकत्वमस्ति तत्त्वस्य च बहुयभाववद्भेदेपि
त्वाद्विशिष्टस्य विशेष्यत्वानतिरिक्तत्वान्नासम्भवः तेन दोषप्रव
रत्वस्य प्रतिवन्धकतानवच्छेदकतयाऽसम्भवापत्त्या यत्प्रकारत्वे
त्यादिवक्तुमशक्यमिति शङ्कानिरस्ता एवञ्चोक्तविवक्षायां पक्ष
शेषणकभ्रमविषयसाध्याभावे दोषसम्भवेपि पक्षे यद्यप्यतिव
सिर्भवत्येव तथापि सद्देत्वादिनिष्ठ इत्युक्त्या दुष्टलक्षणातिव
सिर्पर्यन्ततान्दीधित्युक्तातिव्याप्तेराकलय्य पक्षविशेषणकभ्रमविष
मादाय प्रसिद्धसद्देतावतिव्याप्त्यभावात्पक्षविशेष्यकेत्युक्तमित्य
यत्प्रकारकत्वेनेत्यादि ननु पर्वतत्वावच्छेदेन पक्षत्वे बह्वः साध्यता
न्धूमस्य सद्देतुत्वविरहात् पर्वतत्वसामानाधिकरण्येन प
तायां सद्देतुत्वेपि तादृशपक्षसाध्यहेतुकानुमितिमप्रत्यवच्छेदक
च्छेदेनैव बहुयभाववत्तानुद्धेर्विरोधितया तदवच्छेदकप्रकारत
च्छेदकीभूतस्य पर्वतत्वव्यापकबहुयभावप्रतियोगिकस्वरूप
प्रसिद्धत्वात् तेन च बहुयभावस्य धूमेऽसत्त्वात् पक्षविशे
कभ्रममादायापि न दोष इति चेन्न प्रकारतानिरूपितसंसर्ग

वच्छेदकतायाः पर्याप्तनिवेशेप्रयोजनाभावात् तन्निष्ठनिरूपकतानिरु-
पितसंसर्गतायां प्रकारतानिरूपितसंसर्गतावच्छेदकावच्छिन्नत्वमा-
त्रनिवेशेनैवान्यतरसम्बन्धेन पर्वतादिमत्वमादाय दृष्टत्वापत्तिवार-
णसम्भवात् तथाच स्वरूपत्वावच्छिन्नेन संसर्गेण बह्व्यभावस्य
धूमे सत्त्वान्नासङ्गतिः । नचैवं, स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नाधेयत्वनिष्ठसं-
सर्गतायाम्प्रतिबन्धकतावच्छेदकपर्वतनिष्ठप्रकारतानिरूपितायामव-
च्छेदकीभूतं यदाधेयतात्वं तदवच्छिन्नसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नाधे-
यत्वसम्बन्धेन पर्वतस्य धूमे सत्तया पक्षविशेषणकभ्रममादायाप्य-
तिव्याप्तिरिति वाच्यम् प्रतिबन्धकतावच्छेदकप्रकारतानिरूपितसंस-
र्गतानिरूपितसाक्षादवच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेद-
करूपवृत्तित्वस्य निरूपिकतानिरूपितसंसर्गतायाम्बिबक्षितत्वात् त-
थाच बह्व्यभाववान्पर्वतइतिज्ञानीयप्रकारतानिरूपितसंसर्गताया-
श्च बह्व्यभावप्रतियोगिकत्वस्वरूपत्वे एव साक्षादवच्छेदक इति तद-
तिप्रसङ्गसङ्गतिः । पर्वते बह्व्यभावइतिज्ञानीयप्रकारतानिरूपितसंस-
र्गतायाश्चाधेयतात्वस्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्वे धूमनिष्ठसम्बन्धितानि-
रूपितपर्वतनिष्ठनिरूपकतानिरूपितसंसर्गतायाश्च संयोगावच्छिन्नाधे-
यतात्व इति न तस्यास्तादृशरूपवृत्तित्वमिति न पर्वतमादायातिप्रसङ्ग-

अथ संयोगेनबह्व्यभावव्याप्यपर्वतइतिज्ञानीयपर्वतनिष्ठप्रकारता-
निरूपितायां तन्निष्ठनिरूपकतानिरूपितायाश्च संसर्गतायां संयोगसम्ब-
न्धावच्छिन्नत्वाधेयतात्वयोरेव साक्षादवच्छेदकत्वान्निरूपकत्वनिरूपि-
तसंसर्गत्वस्य तादृशरूपवृत्तितया पक्षविशेषणकभ्रममादायापिधूमे-
ऽतिप्रसङ्गः इति चेदत्रकोचित् ।

विधेयसंसर्गे उद्देश्यतावच्छेदकव्यापकत्वमिवोद्देश्यतावच्छेद-
कसंसर्गे विधेयव्यायत्वमपि भासते तुल्ययेग क्षेमत्वात् त-
थाच प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकप्रकारताविशिष्टनिरूपक-
ताकिसम्बन्धितावत्वमेव दृष्टत्वव्यवहारनियामकम्वाच्यम् । वैशि-
ष्ट्यञ्च स्वसामानाधिकारण्य स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व स्व-
निरूपितावच्छेदकतानिरूपितसंसर्गतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्या-
प्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिसंसर्गताकावच्छेदकताकत्वैतन्नित्यसं-
बन्धेन तथाच पर्वतेबह्व्यभावव्याप्य इतिज्ञानीयपर्वतप्रकारता
निरूपितावच्छेदकतानिरूपितसंसर्गताया बह्व्यभावव्याप्यव्याप्य

पर्वतत्वप्रतियोगिकसमवायत्वाभयधर्मावच्छिन्नतया तन्निरूपिताव-
च्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्ते निरूपकता-
वच्छेदकतानिरूपितसंसर्गत्वस्याप्रसिद्ध्या न पर्वतमादायातिव्याप्ति-
रिति वदन्ति ॥

वस्तुतस्तु पक्षविशेष्यकेति यदुक्तं तत्पक्षविशेष्यकस्यैव भ्रम-
स्य प्रकारीभूतौ साध्याभावहेत्वभावावेवादाय प्रसिद्धधूमादावति-
व्याप्तिप्रसङ्गो नतु तद्विशेष्यकपक्षविशेष्यकभ्रमस्य प्रकारीभूतम्प-
क्षविशेष्यीभूतसाध्याभावहेत्वभावावप्यादायेत्याशयेन नतु पक्षविशे-
षणकस्यकस्यापि भ्रमस्य प्रकारीभूतम्पक्षामादाय नातिप्रसङ्गइत्यभि-
प्रायेण तथासति प्रागुक्तप्रकारताविशिष्टत्वविवक्षयामपि द्रव्यवान्
वह्न्यभाववानिति ग्रहकालीनस्य पर्वतेद्रव्यमितिज्ञानस्य प्रतिबन्धक-
तया तदीयपर्वतप्रकारतामादायातिप्रसङ्गस्य दुर्वारतयाऽसङ्गतेर्दु-
र्बारत्वात् । नच तज्ज्ञाननभ्रम इतिवाच्यं भ्रमपदस्य निश्चयपरताया
उक्तत्वात् द्रव्यत्वादिना पदार्थान्तरावगाहित्वेन भ्रमत्वस्यापि सम्पा-
दनीयत्वाच्च एवमुद्देश्यतावच्छेदके विधेयव्याप्यत्वमानं तत्संसर्गघट-
कतयानुभवविरुद्धं पर्वतवह्न्यभावव्याप्य इतिज्ञानानन्तरम्पर्वतत्व-
विशिष्टस्यैवानुव्यवसीयमानत्वात् पर्वतत्वांशे भ्रमत्वे तथात्वञ्च
स्यादन्यथा वह्न्यभाववान्पर्वत इतिज्ञाने पर्वतत्वव्यापकतावच्छेद-
कवह्न्यभावत्वप्रतियोगिकस्वरूपं वह्न्यभावत्वस्य संसर्गतयाभासेत-
तथासति पक्षविशेष्यकभ्रममादावपि नदोषः स्यादित्यलम् ॥

अथ धूमत्ववान्पर्वतोवह्निमान्धूमादित्यत्र अनुमितिप्रातिबन्ध-
कतावच्छेदकप्रकारताश्रयस्य धूमत्वाभावस्य धूमे विरहात् दुष्टत्वानु-
पपत्तिः नच धूमाभाववान्पर्वतइति ज्ञानस्यापि प्रतिबन्धकतया त-
त्प्रकारस्य धूमाभावस्य सत्तयैवास्तु दुष्टत्वमितिवाच्यं धूमाभावस्य-
दोषानात्मकतया तेन दुष्टत्वव्यवहारोपपादन स्यापत्तिपर्यवसायि-
त्वात् । नच धूमत्वनिष्ठपर्वतवृत्तित्वाभावस्य दोषतया प्रतिबन्धकी-
भूतस्य धूमत्वम्पर्वतावृत्तीतिज्ञानस्य प्रकारीभूतन्तमादाय दुष्टत्वमुप-
पादनीयम् धूमस्य समवायेनपर्वतावृत्तित्वादितिवाच्यम् रूपत्ववान्
पर्वतोवह्निमान्द्रूपादित्यत्राव्यासेस्तथापिसम्भवात् । रूपेसमाय-
सम्बन्धावच्छिन्नपर्वतवृत्तित्वाभावविरहात् ॥ नच रूपत्वनिष्ठाधे-
यत्वे पर्वतनिरूपितत्वाभावस्यापिदोषतया तस्य रूपे सत्त्वान्न दोष

इति वाच्यं निरूपकत्वसम्बन्धेन पर्वतनिरूपिताधेयत्वानिरूपिताधेय-
त्वविशिष्ट पर्वतपक्षकवह्निसाध्यकपर्वत निरूपिताधेयत्वहेतौ पक्षता-
वच्छेदकनिष्ठपर्वतावृत्तित्वस्य पर्वतनिरूपितभावस्य पक्षतावच्छेदक-
निष्ठाधेयत्वनिष्ठस्य पक्षनिष्ठपक्षतावच्छेकाभावस्य च हेतावसत्त्वा-
दव्याप्तेर्दुर्वारत्वादिति चेन्न पक्षतावच्छेदकाभावव्याप्यनिष्ठपक्षवृत्ति-
त्वस्योक्तेषु दोषतया दोषज्ञाने प्रकारीभूतपक्षवृत्तित्वस्य प्रागुक्तस-
म्बन्धहेतुषु सत्त्वाभावाद्दोषाभावादिति ॥

तेनसेद्धत्वादीत्यादीति तेनेदमुक्तम्भवति आदिपदग्राह्ये वाधिते-
हेतौ पक्षविशेष्यकसाध्याभावज्ञानस्य प्रमात्वेन पक्षविशेष्यकभ्रमवि-
षयसाध्याभावासत्त्वेनातिप्रसङ्गविरहादसङ्गतिः भ्रमपदस्य निश्चयप-
रत्वे पक्षविशेष्यकप्रमाविषयसाध्याभावादेरेव सत्त्वेनातिव्याप्त्यान
भवतीति तदिदमसङ्गतं पक्षविशेष्यकभ्रमविषयसाध्याभावस्यापि
वाधिते सम्भवात् बहुवभाववान् हृदोघटवाँश्चेति ज्ञानस्य पक्षविशेष्य-
कत्वाङ्गमत्वाच्च नच पक्षविषयसाध्याभावेत्युक्त्या विशिष्टान्वयम-
हिम्ना पक्षे साध्याभावभ्रमस्यैव लाभेनोक्तभ्रमस्य न तथात्वमिवाच्यं
विशिष्टान्वयविवक्षायां प्रयोजनाभावात् पक्षविशेष्यकेत्यस्यापि पक्ष-
तावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यकार्थकतया पक्षतावच्छेदकाद्यंशे भ्रमरूप-
ताया अपि विवक्षितत्वस्य वाच्यत्वात् अन्यथा पर्वततत्त्वेन जलाद्यवगा-
हिवह्वभाववान् पर्वत इत्यादिभ्रमविषयसाध्याभावमादायापि दोषस-
म्भवे तदप्रदर्शनेन न्यूनतास्यात् तथासति हृदत्वेनपर्वताद्यवगाहिवह्व
भाववान् हृदे इतिभ्रमविषयसाध्याभावसत्त्वेनासङ्गतेर्दुर्वारत्वात् स्व-
रूपसमवायोभयसम्बन्धेन बहुवभाववान् हृदइति भ्रमविषयसाध्या-
भावस्यापि सम्भवाच्चेति प्राप्ते प्रतिविधीयते आदिपदग्राह्ये ऽसङ्गतेतौ
भ्रमविषयसाध्याभावासत्त्वेनातिव्याप्तिविरहादसङ्गतौ न तात्पर्यं किन्तु
भ्रमविषयेति विशेषकीर्तनाल्लब्धस्य सङ्गतेतौ भ्रममात्रविषयसाध्याभा-
वमादायातिप्रसङ्गस्यादिपदग्राह्ये ऽसङ्गतेतौ प्रमाविषयसाध्याभावादेरपि
सत्त्वादसम्भवेनासङ्गतौ सा च भ्रमपदस्य प्रतिबन्धकत्वोपयोगि-
निश्चयत्वविशिष्टपरतया न सम्भवति तथासत्युक्तार्थस्यालभात् त-
देवाह प्रमाविषयसाध्याभावादेव सत्त्वेन भ्रमपदस्य यथाश्रुतार्थं याऽ-
सङ्गतिः सा भ्रमपदस्य निश्चयसामान्यपरत्वे प्रमाविषयसाध्याभावा-
देरेव सत्त्वेन न भवतीत्यर्थकेन तेनेत्यादिग्रन्थेन । एवञ्चैवकारोपि सङ्ग-

च्छते अन्यथा भ्रमविषयसाध्याभावसत्त्वस्यासङ्गत्यप्रयोजकत्वेनाव्या-
वर्त्तनीयतया व्यावर्त्याभावेन तदुक्तोर्विफलत्वापत्तेरिति ।

केचित्तु अब्रैवकारोप्यर्थकस्तथासति नासङ्गतिलेशोपीति व-
दन्ति ।

ऋजवस्तु नच पक्षविशेष्यकभ्रमविषयेत्यादिना यत्प्रागत्रोक्तं
तावन्मात्रतात्पर्यमवलम्ब्य तेनेत्याद्युक्तमित्याहुः ।

वह्यभावविशिष्टहृदत्वावच्छिन्नविषयताया इति यद्यपि प्रकारतादिविलक्षणवि-
शिष्टविषयताया अभावेऽप्यनतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वपक्षे न क्षतिः
वह्यभाववद्भ्रदवानितिज्ञानेऽनुमितिप्रतिबन्धके वह्यभाववद्भ्रदत्वा-
वच्छिन्नप्रकारत्वात्मकविषयत्वसत्त्वेन लक्षणसम्भवात् नच तत्र
ज्ञाने वक्ष्यमाणस्याव्यापकीभूतविषयताशून्यत्वस्थाभाव इति वाच्यं
प्रकारत्वविशेष्यत्वादिभिन्नस्य वह्यभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयत्व-
स्थाभावात् तादृशस्य च वह्यभाववद्भ्रदवद्भ्रानितिज्ञाने एव सत्वात्
वह्यभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयत्वस्य प्रकारतात्वादिना ऽव्यापक-
त्वेऽपि विषयतात्वेनैवाव्यापकत्वस्य प्रकृते प्रवेश्यतया क्षातिविरहात्
वह्यभाववद्भ्रदस्य स्वरूपसम्बन्धेन प्रकारत्वेऽव्यापकविषयतायास्त-
त्राशङ्कितुमप्यनर्हत्वाच्च तथापि स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वपक्षे
वह्यभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्नविलक्षणविषयत्वाङ्गीकारस्यावश्यकत्वम-
न्यथाऽसम्भवापत्तेः प्रतिबन्धकतावच्छेदकीभूतवह्यभावत्वावच्छिन्न-
प्रकारतानिरूपितहृदत्वावच्छिन्नविशेष्यतात्वस्य तादृशप्रकारताया
विरहात् तादृशविशेष्यत्वप्रकारत्वयोरवच्छेद्यावच्छेदकभावस्यैव
स्वीकारात् नच विलक्षणविशिष्टविषयत्वाङ्गीकारेऽपि तथैव दोषताद-
वस्थितिमितिवाच्यं प्रमीयवह्यभावत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशे-
ष्यतात्मकस्यैव तस्य स्वीकारात् विशिष्टविषयतात्वविशेष्यतात्वयो-
स्तद्वर्त्मयोरेवातिरिक्तयोरभ्युपगमात् ।

अथ प्रकारतात्वविशेष्यतात्वादिभिन्ने विषयतात्वव्याप्ये वि-
शिष्टविषयतात्वरूपधर्मे मानाभाव इति चेन्न वह्यभावव-
द्भ्रदमहद्भ्रानामित्यनुव्यवसाये विशिष्टवृद्धित्वस्यैव तत्र मानत्वा-
त् तथाहि वह्यभाववद्भ्रदत्वविशिष्टस्य ज्ञाने विशेषणतयाऽव-
श्यमेव तत्सम्बन्धेन विशिष्टज्ञाने भासमानेन भवितव्यं सच व-
ह्यभावविशिष्टहृदत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वेन भासमानोवह्यभा-

वधद्वन्द्वत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपितविषयितात्मक एव भविष्यति-
अन्यधर्मावच्छिन्नप्रतियोगित्वविषयत्वादेरन्यधर्मावच्छिन्नसंसर्गत-
द्वन्द्वकत्वयोरनभ्युपगमात् । नचातिरिक्तविषयित्वकल्पनामपे-
क्ष्य हृदत्वावच्छिन्नविषयित्वस्य कल्पस्यैवसंसर्गत्वमस्तु बहुषभावा
विशेषणकहृदज्ञानानन्तरन्तादृशानुव्यवसायश्च विशेषणतावच्छेदक-
बहुषभावहृदत्वोभयज्ञानविरहादेव न भविष्यतीतिवाच्यं बहुषभाववा-
नृहदइतिज्ञानानन्तरम्बहुषभावाविशेषणकहृदज्ञाने जाते बहुषभावव-
द्वन्द्वमहज्ञानामीत्यनुव्यवसायापत्तेः विशेषणतावच्छेदकप्रकारक-
ज्ञानस्य पूर्वसत्तयैव कारणतया तस्यापि सत्त्वात् हृदत्वावच्छिन्न-
विषयतासंसर्गेण बहुषभावाविशेषणकहृदज्ञानस्यापि बहुषभावव-
द्वन्द्वविशिष्टत्वेन विषयतया तस्य कार्यकालवृत्तितयापिसत्त्वाच्च ।
नच बहुषभावत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितहृदत्वावच्छिन्नविशेष्यतै-
वास्तु संसर्गघटिका तथासति बहुषभाववानृहद इति ज्ञानस्यैव
विषयत्वेन तस्य कार्यकालेऽभावेनापत्यभाव इति वाच्यं बहुषभा-
वत्वेनघटाभावाद्यधगाहिनो बहुषभाववानृहद इति ज्ञानस्याप्रामा-
ण्यज्ञानास्कन्दितस्योत्तरं बहुषभाववद्वन्द्वमहज्ञानामीत्यनुव्यवसा-
यापत्तेः । भ्रमात्मकज्ञानेपि बहुषभावत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितहृद-
त्वावच्छिन्नविशेष्यताकत्वरूपसंसर्गसत्त्वेन बहुषभाववद्वन्द्वस्य स-
त्तया ऽनुव्यवसायस्य प्रमात्वेनाप्रामाण्यग्रहाभावरूपदोषस्यानपेक्ष-
णात् । विशिष्टविषयत्वस्य संसर्गत्वे तस्य प्रमानिष्ठस्यैव कल्पिततया
तेन च संसर्गेण भ्रमविशेष्यकविशिष्टहृदप्रकारकानुव्यवसायस्य
भ्रमत्वेनाप्रामाण्यग्रहाभावरूपदोषस्यापेक्षितत्वेन तदभावेनानुव्यव-
सायासम्भवात् । नच बहुषभावत्वावच्छिन्नबहुषभाववृत्तिप्रकारतानि-
रूपितहृदत्वावच्छिन्नहृदवृत्तिविशेष्यतैवास्तु संसर्गस्तथाच नोका-
पत्तिरितिवाच्यं तत्तद्वर्गेषु बहुषु संसर्गतावच्छेदकत्वकल्पनापेक्षया
लाघवेनातिरिक्तविषयतात्वस्यैव संसर्गतावच्छेदकत्वकल्पनस्योचि-
तत्वात् ।

किञ्च बहुषभाववान्पर्वत इति ज्ञानादप्रामाण्यग्रहास्कन्दिता-
दनन्तरं बहुषभाववत्पर्वतमहज्ञानामीत्यनुव्यवसायापत्तिः बहुषभा-
वत्वावच्छिन्नबहुषभाववृत्तिप्रकारतानिरूपितपर्वतनिष्ठविशेष्यताक-
त्वसम्बन्धस्य भ्रमे सत्त्वेन तदंशे भ्रमत्वविरहेणाप्रामाण्यग्रहाभावरूप-

कोषानपेक्षणान् पर्वतांशे बहुयभावावगाहित्वेन भ्रमत्वेऽपि तदंशे व्य-
 यसायप्रयोजकदोषस्यैवापेक्षितत्वात् विलक्षणविषयित्वस्य संसर्गत्वे
 तस्य भ्रमावृत्तित्वेन तदंशेऽपि भ्रमतया प्रामाण्यग्रहाभावरूपदो-
 षस्य स्थलान्तरवदपेक्षितत्वेन तदभावेनापत्यभावात् । एवम्बहुयभाव-
 चान् इदं ज्ञानम्प्रमात्वेन जानातो बहुयभाववद्भ्रदमहज्ज्ञानामीति
 अयुक्तं नाप्रमात्वेनेत्यनुभवसिद्धं ततश्च तादृशशब्दो भ्रमात्मकज्ञान-
 म्बोधयज्ञप्रामाणं प्रमाणञ्च प्रमास्बोधयन्निति विज्ञायते तत्र द्वितीयार्थे
 विषयित्वे न निरूपितत्वमात्रस्य संसर्गता बहुयभाववद्भ्रदनिरूपि-
 तविषयित्वस्य हृदमात्रज्ञानेऽपि सत्त्वात् विशिष्टधर्मावच्छिन्ननिरूपि-
 तत्वमेव संसर्गस्तस्माद्वाच्यः सच विशिष्टधर्मावच्छिन्नविषयतानि-
 रूपितविषयित्वएववर्तत इति सिद्धम्विशिष्टविषयत्वम् । नच बहुय-
 भाववत्पदसमभिव्याहृतहृदपदोत्तरद्वितीयाया बहुयभावत्वावच्छि-
 न्ननिरूपितविषयित्वावच्छेद्यविषयित्वमेवार्थो बहुयभाववत्पदश्च ता-
 त्पर्यग्राहकं शुद्धहृदत्वावच्छिन्नस्यैव निरूपितत्वं संसर्ग इति न त-
 त्सिद्धिरिति वाच्यं तथासति बहुयभाववत्पर्वतमहज्ज्ञानामीत्यादेरपि
 वाक्यस्य साधुतापत्तेः उक्तञ्च व्युत्पत्तिवादे लोहितवह्निज्ञानामीत्या-
 दिवाक्यस्यासाधुत्वम् ।

केचित्तु इदं ज्ञानं बहुयभाववद्भ्रदवदितिज्ञानं प्रमाविशेष्यकं
 प्रमा भवति भ्रमविशेष्यकम्भ्रमः तस्य भ्रमत्वप्रमात्वे विलक्षणविष-
 यित्वरूपसंसर्गतत्वे एव बहुयभावादिवृत्तित्वाविशेषितविषयतात्वा-
 दिना संसर्गत्वे मानामावादिति वदन्ति ॥

परेतु प्रकारावच्छिन्नत्वमते हृदत्वावच्छिन्नविशेष्यताया एव ब-
 हुयभावावच्छिन्नत्वेन बहुयभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्नतया प्रतिबन्धक-
 तावच्छेदकत्वाच्च दोष इत्याहुः । तस्मातिमनोहरम् विशेष्यतायाम्प्र-
 कारावच्छिन्नत्वे बहुयभाववत्त्वेनहृदमहज्ज्ञानामीत्यभिलापस्यावच्छिन्न-
 त्वार्थकतृतीयाश्रयित्वस्यैव मानत्वेन तृतीयायाः प्रकारार्थकत्वे तत्र
 मानाभावात् । बहुमान् इदत्ववानितिज्ञानम्प्रति बहुयभाववान् हृद-
 त्वानवयमित्येकत्रहृदरीत्या जायमानस्य प्रतिबन्धकत्वापत्तेः इदञ्चिष्ट-
 विशेष्यताया हृदत्वरूपप्रकारावच्छिन्नत्वात् बहुयभावत्वावच्छि-
 न्नप्रकारतानिरूपितत्वाच्च । बहुयभावत्वावच्छिन्नप्रकारतात्वावच्छि-
 न्ननिरूपकतानिरूपितहृदत्वावच्छिन्नविशेष्यतात्वावच्छिन्ननिरूप्यता-

वद्विशेष्यताकज्ञानत्वेन प्रतिबन्धकत्वे गौरवापत्तेरित्यास्तान्तावत् ॥

संशयादौ सत्वात्पुनरिति ननु हृदपक्षकवह्निसाध्यकसंयोगसम्बन्धाव-
च्छिन्नप्रतियोगित्वसम्बन्धावच्छिन्नवह्नयभाववद्भावहेतुकस्थले ह-
दोवह्निमात्रवेतिसंशयस्यापि हेतुमत्त्वग्रहप्रतिबन्धकत्वादव्याप्तिवि-
रहेण नासम्भवसम्भवः यदिचासमानप्रकारकज्ञानस्याप्रतिबन्धक-
त्वपक्षे साध्याभाववदवृत्तित्वविषयकत्वस्यापि प्रकृतानुमितिविशेष-
णत्वेनोपादेयतया प्रकृतस्थले तदप्रसिद्ध्या न तन्नेदानीङ्कोपि प्रसङ्गो-
युज्यत इत्युच्यते तदापि वह्निमद्भ्रदपक्षकषट्साध्यकोक्ताभावहेतु-
कस्थले नाव्याप्तिसम्भव इति चेन्न विशेषणांशे संशयस्वीकारे ऽभा-
वांशे वह्नादिसंशयात्मकहृदोवह्निमात्रवेतिसंशयमादायासम्भवस्य
सम्भवात् ॥ यद्वा संशयादीत्यत्रादिपदात् अप्रामाण्यज्ञानास्कन्दि-
ताहार्थयोःसंग्रहात्तेषामसम्भवे समुच्चित्तानामेव हेतुत्वंविवक्षितं
तथाचोक्तस्थलेऽप्रामाण्यज्ञानास्कन्दितज्ञानमादायाव्याप्तिः संशय-
मादायच गुणोद्भव्यमित्यत्र द्रव्यभेदवहुणरूपवाधविषयकस्य स्वरू-
पतोद्भव्यत्वद्रव्यभेदोभयकोटिकस्य गुणोद्भव्यत्वेतिसंशयस्याप्रति-
बन्धकतयाव्याप्तिर्बोध्या ॥ यद्यपि हृदोवह्निमान्धूमादित्यत्रापि संश-
यमादायाव्याप्तिः सम्भवति तथाप्यव्यापकविषयताशून्यत्वस्य निश्च-
यविशेषणत्वे तदसम्भवान्तश्लोकमिति ॥

ज्ञानपदमनाहार्याप्रमाण्यज्ञानास्कन्दितनिश्चयपरमिति इदमुपलक्षणम् ।
अव्याप्यवृत्तित्वज्ञमानास्कन्दितत्वमपि प्रवेश्य नातोवह्नयभाषवद्भ्र-
दादावसम्भवः भ्रमत्वनिवेशाद् वृक्षः कापिसंयोगवानित्यत्र कपिसं-
योगाभाववद्वृक्षे नातिव्याप्तिः

अनतिप्रसक्तत्वस्यदुर्घटत्वादिति ॥ नन्वनाहार्याप्रमाण्यज्ञानाना-
स्कन्दितनिश्चयीययद्रूपावच्छिन्नविषयतात्वावच्छिन्ननिरूपकताकाधि-
करणत्वे प्रतिबन्धकताशून्यावृत्तित्वस्य विवक्षायाज्ञासम्भवावकाशः
विशिष्टाधिकरणताया विलक्षणत्वेनाप्रमाण्यज्ञानाद्यास्कन्दितज्ञाने
विरहादितिचेन्न अधिकरणताया अधिकरणभेदेन भिन्नत्वे हृददा-
वतिव्याप्तेः हृदत्वावच्छिन्नतादशविषयतात्वावच्छिन्ननिरूपकताका-
धिकरणताया वह्नयभाववान्दृशतिज्ञाननिष्ठायाः प्रतिबन्धकताशून्या-
वृत्तित्वात् ।

यत्तु यद्रूपावच्छिन्नविषयतात्वतादशनिश्चयीयत्वाद्यतिरिक्तधर्मा-

नवच्छिन्नतत्तद्धर्मावच्छिन्ननिरूपकताकाधिकरणतात्वं प्रतिबन्धकता-
 शून्यज्ञाननिरूपितवृत्तितानवच्छेदकमिति विवक्षायाश्चासम्भवो ना-
 व्यतिव्याप्तिरिति तच्चुच्छं विशिष्टाधिकरणतात्वस्याधिकरणतात्वान-
 तिरिक्ततया ऽसम्भवतादवस्थात् तादृशाधिकरणतात्वावच्छिन्न-
 निरूपकतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे ता-
 दृशवृत्तितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितानवच्छेदकत्वनि-
 वेशस्य तादृशाधिकरणतावद्भुत्तिभेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वापे-
 क्षयाऽतिगुरुत्वात् गौरवस्यैवच परिःकृतोपेक्षाविजत्वेनानुसर्त्त-
 व्यत्वात् । तादृशविषयतात्वावच्छिन्ननिरूपकतावच्छेदकतात्वा-
 वच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे प्रतिबन्धकत्वाभाववन्निष्ठा-
 धिकरणतानिरूपकतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितानव-
 च्छेदकत्वस्यापि तादृशनिरूपकताकाधिकरणतावद्भुत्तिभेदप्रतियो-
 गितानवच्छेदकत्वापेक्षया गुरुत्वाच्च । नच यद्रूपावच्छिन्नत्ववि-
 षयतात्वात्तादृशनिश्चयित्वगतसमुदायत्वे प्रतिबन्धकत्वाभाववन्नि-
 ष्ठाधिकरणतानिरूपकतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगिता-
 नवच्छेदकत्वन्निवक्षणीयं तथाच न दोषोनापि गौरवमितिवाच्यं
 हृत्त्वावच्छिन्नत्वविषयतात्वात्तादृशनिश्चयित्ववद्गुणभावत्वावच्छिन्न-
 विषयतानिरूपकतत्त्वगतसमुदायत्वस्यापि तादृशसमुदायत्वरूपतया ।
 तस्योक्तानवच्छेदकत्वेन हृदेऽतिव्याप्तेः । यद्रूपावच्छिन्नत्वादिमात्रवृ-
 त्तिसमुदायत्वस्य निवेशेच गौरवप्रसङ्गात् यद्रूपावच्छिन्नविषयितात्व-
 स्य तादृशाधिकरणतात्वस्य वा व्यापकत्वस्य प्रतिबन्धकताशून्या-
 वृत्तित्वे निवेशे हृदाद्येकदेशातिव्याप्तिवारणेपि तादृशविषयिताव्या-
 पकत्वापेक्षया सुतरामेवगुरुत्वात्तस्यहेयत्वमवसेयम् ॥

अथ प्रतिबन्धकताशून्यावृत्तित्वं यद्रूपपदं निवेश्यं संसर्गश्च स्वा-
 वच्छिन्ननिरूपितविषयितावत्ववृत्तितावच्छेदकोपेक्ष इति चेन्न परम्प-
 दायाः संसर्गत्वे मानाभावात् अनाहार्याप्रामाण्यज्ञानानास्कन्दितानि
 श्रयवृत्तित्वविशिष्टविषयितावत्वस्य संसर्गत्वे प्रतिबन्धकताशून्य-
 स्मोक्तनिश्चयात्मकत्वे वा वृक्षाः कपिसंयोगवानित्यत्राव्याप्यवृत्तित्वञ्चा-
 नस्योत्तेजकतापक्षे कपिसंयोगाभाववत्कपिसंयोगवद्भुक्षत्वावच्छिन्नवि-
 षयकज्ञानस्याहार्यतया तादृशवृक्षत्वावच्छिन्नेऽतिव्याप्तेश्च ।

एतेनोक्तपरम्परायासंसर्गत्वाभावेपि तादृशप्रतिबन्धकताशून्य

निरूपितवृत्तितावद्विषयितानिरूपकतानवच्छेदकमेव निवेद्यम् । नच प्रमेयत्वावच्छिन्नवृत्तितामादाय दोषइतिवाच्यं प्रतिबन्धकत्वाभाववन्निरूपिता या विषयितात्वावच्छिन्नवृत्तिता तन्निरूपकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकत्वाभावस्यैव निवेद्यत्वादिति निरस्तम् ।

अत्राव्याप्यवृत्तित्वग्रहस्यानुत्तेजकत्वपक्षे निरवच्छिन्नस्वरूपेण कपिसंयोगाभावस्यैव कपिसंयोगविरोधित्वेन तादृशसम्बन्धेन कपिसंयोगाभावप्रकारककपिसंयोगवद्विशेष्यकज्ञानस्यैवाहार्यत्वात्तद्विषयविशिष्टस्याप्रसिद्धत्वात् शुद्धस्वरूपेण कपिसंयोगाभाववत्कपिसंयोगवद्वृक्षस्य प्रसिद्धत्वेपि तज्ज्ञानस्यानाहार्यतयाऽतिव्याप्तेरभावात् तत्पक्षमवलम्ब्यैव जदीशेनानतिरिक्तवृत्तित्वं स्वव्यापकतत्कत्वरूप-
आभिहितमिति प्रतिभाति ।

यत्तु स्वव्यापकतत्कत्वरूपमेवानतिरिक्तवृत्तित्वं लाघवात्स्याप्याभिमतम्वाच्यं प्रकृतानुमितित्वव्यापकप्रतिबन्धितानिरूपितप्रतिबन्धकत्वाभावस्यैकस्यैव यद्रूपावच्छिन्नविषयकनिश्चयवृत्तिभेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वापेक्षया गुरुत्वात् तथाहि तादृशप्रतिबन्धकत्वघटोभयाभावं तत्प्रतिबन्धितानिरूपितप्रतिबन्धकत्वाभावं तत्प्रतिबन्धितवृत्तित्वविशिष्टव्यापकतारूपाभावं चादाय दोषमात्रेऽव्याप्यापत्तिरतस्तद्वारणाय प्रतिबन्धितानिरूपितत्वप्रतिबन्धकतात्वातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नत्वस्य प्रतियोगितायां व्यापकत्वप्रतिबन्धितत्वातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नत्वस्य प्रतिबन्धित्वनिष्ठवच्छेदकतायां व्यापकत्वनिष्ठावच्छेदकतायां तादृशप्रतियोगितात्वाभावत्वातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नत्वस्य अनिवेशोवश्यमेवकार्यः अनुमितित्वव्यापकतारूपाभावोपि न्यूनवारकेतरवारकपर्याप्तिसहितपवावच्छेदकत्वेनोपादेयोन्यथाधिकरणभेदेनाभावभेदपक्षे तद्व्यक्तित्वेनोपादाने तत्प्रतिबन्धितानिष्ठस्य व्यापकतारूपाभावस्य भिन्नतया तद्व्यक्तिमत्प्रतिबन्धितानिरूपितप्रतिबन्धकत्वाभावस्य बाधादिज्ञाने सत्त्वादोषमात्रेऽव्याप्यापत्तेः स्वव्यापकतत्कत्वपक्षेऽप्राणान्यज्ञानाभावादीनामवच्छेदकतया प्रविष्टत्वेपि तेषां तद्व्यक्तित्वेनावच्छेदकत्वेपि क्षत्यभावात् प्रतिबन्धकतावच्छेदकाभावविशिष्टान्यत्वरूपैकाभावस्यैववा तद्व्यक्तित्वेनावच्छेदकतया प्रवेशान्न तदंशेनाधिक्यम् तथाच स्वव्यापकतत्कत्वापेक्षया गौरवं तादृशप्रतिबन्ध

कत्वाभावविचारएव तच्छून्यावृत्तित्वेऽभिव्यक्तं किमु वक्तव्यं
 वृत्तित्वाभावरूपसमुदिततद्विचारे तादृशगुरुभूतप्रतिबन्धकत्वाभा-
 वस्यापि तत्प्रतियोगितावच्छेदकतया प्रवेशात् । यद्विषयिताव्याप-
 कत्वशरीरेऽनुमितित्वव्यापकत्वादीनामवच्छेदकतयाऽप्रवेशेन ला-
 वस्य व्यक्तत्वात् तत्रच यद्विषयितावृत्तिभेदप्रतियोगितावच्छेदक-
 उभयावृत्तिधर्मातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नत्वेनैकधर्मावच्छिन्नप्रतिबन्धक-
 त्वस्यैक्यपक्षे तन्निश्चयवृत्तिप्रतिबन्धकतावाप्नोतिभेदमादायाव्याप्तिर-
 रणाय यदा निविशते तदेदंलाघवम्वोध्यम् प्रतिबन्धकताभेदपक्षस्य
 जघन्य एव । नच गौरवं दोषतयाकिमितिभट्टाचार्य्येणनोक्तामितिच ।
 गौरवापेक्षयाऽसम्भवस्यवरिष्ठत्वात् यावन्तोदोषाः सम्भवन्तीतिन्य-
 यादेकस्योद्भावेन क्षण्यभावात् प्रतिबन्धकताभेदपक्षेच तादृशप्रति-
 बन्धत्वनिष्ठनिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकताभिन्नप्रतिबन्ध-
 तात्त्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकत्वानिरूपितत्वेन तस्या विश-
 णीयतया तदपेक्षया तच्छून्यावृत्तित्वे गौरवस्य नावकाशइति त-
 प्रतिबन्धकताभेदाभावपक्षेपि गौरवासम्भवात् प्रतिबन्धकतावृत्तित्वे
 सामानाधिकरण्येन तादृशवृत्तित्वाभावप्रतियोगितावच्छेदकतद्व्यति-
 त्वनिष्ठावच्छेदकत्वस्य प्रायशोदोषमात्रेऽव्याप्तिप्रसङ्गेनोपादानासम्-
 वेपि वृत्तित्वाभावप्रतियोगितानिरूपितपरम्परीयतव्यक्तित्वनिष्ठ-
 छेदकतायास्तेनरूपणोपादानसम्भवेन प्रतिबन्धत्वादीनामत्राप्यवच्छे-
 दकत्वेनाप्रवेशात् अतएवानतिरिक्तवृत्तित्वस्य तत्रतत्रोपादित्वा-
 सङ्गच्छतइति ॥

शुद्धहृदत्वावच्छिन्नेऽतिप्रसङ्गाच्चेति अथ यद्रूपावच्छिन्नविषयत्वाव्य-
 पकविषयताशून्यज्ञानीययद्रूपावच्छिन्नविषयत्व एवोक्तावृत्तित्व-
 विवक्षितत्वेन तादृशहृदत्वावच्छिन्नविषयताया हृदइतिज्ञान-
 प्रतिबन्धकताशून्ये सत्वेन कथमतिव्याप्तिरिच्छेन्मैवम् । अत्रकल्पे-
 र्वेषामेव ज्ञानविशेषणानामनाहार्यत्वादीनां प्रतिबन्धकताशून्य-
 ज्ञानविशेषणत्वेनाव्यापकविषयताशून्यत्वस्यापि तद्विशेषणत्वस्यै-
 विवक्षितत्वेनातिप्रसङ्गसम्भवात् ॥ किञ्चिद्रूपावच्छिन्नविषयत्वाव्य-
 पकविषयताशून्यत्वस्यैव सिद्धान्तत्वेन तद्वज्ज्ञानवृत्तित्वस्य यद्रूप-
 वच्छिन्नविषयत्व विशेषणत्वेप्यतिव्याप्तेस्सम्भवाच्च ॥

केचित्तु संयोगपक्षकसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नसंयोगाभावसाध-

कस्थले संयोगस्संयोगेन संयोगवानितिवाधभ्रमविषये संयोगेऽति-
व्याप्तिः उक्तज्ञानस्य संयोगत्वावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशु-
भ्यत्वात् एवं सम्बन्धस्य स्वरूपतोमानाभ्युपगमे गुणपक्षकद्रव्यभेद-
साध्यकस्थले गुणोद्भव्यमितिवाधभ्रमस्य स्वरूपतोद्भव्यत्वप्रकारक-
स्य स्वरूपतस्समवायसंसर्गविषयकस्य च विषये गुणेऽतिव्याप्तिः कि-
ञ्चाभावपक्षकतादात्म्येन भेदसाध्यकस्थलेऽभावत्वेनघटावगाह्यभावोभे-
दभेदवानित्याकारकाभावत्ववत्स्वरूपसम्बन्धेन भेदभेदविषयकज्ञान-
विषये भेदभेदवत्यतिव्याप्तिः उक्तज्ञानस्याव्यापकविषयताशून्यत्वात्
अतएव यद्रूपावच्छिन्नविषयतानिरूपितयद्रूपावच्छिन्नविषयता यद्रूपा-
वच्छिन्नविषयत्वाव्यापिका तद्रूपावच्छिन्नविषयतानिरूपिततद्रूपाव-
च्छिन्नविषयताशून्यत्वविवक्षायामपि न प्रतीकार उक्तस्थलयोरिति-
व्याप्तेर्दुरुद्धरत्वाद्भेदत्वस्याभावगर्भत्वादिति ॥

अनुमितावविरोधितयाऽसम्भव इति ननु हृदत्वावच्छेदेनवहेः सा-
ध्यतायां हृदत्वसामानाधिकरण्येन बहुभावावद्भेदव्याप्तिसम्भवे-
पि हृदत्वावच्छेदेन बहुभभाववद्भेदस्यापि तत्र दोषत्वेन न तत्रा-
व्याप्तिसम्भवः हृदत्वसामानाधिकरण्येनवहेस्साध्यतायान्तु स एव-
दोष इति स्वतरान्तत्राव्याप्त्यभाव इत्यसम्भवाभिधानमनुचितम्
तथाहि स्वरूपतोहृदत्वधर्मितावच्छेदककस्य बहुभभाववान् हृद इति
ज्ञानस्यैव प्रतिबन्धकतया तत्र हृदत्वनिष्ठनिरवच्छिन्ननिरूपकताका-
धिकरणत्वघटितहृदत्वव्यापकत्ववद्बहुभभावप्रतियोगिकस्वरूपस्य भा-
समानतया तद्घटितस्यैव दोषत्वेन दोषतावच्छेदकगतसमुदायत्वा-
वच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकविषयताकत्वस्य जाति-
त्वादिनाहृदत्वावगाहिज्ञाने विरहादुक्तविषयताकत्वस्यानतिरिक्तवृ-
त्तित्वाक्षतेः लक्षणसमन्वयादितिचेन्न यद्यद्विषयतायाः प्रतिबन्धक-
तावच्छेदकत्वन्तत्तद्घटितस्यैव दोषत्वं ननु प्रतिबन्धकज्ञानविषयमात्र-
घटितस्य एवञ्च निरवच्छिन्नहृदत्वनिष्ठनिरूपकत्वघटितसंसर्गावगा-
हिज्ञानत्वेन प्रतिबन्धकत्वे निरवच्छिन्नत्वादिनिष्ठसांसर्गिकविषयता-
याः प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वापत्त्या गौरवात् लाघवेन निरवच्छिन्न-
हृदत्वनिष्ठावच्छेदकताकविशेष्यताकज्ञानत्वेनैव प्रतिबन्धकत्वम्वाच्य-
मिति हृदत्वनिष्ठनिरूपकत्वघटितसंसर्गेण बहुभभाववद्भेदस्यैव दोष-
तया दोषतावच्छेदकगतसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिका-

वच्छेदकताकविषयताकत्वस्य जातिमान्वह्यभाववानिति ज्ञानेपि स-
त्वेनाव्याप्तेरसम्भवादिति ॥

यद्वा हृदत्वव्यापकवह्यभावप्रतियोगिकत्वविशेषितस्य प्रमेय-
त्वेन स्वरूपत्ववतो यत्र संसर्गतया भानं यत्र वा स्वस्वरूपिस्वरूपेण
वह्यत्वावच्छेदेन वह्यभावस्य भानम्प्रकृतानुमित्यप्रतिबन्धके तत्र
वह्यभाववान् हृदइत्याकारकज्ञाने तादृशस्वरूपत्वघटितदोषतावच्छे-
दकगतसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकवि-
यताकत्वस्य सत्वेनाव्याप्तिसम्भवादसम्भवाभिधानन्नानुचितमिति ॥
केचित्तु बह्वित्वावच्छिन्नतद्वह्निनिष्ठप्रकारतानिरूपितहृदत्वावच्छिन्नतद्व-
दनिष्ठविशेष्यताकज्ञानत्वावच्छिन्नप्रतिबह्वित्वावच्छिन्नतद्वह्निनिष्ठवि-
षयतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपितहृदत्वावच्छिन्नतद्व-
दनिष्ठविशेष्यताकज्ञानत्वेन प्रतिबन्धकत्वपक्षे हृदत्वव्यापकत्वविषय-
त्वादीनां प्रतिबन्धकतानवच्छेदकतया तदाभ्रयघटितस्यादोषत्वेन शु-
द्धस्वरूपघटितदोषतावच्छेदकगतसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताक-
पर्याप्तिकावच्छेदकताकविषयताकत्वस्य जातिमान्वह्यभाववानिति
ज्ञाने सत्वादव्याप्तिरिति वदन्ति ॥

यत्तु हृदत्वव्यापकत्वत्वस्य प्रमेयत्वेनावगाहमानं प्रमेयविशि-
ष्टवद्बह्यभावप्रतियोगिकस्वरूपावगाहिज्ञानमादायाव्याप्तिरिति तत्र
हृदत्वसामानाधिकरण्यभेदत्वभेदप्रतियोगित्वतत्त्वावच्छेदकत्वादिय-
टितधर्मगतसमुदायत्वस्यैव दोषतावच्छेदकगतसमुदायत्वेन तदव-
च्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकविषयताकत्वस्योक्तज्ञाने
विरहादिति ॥

पक्षतावच्छेदकाद्यंशेऽन्याप्रकारकेति अथ किञ्चाम पक्षतावच्छेदकाद्यंशेऽ-
न्याप्रकारकत्वं न तावत् पक्षतावच्छेदकनिष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रकार-
ताशून्यत्वं वह्यभाववान् हृदइति ज्ञाने विरहात् हृदत्वे पारतन्त्र्येण व-
ह्यभावस्य प्रकारत्वात् न च प्रकारतायां सामानाधिकरण्यसम्बन्धान-
वच्छिन्नत्वविवेच्यं सामानाधिकरण्यसम्बन्धेन जातित्वेन प्रमेयत्वेन
वा हृदत्वावगाहिज्ञानस्य तथात्वापत्तेः विशेष्यत्वावच्छेद्यपक्षतावच्छे-
दकनिष्ठप्रकारताशून्यत्वमपि वह्यभाववान् हृदइति ज्ञानासंग्रहेण हेयम्
पारन्त्रीयविषयत्वमवच्छेद्यमेव न त्ववच्छेदकमिति यदि प्रामाणिकं
स्यात्स्यादपीदं विदुषं तदेव नास्ति प्रमाणाभावात् इति चेन्न पक्षताव

च्छेदकनिष्ठविशेष्यताविशिष्टप्रकारताशून्यत्वस्य विवक्षितत्वात् वैशि-
ष्ट्यञ्च स्वानिरूपितत्वं स्वावच्छेद्यावच्छेदकतानिरूपिताविषयतानिरूपि-
तप्रकारत्वानवच्छिन्नत्वाभयसम्बन्धेन तथाच हृदयनिष्ठविशेष्यता-
निरूपितवह्व्यभावनिष्ठप्रकारतायाः तादृशप्रकारत्वानवच्छेद्यत्व-
विरहाश्रदोषः ।

यत्तु पक्षतावच्छेदकाद्यंशे इत्यत्रादिपदप्राशस्त्यासाध्यतावच्छेदकहे-
तुतावच्छेदकांशयोरन्याप्रकारकत्वं नस्वातन्त्र्येण निवेश्यं किन्तुक्त-
निवेशे पक्षतावच्छेदकनिष्ठत्वन्न देयं तावन्नैव सर्वसाधारण्यसम्भ-
वात् हृदयनिष्ठविशेष्यतायाः स्वावच्छेद्यावच्छेदकत्वाप्रसिद्धेः वह्निनि-
ष्ठविशेष्यताया अभावनिष्ठविशेष्यतायाश्च स्वावच्छेद्यायाः प्रकार-
तावच्छेदकताया विशिष्टविषयतानिरूपितावच्छेदकतायाश्च प्रसिद्ध-
त्वेऽपि तन्निरूपितविषयतानिरूपितप्रकारत्वाप्रसिद्धेः न वह्व्यभाव-
वान्हृद इति ज्ञानासङ्ग्रहः । जातित्वेन वह्नित्वावगाहि जातिमदभाव-
वद्भ्रदज्ञानस्य जातित्वेन वह्नित्वावगाहि धूमाभाववद्वृत्तिजातिम-
द्विषयेकज्ञानस्य च वह्नित्वनिष्ठविशेष्यत्वावच्छेद्यावच्छेदकतानिरूपि-
तावच्छेदकत्वं विशेष्यत्वान्यतरात्मकविषयतानिरूपितवह्व्यभावप्र-
कारत्वं तादृशवृत्तित्वप्रकारत्वान्यतरानवच्छिन्नजातित्वनिष्ठप्रकार-
तानिरूपकत्वेन वारणसम्भवेन साध्यतावच्छेदकांशे हेतुतावच्छेदकां-
शेचान्याप्रकारकत्वनिवेशस्य गतार्थत्वादिति ।

तत्तुच्छम् पर्वतपक्षक वह्व्यभावसाध्यकस्थले वह्निमत्पर्वते-
ऽभ्याप्त्यापत्तेः जातित्वेन वह्नित्वावगाहिजातिमद्वान्पर्वत इति
ज्ञानस्य वारणासम्भवात् न च पृथक्तया साध्यतावच्छेदकां-
शेन्याप्रकारकत्वनिवेशेपि कागतिः वह्नित्वस्य साध्यतावच्छेदक-
घटकत्वेन साध्यतावच्छेदकत्वेपि स्वावच्छेद्यावच्छेदकताकवि-
षयतानिरूपितप्रकारत्वस्याप्रसिद्धत्वेन जातित्वनिष्ठप्रकारताया सा-
ध्यतावच्छेदकनिष्ठविशेष्यताविशिष्टत्वासम्भवात् तार्णवहिसाध्यक-
स्थले तार्णवह्व्यभाववान्हृदइति ज्ञानस्य धर्मिपारतन्त्र्येण वह्नित्वांशे
तार्णत्वावगाहिनः साध्यतावेच्छेदकांशेऽन्याप्रकारकत्वसम्पत्तये वै-
शिष्ट्यघटकतया स्वावच्छेद्येत्यादिसंसर्गस्योपादेयत्वादिति वाच्यं
स्वावच्छेद्यावच्छेदकतानिरूपितविषयतानिरूपितविषयत्वानवच्छेद्यत्व-
स्यैव संसर्गतया प्रवेशात् स्वावच्छेद्यावच्छेदकतानिरूपितप्रकारतानि-

रूपितसांसर्गिकविषयत्वस्य प्रसिद्धत्वेन जातिमत्त्वान् पर्वतइतिज्ञानवा-
रण सम्भवात् न च साधारणनिवेशपक्षेऽपि स एवास्तु संसर्गइतिवाच्यं
बहुव्यभाषवान् हृदइतिज्ञानस्यापि सङ्ग्रहस्य दुःशक्यत्वात् वह्निनिष्ठ-
विशेष्यत्वावच्छेद्यावच्छेदकतानिरूपितप्रकारतानिरूपितसांसर्गिक-
विषयत्वस्य प्रसिद्धत्वात् ॥ नचैवं प्रमेयत्वादिना स्वरूपत्वावगाहि ज्ञा-
नस्याधारणं विशेषपक्षे, सामान्यपक्षे च प्रकारतास्थाने विशेषणता-
निवेशेन तद्वारणस्यापि सम्भवइतिवाच्यं समवायादिनिष्ठविशेष्य-
तायानिरूपितत्वस्य तदवच्छेद्यावच्छेदकतानिरूपितवह्नित्वादिनिष्ठा-
वच्छेदकतानिरूपितप्रकारत्वानवच्छिन्नत्वस्य च समवायत्वादिनिष्ठ-
विशेषणतायां सत्त्वेन तच्छून्यत्वस्य बहुव्यभाववज्रदादिज्ञाने विरहेण
प्रायशो दोषविषयकज्ञानमात्रस्यैवासङ्ग्रहापस्या प्रकारत्वस्यैव विव-
क्षणीयतयोक्तज्ञानाधारणस्य तुल्यत्वादतस्तद्दोषानुपादानस्य दोष-
विषयकज्ञानासङ्ग्रहेण दोषापेक्षया दुर्बलत्वात्तद्दोषस्येति भट्टाचार्येण
तदुपेक्षाकृतस्यैव भवतापि वाच्यतया प्रमेयत्वादिना स्वरूपाव-
गाहिज्ञानमादाय दोषस्येष्टत्वात् यत्र साध्यतावच्छेदकपक्षतावच्छे-
दकहेतुतावच्छेदकादीनां स्वरूपतो दोषघटकत्वं नत्र किञ्चित्प्रकारेण
तद्विषयकज्ञानमादाय दोषस्यैवानिष्ठत्वात् एवं साधारणनिवेशपक्षे
व्यभिचारमात्रासङ्ग्रहरूपदोषसत्त्वे स्थलविशेषे कस्यचिद्दोषस्या-
सङ्ग्रहप्रदर्शनेन न्यूनतास्यात् । तस्माद्विशिष्यनिवेशएवकार्यइति ॥

ननु पक्षतावच्छेदकत्वाभाववन्निष्ठत्वं, पक्षतावच्छेदकनिष्ठविशे-
ष्यताविशिष्टप्रकारतायां निवेश्यमभावश्चावच्छेदकत्वसम्बन्धावच्छि-
न्नप्रतियोगिताकोबोध्यः तथाच जलवद्भ्रदोवह्निमानित्यत्र दोषाभा-
वादाह ।

अविशेषितधर्मावच्छिन्नपक्षकेति । येन रूपेण पक्षतावच्छेद-
कस्य दोषघटकत्वं तद्रूपानवच्छिन्नधर्मावच्छिन्नपक्षकेत्यर्थः ननु नि-
रवच्छिन्नपक्षतावच्छेदकताकेत्यर्थः तथासति हृदत्वाश्रयोवह्निमाज्जा-
तेरित्यत्रापि दोषसम्भवे तदुपेक्षाया निर्वीजत्वापत्तेः नचोक्तनिवेशे
प्रमेयस्य पक्षतावच्छेदकतावच्छेदकतास्थले पक्षतावच्छेदकत्वाभा-
वाप्रसिद्धाव्याप्तिसम्भवे तावद्दूरानुधावनमयुक्तमिति वाच्यं स्वा-
वच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नत्वस्ववृत्तिनिरवच्छिन्नत्ववत्त्वान्यतरसम्ब-
न्धेन स्वनिरूपितावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकप-

क्षतावच्छेदकत्वाभावस्यप्रकारतायामेव विशेषणत्वात् नच हेतुता-
वच्छेदकत्वाभावत्वादिकमप्युक्तप्रकारताविशेषणमस्त्वविशेषितधर्मा
वच्छिन्नपक्षकस्थलेपि न दोष इति वाच्यं ह्रदोवह्निमाज्ञातिमत
इत्यत्र जातिमान् बहुव्ययभाववानिति ज्ञानमादायाव्याप्तेर्दुरुद्धत्वात् ॥

अथ प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयताविशिष्टान्यप्र-
कारताशून्यत्वस्मिन्वक्षणीयम् वैशिष्ट्यञ्च स्वतादात्म्य स्वावच्छेद्यत्वा-
न्यतरसम्बन्धेन तथाच न कोपिदोषः बहुव्ययभावत्वावच्छिन्नप्रकारतायाः
प्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयत्वानवच्छेद्यत्वेपि ह्रदत्वनिष्ठप्रकारतायाः
प्रतिबन्धकतावच्छेदकह्रदत्वनिष्ठावच्छेदकतातादात्म्याभावेपि च ब-
हुव्यभाववान् ह्रद इत्यादिज्ञानानाज्ञासङ्गद इति चेन्न यद्यपि सामानाधिक-
रण्येन बहुव्ययभाववद्भेदविषयकस्य जातिमान् बहुव्ययभाववानिति ज्ञा-
नस्य ज्ञानविशिष्टत्वेनाप्यप्रतिबन्धकतया तदीयविषयता न प्रतिब-
न्धकतावच्छेदिका तथापि ह्रदत्वावच्छेदेन बहुव्ययभाववद्भेदत्वाव-
च्छिन्नविषयकस्य जातिमान् बहुव्ययभाववानितिज्ञानस्य जातिमान् ह्रद-
इतिज्ञानविशिष्टत्वेन प्रतिबन्धकतया जातित्वावच्छिन्नविषयता जाति-
त्वादिविषयतापि प्रतिबन्धकतावच्छेदिकैवेत्यव्याप्तितादवस्थ्यात् ॥
अथ विशेष्यदलघटकप्रतिबन्धकतैतद्विशेषणघटकप्रतिबन्धकतयोरै-
क्यस्मिन्वक्षणीयम् तथासति प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकताविशिष्टनि-
श्चयनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितविषयित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितनि-
रूपकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छे-
दकतावद्रूपवत्त्वं लक्षणम् वैशिष्ट्यञ्च स्ववृत्तिव्यापकरूपभावी-
यप्रतियोगितानिरूपितप्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितभेदनि-
ष्ठावच्छेदकतानिरूपितवृत्तिवनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्व स्वावच्छे-
दकविषयताविशिष्टान्यप्रकारताशून्यत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वो-
भयसम्बन्धेनेति चेन्न बहुव्ययभाववद्बहुव्ययभाववद्भेदे कथञ्चिदतिव्या-
प्तिवारणाय विशिष्टान्तराघटितत्वस्य वक्ष्यमाणस्य बहुव्ययभाववज्जल-
वत्कालीनह्रदोवह्निमानित्यत्र जलवत्तादृशह्रदे ऽतिव्याप्तिवारणाय वि-
शिष्टद्वयाघाटितत्वस्य सार्थक्यसम्भवात् ताद्विवेशे परिश्रुते यथाना-
यन्दोषस्तथाव्यक्तीभावव्यत्युपरिष्ठात् तथासति लाघवानवकाशात् ।
यत्रदोषविषयकज्ञानस्य प्रतिबन्धकतानवच्छेदकविषयताकत्वनिवमः
तत्राव्याप्यापत्तेस्तु वक्ष्यमाणाव्यापकाविषयताशून्यत्वनिवेद्यैतद्दो-

षाभावादिति ॥

तादृशविशिष्टाघटकपदार्थाविषयकत्वस्येति तथासति प्रकृतलक्षणनिवेशश्च यद्गोविशिष्टनिश्चयवृत्तिभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावः प्रतिबन्धकत्वेऽस्ति तद्रूपावच्छिन्नत्वं वैशिष्ट्यञ्च स्वावच्छिन्नानिरूपितविषयित्वं स्वावच्छिन्नावच्छेदकताकप्रतियोगिताकभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभाववन्निष्ठविषयताशून्यत्वोभयसम्बन्धेनेति ॥

यद्यद्रूपावच्छिन्नस्य यस्यस्येत्यादि सर्व्व गगनवद्वाच्यत्वादित्यादौ पूर्व्वबहोषवारणाय यद्यद्रूपावच्छिन्नेति तथाच सर्व्वत्वावच्छिन्नानामेव घटादीनां दोषघटकतया तद्रूपावच्छिन्नविषयताभेदस्य घटत्वावच्छिन्नविषयतायां सत्त्वान्नदोषः । हृदपक्षकजातिस्त्ववदूषट्त्वकालीनवह्नि स्याध्यकस्थले तादृशवह्न्यभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्नघटकत्वस्य जातित्वावच्छिन्नेसत्त्वेन तद्वच्छिन्नविषयताभेदस्य जातित्वेन हृदत्वावगाहिजातिमान्तादृशवह्न्यभाववानिति ज्ञानीयजातित्वावच्छिन्नहृदत्वनिष्ठविषयतायाम्बिरहादव्याप्यापत्तिरतोयस्य यस्येति तत्तद्रूपावच्छिन्नविषयताभेदस्य निरवच्छिन्नविषयतायां सत्त्वेन तच्छून्यत्वस्य दोषविषयकज्ञाने विरहादसम्भवः स्यादतउक्तं किञ्चिदवच्छिन्नेति तत्कल्पेति लक्षणार्थः पूर्व्ववदेवबोध्यः वैशिष्ट्यघटकसम्बन्धयोर्मध्ये द्वितीयश्च सम्बन्धः स्वावच्छिन्नावच्छेदकताकप्रतियोगितानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यकिञ्चिदवच्छिन्नविषयताशून्यत्वरूपः वैशिष्ट्यञ्च स्वावच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नत्व स्वसामानाधिकरण्योभयसम्बन्धेन ।

यत्तु स्वावच्छिन्नविषयितासमानाधिकरणभेदप्रतियोगितानिरूपितविषयतानिष्ठावच्छेदकताविशिष्टान्यविषयताभिन्नाकिञ्चिदवच्छिन्नविषयताशून्यत्वंसम्बन्धः वैशिष्ट्यञ्च स्वानिरूपितावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतावद्रूपावच्छिन्नत्व स्वानिरूपिताधेयत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतावन्निष्ठत्वोभयसम्बन्धेनेति तत्तुच्छं चालनीन्यायेन वह्न्यभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयित्वाधिकरणे हृदत्त्वेन तदूधदावगाहिज्ञाने हृदत्वावच्छिन्नेतदूधदनिष्ठाविषयताकत्वव्याप्तेतिभेदस्य तादृशविषयित्वाधिकरणएतदूधदविषयकज्ञाने हृदत्वावच्छिन्नतदूधदनिष्ठाविषयतावाप्तेतिभेदस्य च सत्त्वेन हृदत्वावच्छिन्नहृदत्वनिष्ठाविषयत्वस्य तादृशावच्छेदकताविशिष्टान्यभिन्नत्वात्तच्छून्यत्व

स्य बह्व्यभाववद्भ्रदत्वाच्छिन्नविषयताकज्ञाने विरहादव्याप्यापत्तेः । नच हृदत्वावच्छिन्नानुयोगिताकसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिकस्वरूपघटितसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन बह्व्यभावविशिष्टहृदत्वस्यैव दोषतावच्छेदकतया तद्रूपावच्छिन्नाविषयकत्वस्य हृदत्वेन निखिलहृदावगाहिज्ञाने एव सत्त्वान्न दोषइति वाच्यं हृदत्वसामानाधिकरण्येन बह्व्यभाववद्भ्रदस्यापि दोषतया तत्रोक्तसामानाधिकरण्येन बह्व्यभावविशिष्टहृदत्वस्य दोषतानवच्छेदकत्वात् पर्वतत्वसामानाधिकरण्येन बह्व्यभाववत्पर्वतस्य दोषत्वेन तत्रोक्तरीत्या बह्व्यभावविशिष्टपर्वतत्वस्याप्रसिद्धत्वात्तत्राव्याप्तेर्दुरुद्धरत्वादिति ।

अत्रच येन सम्बन्धेन यद्यद्रूपावच्छिन्नस्येति वक्तव्यमन्यथासम्बन्धान्तरेण जातित्वाविशिष्टहृदत्वस्य दोषघटकत्वे स्वरूपेण जातित्वेन हृदत्वावगाहिजातिमात्रातित्ववद्भ्रदत्वकालनिबह्व्यभाववानिति ज्ञानवारणासम्भवादिति ध्येयम् ॥ ० ॥

तथासति हृदोजात्यभावेति । अथ प्रतियोगितावच्छेदकताविशिष्टान्यत्वघटकवैशिष्ट्यघटकस्वावच्छेदकावच्छिन्नत्व स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्वरूपं वाच्यं तथाच हृदपक्षकजात्यभावसाध्यकस्थले जातिमद्भ्रदत्वावच्छिन्नावच्छेदकताकप्रतियोगितानिरूपितावच्छेदकताविशिष्टान्यत्वस्य जातिमज्जातिमत्त्वावच्छिन्नविषयतायां सत्त्वान्नाव्याप्तिः जातिमद्भ्रदत्वगतसमुदायत्वस्य जातिमज्जातिमत्त्वगतसमुदायत्वस्य चपरस्परस्मृतेरस्य स्वीकरणीयत्वात् अन्यथा वक्ष्यमाणाव्यापकविषयताशून्यत्वनिवेशेऽप्यप्रतीकारादिति चेन्न यत्र बाधज्ञानमवश्यं पदार्थान्तरसम्बद्धबाधविषयकमेवजातं तत्रोक्त विषयताया एव बाधज्ञाने सत्त्वेनाव्याप्यापत्तेः । यद्रूपावच्छिन्नावच्छेदकतेत्यस्यापि यादृशसमुदायत्ववृत्त्यवच्छेदकत्वार्थकत्वस्य जातिमज्जातिमत्त्वावच्छिन्नावच्छेदकतावारणाय वक्तव्यतया पदार्थान्तरविशेषितबाधत्वावच्छिन्नावच्छेदकताया लक्ष्यतावच्छेदकगतसमुदायत्ववृत्तित्वविरहात् तथाविधावच्छेदकताविशिष्टान्यत्वस्योक्तज्ञानीयविषयतायां सत्त्वात् । न च तत्र पदार्थान्तरघटितबाधस्य विशिष्टान्तराघटितत्वेनापि न वारणामिति वाच्यं यत्र पदार्थान्तराविशेषितबाधज्ञानमप्रामाण्यज्ञानास्कन्दिदमेव तद्विशेषितबाधज्ञानञ्च न तथा

तत्राव्याप्तेरवैतस्य परित्याज्यत्वात् पदार्थान्तरघटितेऽतिप्रसङ्गाभावेन तादृशस्थलाङ्गीकारे क्षत्यभावात् नच वक्ष्यमाणकल्पे कागतिरिति-
वाच्यम् अप्रामाण्यज्ञानानास्कन्दितनिश्चयवृत्तिविविशिष्टस्वाव-
च्छिन्नविषयत्वाव्यापकत्वस्य तत्र निवेशेन दोषाभावात् ॥

वस्तुतस्तु बाधज्ञानङ्कदाचिद्धटकालीनत्वविशेषितबाधविषय-
कं मठविषयकञ्च कदाचित् पटकालीनत्वविशेषितबाधविषयकं मठ-
विषयकञ्च तत्राव्याप्तिरत्रबोध्यः सिद्धान्ते च किञ्चिद्रूपावच्छिन्न-
विषयत्वाव्यापकविषयताशून्यत्वानिवेशस्यावश्यकतया नदोषः घट-
कालीनबाधत्वावच्छिन्नाविषयकपटकालीबाधत्वावच्छिन्नाविषयकप्र-
तीतिविषयतावच्छेदकबाधत्वस्य सङ्गावादतिव्याप्तेरपि न सम्भवः ।

अतएव किञ्चिद्रूपावच्छिन्नावच्छेदकताकप्रतियोगितावच्छेदक-
ताविशिष्टान्यविषयताशून्यत्वस्य ज्ञाने प्रागुक्तविषयताशून्यत्वज्ञानीय-
त्वस्य वा विषयतायां निवेशे पूर्वोक्तस्थले दोषाभावात्कथमेतत्परि-
त्यक्तमिति निरस्तम् उक्तस्थले दोषस्य वारणासम्भवात् ॥ एतेन या-
दृशसमुदायत्ववृत्तिविषयताकत्वमेव लक्षणघटकं नतु यादृशसमुदा-
यत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकत्वं तथाच बहुयभाव-
वाञ्जातिमानेतज्ज्ञानयिविषयत्वस्य जातित्वघटितवहुयभाववद्भूतत्वस-
मुदायत्ववृत्तितया दोषासम्भवेनैतद्वक्ष्यमाणाव्यापकविषयताशून्यत्वम-
पि च न निवेश्यमिति परास्तम् प्रागुक्तस्थलयोरव्याप्तेर्दुर्द्वरत्वात् ।

यद्वा यद्वटविषयकं ज्ञानं बाधविषयकं पृथक्चेदप्रामाण्यज्ञाना-
स्कन्दितन्द्वघटेऽतिव्याप्तिरतोवक्ष्यमाणाव्यापकविषयताशून्यत्वनि-
वेशइति ।

मैवंयद्रूपावच्छिन्नविषयतात्वमिति यन्निष्ठविषयतात्वमित्युक्तौ सर्व-
ङ्गनवद्व्यव्याप्तित्वत्रबाधविषयितासमानाधिकरणाभावप्रतियो-
गितावच्छेदकयन्निष्ठविषयतात्वस्याप्रसिद्धेरव्याप्तिरतो यद्रूपावच्छि-
न्नेति यद्रूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकेत्यर्थः अन्यथ-
हृदोजात्यभाववानित्यत्रजातिमज्जातिमत्वस्य जातिभत्वानतिरिक्तत-
या तद्रूपावच्छिन्नविषयत्वस्य जातिमान् इदृशतिज्ञानेपि सत्तया
यद्रूपपदेन जातिमज्जातिमत्वस्योपादातुमशक्यतया जातिमद्भूदेऽ-
व्याप्तेर्दुर्द्वरत्वात् । अत्र यद्रूपाविशिष्टनिश्चयवृत्तिभेदप्रतियोगिताव-
च्छेदकत्वज्ञास्तीतिप्रतीतिसिद्धोः यः प्रतिबन्धकतावृत्त्यभावस्तदी-

प्रतियोगितानिरूपितपरम्परावच्छेदकतावद्रूपवत्त्वं लक्षणमित्येक-
यद्रूपमध्ये वह्न्यभाववद्भ्रदत्वगतसमुदायत्वमपरयद्रूपमध्ये वह्न्य
भाववज्जातिमत्वगतसमुदायत्वमादाय नासम्भवतादवस्थ्यम् वैशि
ष्ट्यञ्च स्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकविषयताक-
त्व तादृशविषयताकत्वसमानाधिकरणाभावीयधर्मत्वसमानाधिकरणा-
धेयत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकतात्त्वनिष्ठावच्छेद-
कताभिन्नावच्छेदकत्वानिरूपितानुयोगित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छे-
दकत्वानिरूपितपर्याप्तिनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकत्वानिरूपितप्र-
तियोगित्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकत्वानिरूपितावच्छेदकत्वनि-
ष्ठावच्छेदकताभिन्नविषयतात्त्वनिष्ठावच्छेदकत्वभिन्नावच्छेदकत्वानिरू-
पितविषयतात्त्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगितानिरूपितावच्छे-
दकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपित-
पर्याप्तिनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितानुयोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपि-
तावच्छेदकता निष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतानिष्ठावच्छेदक-
ताभिन्नावच्छेदकत्वानिरूपिताधेयत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकताभि-
न्नावच्छेदकतात्त्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकत्वानिरूपितानुयोगि-
त्वादिनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकत्वानिरूपिततत्तन्निष्ठावच्छेदक-
तानिरूपितविषयतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववत्त्वोभयसम्बन्धेन
तथाच वह्न्यभाववद्भ्रदत्वगतसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्या-
प्तिकावच्छेदकताकतज्ज्ञानवृत्तित्वविशिष्टविषयत्वाभावस्य तत्क्षणवृ-
त्तित्वविशिष्टतादृशसमुदायत्वनिष्ठावच्छेदकत्वादिघटितविषयत्वा-
भावानां च वह्न्यभाववद्भ्रदत्वगतसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताक-
पर्याप्तिकावच्छेदकताकविषयतासमानाधिकरणत्वेपि वह्न्यभाववज्जा-
तिमत्वगतसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताक-
तज्ज्ञानवृत्तित्वविशिष्टविषयत्वाभावतत्क्षणवृत्तित्वविशिष्टतादृशसं-
मुदायत्वनिष्ठावच्छेदकत्वघटितविषयत्वाभावानाञ्च जातिमान्वह्न्य-
भाववानितिज्ञाने सत्त्वेपि च नासम्भवः अधिकञ्चावच्छेदकलक्षण-
विवेचितरीतिमनुसृत्योह्यं प्रतिबन्धकतावृत्त्यभावश्च तत्तत्पदार्थनि-
ष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकत्वानिरूपितप्रतियोगिताकाभावत्वेनैव नि-
वेश्यो नतु तत्पदार्थनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावत्वेनापि लक्ष्य-
तावच्छेदकगतरूपे तादृशभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वप्राप्तये तत्तद-

वच्छेदकत्वनिरूपितत्वस्य निवेद्यतया गौरवात् ।

अथैवमपि अभात्वेन हृदत्वावगाहिबहुयभाववानभाववानिति ज्ञाने हृदांशे हृदत्वस्य भासमानतया बहुयभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयत्वस्य सत्त्वेन तत्राव्यापकविषयताशून्यत्वस्य च सर्वेनासम्भवतादवस्थमिति चेदत्र केचित् भ्रमत्वशून्यत्वस्य निवेशे यद्याप यथार्थत्वघटितत्वं तथापि तत्प्रथमलक्षणे भ्रमसामान्यभिन्नत्वरूपम् अत्रच प्रकारे प्रकारतावच्छेदके विशेष्यतावच्छेदकेच भ्रमत्वस्याभावरूपमिति नक्षतिः तन्निवेशश्चावच्छेदकताविशिष्टविषयताशून्यत्वेन बोध्यः वैशिष्ट्यञ्च स्वनिरूपितत्व स्वविशिष्टप्रतियोगिताकाभाववन्निष्ठत्वोभयसम्बन्धेन वैशिष्ट्यञ्च स्वावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व स्वावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन एवञ्च घटो न द्रव्यमित्यत्र घटो द्रव्यमिति ज्ञानविषयीभूतद्रव्यत्ववद्घटरूपवाधतावच्छेदकगतसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकविषयताकत्वस्य घटत्वेन द्रव्यत्वावगाहिघटवान्घटइति ज्ञाने वह्निमत्पर्वतत्वगतसमुदायत्वाच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकविषयताकत्वस्य पर्वतत्वेन वह्नित्वावगाहिपर्वतवद्वान्पवतइति ज्ञानेच सर्वेऽपि न तत्स्थलेष्वव्याप्तिः वृत्त्यनियामकसम्बन्धस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वे विषयताविशिष्टावच्छेदकताकत्वशून्यत्वमेव तद्वैशिष्ट्यञ्च स्वनिरूपितत्व स्वाश्रयनिष्ठसंबन्धितानिरूपितनिरूपकताविशिष्टान्यत्वोभयसम्बन्धेन वैशिष्ट्यञ्च प्रसिद्धचतुष्टयेषु यावदादेयन्तावीद्भस्सम्बन्धैरिति वदन्ति

वस्तुतस्तु बहुयभाववज्जातिमन्तज्ञानामीत्यनुव्यवसायस्याभ्रान्तानाञ्जायमानत्वेन बहुयभावजात्युभयावच्छिन्नविशिष्टविषयता जातिमान् बहुयभाववानिति ज्ञाने स्वीक्रियते बहुयभावधानभाववानिति भ्रमप्रमात्वेन जानत एवञ्च बहुयभाववदभाववत्तज्ञानामीत्यनुव्यवसायान्न तत्र विशिष्टविषयतास्वीक्रियते भ्रान्तबुद्धेर्विप्रयासाधकत्वात् तत्स्वीकारेऽपि वा, न सा विषयता हृदत्वांशे भासमानाभावत्वेन नावच्छिद्यते इति वक्तुं शक्यते तथा च तज्ज्ञाने वह्निवह्निताभावत्वस्वरूपहृदत्वगतसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकविषयताय एवाभावोभावेऽपि वा तदव्यापकत्वस्य वह्निवबहुयभाववाभावस्वरूपभावत्वहृदत्वगतसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकविषयतायां सत्त्वेन तादृशसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्ति

सिकावच्छेदकताकविषयताया अपि भाव इति यद्रूपावच्छिन्नविषयता-
कत्वस्य तादृशविषयताविरहस्य वा तज्ज्ञानेऽभावात्ताव्याप्तिः उक्तसमु-
दायत्वयोरपेक्षाबुद्धिविशेषविषयतारूपतया तार्णवह्निवगतद्वित्वव-
हितार्णवगगतद्वित्वयोरिव परस्परम्भेदस्यानिवार्यत्वादिति ध्येयम् ॥

ननु जात्यवच्छेदेन बह्वेसाध्यतास्थले बह्व्यभाववज्जातिमद्रूपबाधे-
ऽव्याप्तिः बह्विवह्निवाभावाभावत्वस्वरूपजातिजातित्वगतसमुदाय-
त्वस्यैव यद्रूपपदेनोपादेयतया तादृशरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्था-
सिकावच्छेदकताकविषयताकत्वस्य जातित्वेन हृदत्वादितत्तज्जात्यवगा-
हिज्ञानेऽपि सत्त्वेन चालनीन्यायेन बह्विवह्निवाभावाभावत्वहृदत्वा-
दिगतसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्थासिकावच्छेदकताकवि-
षयत्वाभावस्य तत्समानाधिकरणतया कस्यापि दोषविषय-
कज्ञानस्याव्यापकविषयताशून्यत्वविरहात् । नच बह्व्यभाववद्-
वृत्तिजातिमात्रस्यैव दोषघटकतया तादृशनिखिलजातिघटितसमु-
दायपर्याप्तसमुदायत्वस्यैव दोषतावच्छेदकगतसमुदायत्वरूपतया-
यद्रूपपदेनोपादेयत्वान्नोक्तरित्याऽव्याप्तिः सम्भव इति वाच्यं प्रतिव-
न्धकप्रमाविषयस्य प्रतिबन्धकतानुपयुक्तपदार्थाघटितस्य विशिष्ट-
मात्रस्यैव दोषतया जातित्वेन तत्तज्जात्यवगाह्यनेकप्रमाविषयतज्जाति-
घटितानेकविशिष्टस्यापि बाधत्वेन तेषां सर्वेषां बह्व्यभाववज्जातिम-
त्वेनैकरूपेणैव बाधताया अनुभवसिद्धत्वात् । तद्घटकतत्तत्पदार्थध-
र्मिकैकत्वप्रकारकस्य जातित्वेनानुगतीकृतजातिधर्मिकैकत्वप्रकारकस्य
एकाजातिरित्याकारकस्यैकस्यापि ज्ञानस्यापेक्षाबुद्धित्वेन तद्विशेषवि-
षयत्वरूपसमुदायत्वस्य प्रातिस्वीकरूपेण समुदायरूपेणच निखिलजा-
तिपर्याप्तस्यैकस्यैव यत्पदेनोपादेयत्वात् तस्यच जातित्वेनानेकजाति-
विषयकज्ञानीयविशिष्टविषयतावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेद-
कत्वमिव जातित्वेन तत्तज्जात्यवगाहिज्ञानीयविशिष्टविषयतावच्छेदक-
तापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वमपि स्वीक्रियते यथा घटत्वेनानुगती-
कृत्यघटविशेष्यकस्यैकोघटइत्याकारकस्य घटान्यप्रमेयत्वेनानुगतघ-
टान्यप्रमेयविशेष्यकस्यैकोघटान्यप्रमेयइत्याकारकस्य चैकस्यापेक्षाज्ञा-
नस्य विषयत्वलक्षणं द्वित्वं बहुपदार्थवृत्ति प्रातिस्वीकरूपेण तत्तदुभयप-
दार्थपर्याप्तद्वित्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्थासिप्रतियोगित्वेन स्वीक्रि-
यतइति दोषस्य दुर्धारत्वात् ॥ यदिच बहुपदार्थवृत्तिद्वित्वादिकं नस्वी-

क्रियते घटघटान्यप्रमेयोभयत्वादिकञ्च घटघटान्यप्रमेयवृत्तिद्वित्वत्वे-
नानुगतीकृतमेवैक्यव्यवहारं लभते अपेक्षाबुद्धिश्चेदन्त्वावच्छिन्नविशेषो-
ष्यिकैवेति स्वीक्रियते तदा तत्तज्जातिघटितदोषतावच्छेदकगतसमु-
दायत्वस्यैव यत्पदेनोपादेयतया नाव्याप्तिसम्भवः । परन्त्वपेक्षाबुद्धे-
रिदन्त्वावच्छिन्नमात्रविशेष्यकत्वे द्वेद्रव्ये द्वेद्रव्ये द्वेद्रव्ये इति प्रत्ययाणां
सामग्रीवैलक्षण्यं न स्यात् तथा सति इदन्त्वविशिष्टद्रव्यत्वावच्छिन्नवि-
षयकज्ञान इदमेकमिदञ्चैकमिति ज्ञानादुक्तानां प्रत्ययाणां मापत्तिः स्यात्
तस्मादपेक्षाबुद्धेर्वैलक्षण्यमङ्गीकार्यमिति यदा घटजातीयमेकं प्रति
सन्धत्ते पटजातीयञ्चैकन्तदोत्पन्नान्द्वित्वं तत्तद्व्यवृत्तत्पटगतानेकद्वि-
त्वावच्छेदेनानेकघटपटपर्याप्तमेव भवति यत्किञ्चिदुभयमात्रवृत्तिस्त्वे-
विनिगमकमाभावादित्यथमेव पक्षः समुचित इव प्रतिभाति एवं संख्या-
रूपाणां द्वित्वादीनामपदार्थद्वयादिवृत्तत्वनियमेष्यपेक्षाबुद्धिरूपाणां
न्तथात्वस्य वक्तुमशक्यतया प्रकृते जात्यादिसाधारणसमुदायत्व-
स्यैवोपादेयत्वेन जातित्वेनानुगततत्तद्व्यवृत्तत्वं सम्भवति भवति-
चैवस्वाधस्यैकरूपत्वमपीति चेत् यत्किञ्चिद्रूपावच्छिन्नविषयित्वाव्या-
पकविषयिताशून्यत्वमेव निविशतां यद्रूपावच्छिन्नविषयकज्ञाने तथा-
चैकजातिघटितरूपमादाय लक्षणगमनसम्भवादिति विभावनीयम् ।

अत्र धर्मत्वसमानाधिकरणावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेद-
कताभिन्नविषयतात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकत्वानिरूपितप्र-
तियोगिताकाभावा यद्रूपावच्छिन्नविषयितासमानाधिकरणास्तादृशा-
भावकूटत्वनिवेशेनापि यद्यपि जातिमान् बहुयभाववानिति ज्ञानस्य
हृदोवह्निमानित्यादिस्थलीयवाधविषयकस्य वारणं सम्भवति तथा-
प्यव्यापकविषयिताशून्यत्वनिवेशे कूटत्वेनाभावनिवेशेनानिश्चिनापि ग-
तिसम्भवेन लाघवात्तदुपेक्षाकृतेति बोध्यम् ॥ ० ॥

अथ यद्रूपावच्छिन्नविषयितायामव्यापकत्वञ्च यद्रूपावच्छिन्नविष-
यिताया निवेश्यमपितु यद्रूपावच्छिन्नविषयित्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकता-
वच्छेदकविषयितायाः तथा सति विशिष्टान्तराघटितत्वविशिष्टद्वया-
घटितत्वयोरपि प्रवेशे न प्रयोजनम् मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वावच्छि-
न्नविषयित्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकशुद्धव्यभिचारत्वावच्छि-
न्नविषयित्वाव्यापकमेयत्वावच्छिन्नविषयिताशून्यत्वस्य मेयत्वाविशि-
ष्टव्यभिचारज्ञाने निरिद्वेण तत्रातिव्याप्यभावात् बहुयभाववज्जलादिम-

जलवद्भ्रदत्त्वावच्छिन्नविषयित्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदक-
ह्यभाववज्जलवत्कालीनजलवद्भ्रदत्त्वावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकव-
धभाववज्जलवद्भ्रदत्त्वावच्छिन्नविषयिताशून्यत्वस्य बहुयभावव-
ज्जलवद्भ्रदत्त्वावच्छिन्नविषयकज्ञाने विरहेण तत्रापिचा-
तेष्याप्तिविरहात् ।

यत्तु बहुयभाववद्भ्रदत्त्वावच्छिन्नविषयित्वसामान्यस्यैव बहुयभा-
वान्धूमाभाववानित्याकारकनिश्चयविशिष्टबहुयभाववान्दृष्ट्याकार-
कनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकतया तादृशविषयित्वसा-
मान्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकधूमाभाववद्बहुयभावत्वावच्छि-
न्नविषयित्वाव्यापकबहुयभाववद्भ्रदत्त्वावच्छिन्नविषयिताशून्यत्वस्य
बाधज्ञाने विरहेणाव्याप्तेर्नान्तरेणानतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वं ता-
दृशविषयित्वसामान्यावच्छिन्नत्वनिश्चयेऽपि वारणमिति तन्निवेशनीयं
अथाच व्यभिचारघटितबाधेऽव्याप्तिः व्यभिचारप्रतिबन्धकताया अपि-
तादृशबाधविषयित्वावच्छिन्नतया तदवच्छेदकव्यभिचारविषयित्वा-
व्यापकत्वस्य बाधविषयितायांसत्वात् । नच वह्न्यव्यापकीभूताभावप्रति-
योगिजलत्वावच्छिन्नविषयित्वावच्छिन्नासाधारण्यप्रतिबन्धकतावच्छे-
दकजलवद्भ्रदत्त्वावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकत्वस्यासाधारण्यविषय-
तायां सत्वेनाव्याप्त्या द्वितीयावच्छेदकत्वस्यानतिरिक्तवृत्तित्वरूपताया
वाच्यतया ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकतामादाय दर्शितबाधाव्या-
प्तेरप्रसक्तेः प्रथमावच्छेदकत्वस्यानतिरिक्तवृत्तित्वरूपतायां प्रयोजना-
भावेन व्यभिचारघटितबाधविषयिताया व्यभिचारप्रतिबन्धकतानव-
च्छेदकतया नाव्याप्तिरिति वाच्यं विशेषगुणवद्बटरूपाश्रयासिद्धौ बा-
धघटितायामव्याप्तेर्दुरुद्धरत्वात् असिद्धिविषयितायां गुणवद्बटत्वा-
वच्छिन्नविषयितात्वेन बाधप्रतिबन्धकतायामवच्छेदकत्वेन तदवच्छे-
दकविषयित्वाव्यापकत्वस्याश्रयासिद्धिविषयितायांसत्वादिति

तत्तुच्छम् स्वावच्छिन्नविषयित्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतासामान्या-
वच्छेदकत्वस्य विवाक्षिततयाश्रयासिद्धिप्रतिबन्धकत्वे बाधविषय-
ताया अनवच्छेदकत्वादाश्रयासिद्धिविषयिताया एव तादृशप्रतिबन्ध-
कतासामान्यावच्छेदकत्वेन दोषाभावात् । नच बाधविशिष्टव्यभिचा-
रेऽतिप्रसङ्गः तद्विषयित्वावच्छिन्नत्वस्य व्यभिचारप्रतिबन्धकतायामेव
सत्वेन तादृशप्रतिबन्धकतासामान्यावच्छेदकव्यभिचारविषयित्वाव्या

पक्त्वादुक्तविशिष्टविषयितायाः ।

यद्वा यत्किञ्चित्प्रतिबन्धकतात्वेन निवेशः कार्यस्तत्रापि न कोऽपि दोषो न गौरवमिति चेन्मैवम्

सर्वङ्गगनवद्वाच्यत्वादित्यत्र गगनाभाववद्घटपटादीनाम्बाधत्वेन तत्राव्याप्यापत्तेः सर्वासाम्बाधबुद्धीनाङ्गगनाभावत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितावच्छिन्नविशेष्यताकनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकतया तादृशप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयित्वाव्यापकत्वस्य निखिलबाधविषयितायां सत्वात् न चाप्रमाण्यज्ञानोत्तेजकत्वानुरोधेन प्रतिबन्धकताभेदएव न्याय्य इति वाच्यं सिद्धावच्छिन्नवदप्रमाण्यज्ञानस्यापि बाधज्ञाने यादृश यादृशप्रमाण्यग्रहसत्वे बाधनिश्चयसत्वे सर्वधर्मिकगगनप्रकारकबुद्ध्युत्पत्तिस्तत्तद्व्यक्तिवैवेकोत्तेजकत्वे कथञ्चिदेकप्रतिबन्धकताया अपि सम्भवात् यद्रूपावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकत्वघटितलक्षणस्योभयपक्षनिर्दुष्टत्वेनाभ्यर्हितत्वात्॥ नच तादृशप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयित्वे यद्रूपावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयताशून्यज्ञानीयत्वभिव्यक्त्यशक्तदोष इति वाच्यम् बहुधभाववज्जलादिमद्भुत्तिजलवद्भ्रदेऽतिव्याप्तेः जलवद्भ्रदत्वाद्यवच्छिन्नविषयितायाः प्रतिबन्धकतानवच्छेदकत्वात् बहुधभाववज्जलवत्कालीनजलवद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयितायाश्च यद्रूपावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयताशून्यज्ञानीयत्वाविरहात् नच विशिष्टव्याघटितत्वभिव्यक्त्यं विशिष्टान्तराघटितत्वानिवेशाच्च लाघवमिति वाच्यमेतस्याबोधविजृम्भितत्वात् वस्तुत आलोचने विशिष्टान्तराघटितत्वनिवेशापेक्षयात्रैव गौरवस्य पर्यवसन्नत्वात् प्रतिबन्धकतासामान्यनिवेशपक्षे बहिर्धूमवानवहेरित्यत्र धूमाभाववद्धूमाभाववद्भुत्तिवद्भावातिव्याप्तेर्विशिष्टान्तराघटितत्वमवश्यमेव निवेश्यम् तादृशबहिर्त्वावच्छिन्नविषयित्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतासामान्यावच्छेदकत्वस्य बाधविषयित्वव्यभिचाराविषयित्वयोरभावात् विशिष्टविषयित्वान्तरस्य तादृशबहिर्त्वावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयताशून्यज्ञानीयत्वाविरहात् यत्किञ्चित्प्रतिबन्धकतानिवेशपक्षेच यत्र मेयत्वविशिष्टव्यभिचाराविषयकं ज्ञाननियमतो बाधविषयकं बाधज्ञानमपि नियमतः किञ्चित्पदार्थान्तरविषयकमेव तत्र मेयत्वविशिष्टव्यभिचारेऽतिव्याप्तेः स्वविषयित्वावच्छिन्नबाधप्रतिबन्धकतावच्छेदकबाधविषयित्वस्यान्यज्ञानीयस्य मेयत्ववि-

शिष्टव्यभिचारविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यज्ञानीयत्वविरहात् त-
ज्ज्ञानीयस्य तथात्वेपि तदव्यापकविषयताशून्यत्वस्य मेयत्वविशि-
ष्टव्यभिचारज्ञाने सत्त्वात् यद्रूपावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धके-
त्यत्रावच्छेदकत्वस्य स्वरूपसम्बन्धरूपत्वे साध्याभाववत्साध्याभाव-
वद्वृत्तिहेतुरुपपक्ष एवोक्तयुक्त्या स्थलविशेषे ऽव्याप्तिर्वोध्या । नच
वाधे दोषस्तत्रसिद्धान्ते दुरुद्धरः बाधज्ञानस्याव्यापकविषयताशून्यत्व-
विरहादितिवाच्यं किञ्चिद्रूपावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यत्व-
स्यैव ज्ञानविशेषणत्वात् किञ्चिद्रूपमध्येऽलक्ष्यतावच्छेदकोक्तधर्ममा-
दाय लक्षणसम्भवात् । नच सर्वज्ञगनवद्वाच्यत्वादित्यत्राव्याप्तिवारणाय
किञ्चिद्रूपावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यज्ञानीययद्रूपावच्छिन्न-
विषयता तादृशप्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तिस्तद्रूपावच्छिन्नविषयतायां
न स्वावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यज्ञानीयत्वंविशेषणं द्वि-
धाऽव्यापकविषयताशून्यत्वप्रवेशे गौरवादपितु लक्ष्यतावच्छेदकीभू-
तयद्रूपावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयताशून्यज्ञानीययद्रूपावच्छिन्न-
विषयत्वं तादृशप्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्ति तद्रूपावच्छिन्नविषयि-
त्वमेव निवेद्यम् ।

नचाननुगमः यद्रूपविशिष्टनिश्चयवृत्तिभेदप्रतियोगितावच्छेदक-
त्वाभावस्यैवनिवेद्यत्वात् वैशिष्ट्यञ्च स्वावच्छिन्नविषयताकत्व स्ववि-
शिष्टनिश्चयनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितविषयित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरू-
पितनिरूपकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छि-
न्नावच्छेदकतावद्धर्मावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयिताशून्यत्वोभय-
सम्बन्धेन स्ववैशिष्ट्यञ्च स्वावच्छिन्नविषयित्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकता-
वृत्त्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितप्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपि-
तभेदनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितवृत्तित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्व-
स्वावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयिताशून्यत्वनिष्ठावच्छेदकताक-
त्वोभयसम्बन्धेन तथाच नोक्तस्थलविशेषेऽतिव्याप्तिरितिवा-
च्यं बह्व्यभाववज्जातिमत्कालनिबह्व्यभाववद्भेदेऽतिव्याप्तेः तादृश-
हृदत्वावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयिताशून्यबह्व्यभाववद्भेदत्वाव-
च्छिन्नविषयताकत्वस्य जातिमान् बह्व्यभाववानितिज्ञानेपि
सत्त्वेन तत्र प्रतिबन्धकत्वाभावात् बह्व्यभाववद्भेदत्वावच्छि-
न्नविषयित्वस्य तादृशप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वविरहात् तादृशह-

दत्तावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयताशून्यत्वस्य बहुव्ययभाववज्जा-
तिमत्कालीनबहुव्ययभाववज्जातिमानितिज्ञाने विरहात् तादृशविशि-
ष्टजातिमत्तावच्छिन्नविषयत्वस्यैव तत्राव्यापकस्यसत्त्वादिति व-
ह्यभाववज्जातिमत्कालीनबहुव्ययभाववद्भूतत्वस्यैव यद्रूपपदेनोपादे-
यतया तद्रूपावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यत्वस्योक्तवि-
शिष्टज्ञाने सत्त्वात् तस्मात्तद्रूपावच्छिन्नविषयताविशेषणमेवाव्यापक-
विषयताशून्यज्ञानीयत्वमाच्यं तत्पक्षेच स्वावच्छिन्नविषयताकत्वस्व-
विशिष्टविषयित्वाव्यापकविषयिताशून्यत्वोभयसम्बन्धेन यद्रूपविशि-
ष्टनिश्चयवृत्तिभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावो लक्षणघटकः स्ववै-
शिष्ट्यञ्च स्वावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयिताशून्यज्ञानीयत्वघटि-
तेन स्वावच्छिन्नविषयित्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावृत्त्यभावीयप्रतियोगि-
तयापरम्परया निरूपिता या किञ्चिद्रूपावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविष-
यिताशून्यत्वव्यक्तिनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितनिश्चयनिष्ठावच्छेदकता-
परम्परया तन्निरूपितावच्छेदकतावद्धर्मावच्छिन्ननिरूपितत्वघटितेन-
चोभयसम्बन्धेन तथाच प्रागुक्तस्थलविशेषातिव्याप्तिर्दुरुद्धरोतिदिक् ।

विशिष्टविषयिताव्यापकत्वनिवेशनमेवोचितमिति । अथ विषयितात्वव्या-
पकत्वं विषयितावृत्त्यभावघटितं विषयिताव्यापकत्वञ्च विषयित्वाधि-
करणवृत्त्यभावघटितमित्यत्राधिकरणस्याधिकस्यावच्छेदकतया प्रवे-
शात्तत्कल्पापेक्षया न लाघवमिति चेन्न इच्छीयविषयित्वस्य प्रतिबन्ध-
कतानवच्छेदकत्वेनासम्भववारणाय ज्ञानीयत्वस्य विषयिताविशेषण-
ताया वाच्यतया ज्ञानस्य विषयित्वाधिकरणस्वरूपस्यावच्छेदकतया
ऽवच्छेदकाधिक्यविरहात् नचाधिकरणत्वस्य विशिष्टविषयित्वनिरू-
पितस्यावश्यनिवेशनीयतयाऽवेच्छेदकाधिक्यमितिवाच्यं ज्ञानीयवि-
षयतात्वव्यापकत्वशब्दप्रतीतस्य ज्ञानीयत्वविशिष्टतादृशविषयतात्व-
निरूपिताधिकरणतावद्भूतत्वघटिताभावस्य व्यापकतायास्तदधिकर-
णवृत्तित्वघटितार्थकत्वेपि ज्ञानीयत्वस्य विषयिताविशेषणत्वमङ्गीकृ-
त्य विवक्षिततादृशविषयितावृत्तित्वघटिताभावापेक्षया गुरुत्वेन त्या-
ज्यताया भवत्पक्ष इव शब्दतः प्रतीतस्य तादृशविशिष्टविषयित्वनिरू-
पिताधिकरणतावद्भूतत्वघटिताभावस्य विषयिताविशेषणानाहार्य-
त्वादीनामाश्रयविशेषणत्वमङ्गीकृत्य विवक्षिततादृशविषयितावृत्तादृ-
शज्ञानवृत्तित्वघटिताभावापेक्षया गौरवेणास्मत्पक्षेपि त्याज्यताया एवा-

ङ्गीकारादाधिकरणत्वप्रवेशप्रयुक्तगौरवाभावात् ।

यत्तु ज्ञानीयत्वस्यविषयितविशेषणत्वे पुच्छलग्नतया साक्षात्परम्परासाधारणनिरूपितत्वपक्षइतरवारकनिवेशेऽधिकस्य तद्भेदस्य प्रवेशनीयतया गौरवमेवेति तन्न साक्षात्परम्परासाधारणनिरूपितत्वाङ्गीकारेऽभावप्रतियोगितायामेव यावदवच्छेदकातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नत्वमेकदैव निविशत इति पुच्छलग्नत्वप्रयुक्तगौरवाभावात् न च व्यापकत्वांशे साम्ये व्यापकत्वस्यावच्छेदकत्वसम्बन्धेन प्रतिबन्धकतायामुक्तौ न गौरवस्यावकाशइतिवाच्यं अवच्छेदकत्वस्य वृत्त्यनियामकतया तत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्ध्या व्यापकत्वस्यासम्भवात्, पारिभाषिकस्यान्यत्रदर्शितसमशीलप्रतियोगिताभावस्यावच्छेदकत्वसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य प्रवेशे गौरवापत्तेः न च भेदघटितमेवास्तु व्यापकत्वं वृत्त्यनियामकसम्बन्धस्य भेदप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतायाः सर्वानुमतत्वादितिवाच्यम् अत्यन्ताभावघटितव्यापकत्वस्याप्रतियोगित्वगर्भतया प्रतियोगितानवच्छेदकत्वघटितभेदगर्भव्यापकत्वाल्लघुभूतस्यास्मत्पक्षे प्रवेशात् ।

यद्यप्यत्यन्ताभावगर्भव्यापकतापक्षेपि तज्ज्ञानवृत्तित्वविशिष्टप्रतिबन्धकत्वाभावमादायाव्याप्तिवारणाय प्रतियोगितायां तादृशप्रतिबन्धकतात्वतदितरोभयानवच्छिन्नत्वन्तादृशप्रतिबन्धकतात्वे तादृशप्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्त्यनधिकरणत्वम्वा निवेशनीयमेव तथापि भेदघटितव्यापकत्वपक्षे तज्ज्ञानवृत्तित्वविशिष्टप्रतिबन्धकतात्राप्तेति भेदमादायासम्भववारणाय भेदप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतापर्याप्त्यनधिकरणत्वस्य तादृशप्रतिबन्धकतात्वे प्रतियोगितायाश्च प्रतिबन्धकतावत्तज्ज्ञानभेदवारणाय प्रतिबन्धकत्वतदितरोभयानवच्छिन्नत्वस्यनिवेशः कार्य्य एवेतिगौरवम् प्रतिबन्धकतैक्यपक्षेपि प्रतियोगितायामुभयावृत्तिधर्मावच्छिन्नावच्छेदकत्वान्यावच्छेदकत्वानिरूपितत्वमवच्छेदकतायां तादृशधर्मातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नत्वम्भेदगर्भव्यापकताशरीरे निवेश्यमत्यन्ताभावगर्भव्यापकतागर्भे प्रतिबन्धकतावृत्त्युभयावृत्तिधर्मातिरिक्तद्वुत्तिधर्मानवच्छिन्नत्वमेव प्रतियोगितायासम्प्रवेश्यमिति न साम्यं भेदगर्भं लाघवप्रवादश्च प्रतियोगित्रैयधिकरण्यानिवेशप्रयुक्तस्तदन्नात्यन्ताभावगर्भेऽपि न निविशतइति निःप्रत्यूहमेव लाघवमिति ॥ ० ॥

समानकारकज्ञानेष्वाति समानाकारकत्वञ्च विशेष्यताविशिष्टविशेष्यताकत्वं वैशिष्ट्यञ्च स्वविशिष्टविषयतात्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकरूपवृत्तित्वस्वावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन स्ववैशिष्ट्यञ्च स्वनिरूपितत्व स्वावच्छेद्यनिरूपितत्वान्यतरसम्बन्धेन स्वविशिष्टविषयतावत्वसम्बन्धेन विषयतावत्ता च प्रसिद्धचतुष्टयसम्बन्धेषु येषां प्रयोजनन्तैर्वाच्यम् तथाच संशये कोटिद्वयप्रकारतानिरूपितविशेष्यताद्वयस्याभ्युपगततया तत्तत्कोटिप्रकारतानिरूपितविशेष्यताविशिष्टविशेष्यताकत्वस्य तत्तत्कोटिप्रकारतानिश्चये सत्त्वेन संशयनिश्चययोस्समानाकारकत्वनिर्वाहः बहुव्यभाववान् हृदोवह्मिमानिति ज्ञानस्य बहुव्यभाववान् हृदइति ज्ञानीयहृदनिष्ठविशेष्यताविशिष्टविषयतात्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिप्रतियोगिवह्यभावविषयताहृदत्वविषयतागतद्वित्व उक्ताहार्यज्ञानीयहृदविशेष्यताया वृत्तित्वविरहात् तस्य स्वविशिष्टविषयतात्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकत्वसम्बन्धेन बहुव्यभावविषयतावह्निविषयताहृदत्वविषयतागतत्रित्वे सत्त्वादिति नोक्तानाहार्यज्ञानसमानाकारकत्वम् । एवं हृदोवह्मिमानिति ज्ञानसमानाकारकत्वमपि हृदत्वेन हृदावगाहिनो बहुव्यभाववान् हृदइति ज्ञानस्य हृदत्वेन घटावगाहिवह्यभाववान् हृदइति ज्ञानसमानाकारकत्वाभावे स्वसामानाधिकरण्यं हृदत्वेन तद्भ्रदावगाहिहृदत्वेन निखिलहृदावगाहि ज्ञानयोरसमानाकारकत्वे स्वसामनैयत्यमेव प्रवेश्यं हृदइत्याकारकज्ञानयोस्समानाकारकत्वरक्षायै स्वावच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नत्वस्ववृत्तिनिरवच्छिन्नत्वान्यतरमेव संसर्गतयोपादेयमिति ॥

आहार्यज्ञानीयविषयितासाधारणविशिष्ट विषयितात्वव्यापकत्वमिति । अथ हृदत्वावच्छेदेन बहुव्यभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयकजातिमान्वह्यभाववानित्याकारकज्ञानीयविषयतायाः जातिमान् हृदइत्याकारकानिश्चयविशिष्टनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वेपि हृदत्वसामानाधिकरण्येन बहुव्यभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयकजातिमान्वह्यभाववानित्याकारकज्ञानीयविशिष्टविषयितायाः प्रतिबन्धकतानवच्छेदकत्वनाव्याप्तिवारणाय अव्यापकविषयताशून्यज्ञानीयत्वस्य निवेशनीयतया तस्य यद्रूपावच्छिन्नविषयतानिरूपितयद्रूपावच्छिन्नविषयता यद्रूपावच्छिन्नविषयत्वाव्यापिका तद्रूपावच्छिन्नविषयतानिरूपिततद्रू-

पावच्छिन्नविषयताशून्यज्ञानीयत्वरूपत्वे बहुधभाववान्हदोवह्निमानि-
त्याहार्यज्ञानीयविषयितामादाय दोषासम्भव इति चेन्न हृदपक्षके ता-
दात्म्येन वह्निसाध्यकस्थले वह्निभेदवद्भ्रदस्य बाधतया तद्रूपावच्छि-
न्नविषयकस्य वह्निभिन्नोद्दोवह्निरित्याहार्यज्ञानस्य निरुक्ताव्यापक-
विषयताशून्यतया तदीयविषयतामादायाव्याप्तेस्सम्भवात् । नच व-
ह्निभिन्नहृदत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपितसमवायत्वावच्छिन्नविषयतैव
तत्राव्यापकविषयतास्तीति न दोष इति वाच्यं संसर्गस्य स्वरूपतो-
पिमानस्वीकारात् हृदपक्षकभेदत्वसाध्यकस्थले भेदभिन्नोद्दोभेद
इति ज्ञानेऽव्यापकविषयताशून्यत्वस्य सत्वात् हृदत्वावच्छिन्नविष-
यतानिरूपितस्वरूपत्वावच्छिन्नविषयतायास्तादृशहृदत्वावच्छिन्नविष-
यत्वाव्यापकत्वविरहात् तादृशहृदत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपितस्वरू-
पत्वावच्छिन्नविषयतापि नाव्यापिका यद्रूपावच्छिन्नविषयतायाः शुद्ध-
हृदत्वावच्छिन्नविषयताया एव विशिष्टविषयतारूपत्वेन तन्निरूपित-
स्वरूपत्वावच्छिन्नविषयताया विशिष्टदोषज्ञाने सत्वात् यद्रूपावच्छि-
न्नविषयतात्वावच्छिन्ननिरूपकतानिरूपितनिरूप्यतावद्यद्रूपावच्छिन्न-
विषयत्वविवक्षणे च भेदोद्दोभेदभिन्न इति ज्ञाने भेदभेदवद्भ्रदत्वा-
वच्छिन्नविषयतात्वावच्छिन्ननिरूपकतानिरूपितनिरूप्यतावत्स्वरूप-
त्वावच्छिन्नविषयताविरहात् तद्रूपावच्छिन्नविषयतानिरूपिततद्रूपा-
वच्छिन्नविषयताशून्यत्वस्य हृदोभेदभिन्न इति ज्ञानेपि विरहेण विव-
क्षितुमशक्यत्वादिति ।

अथैवमव्यापकविषयताशून्यज्ञानीयत्वस्य विषयितायामवश्य-
म्विशेषणत्वे बहुधभाववान्हृद इति ज्ञानीयहृदत्वावच्छिन्नविषयिताया
स्तादृशज्ञानीयत्वविरहात् हृद इति ज्ञानीयायाश्च प्रतिबन्धकतान-
वच्छेदकत्वादेकदेशातिप्रसङ्गस्याभावेन सामान्यपदम्ब्यर्थम् नच गो-
त्वाभावो गोत्ववानित्यत्र गोत्वाभाववत्त्वावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकवि-
षयताशून्यस्य गोत्वाभावत्वेन धर्मितया घटाभावाद्यवगाहिगोत्वा-
भावो गोत्वाभाववानितिज्ञानस्य गोत्वाभाववत्त्वावच्छिन्नविषयतायाः
प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वेनातिव्याप्तेस्तन्निवेशः कार्य इति वाच्यम् ।
अव्यापकतया यद्रूपावच्छिन्नविषयतानिरूपितयद्रूपावच्छिन्नविषयतायाः
प्रवेशे दोषाभावात् नच स्वरूपपक्षकभेदत्वसाध्यके भेदभेदवत्स्वरूप-
मितिज्ञाने भेदभेदवत्त्वावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकस्य यद्रूपावच्छिन्न-

विषयतानिरूपितयद्रूपावच्छिन्नविषयत्वस्य विरहात् भेदभेदवत्त्वावच्छिन्नेऽतिप्रसङ्ग इति वाच्यं स्वरूपत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपितस्वरूपत्वावच्छिन्नविषयताया एवाव्यापकविषयताया उक्तज्ञाने सत्त्वात् तच्च स्वरूपवत्स्वरूपवत्त्वम्भेदत्वविशेषणमास्तान्तत्रैव दोषः स्वरूपपक्षकस्वरूपवत्स्वरूपाभावसाध्यकस्थले स्वरूपं स्वरूपवत्स्वरूपवदितिज्ञानविषये स्वरूपवत्स्वरूपवत्यतिव्याप्तिरिति वाच्यं यद्रूपावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितयद्रूपावच्छिन्नविशेष्यत्वविवक्षायामतिप्रसङ्गानवकाशादिति चेत् ।

अत्र केचित् अथंघटभिन्नोगुणो द्रव्यभिन्न इत्यादिस्थले स्वरूपतोघटत्वप्रकारकस्यायं घट इति प्रमाज्ञानस्य स्वरूपतोद्रव्यत्वप्रकारकस्य गुणोद्रव्यमितिभ्रमस्य च विषय इदन्त्वावच्छिन्ने गुणत्वावच्छिन्ने चातिप्रसङ्गान्निवेश्यमेव सामान्यपदमिति वदन्ति ।

अत्रेदमवधेयम् यद्विषयताविशिष्टप्रकारतानिरूपितयद्रूपावच्छिन्नविशेष्यत्वं यद्रूपावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकं तद्विषयतानिरूपिततत्तद्रूपावच्छिन्नविशेष्यताशून्यत्वमेव विवक्षणीयम् वैशिष्ट्यञ्च स्वसामानाधिकरण्य स्ववृत्तिनिरवच्छिन्नत्वोभयाधिकरणत्वघटितेन स्वाविशिष्टवृत्तिव्यघटितेन वा स्वावच्छेदकावच्छिन्नत्वघटितान्यतरसम्बन्धेन स्ववैशिष्ट्यञ्च स्वाधिकरणनिरूपितत्व स्ववृत्तिनिरवच्छिन्नत्वसामानाधिकरण्योभयसम्बन्धेन एवञ्च घटत्वद्रव्यत्वादिनिष्ठनिरवच्छिन्नविषयताविशिष्टनिरवच्छिन्नप्रकारतानिरूपितेदन्त्वावच्छिन्नविशेष्यताया अव्यापकत्वाच्चातिव्याप्तिः स्वरूपत्वावच्छिन्नसांसर्गिकविषयताविशिष्टप्रकारतानिरूपितहृदत्वावच्छिन्नविशेष्यताया अव्यापकत्वादसम्भवापत्या यद्विषयतापि प्रकारतात्वेनैव निवेश्या बह्विरवृत्तिरित्यत्र बह्विर्मद्रूपाद्यज्ञानस्य बह्वित्वावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकनिरुक्तविषयताशून्यत्वेन बह्वातिव्याप्तिवारणाय यद्रूपावच्छिन्नविशेष्यतापि यद्विशेष्यताविशिष्टविशेष्यतात्वेन प्रवेशनीया वैशिष्ट्यञ्च पूर्ववत् तथाच बह्वित्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितनिरवच्छिन्नविशेष्यतात्वे तत्र बह्वित्वावच्छिन्नविषयत्वाव्यापिकास्तीति न दोषः विशेषणीभूतविषयताया विशेष्यतात्वेन निवेशात् बहुव्यभावत्वावच्छिन्नप्रकारताविशिष्टप्रकारतानिरूपितस्वरूपत्वावच्छिन्नसांसर्गिकविषयताविशिष्टस्वरूपत्वावच्छिन्नविशेष्यत्वस्य बहुव्यभाववद्भेदत्वावच्छिन्न-

विषयित्वाव्यापकत्वेऽपि नासम्भवः एवञ्चानाहार्यज्ञानीयत्वमपि न निवेद्यम् तथाच सामान्यपदार्थनिवेशपक्षेऽप्यव्यापकविषयिताशून्यत्वस्य निविष्टतयात्रापि तन्निवेशस्तुल्य एव परन्त्वत्र यत्प्रकारताविशिष्टप्रकारतानिरूपितत्वस्य यद्विशेष्यताविशिष्टत्वस्य तत्प्रकारतानिरूपितत्वस्य च प्रवेशो यद्यप्यधिक एवास्ति तथापि तादृशविषयताशून्यानाहार्यज्ञानीययद्वावच्छिन्नविषयतावृत्त्यभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावस्य स्वकोटिप्रविष्टनिखिलपदार्थनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकत्वानिरूपितप्रतियोगिताकस्य तादृशप्रतिबन्धकतावच्छेदकतात्वतदितरोभयानवच्छिन्नत्वघटितस्य प्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्तिघटितस्य वा निवेशापेक्षया लाघवमस्त्येव सिद्धान्तकल्पेऽपि यद्यप्येतादृशाव्यापकविषयताशून्यत्वनिवेशे संशयाहार्यज्ञानयोर्वारणसम्भवः तथापि तदपेक्षया लाघवेन संशयान्यत्वानाहार्यत्वयोर्निवेशनमेव समुचितम् ।

यत्तु प्रमेयत्वादिना स्वरूपत्वादिरूपसंसर्गतावच्छेदकावगाहिज्ञानावारकत्वाभिव्यक्तितुल्यशक्यं तादृशाव्यापकविषयताशून्यत्वमिति तत्तुच्छम् तद्व्यक्तविषयतायाः प्रकारतात्वादिना निवेशनमविधाय उक्तान्यतरवत्स्वसाजात्योभयस्य विषयतावैशिष्ट्यतयोपादेयत्वादित्यलम् ।

प्रकृतमनुसरामः अथ अयंघटभिन्न इत्यादौ स्वरूपतोऽयंघटत्ववदिदन्वाद्यवच्छिन्नलक्षणासम्भवः घटत्वसमवायत्वसमवायेदन्वगतसमवायत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकविषयताकत्वस्य प्रमेयवानयमिति ज्ञाने सत्त्वेन तत्रायंघट इति ज्ञानीयनिरवच्छिन्नप्रकारताविशिष्टप्रकारतानिरूपितेदन्वावच्छिन्नविशेष्यताविशिष्टविशेष्यताया अभावेनाव्यापकतया तद्विषयतानिरूपिततद्विषयताशून्यत्वस्य प्रतिबन्धकज्ञाने विरहादिति चेन्न यद्विशेष्यत्वप्रकारत्वयोर्वैशिष्ट्यस्य स्वतादात्म्यापन्ननिरवच्छिन्नविषयतासामानाधिकरण्यस्वावच्छेदकावच्छिन्नत्वान्यतरसम्बन्धेन वाच्यत्वाद्दोषाभावात् तस्मात् बह्वित्वसमवायसमवायत्वबहिःप्रतियोगित्वाभावत्वाभावस्वरूपत्वस्वरूपहृदत्वगतसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकविषयत्वस्य बह्वयभाववत्कालीनद्वयत्ववानयमिति ज्ञाने सत्त्वेन तत्र बह्वयभावत्वावच्छिन्नप्रकारताविशिष्टप्रकारता-

विषयित्वाव्यापकत्वेऽपि नासम्भवः एवञ्ज्ञानाहार्यज्ञानीयत्वमपि न निवेद्यम् तथाच सामान्यपदार्थनिवेशपक्षेऽप्यव्यापकविषयिताशून्यत्वस्य निविष्टतयात्रापि तन्निवेशस्तुल्य एव परन्त्वत्र यत्प्रकारताविशिष्टप्रकारतानिरूपितत्वस्य यद्विशेष्यताविशिष्टत्वस्य तत्प्रकारतानिरूपितत्वस्य च प्रवेशो यद्यप्यधिक एवास्ति तथापि तादृशविषयताशून्यानाहार्यज्ञानीयद्रूपावच्छिन्नविषयतावृत्त्यभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावस्य स्वकोटिप्रविष्टनिखिलपदार्थनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकत्वानिरूपितप्रतियोगिताकस्य तादृशप्रतिबन्धकतावच्छेदकतात्त्वतदितरोभयानवच्छिन्नत्वघटितस्य प्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्तघटितस्य वा निवेशापेक्षया लाघवमस्त्येव सिद्धान्तकल्पेऽपि यद्यप्येतादृशाव्यापकविषयताशून्यत्वनिवेशे संशयाहार्यज्ञानयोर्वारणसम्भवः तथापि तदपेक्षया लाघवेन संशयान्यत्वानाहार्यत्वयोर्निवेशनमेव समुचितम् ।

यत्तु प्रमेयत्वादिना स्वरूपत्वादिरूपसंसर्गतावच्छेदकावगाहिज्ञानावारकत्वाभिनेशयितुं शक्यं तादृशाव्यापकविषयताशून्यत्वमिति तत्तुच्छम् तद्व्यष्टकविषयतायाः प्रकारतात्वादिना निवेशनमविधाय उक्तान्यतरवत्स्वसाजात्योभयस्य विषयतावैशिष्ट्यतयोपादेयत्वादित्यलम् ।

प्रकृतमनुसरामः अथ अयं घटभिन्न इत्यादौ स्वरूपतोऽघटत्ववदिदन्वाद्यवच्छिन्नलक्षणासम्भवः घटत्वसमवायत्वसमवायेदन्वगतसमवायत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकविषयताकत्वस्य प्रमेयवानयमिति ज्ञाने सत्त्वेन तत्रायं घट इति ज्ञानीयनिरवच्छिन्नप्रकारताविशिष्टप्रकारतानिरूपितेदन्वावच्छिन्नविशेष्यताविशिष्टविशेष्यताया अभावेनाव्यापकतया तद्विषयतानिरूपिततद्विषयताशून्यत्वस्य प्रतिबन्धकज्ञाने विरहादिति चेन्न यद्विशेष्यत्वप्रकारत्वयोर्वैशिष्ट्यस्य स्वतादात्म्यापन्ननिरवच्छिन्नविषयतासामानाधिकरण्यस्वावच्छेदकावच्छिन्नत्वान्यतरसम्बन्धेन वाच्यत्वाद्दोषाभावात् तस्मात् बहुत्वसमवायसमवायत्ववह्निप्रतियोगित्वाभावत्वाभावस्वरूपत्वस्वरूपद्वयगतसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकविषयत्वस्य बहुयभाववत्कालीनइदत्ववानयमिति ज्ञाने सत्त्वेन तत्र बहुयभावत्वावच्छिन्नप्रकारताविशिष्टप्रकारता-

निरूपितहृदत्वावच्छिन्नविशेष्यताविशिष्टविशेष्यताविरहात् तत्प्रकारतानिरूपिततद्विशेष्यताया बह्व्यभाववानहृद इति ज्ञाने सत्त्वात् सम्भव एव दोषत्वेनात्रस्वीकरणीयः सच यद्रूपावच्छिन्नविषयता निरूपितयद्रूपावच्छिन्नविषयत्वनिष्ठाव्यापकत्वघटितकल्पेऽपि सम्भवतीति स एवोद्भावयितुं योग्यः ।

सिद्धान्ते च प्रागुक्तसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्थ्यासिकावच्छेदकताकविषयत्वस्याव्यापकत्वविरहात् कालीनत्वाद्विघटितसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्थ्यासिकावच्छेदकताकविषयत्वस्याव्यापकत्वेन तच्छून्यत्वस्य बह्व्यभाववानितिज्ञाने सत्त्वात् बह्व्यभाववत्कालीनहृदत्ववानितिज्ञाने विरहाच्च न दोषः यदिचाभावपक्षकसंयोगेन वाच्यत्वसाध्यकस्थले वाच्यत्वाभाववानभावः अभाववान्वाच्यत्वाभाव इति ज्ञानयो विभिन्नरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्थ्यासिकावच्छेदकताकविषयताकत्वस्य रूपभेदस्य च प्राक्दर्शितत्वेन तथैव हृदत्वावच्छिन्ने बह्व्यभावस्य यत्र विशेषणत्वं तज्ज्ञानीयविषयतावच्छेदकताप्रतियोगिकपर्थ्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वमेव बह्वित्वबह्व्यभावत्वाभावहृदत्वगतप्रागुक्तसमुदायत्वे स्वीक्रियते तथासति न दोषः एवन्तत्तद्धर्मावच्छिन्नानुयोगिताकतत्तद्धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकसंसर्गस्य भिन्नत्वे दोषघटकत्वे च तादृशसंसर्गसाधारणसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्थ्यासिकावच्छेदकताकविषयत्वस्य बह्व्यभाववत्कालीनहृदत्ववानितिज्ञाने विरहान्नासम्भव इत्युच्यते तदाप्यधिकरणत्वघटितस्य दोषत्वमङ्गीकृत्य अभावोवाच्यत्वाभाववानित्यत्र दोषवारणस्य प्रागुक्तत्वेन तत्पक्षेऽसम्भवस्तदवस्थ एव एवं यत्र दोषघटककिञ्चित्पदार्थविषयकं ज्ञानभियमतोदोषविषयकं तत्र तादृशकिञ्चित्पदार्थेऽतिव्याप्तिः सामान्यपदार्थस्य लक्षणघटकत्वे च दोषवहिर्भावेण तत्पदार्थविषयकज्ञानीयतद्विषयतायाः प्रतिबन्धकतानवच्छेदकत्वाद्दोष इति गृहाण । नच सिद्धान्ते तत्रातिव्याप्तिरिति वाच्यमेतत्कल्पाङ्गीकृतस्थलविशेषस्य सिद्धान्तेऽङ्गीकारे सिद्धान्तेऽङ्गीकृतस्याप्राप्यङ्गीकरणीयत्वात् तथासत्यव्यापकविषयताशून्यत्वस्यावश्यविवक्षणीयत्वे योभिहितोरूपवृत्तित्वनिवेशोऽव्याप्तिरूपदोषः प्रयोजकतया तस्यात्रप्रसङ्गेन किञ्चिद्रूपावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयताशून्यज्ञानीयत्वस्य प्रवेशनीयतया हृदाद्येकदेशातिव्याप्तिर्दुर्गुरेति बोध्यम् ।

मैवं स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्व इत्यादि । अथात्र ज्ञानवैशिष्ट्यानव-
च्छिन्नत्वनिवेशे प्रतिहेतुव्यापकसाध्याभावसमानाधिकरणप्रतिहेतु-
मत्पक्षस्य सत्प्रतिपक्षत्वे तत्र साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगिप्रकृत-
हेतुरूपासाधारण्ये चाव्याप्तिमुद्गाढ्यानतिरिक्तवृत्तित्वस्या वक्ष्यवि-
वक्षणीयता प्रतिपादिता तन्नयुज्यते तत्पक्षे विशिष्टद्वयाघटितत्वनि-
वेशस्यावश्यकतया तत्र बहुतरसत्प्रतिपक्षादिलक्ष्यविषयताऽलक्ष्य-
विषयताभेदनिवेशस्यावश्यकतायाः प्रतिपादनीयतया लाघवेनैत-
त्पक्ष एव सत्प्रतिपक्षविषयताऽसाधारण्यविषयताभिन्नत्वयोरसाधा-
रण्यविषयताभिन्नत्वस्यैव वा निवेशमाहृत्य यद्रूपावच्छिन्नविषयता-
सामान्ये ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नप्रतिबन्धकतानवच्छेदकत्वासाधार-
ण्यविषयताभिन्नत्वोभयाभावनिवेश एव कार्यस्तावतैव पाषाणमयत्व-
वत्पर्वतादावतिप्रसङ्गस्य असाधारण्येऽव्याप्तेश्च वारणसम्भवात् ।
नच नञ्द्वयप्रवेशो व्यर्थः स्वावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयता-
शून्यज्ञानीयतादृशप्रतिबन्धकतानवच्छेदकघटत्वावच्छिन्नविषयता
सामान्य एवोभयाभावसत्त्वेन घटत्वावच्छिन्नेऽतिप्रसङ्गवारकत्वात्
यदिचात्राव्यापकविषयताशून्यज्ञानीयत्वनिवेशस्य न प्रयोजनमि-
त्युच्यते तदास्तुतावत्तथा तथापि पर्वतत्वसमानाधिकरण्येन
बहेः साध्यतायान्धूमस्य हेतुत्वे वह्निमद्बहिर्व्याप्यधूमवत्पर्वतेऽतिव्या-
प्तिः तद्विषयकज्ञानस्य निश्चयविशिष्टनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकत्वासम्भ-
वात् तथाविधस्याहार्यत्वात् धूमाभाववान्वह्यभाववान्वह्यभाववा-
न्हदइतिज्ञानयोः निश्चयविशिष्टनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकतया वाधादिवि-
षयताया अपि ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वाद्वाधा-
दाव्याप्तिरपि अतएव वह्निमद्बुद्धो घटवान् जलव्यापकबह्वभावसमा-
नाधिकरणजलाभावादित्यत्र तादृशजलबद्भद्ररूपस्वरूपासिद्धौ ना-
व्याप्तिः ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नस्वरूपासिद्धिनिश्चयप्रतिबन्धकतायां
तद्विषयत्वस्यावच्छेदकत्वात् । यद्यपि सत्प्रतिपक्षविषयताभेदनिवेशप-
क्षे तस्य प्रकृतानुमितित्वव्यापक प्रतिबन्धतानिरूपितप्रतिबन्धकताव-
च्छेदकीभूतविषयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकविष-
यता भेदरूपत्वमेववाच्यम् । अन्यथा वह्निमद्भद्रपक्षकस्थले हृदपक्षक-
वहिहेतुकस्थले वह्निमद्भद्रसाध्यकस्थले वह्निमद्भदेतुकस्थले च तादृ-
शजलवद्भद्रपक्षप्रसिद्धिस्वरूपासिद्धिसाध्याप्रासिद्धिहेत्वप्राप्ति

द्विरूपे नञ्द्वयविवक्षायामपि दोषस्य दुर्वारत्वात् तथाचोक्तस्वरूपासिद्धौ न दोषः तथापि हृदोवह्निमान्वह्यभाववज्जलवद्वृत्तिजलाभावादित्यत्र स्वरूपासिद्धावव्याप्तिः नञ्द्वयाप्रवेशे दुरुद्धरा तद्विषयताया साध्यवत्तावुद्विप्रतिवन्धयतानिरूपितज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिवन्धकतावच्छेदकत्वात् तादृशविषयताभिन्नत्वाच्च ।

नचैवमपि बह्व्यभाववद्वह्निव्यापकाभाववत्कालीनत्वे सति बह्व्यभाववद्वह्निमदवृत्तिमत्कालीनहृदपक्षकवह्निसाध्यकस्थले वह्निव्यापकाभाववत्तादृशहृद वह्निमदवृत्तिमत्तादृशहृदयोर्बाधरूपत्वपक्षे तयोरव्याप्तिः तद्वुद्धेर्निश्चयविशिष्टनिश्चयत्वेनैव प्रतिबन्धकत्वात् व्यावर्त्तकधर्मदर्शनरूपत्वादिति वाच्यम्बह्व्यभावस्यैव वह्निव्यापकाभावस्यापि स्वरूपत एव वह्निविरोधित्वात् । अन्यथा बाधत्वानुपपत्तेरिति तादृशहृदत्वावच्छिन्नविशेषयतानिरूपितवह्निव्यापकाभावत्वावच्छिन्नप्रकारताकविशिष्टनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकतायाम्बाधकाभावात् तादृशहृदे वह्निव्यापकाभावेऽव्याप्यवृत्तित्वग्रहे व्यावर्त्तकधर्मदर्शनप्रतिबन्धकताया इव वह्निव्यापकाभाववतिवह्व्यभावस्याव्याप्यवृत्तित्वग्रहे विशिष्टनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकताया अप्यावश्यकत्वात् बह्व्यभावेऽव्याप्यवृत्तित्वग्रहेऽप्रतिबन्धकत्वस्यानुभक्तित्वे व्यापकाभावेऽपि स्वरूपतोविरोधिन्यव्याप्यवृत्तित्वग्रहे तथात्वे किमितिहिनेत्रनिर्माळनम् ।

वस्तुतो व्यावर्त्तकधर्मदर्शनविधयाप्रतिबन्धकत्वेपि यद्यपि नावश्यंनिश्चयविशिष्टनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकताकल्पनमुचितम् तथाप्येतद्विचारस्य प्रदर्श्यमाणशिष्यबुद्धिवैशद्यार्थप्राक्रियाविरोधित्वेनोपेक्षैव समुचितेदानीम् नच हृदपक्षकवह्निसाध्यकजलाभावहेतुकस्थले विशिष्टद्वयाघटितत्वनिवेशवार्थतयोक्ते बह्व्यभाववज्जलवत्कालीनजलवद्भेदेऽति व्याप्तिः तद्विषयताया ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नासिद्धिप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वात् ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नतादृशप्रतिबन्धकतानवच्छेदकविषयताशून्यज्ञानीयविषयताभिन्नत्वनिवेशे तद्दोषवारणेपि बह्व्यभाववज्जलवत्कालीनत्वाभाववज्जलकालीनजलाभावहेतुकस्थले निरुक्ताविशिष्टेऽतिव्याप्तेर्नवारणम् कालीनत्वविषयताया अप्यसिद्धिप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वादिति वाच्यं तादृशप्रतिबन्धकताविशिष्टान्यत्वस्यैव विवक्षितत्वात् वैशिष्ट्यञ्च स्वानवच्छेदकीभूतविषयताशून्यज्ञानीयत्वसम्बन्धेन तथाचोक्तविशिष्टविषयतायां निरु-

कसम्बन्धेनासिद्धिप्रतिबन्धकत्वयोर्मध्ये कस्याप्यसत्त्वात् वस्तुतस्तूक-
विवक्षायामपि बहुयभाववद्बहुयभाववद्भ्रदत्तावच्छिन्नेऽतिप्रसङ्गवार-
णाय विशिष्टान्तराघटितत्वस्यावश्यविवक्षणीयतया तेनैवासिद्धिद्वय-
घटितोदासीनेऽतिप्रसङ्गवारणसम्भवेन निरुक्तविवक्षाया अनावश्यकत्वं
नचोक्तज्ञाने बहुयभावत्वावच्छिन्नावच्छेदकतैव प्रतिबन्धकतानवच्छे-
दिकास्तीति नावश्यकताविशिष्टान्तराघटितत्वस्येतिवाच्यं ब्रह्मादि-
प्रकारतायाः प्रतिबन्धकतानवच्छेदिकाया वन्त्यभाववद्भ्रदादिज्ञा-
ने सत्त्वेनासम्भववारणाय प्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयताविशिष्टान्य-
त्वरूपस्यैव प्रतिबन्धकतानवच्छेदकत्वस्य वाच्यत्वात् वैशिष्ट्यञ्च
स्वतादात्म्यस्वावच्छेद्यत्वान्यतरसम्बन्धेन बोध्यम् ।

यत्तु मेयत्वविशिष्टासाधारण्यविषयतायामसाधारण्यविषयता-
भिन्नत्वविरहादिति व्याप्तिवारणाय विशिष्टान्तराघटितत्वान्निरवश्यमि-
ति तत्र असाधारण्यप्रतिबन्धकतानवच्छेदकविषयताशून्यज्ञानीयवि-
षयता भिन्नत्वस्य विवक्षितत्वे तद्दोषासम्भवात् अतएव घटोगगनाभा-
ववदभाववत्कालीनगगनवानित्यत्र बाधबुद्धेर्यावर्त्तकधर्मदर्शनरूपत्वेन
तत्प्रतिबन्धकतयैवनिर्वाहे विशिष्टबुद्धित्वेन प्रतिबन्धकतायाम्मानाभावे-
न बाधविषयतायास्तादृशप्रतिबन्धकतानवच्छेदकत्वेन तादृशबाधेऽव्या-
प्तिरितिनिरस्तम् शुद्धगगनाभावेऽव्याप्यवृत्तित्वग्रहदशायाम्बिशिष्ट-
गगनाभावे तदभावेन विशिष्टनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकतायाः सम्भवा-
दावश्यकत्वाच्च दोषासम्भवात् ।

अथ गगनाभाववदभाववत्कालीनघटोगगनवानित्यत्र बाधेऽव्या-
प्तिः बाधज्ञानस्य व्यावर्त्तकधर्मदर्शनत्वेन ज्ञानविशिष्टज्ञानत्वेनैव प्रति-
बन्धकत्वात् अभाववतिगगनाभावोऽव्याप्यवृत्तिरितिज्ञाने ज्ञानविशिष्ट-
ज्ञानत्वेनेव विशिष्टज्ञानत्वेनापि प्रतिबन्धकत्वासम्भवात् तत्सत्त्वएवबा-
धज्ञान एवाभाववत्त्वेन घटस्यमानात् तथासति तस्यप्रतिबन्धकताया
अनुभवातीतत्वात् यथा जलावच्छेदेन बहुयभावेऽव्याप्यवृत्तित्वग्रहे ज-
लवत्तया गृहीतेहृदे बहुयभाववत्तानिश्चयस्य वह्निमत्ताबुद्धिप्रतिबन्धक-
ताया आनुभविकत्वानङ्गीकारस्तथात्रापि तस्यानङ्गीकरणीयत्वात् न च
निश्चयविशिष्ट निश्चयत्वेन प्रतिबन्धकत्वे मानाभावः । तादृशघटत्वाव-
च्छिन्नविशेष्यतानिरूपिता या गगनाभावत्वेनाभावत्वेन वा वच्छिन्नप्रका-
रता तन्निरूपकनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकतयैव निर्वाहादिवाच्यं जलवान्

गगनाभाववान् जलवान्तादृशघटइतिनिश्चययो निश्चयविशिष्टनिश्चय-
त्वेन प्रतिबन्धकताया आवश्यकतया तथाविधानामनन्तज्ञानानामनन्त
प्रतिबन्धकत्वापेक्षया ज्ञानविशिष्टज्ञानत्वेनैकप्रतिबन्धकत्वकल्पनस्यैव
समुचितत्वात् वैशिष्ट्यञ्च स्वसमानाधिकरण्य स्वीयगगनाभावत्वाव-
च्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकताविशिष्टप्रकारतानिरूपि-
ततादृशघटत्वावच्छिन्नविशेष्यताकत्वोभयसम्बन्धेन अवच्छेदकतावै-
शिष्ट्यञ्च स्वावच्छेदकम्बन्धावच्छिन्नत्व स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्न-
प्रतियोगिताकर्प्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपावच्छिन्नानुयोगिताकर्प्या
सिप्रतियोग्यवच्छेदकताकत्वोभयसम्बन्धेन तथाच तादृशप्रतिबन्धकतयै-
व निर्वाहे विशिष्टनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकतायाम्मनाभाव इत्युक्तदोषोदु-
रुद्धर इति चेन्न प्रकृतानुमितित्वव्यापकप्रतिबन्ध्यताविशिष्टान्यत्वस्या-
प्युक्ताभावप्रतियोगित्वेन विवक्षितत्वात् वैशिष्ट्यञ्च स्वनिरूपितप्रति-
बन्धकतावच्छेदकत्व स्वविशिष्टनिश्चयत्वव्यापकप्रतिबन्धकतानिरूपि-
तप्रतिबन्ध्यतावच्छेदकत्वोभयसम्बन्धेन तथाच तादृशघटोगगनवानि-
ति बुद्धिम्प्रति तादृशघटोगगनाभाववानितितिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वे-
न प्रतिबन्ध्यत्वेन च तदीयविषयतायास्तदुभयावच्छेदकत्वान्नाव्याप्ति-
सम्भवः एवञ्च साध्याभाववदवृत्तित्वरूपव्याप्तिघटितस्यैव सत्प्रति-
पक्षत्वे सत्प्रतिपक्षविषयताभेदस्यानिविष्टत्वेन तत्राव्याप्तिवारणाय प्रति-
हेतुव्यापकसाध्याभावसमानाधिकरणप्रतिहेतुमत्पक्षस्य सत्प्रतिपक्ष-
त्वे सत्प्रतिपक्षविषयताभेदनिवेशस्यावश्यकत्वेपि वह्निव्यापकाभाव-
वदुद्भदपवाव्याप्तिवारणाय ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नप्रतिबन्धकतानव-
वच्छेदकत्वस्य प्रतियोगितयाप्रवेशः पर्वतपक्षकवह्न्यभावव्याप्यसा-
ध्यकस्थले वह्निमत्पर्वतेऽतिव्याप्तिवारणाय प्रथमसम्बन्धनिवेशः ।

नचैवमपि वन्ध्यभाववज्जलवत्कालीनत्वेसति जलाभाववद्वह्निम-
त्कालीनहृदपक्षकवह्निसाध्यकस्थले जलवत्तादृशहृदेऽतिव्याप्तिः ।
तन्निश्चयस्य साध्यवत्ताबुद्धिम्प्रति जलवान्वन्ध्यभाववानिति-
निश्चयविशिष्टत्वेन प्रतिबन्धकत्वात् प्रतिबन्ध्यत्वाच्च तद्विषय-
तायास्तदुभयावच्छेदकत्वेन प्रतिबन्ध्यताविशिष्टान्यत्वविरहात् ।
यद्यपि प्रथमसत्यन्तस्य प्रकृते नास्तिफलं तथाप्युक्तप्रक्रियाया
असम्भवारणाय विशिष्टद्वयाघटितत्वेऽप्यनुसर्त्तव्यतया तदभिसन्धा-
नाल्लाघवात्तदुपयोग्यपिविशेषणमत्रैव प्रदर्शितं प्रदर्शयिष्यतेचेति

बोध्यम् ।

यत्तु ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नत्वं स्वविशिष्टनिश्चयत्वव्यापकप्रति-
बन्धकताविशेषणम्वाच्यमिति नोक्तदोष इति तन्न वह्निधूमोभया-
भाववद्बहिधूमोभयाभाववत्कालीनत्वेसति वह्निधूमोभयवद्बुधमव-
त्कालीनहृदपक्षकवह्निधूमोभयसाध्यकस्थले वह्निधूमोभयाभाववत्ता-
दृशहृदेऽव्याप्त्यापत्तेः बाधबुद्धिम्प्रति साध्यवत्ताबुद्धेर्निश्चयवि-
शिष्टनिश्चयत्वेनैव प्रतिबन्धकत्वादिति वाच्यम् स्वविशिष्टनिश्चय-
त्वव्यापकेत्यत्रस्ववैशिष्ट्यं न स्वरूपमात्रेण किन्तु स्वावच्छे-
दकमुख्यविशेष्यतानिरूपितप्रकारतावच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नधर्मि-
काव्याप्यवृत्तित्वज्ञानानास्कन्दितत्वं स्वरूपोभयसम्बन्धेन वाच्यम्
तथासत्युक्तोभयसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतानिरु-
पितपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यताग्रहत्वावाच्छिन्नप्रतिबध्यत्वस्य
जलाभावो वह्निमत्यव्याप्यवृत्तिरिति ज्ञानास्कन्दितज्ञानेपि सत्त्वेन तत्र
जलव्यावर्तकधर्मदर्शनप्रतिबन्धकताया अभाववत्तादुक्तापत्तेरस-
म्भवात् । नच वह्निभावव्याप्याभाववद्बहिमत्कालीनपर्वतपक्षकवह्नि-
भावव्याप्यसाध्यकस्थले वह्निमत्पर्वतेऽतिव्याप्तिः तद्विषयतायां प्रतिब-
ध्यताविशिष्टत्वस्यैव सत्त्वात् साध्यवत्ताबुद्धेरुक्तविषयताकबुद्धिम्प्रति
विशिष्टनिश्चयत्वेनैव प्रतिबन्धकत्वात् उक्तविषयताकनिश्चयस्य च
साध्यतत्ताबुद्धिम्प्रति वह्निभावव्याप्याभाववान्वहिमानित्याकारकनि-
श्चयविशिष्टनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकत्वादितिवाच्यम् विशिष्टान्यत्वघटक-
वैशिष्ट्यस्य स्वविशिष्टप्रतिबध्यतावच्छेदकत्वसम्बन्धेन वाच्यत्वात्
स्ववैशिष्ट्यञ्च स्वविशिष्टनिश्चयत्वव्यापकप्रतिबन्धकतानिरूपितत्व-
स्ववृत्तित्वोभयसम्बन्धेन वृत्तित्वञ्च स्वविशिष्टनिश्चयत्वव्यापकप्रतिब-
न्धकतानिरूपितत्वसम्बन्धेन स्ववैशिष्ट्यञ्चोभयत्रैव निश्चये प्रागु-
क्तादृशोभयसम्बन्धेनेत्युक्तदोषविरहात् ।

अथ निरवच्छिन्नस्वरूपेण वह्निभावजलवत्कालीनत्वेसति
निरवच्छिन्नस्वरूपेण जलाभाववद्बहिमत्कालीनहृदो वह्निमानित्यत्र ज-
लवत्तादृशहृदेऽतिव्याप्तिः तादृशहृदधर्मिकस्य वह्निमत्त्वनिश्चयस्य जल-
वत्त्वनिश्चयस्य च वह्निभावजलाभावाव्याप्यवृत्तित्वग्रहानास्कन्दित-
स्यैवानाहार्यत्वेन तत्तत्प्रतिबध्यताविशिष्टानाहार्यनिश्चयत्वव्याप-
कत्वस्य तत्तत्प्रतिबन्धकतायां सत्त्वादितिचेन्न प्रतिबध्यताविशिष्टान्य-

त्वम्बिहाय प्रकृतानुमितित्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपितज्ञानवैशिष्ट्या-
नवच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकावच्छिन्नजनकतानिरूपितजन्यतान-
वच्छेदकत्वस्य वाच्यत्वात् वह्न्यभाववज्जलवत्कालीनत्वेसति वह्न्य-
भाववज्जलव्याप्यवत्कालीनहृदपक्षकवह्निसाध्यकस्थले जलवत्तादृश-
हृदेऽतिव्याप्तिः साध्यवत्ताबुद्धिं प्रति तादृशहृदो जलव्याप्यवानिति
ज्ञानस्य निश्चयविशिष्टनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकतया तज्जन्यतावच्छे-
दकत्वस्यैव तादृशहृदविषयतायां सत्त्वादतो ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्न-
त्वनिवेशः । नचैवमपि वह्निव्याप्यवद्वह्निमत्कालीन पर्वतपक्षकवह्निव्या-
प्याभावसाध्यकस्थले वह्निमत्तादृशपर्वतेऽतिव्याप्तिः तद्विषयताया
निश्चयविशिष्टनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वेऽपि सा-
ध्यवत्ताबुद्धिप्रतिबन्धकवह्निव्याप्यवत्ताज्ञानजन्यतावच्छेदकत्वादिति
वाच्यम् प्रतिबध्यताविशिष्टजन्यतानवच्छेदकत्वस्य विवक्षि-
त्वात् वैशिष्ट्यञ्च स्वनिरूपितप्रतिबन्धकतावच्छेदकावच्छिन्नजन-
कतानिरूपितत्वस्ववृत्तित्वोभयसम्बन्धेन वृत्तित्वञ्च स्वावच्छे-
दकावच्छिन्नप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकतावच्छेदकावच्छिन्नजन-
कतानिरूपितजन्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तथाच वह्निम-
भत्तादृशपर्वतनिश्चयप्रतिबन्धकनिरूपितजन्यतावच्छेदकत्वस्य सा-
ध्यवत्ताज्ञानविषयतायाम्बिरहान्नातिव्याप्तिः वह्न्यभाववद्वह्निव्याप्या-
भाववत्कालीनहृदपक्षकवह्निसाध्यकस्थले वह्निव्याप्याभाववद्भ्रदेऽति-
व्याप्तिः तन्निश्चयप्रतिबन्धकवह्निव्याप्यवत्ताज्ञानजन्यतावच्छेदकत्व-
स्य साध्यवत्ताज्ञानीयविषयतायां सत्त्वादतः प्रथमसम्बन्धनिवेशः ।

यत्तु वह्न्यभाववज्जलवत्कालीनत्वे सति वह्न्यभाववज्जलव्या-
वत्कालीनत्वे सति जलाभाववद्वह्निव्याप्यवत्कालीनहृदोवह्निमानि-
त्यत्र जलवत्तादृशहृदेऽतिव्याप्तिः साध्यवत्ताबुद्धिम्प्रति निश्चयवि-
शिष्टनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकतादृशहृदधर्मिकजलव्याप्यवत्ताज्ञानज-
न्यतावच्छेदकत्वस्य जलवत्तादृशहृदविषयतायां तन्निरूपकग्रहम्प्रति
निश्चयविशिष्टनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकतादृशहृदधर्मिकवह्निव्याप्यव-
त्तानिश्चयजन्यतावच्छेदकत्वस्य साध्यवत्त्वज्ञानविषयतायाञ्च सत्त्वादु-
क्तजन्यतानवच्छेदकत्वस्य तादृशहृदविषयतायाम्बिरहात् । नच हृदो-
वह्निमानित्यत्रैव जलवद्भ्रदेऽतिव्याप्तिः वह्निमत्ताबुद्धिम्प्रति जलव्या-
प्यवत्ताबुद्धेर्जलवत्ताबुद्धिम्प्रति वह्निव्याप्यवत्ताबुद्धेर्वह्न्यभावावच्छेदक-

जलव्याप्यवस्त्वबुद्धिविशिष्टत्वेन जलाभाववच्छेदकवह्निय्याप्यवस्त्वज्ञान-
विशिष्टत्वेन च प्रतिबन्धकतया तदवच्छेदकविषयत्वावच्छिन्नतत्तज्ज्ञा-
ननिष्ठजनकतानिरूपितजन्यतावच्छेदकत्वस्य जलवान्द्दृष्टिज्ञानवि-
षयत्वे साध्यवत्ताज्ञानविषयत्वे च सत्त्वादिति वाच्यं वह्निमत्ताबुद्धिम्प्रति
हृदोवह्न्यभाववाञ्जलव्याप्यवानित्येकप्रद्वयमिति रीत्या जायमानज्ञानस्य
वह्न्यभावजलव्याप्योभयवानितिज्ञानस्य च प्रतिबन्धकतया तदीयविष-
यतायास्तादृशप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वात् जलवत्ताज्ञानजनकतावच्छे-
दकत्वाच्च एवञ्जलवत्ताबुद्धिम्प्रति जलाभाववान्वह्निय्याप्यवानित्येक-
प्रद्वयमिति रीत्या जायमानस्य जलाभाववह्निय्याप्योभयप्रकारकस्य च
ज्ञानस्य प्रतिबन्धकतया तदीयविषयतायाश्च तादृशप्रतिबन्धकताव-
च्छेदकत्वाद्बह्न्यनुमितिजनकतावच्छेदकत्वाच्च जलवद्ब्रह्मविषयता-
यास्तादृशजन्यतानवच्छेदकत्वविरहेण जलवद्ब्रह्मदेऽतिव्याप्तेरनन्यवा-
रणीयाया निवारणाय प्रतिबन्धकतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणविष-
यतापर्याप्तावच्छेदकताकत्वस्य वाच्यतयोक्तरीत्याऽतिव्याप्त्यसम्भ-
वात् । न च विषयत्वमनन्तर्भाव्य पर्याप्तिरवच्छेदकतया वाच्यता ताव-
तैव तादृशद्वन्द्वपक्षकस्थलेपि न दोषः जनकतानवच्छेदकज्ञानवैशिष्ट्य-
स्य प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वादिति वाच्यं जनकतानवच्छेदकव्याप्य-
वृत्तित्वज्ञानाभावस्य प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वेन सर्वत्रासम्भवाप-
त्तेः पर्याप्त्यधिकरणतया विषयत्वस्यैव निवेश्यत्वात् न च प्रतिबन्ध-
कतानिरूपितप्रकारतात्वावच्छिन्नावच्छेदकतापर्याप्तिविवक्षणाभोक्त-
दोषः ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकतायां प्रकारताद्वयस्य जनक-
तायामेकप्रकारताकत्वस्यावच्छेदकत्वादिति वाच्यम् इदानीमेकरूपेण
प्रतिबन्धकत्वस्याभ्युपगमेन धर्मिविशेष्यकतत्प्रकारकज्ञानयोरेकरूपे-
ण प्रतिबन्धकत्वानुरोधेन विषयत्वघटितधर्मस्यैव प्रतिबन्धकताव-
च्छेदकत्वेनासम्भवापत्तेरिति ।

अथ वह्न्यभाववाञ्जलव्याप्यवानितिज्ञानीयविषयत्वेपि प्रति-
बन्धकतावच्छेदकत्वपर्याप्तेः सत्त्वेन तत्र जनकतावच्छेदक-
पर्याप्तिविरहेण तादृशद्वन्द्वपक्षकस्थलेपि दोषवारणमिति चेन्न व-
ह्न्यभावव्याप्यवान्द्दोषटाभावव्याप्यवानितिज्ञानस्य घटाभावानुमिते-
रेव जनकत्वाद्बह्निमत्ताबुद्धेरपि प्रतिबन्धकत्वात् वह्न्यभावानुमिते-
नकत्वेपि वा तस्य नियतद्वेषविषयानुमितिविषयसिद्ध्यात्मकज्ञानस्य

प्रतिबन्धकत्वेऽपि जनकत्वविरहात् आव्याप्यवृत्तिग्रहक
व्याप्यवान्वह्निमानिति ज्ञानस्य जनकत्वेऽपि वा प्रतिबन्ध
दसम्भवापत्तेः यद्यद्रूपावच्छिन्नविषयतात्वे प्रतिबन्धक
तावच्छेदकत्वं तत्तद्रूपावच्छिन्नविषयतात्वे जनकता
वच्छेदकत्वस्य विवक्षणीयत्वात् तादृशहृदपक्षके ऽतिव्याप्ति
न च विषयतात्वपर्यन्तं न वाच्यं तथासति निश्चयवि
नामेकरूपेण प्रतिबन्धकत्व एवोक्तविचारस्योपक्रान्तत्वे
दिधर्मितावच्छेदकीभावच्छेदवालादिविषयत्वेऽपि प्रतिबन्धक
त्वसत्त्वेन तत्र जनकतावच्छेदकत्वविरहेण नोक्तदोषसम्भ
प्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयतानिरूपकयावद्व्याप्यसमु
क्तज्ञानमादायैतद्व्याप्तिव्याप्तितादवस्थयात् यद्रूपावच्छि
तविषयतात्वेऽवच्छेदकत्वस्य वाच्यतया धर्मितावच्छेदक
याः किञ्चिद्रूपावच्छिन्नविषयतात्वेन प्रतिबन्धकतावच्छे
त्तदोषसम्भवादिति तत्र यद्यद्रूपवृत्तिविषयत्वे ऽवच्छेद
यामुक्तातिव्याप्तेरसम्भवेन तदतिव्याप्तेरप्यसम्भवात् ।

केचित्तु प्रतिबन्धकतायां ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नत्व
नोक्तदोषः न च तदेकत्रैव विशेषणमस्ति त्वतिवाच्यम् तस्य
बन्धकताविशेषणत्वे बह्व्यभाववद्वाह्न्यव्याप्याभावव्याप्यवत्
क्षकवह्न्यव्याप्याभावसाध्यकस्थले वह्निमत्पर्वतेऽतिव्याप्ति
बन्धकताविशेषणत्वे बह्व्यभाववद्वाह्न्यव्याप्याभावव्याप्य
पक्षकवह्निसाध्यकस्थले वह्न्यव्याप्याभाववद्वाह्न्यव्याप्याभावव्याप्य
प्रति निश्चयविशिष्टनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकतादशपर्वते
भावव्याप्यवानिति ज्ञानजन्यतावच्छेदकत्वस्य साध्यवर
साध्यवत्ताबुद्धिप्रति निश्चयविशिष्टनिश्चयत्वेन प्रति
व्याप्याभावव्याप्यवानिति ज्ञानजन्यतावच्छेदकत्वस्य
भाववद्भेदविषयतायाश्च सत्त्वात् । न च तादृशप्रतिबन्ध
नकतानिरूपितजन्यतानवच्छेदकत्वमेव विवक्षणीयं न
द्वयवदितङ्गौरवादप्राप्युक्तदोषाणामभावाच्च वैशिष्ट्यश्च
तज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकावच्छि
दकीभूतधर्मावच्छिन्नप्रतिबन्धकतानिरूपितप्रतिबन्धकता
भूतधर्मावच्छिन्नजन्यतानिरूपितत्वोभय सम्बन्धेनेति वा

प्यवद्वहिमत्कालीनपर्वतपक्षकवह्निव्याप्याभावसाध्यकस्थले वह्निमत्पर्वताविषयतायां साध्यवत्तावुद्धिम्प्रति प्रतिबन्धकस्य निश्चयविशिष्टानि-
श्चयत्वेन तम्प्रति प्रतिबन्धकतादृशपर्वतोवह्निमानितिज्ञानजनकस्य चे-
तादृशपर्वतोवह्निव्याप्यवानिति ज्ञानस्य जन्यतावच्छेदकत्वस्य सत्त्वा-
द्वहिमत्तादृशपर्वतेऽतिप्रसङ्गादिति वदन्ति ।

अथ सत्प्रतिपक्षविषयताभेदानिवेशपक्षे बह्व्यभावव्याप्यवद्वह्न्य-
भावव्याप्यवत्कालीनहृदोवह्निमानित्यत्र बह्व्यभावव्याप्यवत्तादृशहृदे-
ऽव्याप्तिः ज्ञानविशिष्टज्ञानत्वेनावश्यकल्प्यप्रतिबन्धकतयैव तज्ज्ञानाद-
पि कार्य्यप्रतिबन्धनिर्वाहे विशिष्टज्ञानत्वेन प्रतिबन्धकतायां मानाभावेन
तद्विषयतायामसाधारण्यविषयताभिन्नत्वस्य ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छि-
न्नप्रतिबन्धकतानवच्छेदकत्वस्य तादृशजन्यतानवच्छेदकत्वस्यैव स-
त्त्वादेतद्वारणायैव सत्प्रतिपक्षविषयताभेदानिवेशे स्वावच्छेदकत्व-
स्वावच्छेदकावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्वान्यतरस-
म्बन्धेन तादृशजन्यताविशिष्टान्यत्वस्य वा निवेशे साध्यव्यापकाभाव-
वत्यक्षस्य बाधतामते वह्निव्यापकाभाववद्वह्निव्यापकाभाववत्कालीनहृद-
पक्षकवह्निसाध्यके वह्निव्यापकाभाववत्तादृशहृदे ऽव्याप्तिर्दुरुद्धरेति चेन्न
सत्प्रतिपक्षविषयताभेदवदुक्तबाधविषयताभेदस्यापि प्रवेश्यत्वात्
एवं साध्यवदवृत्तिमत्पक्षस्य बाधत्वे तद्विषयताभेदोऽपि निवेश्य एव । न
चात्र विशिष्टद्वयाघटितत्वघटितानतिरिक्तवृत्तित्वकल्पापेक्षया गौर-
वमिति वाच्यं तत्रापि विशिष्टद्वयविषयतायामसाधारण्यविषयताभे-
दस्य सत्प्रतिपक्षादिदिषयताभेदस्य निरुक्तजन्यतानवच्छेदकत्वस्य
चावश्यनिवेश्यताया वक्ष्यमाणत्वात् यदातु तदभावस्तदापि यद्रूपा-
वच्छिन्नेऽनन्तालक्ष्यभेदानान्निवेश्यताया वक्ष्यमाणत्वात् ।

यत्तु ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नत्वमेव ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नत्व प्र-
कारताविशिष्टप्रकारत्वानवच्छिन्नत्वोभयाभावरूपम्बाध्यं वैशिष्ट्यञ्च
स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तित्व स्वा-
वच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्व स्वनिरूपितविशेष्यतावच्छेदकताव-
च्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपावच्छिन्नानुयोगि-
ताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकत्वैतत्तृयसम्बन्धेन तथाच गगनाभाववद्भा-
ववानितिज्ञानीय गगनाभावत्वावच्छिन्नप्रकारताविशिष्टस्य गगनाभा-
ववान्तादृशघटतिज्ञानीय गगनाभावत्वावच्छिन्नप्रकारत्वस्य बाधप्र-

तिबन्धकतायामवच्छेदकत्वेन तत्रोभयाभावसत्त्वेन गगनाभाववदभाव-
वत्कालीनघटो गगनवानित्यत्र बाधे ऽव्याप्तिविरहात् प्रतिबन्ध्यताविशि-
ष्टान्यत्वादिकन्त निवेद्यमिति तत्तुच्छम् बह्व्यभाववज्जलवद्बृत्तिजल-
वद्भेदेऽतिव्याप्तेः ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकतायामुक्तविषय-
ज्ञाननिष्ठायां बह्व्यभाववानभाववानिति ज्ञानीयबह्व्यभावत्वावच्छिन्न-
प्रकारताविशिष्टस्य बह्व्यभाववान्बह्वदइति ज्ञानीयबह्व्यभावत्वावच्छि-
न्नप्रकारत्वस्यावच्छेदकत्वात् निश्चयविशिष्टनिश्चयप्रतिबन्धकता-
स्थल एकरूपेणैव प्रतिबन्धकत्वाङ्गीकारात् अन्यथा गगनाभाववदभा-
ववत्कालीनघटोगगनवानित्यत्राव्याप्तेरेवाप्रसक्तेरिति ।

अत्रोच्यते एकरूपेण निश्चयविशिष्टनिश्चयप्रतिबन्धकत्वं न
सम्भवति तत्तदप्रामाण्यज्ञानानामुत्तेजककोटिप्राविष्टत्वेन प्रतिबन्ध-
कताभेदकत्वात् नच यद्यदप्रामाण्यज्ञानव्यक्तिसत्त्वे स्वाव्यवाहितो-
त्तरक्षणे प्रतिबन्धीभूतज्ञानमुत्पद्यते तत्तदभावकूटस्य प्रतिबन्धक-
तावच्छेदकघटकत्वेन प्रतिबन्धकताभेदो न प्रामाणिक इति वाच्यं
तादृशकूटत्रस्य दुर्ज्ञेयत्वेन प्रतिबन्धकतावच्छेदकाघटकत्वात् तस्य
तथात्वे प्रवृत्तिनिवृत्तिफलकार्यकारणभावप्रतिबन्धप्रतिबन्ध-
कभावयोर्विलोपापत्तेः ।

एवमेकरूपेण प्रतिबन्धकतास्वीकारे गगनाभावदभावत्कालीन-
त्वे सति गगनाभाववदभावविशिष्टकालीनघटपक्षके गगनसाध्यकस्थ-
ले गगनहेतुकस्थलेच गगनाभाववत्तादृशघटेऽव्याप्तिः गगनाभाव-
व्याप्यवत्ताबुद्धेरपि निश्चयविशिष्टनिश्चयत्वेनैव प्रतिबन्धकत्वात् गग-
नाभावव्याप्यवत्ताबुद्धौ गगनाभावधर्मितावच्छेदकीभूतस्याभाववतः
प्रकारत्वात् प्रतिबन्ध्यताविशिष्टजन्यतावच्छेदकत्वाविरहात् । शब्दैक्या-
दरपक्षे गगनाभाववत्तादृशघटाद्यनन्तविषयताभेदस्य गौरवापादक-
स्यापि यद्रूपावच्छिन्नविषयतात्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगितया व्या-
प्तिवारणाय ननिवेशसम्भवः तथासति इदोवह्निमानित्यत्र तादृश-
घटादावतिव्याप्तेः नचासाधारण्यविषयतासत्प्रतिपक्षविषयताभेदेव
बाधस्वरूपासिद्ध्यादिविषयताभेदोपि प्रतियोगिविधया प्रवेशनीयः
इति वाच्यं तथासति यद्रूपावच्छिन्नविषयतात्वव्यापकोबाधसत्प्रति-
पक्षादिविषयताभेदपञ्चकाभाव इत्यत्र पर्यवसानात् तत्र बाधत्वा-
दीनां बह्व्यभाववज्जलवत्कालीनजलवद्भेदादिषु वारणाय बाधत्वादि-

प्रत्येकशरीरे उक्तरीतेरनुसरणीयतया उक्तघटपक्षकगगनादिसाध्यक-
स्थले पुनरपि निपातप्रसङ्गात् ।

शब्दैक्यानादरपक्षेतु उक्तप्रकारस्य सर्वथा व्यर्थत्वात् यादृशपक्ष-
साध्यकस्थले हिदोषज्ञानस्य न निश्चयविशिष्टनिश्चयत्वेन प्रतिबन्ध-
कत्वं तादृशस्थले ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नत्वं प्रतिबन्धकतायां यादृश-
स्थले तादृशप्रतिबन्धकत्वं तत्र ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नत्वं तत्तद्दोषवि-
षयत्वानवच्छिन्नत्वोभयाभाववत्त्वमेव निवेद्य लाघवात् अतएवानति-
रिक्तवृत्तित्वनिवेशपक्षेपि शब्दैक्यानादर उक्तरीत्या निवेशसम्भवेन
विशिष्टद्वयाघटितत्वस्यैव व्यर्थत्वापत्त्या यत्र सत्प्रतिपक्षाप्रसिद्धि-
स्तत्र भिन्नान्तमनुपादेयमेव साध्यादिभेदेन लक्षणभेदादिति पक्षम्प-
रित्यस्य भ्रमात्मकज्ञानीयेत्यादिना पक्षान्तरमनुसृतं तथाच शब्दै-
क्यादरपक्षमालम्ब्यैव सर्वविचाराणामुपक्रमइतिवक्तव्यं तत्रैकरूपेण
प्रतिबन्धकत्वपक्षे गगनाभाववत्तादृशघटेऽव्याप्तिर्दुस्सूरा एकरूपेण
प्रतिबन्धकत्वाभावे च गगनाभाववत्तादृशघटज्ञानस्य निश्चयविशिष्ट
निश्चयत्वेन प्रतिबन्धकतायाम्मानाभावेनोक्तप्रकारस्य वैफल्यात् अभा-
ववान्तादृशघटइतिज्ञानस्यापि विशिष्टनिश्चयत्वेनैव प्रतिबन्धकतयाऽ
भाववत्तादृशघटत्वावच्छिन्नविषयतायां ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नप्रति-
बन्धकतानवच्छेदकत्वविरहेणाभावसत्त्वात् तादृशघटेऽतिव्याप्तिश्च
नच यद्रूपावच्छिन्नविषयतायां तादृशघटविषयताभिन्नत्वनिवेद्यमिति
वाच्यं तादृशघटपक्षकाभावाभावसाध्यकस्थले तस्य बाधत्वेनाव्या-
प्यापत्तेः नच विशिष्टद्वयाघटितत्वपक्षेऽव्याप्तिरतिव्याप्तिर्बोक्तस्थले
इतिवाच्यं तत्प्रतीकारस्य तद्विचारावसरे प्रदर्शयिष्यमाणत्वात् नचो-
क्तातिव्याप्तिवारणाय प्रतिबन्धताविशिष्टजन्यतानवच्छेदकत्वप्रतियो-
गिकाभाव एव निवेद्यो न तत्प्रतियोगितया तादृशप्रतिबन्धकतान-
वच्छेदकत्वमपीतिवाच्यं बह्विव्यापकाभाववद्भ्रदेऽव्याप्यापत्तेः ।

यच्च बह्व्यभाववज्जलवत्कालीनत्वे सतीत्यादिनोक्तस्थले प्रथ-
मसत्यन्तविरहिते जलवत्तादृशहृदेऽतिव्याप्तेरेवमपि दुर्वारतापत्तेश्च ॥
परेतु गोत्वमवृत्तीत्यत्र गोत्ववद्रूपबाधेऽव्याप्तिः गोत्ववानितिज्ञानस्य
गोत्वत्वावच्छिन्नप्रकारताकनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकतया गोत्वप्रकारता
या एव प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वात् गोत्ववत्त्वावच्छिन्नविषयताया अ-
तथात्वादित्याहुः

अत्र प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वं प्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयता-
विशिष्टत्वं वाच्यं वैशिष्ट्यञ्च स्वतादात्म्य स्वनिरूपितविषयता-
तादात्म्यान्यतरसम्बन्धेन तथाच गोत्ववत्त्वावच्छिन्नविषयतावि-
शिष्टविषयतायां प्रतिबन्धकतावच्छेदकगोत्वत्वावच्छिन्नप्रकारता-
निरूपितविशेष्यतातादात्म्यस्य सत्त्वाभावाव्याप्तिः नच यत्रो-
दासीनपदार्थविषयकज्ञानम्बाधादिसम्बद्धोदासीनपदार्थविषयकमे-
व नियमेन जायते तत्रोदासीनपदार्थविषयतायाः प्रतिबन्ध-
कतावच्छेदकबाधादिविषयतानिरूपितविषयत्वाभिन्नत्वेनोदासीनेऽ-
तिव्याप्तिः उदासीनपदार्थश्च विशिष्टद्वयाघटितत्ववार्थस्वरूपो-
न्नातः सिद्धान्ते तत्रातिव्याप्तितादवस्थामितिवाच्यं विशिष्टान्त-
राघटितत्वेनैव तत्रातिव्याप्तिवारणात् बाधादिज्ञानस्य तद्विषयक-
त्वनियमाभ्युपगमे विशिष्टद्वयविषयताशून्यत्वस्य तज्ज्ञाने विरहेण
बाधएवाव्याप्तिः स्यादित्यवश्यमेव

ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नत्वस्य प्रतिबन्धकताविशेषणत्वं इति अथ ज्ञानवैशि-
ष्ट्यावच्छिन्नत्व सत्प्रतिपक्षविषयत्वानवच्छिन्नत्वोभयाभाववत्त्वं प्रति-
बन्धकताविशेषणमस्तु ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नाया अपि सत्प्रतिपक्ष-
प्रतिबन्धकतायास्तावता सद्ब्रह्मसम्भवेन सत्प्रतिपक्षे दोषासम्भवा-
दितिचेन्न जलव्यापकवह्न्यभावकालीनजलवद्ब्रह्मेऽतिव्याप्तिः निश्च-
यविशिष्टनिश्चयावच्छिन्नस्यैकस्यैव प्रतिबन्धकत्वस्य सत्प्रतिपक्ष-
निश्चयोक्तविशिष्टविषयकनिश्चययोः सत्त्वात् नच व्यापकसामानाधि-
करण्यघटितविशिष्टस्य सत्प्रतिपक्षतानङ्गीकारेण सत्प्रतिपक्षविषय-
त्वानवच्छिन्नत्वन्न निवेशनीयं परमसाधारण्येऽव्याप्तिवारणायासा-
धारण्यविषयत्वानवच्छिन्नत्वन्निवेशनीयमितिवाच्यम् एकरूपेण प्रति-
बन्धकतापक्षे वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिशैवालवद्ब्रह्मेऽतिव्या-
प्तेः वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलवद्ब्रह्मस्य विशिष्टान्तराघटित-
त्वेन वारणसम्भवेपि वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिशैवालस्य जल-
हेतुकस्थलेऽसाधारण्यानात्मकस्य तादृशविशिष्टान्तरत्वस्य च दुरुप-
पादत्वेन तेनोक्तविशिष्टस्य वारणासम्भवात् नचासाधारण्यज्ञान-
विशिष्टान्तरज्ञानानामेकरूपेण प्रतिबन्धकत्वाभावपक्षावलम्बनस्यावश्य-
कर्त्तव्यताया विशिष्टद्वयाघटितत्वनिवेशेपि वाच्यतयात्रापि स एवास्तु-
पक्षइतिन दोषइतिवाच्यं गगनाभाववदभाववत् कालीनत्वेसति गगना-

भाववदभावविशिष्टवत्कालीनघटपक्षकगगनसाध्यकस्थले बाधनिश्चय
तदन्यनिश्चयानामेकरूपेण प्रतिबन्धकत्वपक्षे प्रतिबन्ध्यताविशिष्टञ्च-
न्यतावच्छेदकविषयित्वानवच्छिन्नत्वस्य पूर्ववन्निवेशेऽपि पूर्ववदेवाव्याप्तेः
प्रतिबन्धकतामेदपक्षेऽभाववान्तादृशघटे इत्यस्यापि विशिष्टनिश्चयत्वे-
न प्रतिबन्धकतयाऽभाववत्तादृशघटेऽतिव्याप्तेऽति ॥०॥

ननु यद्रूपावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयत्वं प्रकृतानुमितित्व-
व्यापकप्रतिबन्धतानिरूपितप्रतिबन्धकताविशिष्टं तद्रूपावच्छिन्न-
त्वमेवास्तु लक्षणं बहुयभाववज्जलवद्बृत्तिजलवद्भेदेऽतिप्रसङ्ग-
स्यासम्भवात् विशिष्टविषयकनिश्चयेऽपि प्रतिबन्धकत्वस्य सत्त्वात्
वैशिष्ट्यस्य स्वव्यापकत्वरूपस्य प्रवेशनीयत्वात् ज्ञानवैशिष्ट्याव-
च्छिन्नत्वन्ननिवेशनीयम् इदञ्चेकदेशातिव्याप्तिवारणाय च यद्रूपा-
वच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यनिश्चयवृत्तित्वं प्रतिबन्धक-
त्वे विशेषणं वाच्यं तादृशशून्यत्वं यद्रूपावच्छिन्ननिश्चयविशेषणं
तु न वाच्यं तथासति बाधाद्यव्याप्तेः प्रतिबन्धकत्व-
स्य बहुयभाववद्भेदकालीनघटादिज्ञानेऽपि सत्त्वात् । नच बहुय-
भाववज्जलवत्त्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयविशिष्टजलवद्भेदत्वाव-
च्छिन्नविषयताशालिनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतामादाय जलव-
द्भेदे तद्विपरीतप्रतिबन्धकतामादाय बहुयभाववज्जलवति चातिव्या-
प्तिरिति वाच्यम् स्वविशिष्टप्रतिबन्धकताव्यापकत्वस्य संसर्गत्वात्
वैशिष्ट्यञ्च स्वतादात्म्य स्वसम्बन्धित्वान्यतरसम्बन्धेन सम्बन्धिता
च स्वनिरूपितसामानाधिकरण्यसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छे-
दकविषयत्वावच्छिन्नत्व स्वावच्छेदकविषयत्वावच्छिन्नसामानाधिक-
रण्यसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकताकत्वोभयसम्बन्धेन तथाच विपरी-
तप्रतिबन्धकताया अपि स्वविशिष्टत्वान्नातिव्याप्तिः नच साधारण्ये
कागतिरिति वाच्यम् वैशिष्ट्यस्य स्वाभाववत्त्वं स्वरूपोभयसम्बन्धेन
स्वविशिष्टप्रतिबन्धकताविशिष्टनिश्चयवृत्तिभेदप्रतियोगितानवच्छेद-
कत्वसम्बन्धेन वाच्यत्वात् स्वाभावश्च स्वतादात्म्यापन्नासाधारण्यवि-
षयत्वानवच्छिन्नप्रतिबन्धकतावत्त्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताक-
स्वाभाववत्त्वं स्वकालीनासाधारण्यविषयताशून्यत्वोभयसम्बन्धावच्छि-
न्नप्रतियोगिताक इति न दोषः प्रतिबन्धकत्वाधिकरणञ्च प्रमात्मक-
म्बिवक्षितं नातो बाधादिभ्रममादाय बाधादावव्याप्तिः एवञ्च गुणपक्ष-

कद्रव्यभेदसाध्यकस्थल गुणोद्भवमिति वाधभ्रमविषयैकदेशे गुणेऽपि नातिव्याप्तिरिति च न किञ्चिद्गूपावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यज्ञानीयत्वस्य प्रवेशे हृदाद्येकदेशातिव्याप्तेर्दुर्द्धरत्वात् प्रमात्वाद्यदितैतल्लक्षणे प्रमात्वप्रवेशस्याप्यनौचित्यात् वाधविपरीतवाधज्ञानयोरेकरूपेण प्रतिबन्धकत्वपक्षेऽसम्भवापत्तेश्चेति ॥ अत एव स्वव्यापकत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्ववृत्तित्वघटितोभयसम्बन्धेन वैशिष्ट्यवाच्यमिति नातिव्याप्तिरिति निरस्तम् तथापि वाधविपरीतवाधयोरेकरूपेण प्रतिबन्धकत्वे वाधादिवसम्भवापत्तेः अभाववत्तादृशघटादावतिप्रसङ्गापत्तेर्वा एतस्योपेक्षणीयत्वादिति ॥

यादृशविशिष्टविषयकनिश्चयविशिष्टयादृशविशिष्टविषयकनिश्चयत्वमिति । यद्गूपावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्ययद्गूपावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयेन सामानाधिकरण्येन विशिष्टो यो यद्गूपावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्ययद्गूपावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयस्तत्त्वमित्यर्थः जातिमद्वान्वह्यभाववानितिति निश्चयविशिष्टस्य जलवान्दृढइति निश्चयस्य जलवान्वह्यभाववानितिति निश्चयविशिष्टस्य जातिमाञ्जलवानित्यादिनिश्चयस्याप्रतिबन्धकतया तयोर्वारणायाव्यापकविषयताशून्येति ।

अथ यद्गूपावृत्तिविषयतैवात्र निवेशनीया व्यर्थमव्यापकविषयताशून्यत्वनिवेशनमिति चेत् प्रागपि यद्गूपावृत्तिविषयतानिवेशस्य सम्भवदुक्तिकस्य सम्भावितस्थलविशेषे दोषसम्भावनयैव परित्यक्तत्वेन तादृशसम्भावनाया अत्रापि जागरूकत्वात् तथाहि यादृशपक्षसाध्यकस्थले साध्याभावावच्छेदकधर्मस्य केवलस्य न पक्षांशे भानमपितु किञ्चित्पदार्थविशेषितस्यैव तत्र साध्याभाववत्तद्धर्मवद्गूप्तिवत्तद्धर्मवत्पक्षेऽतिव्याप्तिः तद्धर्मवत्पक्षतावच्छेदकगतसमुदायत्वस्य यद्गूपाध्ये धारणासम्भवात् तद्गूपावृत्तिविषयत्वाप्रसिद्धेः परस्परस्वावच्छिन्नविषयताशून्यत्वस्य लक्षणघटकतापक्षेऽलक्ष्यतावच्छेदकोक्तविशिष्टधर्मवत्पक्षतावच्छेदकगतसमुदायत्वस्यापि धारणासम्भवात् किञ्चिद्विशेषिततद्धर्मवत्पक्षतावच्छेदकगतसमुदायत्वस्य धारणासम्भवेऽपि तद्गूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकविषयताशून्यत्वस्य विशिष्टज्ञाने सत्त्वात् । अत्र किञ्चित्पदार्थ उक्तविशिष्टघटकाधेयत्वातिरिक्त एव ग्राह्य उक्तविशिष्टघटकपदार्थविशेषिततज्ज्ञानस्योक्तविशिष्टज्ञानात्मकत्वस्यैव स्वीकारात् तेनाधेयत्वाविशेषिततद्धर्मवत्पक्ष-

तावच्छेदकगतसमुदायत्वमादाय नातिव्याप्तिवारणसम्भवः ॥

यद्वा यत्र स्थलविशेषे बाधज्ञानं नियमतोदोषाघटकनियतवस्तु-
द्वयविषयकमेव तादृशवस्तुविषयकज्ञानञ्च पदार्थान्तराविशेषितस्वां-
शकतद्वस्तुविषयकमेकञ्च तादृशवस्तुस्वरूपविषयकापरज्ञानकालीनमे-
वानुमितिप्रतिबन्धकवाधभ्रमरूपमेव चजायते स्वांशे किञ्चित्पदार्थ-
विशेषिततद्वस्तुविषयकञ्च बाधघटकेनापि किञ्चित्पदार्थेन विशे-
षितस्वांशविषयकं तत्तद्वस्तुज्ञानञ्च नियमेन बाधघटकसकलपदा-
र्थानां विशकलिततया विशिष्टतया वावगाहमानमेवच जन्यते तत्र-
तत्तद्वस्तुनिष्ठविषयतावच्छेदकधर्मगतसमुदायत्वद्वयमादाय बाधेऽ-
व्याप्तिर्बाध्या ॥

एतेन परस्परस्वावच्छिन्नविषयताशून्यत्वनिवेशस्य दूष्यत्वेन
लक्षणाघटकत्वान्नोक्तातिप्रसङ्गसम्भवः अव्यापकविषयताशून्यत्वनि-
वेशेपि नोक्तातिप्रसङ्गस्य किञ्चिद्वावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषय-
ताशून्यत्वनिवेशनादृते वारणम् एकत्र तन्निवेशेनैवाकातिसङ्ग-
वारणसम्भवात् दलान्तरेसार्थक्याय स्थलान्तरन्तत्रैव वा सा-
ध्याभाववत्तद्वस्तुस्वावच्छिन्नविषयकस्योक्तविशिष्टज्ञानान्यस्य कि-
ञ्चिद्विशेषिततद्विषयकत्वाभियतमधिकङ्कल्पनीयमित्युक्तान्नावकाशः
अत्रैकत्राव्यापकविषयताशून्यत्वस्यापरत्र रूपवृत्तित्वस्य प्रवेशेपि
चातिव्याप्तितादवस्थयम् रूपवृत्तिविषयताकस्य बाधभ्रमा-
त्मकस्यापरतादृशज्ञानकालीनस्यैव सम्भवात् अव्यापकविषयताशू-
न्यत्वाच्च बाधघटकविषयताया अव्यापकत्वविरहात् बाध-
विशिष्टविषयतायाऽव्यापकत्वेपि भ्रमे तदभावात् उभयत्रा-
व्यापकविषयताशून्यत्वनिवेशेच तादृशनिश्चयत्वस्य स्वांशेबाध-
घटकपदार्थावगाहिविशकलितबाधघटकसकलपदार्थावगाहिज्ञानद्व-
येऽप्रतिबन्धकेऽव्यापकविषयताशून्यत्वेन तत्तद्वस्तुत्वद्वयस्य धार-
णासम्भवात् प्रतिबन्धकत्वैक्यपक्षे परस्परविषयताशून्यत्वादिसक-
लनिवेशपक्षेचास्यदोषस्य सम्भव इतिबोध्यम् ॥ यदिच प्राक्स्थलवि-
शेषकल्पनं युज्यतेऽव्यापकविषयताशून्यत्वस्य ग्रन्थकृता शिष्यबुद्धि-
वैशद्याय कृतत्वादत्रतु तथात्वाभावेन स्थलोत्प्रेक्षणस्यायुक्तत्वात् अ-
न्यथा निःकारणतदुत्प्रेक्षणस्याव्यापकविषयताशून्यत्वनिवेशदूषक-
स्यापि सम्भवादित्युक्तेरनुमता स्याद्विदुषाञ्च तदा निवेशनीयमव्याप-

कविषयताशून्यत्वं यद्रूपवृत्तिविषयताकानिश्चय एव यादृशविशिष्टविषयकानिश्चयशब्दार्थोवाच्य इति एवञ्च जलवान्वह्यभाववाञ्छनाद्दो-
जलवाञ्छवेतिसंशयवारणायोभयत्र निश्चयत्वनिवेशनम् ।

परन्त्वयमत्रविवेकः विशेषांशे संशयस्वीकारे यद्रूपाप्रसिद्धयाऽस-
म्भवो न्यथा वह्यभाववज्जलवत्कालीनघटत्वादिकमादायातिव्याप्ति-
रिति अव्यापकविषयताशून्यत्वनिवेशपक्षे च जलवान्वह्यमाञ्छवेति सं-
शयस्यापि वह्यभाववज्जलवत्त्वावच्छिन्नविषयकत्वेनाव्यापकविषय-
ताशून्यत्वेन च तद्वारणायैकत्र निश्चयत्वनिवेशनम् उभयत्र च वह्यभा-
ववत्तेजोभाववद्वृत्तितेजोभाववद्वृत्तौ तेजोभाववान्वह्यमाञ्छवेतिसं-
शयं हृदस्तेजस्वीनवेतिसंशयञ्चादायातिव्याप्तिवारणाय नचाव्याप-
कविषयता यद्रूपावच्छिन्नविषयतानिरूपितयद्रूपावच्छिन्नविषयतात्वेन
निवेशनीया तथाच नोक्तातिव्याप्तिरितिवाच्यं भेदत्वाभावत्वादीना-
मखण्डोपाधित्वे तादात्म्येन भेदसाध्यकहृदपक्षकस्थले भेदभेदवद-
भावभेदवद्वृत्त्यभावभेदवद्वृद्धे स्वरूपतोभेदत्वभेदभेदकोटिकमभाव-
भेदवान्भेदोनवेतिसंशयं स्वरूपतोऽभावत्वाभावभेदकोटिकं हृदोऽ-
भावोनवेतिसंशयञ्चादायातिव्याप्तिवारणाय तत्सार्थक्यसम्भवात् भेद-
त्वादीनां सखण्डत्वेतु हृदपक्षकतद्यक्तिसाध्यकस्थले तद्यक्तिभेदवद्वृद्ध-
भेदवद्वृत्तिघटभेदवद्वृद्धेऽतिव्याप्तिर्बोद्ध्या ॥

अथसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन निश्चयवैशिष्ट्यश्रवाच्यमपितु
तादात्म्येनैव तथासति संशयान्यत्वरूपान्निश्चयत्वमपि सकृदेव प्रवेश्यं
वस्तुतो यद्रूपावच्छिन्नविषयताकत्वे सति यद्रूपावच्छिन्नविषयकत्व-
वान्निश्चयत्वमेव प्रवेशनीयं लाघवात् । यत्त्वव्यापकविषयताशून्यत्वनि-
वेशनस्यावश्यकतायाः प्रागेव दर्शितत्वेनोक्तविषयतानिरूपकत्वद्वय-
शालिनस्समूहालम्बनस्याव्यापकविषयताशून्यत्वविरहेण यद्रूपमस्यै-
वह्यभाववज्जलवत्त्वादेः सन्निवेशासम्भवः न च किञ्चिद्रूपावच्छिन्न-
विषयत्वाव्यापकविषयताशून्यत्वमेव विशेषणस्वाक्यं समूहालम्बन-
स्यापि वह्यभाववज्जलवद्वृत्तिजलवद्दृढत्वावच्छिन्नविषयित्वाव्या-
पकविषयताशून्यत्वसम्भवइतिवाच्यं हृदोजलवज्जातिमत्काली-
नवह्यमान् जलादित्यत्र तादृशवह्यभाववज्जलवद्वृत्तिजलवद्वृ-
द्धेऽतिव्याप्तेः जलवान्तादृशवह्यभाववाञ्छलवाञ्छातिमानितिसमू-
हालम्बनस्याप्युक्तविशिष्टरूपावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयिताशू-

न्यत्ववत्त्वेन यद्रूपमध्ये तादृशवद्बहुभाववज्जलवत्त्वादेर्धारणासम्भवादि-
ति तत्तुच्छम् यद्रूपावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयताशून्यज्ञानयित्व
स्यैव यद्रूपावच्छिन्नविषयिताविशेषणत्वोपगमेन समानाकारकज्ञानी-
यविषयितयोरैक्येनाव्यापकविषयिताशून्यप्रत्येकज्ञानयित्वस्य समूहा-
लम्बनज्ञानीयविषयत्वे सम्भवाद्विषयविरहात् गगनाभाववदभावव-
त्कालीनघटोगगनवानित्यत्र गगनाभाववत्तादृशघटे हेतुमत्पक्षघटि-
तासाधारण्ये चाव्याप्तिवारणं समानाधिकरण्यसम्बन्धेन निश्चयवि-
शेषणत्वपक्षबद्धोध्यमिति चेन्न यादृशस्थलविशेषेऽवच्छेदकधर्मदर्श-
नविषयालक्ष्यविशिष्टघटकभागद्वयस्य समूहालम्बनज्ञानद्वयापि न जा-
यते तत्रोक्तविशिष्टेऽतिव्याप्तेः अव्यापकविषयताशून्यज्ञानयित्तत्त-
द्भागविषयताकत्वस्य प्रत्येकज्ञाने विशिष्टज्ञाने चासत्त्वात् तत्तद्रूपस्य
पद्रूपपदेन धर्तुमशक्यत्वादिति ॥

ननु यद्रूपावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयवैशिष्ट्यज्ञानिवेश्यं बहुधा-
भाववज्जलवद्वृत्तिजलवद्ब्रह्मत्वावच्छिन्नविषयताया यद्रूपावच्छिन्न-
विषयतात्वेन तामुपादायातिव्याप्तिवारणसम्भवादिति चेन्न बहुधाभा-
ववद्ब्रह्मादावसम्भवापत्तेः गगनाभाववद्गगनाभाववत्कालीनघटेऽ-
व्याप्यापत्तेश्च । एतेन ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृ-
त्तित्वविवक्षणेनासम्भवात्पुनरुक्तविवक्षानिर्दुष्टेतिनिरस्तम् उक्तबाधज्ञा-
नस्य निश्चयविशिष्टनिश्चयत्वेनैव प्रतिबन्धकत्वाभ्युपगमेन तत्रा-
व्याप्तेर्वारयितुमशक्यत्वात् तज्ज्ञानस्य विशिष्टनिश्चयत्वेन प्रति-
बन्धकत्वपक्षेऽभाववत्तादृशघटेऽतिव्याप्तेरेव प्रसङ्गात् नच विशिष्ट-
द्वयाघटितत्वनिवेशेऽप्युक्तसम्भवोव्याप्तिरतिव्याप्तिर्वैतिवाक्यं तद्रूपा-
दानवलादेव प्राक्परिःकृतप्रतिबन्धयताविशिष्टजन्यतानवच्छेदक-
त्वस्य वक्ष्यमाणविशेषणान्तरस्य च विषयताविशेषणत्वलाभेनोक्तदो-
षाणामुक्तविशेषणवैषम्यस्य च वक्तुमशक्यत्वादिति परमार्थः ।

येतु ऋजवः तानप्यनु किञ्चिदुच्यते यत्र स्थलविशेषे साध्याभा-
ववत्पक्षविषयकं ज्ञानं यदा यदोत्पद्यते तदा जलवद्ब्रह्मादिकि-
ञ्चिद्वस्तुविषयकमेव तादृशवस्तुविषयकमपि ज्ञानं बाधविषयकमेव
तज्ज्ञानञ्च कदाचिदपि न बाधघटकस्वघटकतत्तत्पदार्थमात्रविषय-
ज्ञानकालीनं तत्राव्याप्यापत्तेः यद्रूपपदेन जलवद्ब्रह्मत्वस्य धारण-
सम्भवेन तद्रूपावच्छिन्नविषयताशून्यत्वस्य बाधज्ञाने विरहात् वि-

शिष्टद्वयाद्यदितत्त्वनिवेशे रूपद्वयमध्ये वह्मभाववद्घटत्वजलवद्भ्र-
 दत्वयोर्धारणासम्भवात् वह्मभाववद्घटत्वावच्छिन्नविषयतायां वक्ष्य-
 णतादृशजन्यतानवच्छेदकत्वादिविशेषणविरहात् स्वावच्छिन्नविषय-
 षाव्यापकविषयताशून्यवह्मत्वादितत्तद्धर्मावच्छिन्नविषयताकनिश्चय-
 कालीनत्वस्य जलवद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयताकनिश्चये विरहेण यद्रूपम-
 ये वह्मत्वादेरपि धारणासम्भवात् जलवद्भ्रदत्वस्यैवोभयथोपादानस्य-
 रूपत्वयोर्भेदविवक्षया धारणसम्भवात् अन्यथा द्विधानिवेशवैफल्यम् ।
 नच यत्किञ्चिद्रूपावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यत्वपक्षस्या-
 भ्यर्हितत्वेन तत्र यद्रूपपदेन वह्मत्वस्यापि धारणसम्भवात् जलवद्भ्र-
 दादिविषयकज्ञानस्यैव वह्मभाववद्घटत्वावच्छिन्नविषयत्वाव्याप-
 कविषयताशून्यत्वात् वह्मत्वावच्छिन्नविषयकत्वाच्चेतिवाच्यम् निश्च-
 ययोर्भेदस्य विवक्षितत्वात् एकदा बाधज्ञानद्वयाभावस्यैव च क-
 र्पनात् ।

यद्वा किञ्चिद्रूपावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यत्वञ्च निवेश-
 नीयमपितु यादृशरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकवि-
 षयितासमानाधिकरणभेदप्रतियोगितावच्छेदिका भवति यादृशरू-
 पावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तीयविशेष्यत्वनवच्छिन्नावच्छेदकताक-
 विषयिता तादृशरूपावच्छिन्नानुयोमिताकपर्याप्तिकतादृशावच्छेदक-
 ताकविषयताशून्यत्वमेव तथाच जातिमत्पक्षकस्थले जलवज्जातिमत्त्वा
 वच्छिन्नविषयताके जातित्वादिना तत्तज्जात्यवगाहिज्ञाने तदन्यजा-
 तेजातित्वादिगतसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेद-
 कताकविषयतावद्भेदसत्त्वेऽपि तादृशसमुदायत्वस्य धारणासम्भवात्
 तद्वच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिप्रतियोग्यवच्छेदकताया जातिनि-
 श्चया विशेष्यत्वावच्छिन्नत्वात् जलत्वसमवायत्वसंयोगत्वजातित्व-
 गतसमुदायत्वस्य धारणसम्भवेऽपि तद्वच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्ति-
 कावच्छेदकताकत्वस्य जातित्वेन तत्तज्जात्यवगाहिनिश्चिन्नाज्ञानी-
 यविषयतायामेव सत्त्वेन तादृशविषयतावद्भेदस्य तत्रसत्त्वासम्भ-
 वात् जलत्वहृदत्वादिगतसमुदायत्वस्य धारणसम्भवेऽपि तद्व-
 च्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तीयतादृशावच्छेदकताकविषयत्वत्वस्य ज-
 लवान्भेदज्ञान एव सत्त्वाच्चेति तद्वारणीयाया वह्मभाववज्जल-
 वद्भुत्तिजलवज्जातिमत्यतिव्याप्तेर्वारणादिति ।

अथैतादृशस्थलस्वीकारे जलवद्भ्रदेऽतिव्याप्तिरिति चेत् प्रकृतपक्ष साध्यहेत्वघटितभिन्नत्वस्य यद्रूपावच्छिन्नविशेषणत्वोपगमाभाति-
व्याप्तिरतिकेचित् । परेतु बाधविषयकं ज्ञानं कदाचिद्व्यवकालीनज-
लवद्भ्रदविषयकं कदाचित्पटकालीनजलवद्भ्रदविषयकञ्च तादृश-
जलवद्भ्रदज्ञानमपि बाधविषयकमेवान्यत्सर्वपूर्ववत् कल्पनीयमि-
त्येतादृशस्थलएवाव्याप्तिर्विध्या न च तत्र घटकालीनजलवद्भ्रदेऽति-
व्याप्तिः विशिष्टान्तरबाधघटितत्वादिति ।

एतेन विशेष्यदल उक्तभेदनिवेशस्यावश्यकत्वे एकविशिष्टाघटि-
तत्वघटकविशिष्टेऽपि तद्भेदो निवेशोऽस्तेवारणसम्भवादित्युभयत्र
गुरुतरघटितत्वघटितभेदनिवेशनगौरवदुस्थमपि नितराग्निरस्तम् अ-
त्रभेदनिवेशस्य प्रयोजनाभावात् । अथवा यत्रस्थलविशेषे साध्यव्या-
पकाभाववत्पक्षरूपबाधज्ञानाभियमतो बाधांशे किञ्चित्पदार्थविषयक-
मेव जायतेऽन्यत्सर्वं पूर्ववत्तत्र बाधेऽव्याप्तिः बाधविषयतायां लक्ष्यता-
वच्छेदकगतसमुदायत्ववृत्तित्वविरहेण वक्ष्यमाणोभयाभावस्य तादृ-
शजन्यतानवच्छेदकत्वस्य वासत्वात् विशिष्टद्वयाघटितत्वनिवेशे च
पूर्ववदेव वारणसम्भवादिति प्राहुः ।

केचित्तु हेतुमत्पक्षघटितासाधारण्येऽव्याप्तिवारणस्य विशि-
ष्टद्वयाघटितत्वकल्पे परस्परस्वावच्छिन्नविषयताशून्यत्वनिवेशेनै-
व सम्भवेन तस्यावश्यनिवेशनीयतया तावतैव गगनाभाववद्-
भाववत्कालीनघटादिपक्षकगगनादिसाध्यकस्थलीयबाधादेर्वारणस-
म्भवेन प्रतिवध्यताविशिष्टजन्यतानवच्छेदकत्वस्य गुरुतरस्य न-
निवेशः कार्यः एकविशिष्टाघटितत्वकल्पे च बहुव्यभाववद्भा-
दादौ ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वप्रवेशादेवाव्याप्तिवार-
णसम्भवेऽपि तादृशघटपक्षकस्थलीयबाधेऽव्याप्तिवारणाय जन्य-
तानवच्छेदकत्वस्यानन्ततादृशबाधविषयताभेदस्य वा निवेशः कार्यः
एवमसाधारण्यविशेषाव्याप्तिवारणाय गुरुभूतानुगतासाधारण्यत्व-
विशिष्टविषयताभेदस्यानन्तसाधारण्यविषयताभेदस्य वा प्रवेशो-
विधेय इत्यस्मिन्नेव पक्षे महागौरवमिति । न च विशिष्टद्वयाघटितत्व-
कल्पेऽभाववत्तादृशघटे नीलरूपाभाववत्प्रीलादावतिव्याप्तिवारणाय
तेषां भेदनिवेशस्यावश्यकतया कगौरवमिति वाच्यम् उक्तालक्ष्य-
विषयकज्ञानानां विशिष्टज्ञानत्वेनैव प्रतिबन्धकतायाः समुचितत्वेन

तद्विषयताया ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वविरहे-
णातिव्याप्त्या तेषामेदनिवेशस्यात्राप्यवश्यकरणीयत्वात् तादृशभा-
धज्ञानस्यापि विशिष्टनिश्चयत्वेनैव प्रतिबन्धकतया तत्राव्याप्तिविरहेण
तत्तद्विषयतामेदनिवेशस्यानावश्यकत्वेऽप्यनन्तासाधारण्याविषयतामे-
दनिवेशस्यावश्यकरणीयतया गौरवस्य दुर्वारत्वात् ।

वस्त्वेकविशिष्टाघटितत्वकल्पे यत्त्वतत्त्वयोरननुगततया बहुव्यभा-
ववज्जलवद्भुत्तिजलवद्भ्रदत्ववह्व्यभाववज्जलवत्कालीनजलवद्भ्रद-
त्वाद्यनन्तधर्मावच्छिन्नविषयत्वाभावकूटस्य निवेशो विशिष्टव्याघ-
टितत्वकल्पे च तत्स्थाने बहुव्यभाववज्जलवत्स्वावच्छिन्नविषयतावि-
शिष्टजलवद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयत्वाभावस्यैकस्यैव निवेश इति
लाघवमिति तत्र प्रकृतानुमितित्वव्यापकप्रतिबन्धतानिरूपितज्ञान-
वैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावृत्त्यभावीयप्रतीयोगितया परम्परानि-
रूपिता या निश्चयनिष्ठावच्छेदकता तद्विशिष्टविषयताशून्यस्वरूपस्यै-
कस्यैवाभावस्य प्रवेशात् गौरवविरहात् वैशिष्ट्यञ्च स्वनिरूपि-
तपरम्परावच्छेदकतावत्त्वं स्वसमानाधिकरणाव्यापकविषयताशून्य-
त्वरूपाभावीयप्रतीयोगितानिरूपितपरम्परावच्छेदकतावत्त्वोभयस-
म्बन्धेन स्वविशिष्टधर्मावच्छिन्नत्वसम्बन्धेनेति । न च सामान्याभा-
वस्यास्वीकारे उक्तनिवेशासम्भवात् कूटनिवेश एव कार्यस्तत्रो-
क्तमेवगौरवमितिवाच्यं सामान्याभावास्वीकारे बहुव्यभाववज्जलव-
त्स्वावच्छिन्नविषयताविशिष्टविषयत्वाभावस्याभावात् तस्यापि
तत्तद्विषयत्वाभावकूटपर्थ्यवसायित्वात् तस्यविशिष्टधर्मावच्छिन्नवि-
षयत्वाभावकूटापक्षगुरुत्वेन विपर्ययगौरवात् परम्परायाः संसर्ग-
त्वानभ्युपगमे निवेशदुःकरत्वस्यापि तथैव प्रसङ्गादिति वदन्ति ।

तदसत् परस्परस्वावच्छिन्नविषयताशून्यत्वनिवेशस्यालक्ष्यमेद-
निवेशापादकस्याग्रेनिराकरणायत्वात् असाधारण्याव्याप्तिवारक-
प्रकारान्तरस्य वक्ष्यमाणस्यात्रापिसम्भवादिति ॥

अनुमितप्रतिबन्धकतानतिरेकवृत्तीति प्रकृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नवि-
शेष्यतानिरूपितप्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारकत्वे सति प्र-
कृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्ननिरूपितव्याप्तिविशिष्टप्रकृतहेतुतावच्छे-
दकावच्छिन्नप्रकारताप्रकृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यताकानुमि-
तित्वव्यापकप्रतिबन्धतानिरूपितप्रतिबन्धकतानिष्ठव्यापकतानिरूप-

कमित्यर्थः। अत्र ज्ञानादिगोचरेच्छाम्प्रति विषयस्यैव प्रतिबन्धकतया ज्ञानमात्र एवेच्छानिरूपितप्रतिबन्धकत्वसत्त्वेन यद्रूपद्वयमध्ये बह्वि-
हृदत्वादेर्ग्रहणसम्भवेन सर्वत्रासम्भवापत्तेः निरुक्तप्रतिबन्धकतानिरु-
पितत्वेन प्रतिबन्धकताविशेषिता । नच ज्ञाननिरूपितप्रतिबन्धकतैव
प्रवेक्ष्यतामुक्तप्रतिबन्धकतानिवेशो व्यर्थ इच्छाप्रतिबन्धकताया वार-
णादितिवार्यं हृदत्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयविशिष्टबहुभवा-
त्त्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयेऽप्यभावधार्मिकप्रतियोगितासम्भवेन
बहुभवाभाववत्ताज्ञाननिरूपितप्रतिबन्धकतायास्सत्त्वेन लक्षणासम्भवा-
पत्तेः । नच प्रकृतानुमितिनिष्ठप्रतिबन्धकतानिरूपितत्वनिवेशोऽपि सम्भ-
वदुक्तिक उक्तदोषादिति । तादृशानुमितित्वव्यापकत्वनिवेशः । तत्रापि
सत्यन्तानुपादाने बहुभवाभाववज्जलवद्बुत्तिजलवद्भेदेऽतिव्याप्तिः स्या-
त्तत्प्रतिबन्धकतायास्तादृशानुमितित्वव्यापकत्वात् अतएव पक्षतावच्छे-
दकसाध्यतावच्छेदकयोस्तत्र निवेशः कृतः यत्किञ्चिद्धर्मावच्छिन्न-
विशेष्यत्व यत्किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नप्रकारत्वयोः प्रवेशे हृदोवाह्निमान् बहु-
भाववज्जलवद्बुत्तिजलाभाववदटादित्यत्र तादृशजलवद्भेदो बह्निमान्
घटाभाववत्तद्व्यक्तिमद्बुत्तिघटत्वभावादित्यत्र तादृशतद्व्यक्तिमद्भ-
ेदो चाव्याप्यापत्तेः किञ्चिद्धर्मपदेन घटत्वमादाय तद्धर्मावच्छिन्नवि-
शेष्यकवह्निप्रकारकानुमितिं तद्धर्मावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितहृदत्वा-
वच्छिन्नविशेष्यताशाल्यनुमितिश्चादाय दोषघटकविशिष्टद्वयनिश्चय-
प्रतिबन्धकतानिरूपितप्रतिबन्धकतायास्तादृशानुमितित्वव्यापकत्वस्यो-
पपदानसम्भवात् विशेष्यानिवेशे धूमाभाववद्बुत्तिवदयोगोलकसंयो-
गवद्बुत्त्ययोगोलकसंयोगवद्बह्वो बहुभवाभाववज्जलवद्बुत्तिजलवद्भेदे
च हृदोधूमवान् वेहरित्यत्रातिव्याप्तिः स्यादिति तन्निवेशः त-
त्रापि साध्यतावच्छेदकहेतुतावच्छेदकपक्षतावच्छेदकानामुक्तदोष-
वारणायैव प्रवेशो बोध्यः यत्किञ्चिद्धर्मावच्छिन्ननिरूपितव्याप्यादेः
प्रवेशे गगनाभाववद्बुत्तिवदभाववद्बुत्तिवत्कालीनधूमवान् बह्वे-
रित्यत्र व्याभिचारेऽव्याप्तिः स्यात् गगनत्वावच्छिन्ननिरूपितव्याप्ति-
विशिष्टवह्निवावच्छिन्नप्रकारकग्रहप्रतिबन्धकताया गगनत्वात्मककि-
ञ्चिद्धर्मावच्छिन्ननिरूपितव्याप्यवगाहितादृशानुमितित्वव्यापकत्वस-
म्भवादेव मन्यदप्यहम् ॥

ननु तादृशानुमित्यवृत्तिर्यादृशविशिष्टविषयकनिश्चयविशिष्टया-

दशविशिष्टविषयकनिश्चयत्वं तादृशविशिष्टद्वयविषयताशून्यत्वमेवो-
पादेयमलम्प्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तित्वान्तोपादानेनेति चेन्न पर्वत-
पक्षकवह्नयभावव्याप्यसाध्यकपर्वतीयवह्नयभावहेतुकस्थले पर्वतीयव-
ह्निमत्पर्वतेऽव्याप्तेः पर्वतीयवह्नित्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चय-
विशिष्टवह्निमत्पर्वतत्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयत्वस्य प्रकृतानु-
मित्यवृत्तित्वात् प्रकृतपक्षे प्रकृतसाध्यहेत्ववगाहिज्ञानस्य ता-
दृशनिश्चयात्मकस्याहार्यत्वेनानुमितित्वविरहात् अयञ्च दोषो ग-
गनाभाववदभाववत्कालीनघटो गगनवानित्यत्र बाधे हेतुमत्पक्षघ-
टितासाधारण्ये चाव्याप्तिवारणाय परस्परस्वावच्छिन्नविषयताशून्य-
त्वस्य घटकतया प्रवेशे बोध्यो न चान्यथा प्रतिबध्यताविशिष्टज-
न्यतानवच्छेदकत्वस्य विशिष्टद्वयविषयताविशेषणत्वे च वह्नय-
धिकरणवृत्त्यभावनिरूपितत्वाभावव्याप्यवत्प्रतियोगिताकालीनजल-
हेतुकद्वयपक्षकवह्निसाध्यकस्थले वह्निव्यापकाभाववद्वधेऽव्याप्तिः
व्यापकाभावत्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयविशिष्टवह्नयधिकरणवृ-
त्त्यभावनिरूपितत्ववत्प्रतियोगितात्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चय-
त्वस्य प्रकृतानुमित्यवृत्तित्वात् तादृशविशिष्टद्वयविषयतयोर्जन्य-
तानवच्छेदकत्वाच्च बोध्या । अग्रे वक्ष्यमाणस्योभयाभावस्य विशिष्ट-
द्वयविषयताविशेषणत्वे च ह्रदः प्रतियोगितासम्बन्धेन धूमाभावव्या-
प्यवदभावकालीनत्वे सति प्रतियोगितासम्बन्धावच्छिन्नाभावा-
भावव्याप्यवदभावकालीनत्वे सति वा वह्निमान् धूमादित्यादौ धूमा-
भावव्याप्यवद्वधे साध्याभाववद्वृत्तित्वरूपव्याप्तिघटितायां स्वरूपा-
सिद्धावप्यव्याप्तिः धूमाभावत्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयविशिष्टा-
भावत्वावच्छिन्नविषयतानिश्चयत्वस्य प्रकृतानुमित्यवृत्तितया ता-
दृशविशिष्टद्वयविषयतायां धूमाभावव्याप्यवद्वधवगतसमुदायत्व-
वृत्तित्वविरहेणोभयाभावस्यापि सत्त्वाच्च । अयञ्च दोषो जन्यतानव-
च्छेदकत्वस्थाने स्वनिरूपितजनकतावच्छेदकत्व स्वावच्छेदकत्वा-
न्यतरसम्बन्धेन जन्यताविशिष्टान्यत्वविवक्षणे तत्र न सम्भवत्यन्य-
था कल्पत्रयेऽपि बोध्यः ।

अथ तादृशानुमित्यव्यवहितपूर्वक्षणवृत्तिज्ञानावृत्तित्वान्नवे-
श्यं तावतैवोक्तदोषवारणादिति चेन्न वह्नयभाववदधूमवत्का-
लीनवह्निसाध्यकाभावपक्षकधूमहेतुकस्थले प्रागुक्तस्वरूपासि-

ह्यवव्याप्तिः प्रतियोगितासम्बन्धेन धूमवन्निश्चयोत्तरम्प्रकृतानुमित्यु-
त्पादासम्भवादनुमितेरभावे बह्वयवगाहित्वात् बहिमत्तानुद्धेश्च प्रति-
बन्धकसद्भावादिति ।

वस्तुतस्तु पर्वतपक्षकवह्वयभावव्याप्यसाध्यकस्थले बहिमत्पर्वते व-
ह्वयभाववज्जलवत्कालीनधूमहेतुकहृदपक्षकवहिसाध्यकस्थले च जलव-
द्भ्रदेऽतिव्याप्तिः स्यादिति विशेष्यदले प्रकृतानुमित्यवृत्तित्वस्य प्रकृ-
तानुमित्यव्यवहितपूर्वक्षणवृत्तिज्ञानावृत्तित्वस्य यदूपावच्छिन्नविषय-
ताशालिनिश्चयत्वे विवक्षितुमशक्यतया प्रकृतानुमितित्वव्यापकप्र-
तिबन्धयतानिरूपितप्रतिबन्धकत्वप्रवेशस्यावश्यकतया विशेष्यद-
लघटकविशिष्टद्वयाघटितत्वघटकप्रतिबन्धकत्वैक्यस्यावश्यविवक्षणी-
यताया अप्रेवाच्यत्वात् द्विधा प्रकृतानुमितित्वव्यापकत्वस्याप्रविष्टत्वेन
तत्प्रयोजनानुसन्धानं वायसदशनानुसन्धानसमशीलमेवेति बोध्यम् ।

अथ प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वं स्वरूपसम्बन्धरूपमेव वाच्यं ला-
घवात् नच बह्वित्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयविशिष्टहृदत्वावच्छि-
न्नविषयताशालिनिश्चयत्वादेः बाधादिप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वेनास-
म्भवापत्तिरिति वाच्यं प्रतिबन्धकताविशिष्टविषयताशून्यत्वस्य विव-
क्षितत्वात् वैशिष्ट्यञ्च स्वावच्छेदकविषयतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्व-
स्वनिरूपितसामानाधिकरण्यसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदक
विषयतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नविषयतासामानाधिकरण्योभयसम्ब-
न्धेन ॥ वस्तुतः स्वावच्छेदकत्व स्वनिरूपितसामानाधिकरण्यसम्बन्धा-
वच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकविषयतासामानाधिकरण्योभयसम्बन्धे-
नैव वैशिष्ट्यम्बाध्यम् तेन बह्वित्वहृदत्वाद्यवच्छिन्नविषयताया ज्ञान-
वैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वेपि नासम्भवः ॥ नचैवमपि
बह्विव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलरूपासाधारण्येऽव्याप्तिः तद्धटकव-
ह्वित्वजलत्वाद्यवच्छिन्नविषयताया असाधारण्यप्रतिबन्धकतावच्छेद-
कत्वादिति वाच्यम् । अव्यापकविषयताशून्यज्ञानीयविषयत्वपेव प्रतिव-
न्धकतावच्छेदकत्वस्य विवक्षितत्वात् तथाविधबह्वित्वजलत्वाद्यवच्छिन्न-
विषयतायाः प्रतिबन्धकतानवच्छेदकत्वात् एवञ्च प्रथमकल्पोपि समी-
चीन एव सपेवच यथाश्रुतग्रन्थलभ्यः । नच संयोगवज्जलपक्षकव-
ह्विसाध्यकेसंयोगेन संयोगवज्जलहेतुकस्थलेऽसाधारण्येऽव्याप्तिः सं-
योगवज्जलत्वेन घटावगाहिनस्संयोगवज्जलं संयोगवज्जलवदित्याका-

एकज्ञानस्य संयोगवज्जलत्वावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्य-
त्वात् संयोगवज्जलत्वत्वावच्छिन्नविषयत्वस्याव्यापकत्वेऽपि तज्ज्ञाने
प्रकारांशे भ्रमात्मके विरहात् यद्रूपपदेन संयोगवज्जलत्वस्य धारणस-
म्भवात् द्वितीयरूपमस्यैव वद्विषयापकीभूताभावप्रतियोगिसंयोगवज्ज-
लत्वस्यैव धृतत्वादिति धातुं यद्रूपावच्छिन्नविषयतानिरूपितयद्रूपा-
वच्छिन्नविषयत्वेऽव्यापकत्वस्य विवक्षितत्वात् । न च स्वरूपेण जलव-
ज्जलं स्वरूपवज्जलवज्जलकालीनवाह्मिमां स्वरूपवज्जलादित्यत्रासा-
धारण्येऽव्याप्तिः जलवज्जलं स्वरूपवज्जलवदितिज्ञाने स्वरूपवज्जलव-
ज्जलत्वावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यत्वस्योक्तस्यापि सत्त्वेन
यद्रूपपदेन स्वरूपवज्जलवज्जलत्वस्य धारणसम्भवादितिवाच्यं यादृश-
रूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकविषयतानिरूपित-
यादृशसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकविष-
यत्वस्याव्यापकत्वेन विवक्षितत्वात् विशिष्टपक्षतावच्छेदकस्य प्रकृते-
ऽप्रसिद्धत्वेऽपि जलत्वजलस्वरूपजलत्वगतसमुदायत्वस्य प्रसिद्धत्वेन
तस्य स्वरूपवज्जलत्वगतसमुदायत्वस्य च यादृशरूपपदेनोपादान-
सम्भवेनोक्तज्ञाने तादृशरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेद-
कताकविषयतानिरूपिततादृशरूपावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिका-
वच्छेदकताकविषयताशून्यत्वविरहात् ॥ वक्ष्यमाणपरस्परस्वावच्छि-
न्नविषयताशून्यत्वज्ञानीयत्वस्य यद्रूपावच्छिन्नविषयताद्वयेऽत्रापि विशे-
षणत्वेनोपादाने नैतदोषावकाश इत्यपि कश्चित् ॥

यत्तु रूपवृत्तित्वोपादानपक्षेऽव्यापकविषयताशून्यत्वनिवेशस्याप्रयो-
जनत्वेन स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वप्रवेशे दोषैकदेशविषयतामा-
दाय सर्वत्रासम्भवेऽनतिरिक्तवृत्तित्वमनिवेश्याव्यापकविषयताशून्य-
त्वद्वयस्य निवेशे च विपरीतमेव गौरवमिति तत्तुच्छम् तद्रूपावच्छिन्नवि-
षयत्वेऽसाधारण्यविषयताभेदस्य स्वघटकविषयताव्यावृत्तस्य प्रति-
षेध्यताविशिष्टजन्यताविशिष्टान्यत्वस्य चावश्यविवक्षणीयस्यात्रापि
विवक्षणे दोषस्यासम्भवात् विशिष्टद्वयाघटितत्वस्यैकविशिष्टाघटित-
त्वपर्यवसितत्वे यद्रूपावच्छिन्नविषयतासामान्ये प्रतिबन्धकतावच्छे-
दकत्वस्य विवक्षयाप्युक्तसम्भववारणसम्भवात् असाधारण्यविषय-
ताभेदस्यैकदेशविषयताव्यावृत्तस्यानिवेशे जन्यतावच्छेदकत्वस्यैक-
देशसाधारण्यप्रतीक्षाया अकृतत्वेऽपि च नक्षतिः ॥

अत्र नीलोत्पलवान्द्दो रक्तदण्डवानित्यत्र बाधेऽव्याप्तिः समान-
विषयकानुमितिम्प्रति समानविषयकप्रत्यक्षसामग्रयाः प्रतिबन्धक-
त्वेन तस्याश्च विशेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञानत्वेन नीलोत्पलत्वा-
वच्छिन्नविषयकज्ञानस्य रक्तदण्डत्वावच्छिन्नप्रकारकज्ञानस्य च
निविष्टतया तत्तद्रूपावच्छिन्नविषयतायाः स्वरूपसम्बन्धरूप-
प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वे यद्रूपपदेन तादृशरूपद्वयस्य
ग्राह्यतया बाधज्ञाने तत्तद्रूपावच्छिन्नविषयताशून्यत्वविरहात्
एवं हृदः कृतसाध्यतावदिष्टसाधनतावत्पाककालीनवाहिमान् ज-
लादित्यत्राप्यव्याप्तिः चिकीर्षासामग्रया विशिष्टबुद्धिम्प्रति प्रति-
बन्धकतया तस्यां कृतिसाध्यतावत्पाकत्वावच्छिन्नविषयज्ञानस्ये-
ष्टसाधनतावत्पाकविषयज्ञानस्य चान्तर्भूततया तादृशपाकत्व-
रूपधर्मद्वयस्य यद्रूपपदग्राह्यत्वेन तत्तद्रूपावच्छिन्नविषयताशून्य-
त्वस्यासाधारण्यज्ञाने विरहात् । यदिचोक्तस्थलद्वये विशिष्येच्छात्ते
जनकत्वानुरोधेन विशिष्य प्रतिबध्यप्रतिबन्धकभावस्य वक्तव्यत्वेन
तत्र प्रकृतानुमितिम्प्रति प्रत्यक्षसामग्रयाश्चिकीर्षासामग्रयाश्च प्रतिब-
न्धकत्वे सामग्रीकोटौ तादृशनिश्चयद्वयप्रवेशस्यानावश्यकत्वात् अ-
नुमितिः सामग्रया आवश्यकत्वेन तस्याश्च तद्व्यतिरिक्तत्वानियमात्तद-
भावदशायामनुमित्यनुत्पत्तेरिष्टतया तदतिरिक्तप्रत्यक्षादिसामग्रीदशा-
यामनुमित्यनुत्पत्तेरयोगान्न दोषसम्भव इत्युच्यते तदापि हृदोवहि-
मान्कृतिसाध्यतावदिष्टसाधनतावत्पाककालीनजलादित्यत्रासाधार-
ण्येऽव्याप्तिः तत्र हृदत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवाहित्वावच्छिन्नप्र-
कारताशाल्यनुमितिसामग्रयाश्चिकीर्षासामग्रीघटककृतिसाध्यतावत्पा-
कादिनिश्चयघटितत्वेन तादृशानुमितिम्प्रति चिकीर्षासामग्रयाः
प्रतिबन्धकतायां सामग्रीकोटौ निरुक्तनिश्चयप्रवेशस्यावश्यकत्वात्
सामग्रीत्वञ्चैकविशिष्टापरत्वमेवेति तदवच्छिन्नप्रतिबन्धकतानिरूपि-
तसामानाधिकरण्यसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकत्वस्य प्रसिद्धिसम्भ-
वादिति निवेशनीयमेवानतिरिक्तवृत्तित्वं तथासति तादृशनिश्चय-
त्ववति फलेच्छाविगमकालीननिश्चये सामग्रीप्रतिबन्धकताविरहेण
कृतिसाध्यतावत्पाकत्वादिर्यत्पदेनोपादानासम्भवेन नाव्याप्तिसम्भवं
इतिकेचित्

तदप्यसत्

विशेष्यदलघटकविशिष्टद्वयाघटितत्वघटकप्रति-

बन्धकत्वयोरैक्यस्य वक्ष्यमाणत्वेन सामग्रीप्रतिबन्धकतामादाय दो-
षस्यासम्भवात् तदनुगमश्च प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकताविशिष्टनि-
श्चयनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितविषयत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताव-
च्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतावद्रूपवत्त्वं समुदायार्थः वैशि-
ष्ट्यञ्च स्ववृत्त्यभावीयप्रतियोगितयापरस्परानिरूपितत्वसहितेन स्वा-
भाववत्त्वसम्बन्धेन स्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वाभाववन्निष्ठत्व-
सम्बन्धेन वा स्वाभावप्रतियोगित्वं स्वनिष्ठप्रकारत्वञ्च स्वविशिष्ट-
विषयतावत्त्वसम्बन्धावच्छिन्नम्बोध्यं वैशिष्ट्यञ्च प्रथमाभिहितानु-
गमघटकप्रतिबन्धकतावैशिष्ट्यानियामकसम्बन्धाभ्यामेव बोध्यम् एव-
ञ्च बाधादिप्रतिबन्धकतायाः स्वविशिष्टविषयतावत्त्वसम्बन्धस्य व्य-
धिकरणत्वेन नकापिक्षतिः उक्तविशेष्यत्वाभाववन्निष्ठत्वस्य संसर्गा-
नुधावनाहृत्यनियामकस्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेऽपि नक्ष-
तिः विशेष्यत्वाभावश्च प्रमीयविशेष्यताप्रतियोगिकस्वरूपसम्ब-
न्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकोबोध्यः नन्वेकरूपेण प्रतिबन्धकत्वस्यैव
वह्न्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलं जलवान्हृदः वह्न्यापकीभूताभा-
वप्रतियोगिशैवालं शैवालवान्हृद इत्यादिनिश्चयानां लाघवेन वक्तव्य-
त्वात् इदं शैवालवद्भूदकालीनवाहिमान् जलादित्यत्रासाधारण्येऽव्या-
प्तिः तादृशवह्न्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलत्वावच्छिन्नविषयताया
अव्यापकविषयताशून्यज्ञानीयाया इव शैवालवद्भूदत्वावच्छिन्नवि-
षयतायास्तादृश्या एकस्यामेव प्रतिबन्धकतायामवच्छेदकत्वात् नच
प्रतिबन्धकतावच्छेदकस्यानुगतस्याभावान्नैकरूपेण प्रतिबन्धकत्वमि-
तिवाच्यं निश्चयविशिष्टनिश्चयत्वस्यैव तादृशत्वात् वैशिष्ट्यञ्च स्व-
सामानाधिकरण्यं स्वीयतादृशवह्न्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वप्र-
कारताविशिष्टप्रकारतानिरूपितहृदत्वावच्छिन्नविशेष्यताकत्वोभयस-
म्बन्धेन प्रकारतावैशिष्ट्यञ्च स्वाश्रयप्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धा-
वच्छिन्नत्वस्वनिरूपितविशेष्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वोभयसम्ब-
न्धेन नच परस्परस्वावच्छिन्नविषयताशून्यज्ञानीयत्वस्य तदुभयवि-
षयतायां प्रतिबन्धकतावच्छेदिकायाञ्च सम्भव इतिवाच्यं हेतुमत्प-
क्षघटितासाधारण्याव्याप्तिवारणाय असाधारण्यप्रतिबन्धकतातिरि-
कवृत्तित्वस्य विशेषणत्वपक्षे तद्विशेषणस्य प्रयोजनविरहेण दोषापा-
दकत्वस्य वक्ष्यमाणत्वेन च परित्याज्यत्वात् ।

यत्तु तादृशवह्निमत्ताबुद्धिम्प्रति वह्निव्यापकाभावप्रतियोगित्वेन वह्निसामान्याभावव्यतिरेकव्याप्त्यात्मकेन विशिष्टजलबुद्धेरपि जलव-
द्वृद्धदनिश्चयकालीनायाः प्रतिबन्धकत्वस्यानुभविक्तया शैवालव-
द्वृद्धदत्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नवह्निवनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदक-
त्वानिरूपितविषयतात्वेन वह्निविषयतायास्संसर्गघटकतामुपगम्य त-
स्याप्येकप्रतिबन्धकत्वोपपादने वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिज-
लत्वावच्छिन्नविषयत्वशैवालवद्वृद्धत्वावच्छिन्नविषयत्वयोः परस्पर-
स्वावच्छिन्नविषयताशून्याव्यापकविषयताशून्यत्वानीययोरपि प्रति-
बन्धकतावच्छेदकत्वस्यापिसम्भव इति ।

तदसत् विशिष्टवह्निव्यापकतायाः शुद्धवह्निव्यापकतायाश्च भिन्न-
त्वेन तत्तद्विशिष्टाभावप्रतियोगिजलत्वानीययोर्विशिष्टविषयत्वयोरव-
च्छेदकत्वस्यैकस्मिन् विशिष्टजलत्वेऽसम्भवात् तत्सम्भव एवचोक्तरी-
तेरभ्रुणत्वादिति चेन्न अप्रामाण्यत्वानोत्तेजकत्वानुरोधेनैकरूपेण प्र-
तिबन्धकत्वासम्भवस्य पूर्वमेवोक्तत्वात्, विशिष्टद्वयाघटितत्वनिवे-
शस्यैकरूपेण प्रतिबन्धकत्वाभावपक्षीयताया एव वाच्यत्वाच्च एक-
रूपेण प्रतिबन्धकत्वोपगमे द्वितीयक्षणावच्छिन्नध्वंसावाच्यत्वत्ववा-
न्वाच्यत्वत्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगिप्रतियोगित्वकालीनद्वितीय-
क्षणावच्छिन्नध्वंसादित्यत्र वाच्यत्वत्वव्यापकीभूताभावप्रातयोगिता-
दशध्वंसरूपासाधारण्येऽव्याप्तेः वाच्यत्वत्वव्यापकीभूताभावप्रतियो-
गिप्रतियोगितात्वावच्छिन्नविषयत्वप्रातयोगित्ववद्वितीयक्षणावच्छिन्न-
ध्वंसत्वावच्छिन्नविषयत्वयोः परस्परस्वावच्छिन्नविषयताशून्यत्वानी-
यत्वप्रतिबन्धकतातिरिक्तवृत्तित्वाज्जन्यताविशिष्टान्यत्ववक्ष्यमाणो-
भयाभाववत्तासाधारण्यविषयताभिन्नत्वादीनाम्मध्ये यस्य स्यादुपा-
देयता तस्य सर्वस्य तत्र सत्त्वात् तदेकतरनिरूपकनिश्चयविशिष्टा-
परनिरूपकनिश्चयत्वस्य प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्ति-
त्वाच्च ।

नच पृथक्प्रतिबन्धकत्वेऽपि पक्षधर्मिकहेतुमत्त्वग्रहासाधारण्यग्र-
हयोरतिरिक्तप्रतिबन्धकत्वे मानाभावः वाच्यत्वत्वव्यापकीभूताभाव-
प्रतियोगित्वेन प्रतियोगित्वग्रहस्य प्रतियोगित्ववत्तया च द्वितीयक्ष-
णावच्छिन्नध्वंसग्रहस्य च परस्परविशिष्टत्वेन क्लृप्तप्रतिबन्धकताक-
स्य तत्रसत्तया तेनैव प्रतिबन्धककृत्यस्य कार्यानुत्पादस्य निर्वाहात्

तथाच तदसाधारण्याव्याप्तेर्द्वारत्वेन तद्वारणाय विशेषणं किमपि-
 वक्तव्यं तस्यालक्ष्यत्वम्वा तच्च प्रतिबन्धकतैक्यपक्षेऽपि समानमि-
 तिवाच्यं तद्विशेषणस्यासाधारण्यघटकविषयताभेदरूपस्यैव वक्त-
 व्यतया सत्यपि प्रतिबन्धकतैक्ये स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वपक्षे-
 पि दोषासम्भवादलक्ष्यत्वाङ्गीकारस्याप्युभयत्रैव समानत्वात् । किञ्च
 प्रतियोगित्वस्य विशेषणान्तरानवच्छिन्ने द्वितीयक्षणावच्छिन्नध्वंसे प-
 क्षभूते प्रकारत्वविरहात् तादृशपक्षधर्मिकसाध्यवत्ताबुद्धौ पक्षताव-
 च्छेदकव्यापकत्वानवगाहिन्यां पक्षतावच्छेदकाघटकधर्मावच्छिन्नता-
 दृशपक्षविशेष्यकस्य साध्यवत्ताविरुद्धत्वेन गृहीतधर्मप्रकारकस्य
 साध्याभावप्रकारकस्यवा ज्ञानस्य प्रतिबन्धकत्वाननुभवात् पर्वतत्व
 व्यापकतानवगाहिनि पर्वतोवह्निमानितिज्ञाने नीलपर्वतोवह्न्यभाववा-
 नितिज्ञानस्येव द्वितीयक्षणावच्छिन्नपर्वतोवह्निमानितिज्ञाने द्वितीय-
 क्षणावच्छिन्ननीलपर्वतो वह्न्यभाववानितिज्ञानस्यापि प्रतिबन्धकत्वञ्च
 केषामप्यभिमतम् एवञ्चासाधारण्यप्रतिबन्धकतायाः प्रकृतानुमितिः
 प्रतिबन्धकेऽपि वाच्यत्वत्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगिप्रतियोगित्वनिश्चय-
 कालीने स्वावच्छिन्नाविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यप्रतियोगित्ववह्नि-
 तीयक्षणावच्छिन्नध्वंसत्वावच्छिन्नविषयकज्ञाने विरहेण यद्रूपमध्ये
 तादृशप्रतियोगितात्वतादृशध्वंसत्वयोः प्रवेशासम्भवात् विनैव विशेष-
 णप्रक्षेपालक्ष्यत्वाभ्युपगमौ प्रतिबन्धकताभेदपक्षेऽव्याप्तेरसम्भवः ।

यदिचोक्तरीत्या प्रतिबन्धकत्वमानुभविकं देशकालादिधर्मिताव-
 च्छेदकस्थले विशेषगुणाभाववान् द्वितीयक्षणावच्छिन्नघटो गुणसामा-
 न्याभाववानित्यत्र गुणवद्वितीयक्षणावच्छिन्नघटरूपवाधघटितासि-
 द्धौ दोषप्रतिपादकग्रन्थाभिमतञ्च तदापि तादृशप्रतियोगित्वकाली-
 नवाच्यत्वत्वसाध्यकोक्तपक्षकद्वितीयक्षणावच्छिन्नध्वंसहेतुकस्थलेऽसा-
 धारण्येऽव्यप्तिर्दुर्द्वरैव । नच तत्रासाधारण्यनिश्चयस्य पृथक्प्रतिब-
 न्धकत्वासम्भवः, वाच्यत्वत्वसामान्याभावेऽव्याप्यवृत्तित्वग्रहे तादृ-
 शाभावनिरूपितव्यतिरेकव्याप्यात्मकशुद्धवाच्यत्वत्वव्यापकीभूता-
 भावप्रतियोगित्वविशिष्टज्ञानस्य प्रतिबन्धकत्वासम्भवात् विशेषा-
 भावे चाव्याप्यवृत्तित्वग्रहाभावेन, विशेषाभावनिरूपितव्याप्तिप्रकार-
 कनिश्चयविशिष्टहेतुमत्तानिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकत्वस्यावश्यकत्वात्
 सामान्यनिरूपितव्यापकत्वाविशेषनिरूपितव्यापकत्वावगाहिग्रहयोरे-

करूपेण प्रतिबन्धकत्वञ्च प्रागेव ह्युपपादितम् अत्र प्रतियोगित्वं हेतुत्व-
ञ्च स्वपर्याप्तप्रतियोगिताश्रयवाच्यत्ववत्त्वं स्वरूपाभ्यन्तरसम्बन्धाव-
च्छिन्नम्बोध्यं तेन प्रतियोगित्वस्य वाच्यत्वव्यापकीभूताभावप्रति-
योगित्वनिर्वाहेण दोषघटकत्वानर्वाहः । कालविशेषस्य पक्षतावच्छेदक-
तयोपादानात् ध्वंसत्वावच्छेदेन तादृशवाच्यत्वव्यापकस्थलेऽपि प्रकृ-
तानुमितित्वव्यापकसामानाधिकरण्येन बुद्धित्वावच्छिन्नप्रतिबन्धयता-
निरूपितासाधारण्यप्रतिबन्धकतामादाय न दोषासम्भवः अन्यथा
व्यापकत्वाघटितसम्बन्धेन प्रतियोगित्ववद्भूतत्वेनावच्छिन्नविषयत्व-
स्याप्रतिबन्धकज्ञानसाधारण्यत्वेन यदुपपदेन तस्य धारणासम्भवात्
शुद्धप्रतियोगित्वनिष्ठव्यापकताघटितसम्बन्धेन प्रतियोगित्ववद्भूत-
त्वावच्छिन्नविषयताशून्यत्वस्यासाधारण्यज्ञाने सत्त्वात् विशिष्टप्रति-
योगित्वनिष्ठव्यापकताघटितसम्बन्धेन प्रतियोगित्ववद्भूतत्वावच्छि-
न्नविषयतायाश्च परस्परस्वावच्छिन्नविषयताशून्यज्ञानीयत्वाविरहात्त-
त्पक्षे दोषोऽन्यथादिति । इदञ्च तत्पक्षे दोषसम्पत्त्य एव असाधारण्य-
विषयत्वादिभेदनिवेशपक्षेच नोपादेयमेवेति बोध्यम् ।

यदिच सामान्यव्यापकत्वावगाहि विशेषव्यापकत्वावगाहित-
याविधानिश्चययोरैकरूपेण प्रतिबन्धकत्वे विशेषस्यानन्ततया विनि-
गमकाभावेन तत्तद्विशेषव्यापकतावगाहिनिश्चयसामान्यव्यापकत्वा-
वगाहिनिश्चययोरैकरूपेण प्रतिबन्धकत्वस्य वाच्यतया तत्सम्पत्त्यर्थं
तत्तद्विशेषणनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकत्वानिरूपितत्वेन व्याप-
कताघटकाधिकरणविशेषणनिष्ठविषयताया इव सामान्याभावधर्मिका
व्याप्यवृत्तित्वज्ञानाभावस्यापि प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वम्बाध्यमित्य-
नेकप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वतत्सम्बन्धयोः तत्र तत्र कल्पनापेक्षया
लाघवेन सामान्यधर्मनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वमात्रविशेषितप्रका-
रताकबुद्धित्वावच्छिन्नम्प्रति सामान्यव्यापकत्वावगाहितथाविधानि-
श्चयस्यैकमेव प्रतिबन्धकत्वकल्पनीयमित्युच्यते तदा वाच्यत्वव्याप-
कीभूताभावप्रतियोगिप्रतियोगित्वकालीनद्वितीयक्षणावच्छिन्नध्वं-
सहेतुकस्थल एव प्रागुक्ताव्याप्तिर्बोद्ध्या असाधारण्यज्ञानस्य पृथक्-
प्रतिबन्धकता च वाच्यत्ववत्त्वति प्रतियोगित्वाभावोऽव्याप्यवृत्तिरित्य-
व्याप्यवृत्तित्वज्ञानकाले वाच्यत्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगिप्रति

योगित्वप्रकारताशालिनिश्चयविशिष्टप्रतियोगित्वकारकज्ञानत्वेन प्रतिबन्धकत्वासम्भवात् तत्प्रतिबन्धकतायामुक्ताव्याप्यवृत्तित्वप्रहस्याप्युत्तेजकत्वात् तद्वशाव्याप्यवृत्तित्वं प्रतिसंहिते वाच्यत्वत्ववद्वृत्तेरपि प्रतियोगित्वस्याभावे वाच्यत्वत्वव्यापकतायाः कपिसंयोगवद्वृत्तेः कपिविभागस्याभावे कपिसंयोगाव्यापकताया इव गृहीतत्वेन वाच्यत्वत्वतादृशप्रतियोगित्वयोर्विरोधभङ्गात् यत्र यत्र कपिसंयोगस्तत्र कपिविभागाभाव इत्यन्तानां व्यतिरेकनियमदर्शनात् कपिसंयोगाभावनिरूपितव्यतिरेकव्याप्तेः सज्जेनौ कपिविभाग उपादनीयतया तदनुगुणव्यतिरेकव्याप्तिघटकविशेषणस्य वाच्यत्वात् साध्यसाधनभेदेन भेदस्वीकाराच्चातिप्रसङ्गविरहाद्धोष्या ।

अथ यदि केवलान्वयिसाध्यकस्थलवदेतस्यापि न व्यतिरेकव्याप्तिरक्षणलक्ष्यतेत्यन्यादृशव्यतिरेकव्याप्तिर्नोपपादनीया तथासति प्रागुक्ताव्याप्यवृत्तित्वप्रहस्योत्तेजकतायाम्मानाभावाभोक्तरीत्यापि दोषसम्भव इति विभाव्यते तदा तद्वृत्तसतद्भ्रदोभयपक्षकवद्वृत्तिसाध्यकं बह्विप्रतियोगिकत्वस्ववृत्तिवाच्यत्वत्वसम्बन्धेन बह्वित्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगिप्रतियोगत्वकालीनतद्वृत्तसहेतौ बह्वित्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगितादृशतद्वृत्तसेऽव्याप्तिराकलनीया अत्र च तद्वृत्तसतद्भ्रदोभयत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवद्वृत्तप्रकारताशालिबुद्धित्वावच्छिन्नं प्रति बह्वित्वव्यापकीभूताभावप्रतियोग्यस्त्रिलधर्मज्ञानानां तद्वृत्तसतद्भ्रदोभयविशेष्यकेण तद्वृत्तसविशेष्यकेण तद्वृत्तद्विशेष्यकेण च तत्तद्धर्मप्रकारज्ञानेन विशिष्टानामेकरूपेणैव प्रतिबन्धकत्वम्बाध्यं तद्वृत्तद्वानिष्ठावच्छेदकताभिन्नतद्वृत्तसत्वानिष्ठावच्छेदकताभिन्नोभयत्वानिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकत्वानिरूपितावच्छिन्नविशेष्यतात्वेनैकरूपेण तादृशसकलविशेष्यत्वोपादानसम्भवात् नचानुगमनमव्यर्थम् तद्वृत्तद्वानिष्ठावच्छिन्नविशेष्यकबुद्धित्वेन किञ्चित्पदार्थविशेषिताविशेषिततद्वृत्तद्विशेष्यकसकलज्ञानम्प्रति लाघवेन तद्वृत्तद्वानिष्ठावच्छिन्नविशेष्यताकनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकतायास्तद्वृत्तद्वानिष्ठावच्छिन्नविशेष्यताशालिबुद्धित्वावच्छिन्नम्प्रति तद्वृत्तद्वानिष्ठावच्छिन्नविशेष्यताशालिनिश्चयत्वेन किञ्चित्पदार्थविशेषिताविशेषिततद्वृत्तद्वानिष्ठावच्छिन्नविशेष्यता

व्यताकसकलनिश्चयानां लाघवेन प्रतिबन्धकत्वान्तरस्य च क्लृप्ततया-
तावतैव प्रत्येकधर्मिकबुद्धेः प्रतिबन्धकत्वनिर्वाहवैक्यकरणायानिरू-
पितत्वेन विशेष्यत्वोपादानस्य गौरवमात्रसम्पादकत्वादिति वाच्यं त-
द्धृतद्वंसोभयघटादिकालीनत्वादिविशेषिततद्भ्रदतद्भ्रवसादिवि-
शेष्यकबुद्धीः प्रति तादृशविशेष्यकविरोधिनिश्चयानामुक्तप्रतिबन्ध-
कताद्वयानाश्रयाणां प्रतिबन्धकत्वान्यतिरिक्तानि कृतप्रतिबन्धकत्वा-
भ्याङ्गुलपनीयानि तत्र विशेष्यतायास्तत्तदवच्छेदकत्वानिरूपितत्वमा-
त्रेणोपादाने तद्भ्रदत्वावच्छिन्नविशेष्यकबुद्धित्वावच्छिन्ननिरूपितप्र-
तिबन्धकत्वतद्भ्रसत्वावच्छिन्नविशेष्यकबुद्धित्वावच्छिन्ननिरूपितप्रति-
बन्धकत्वयोरकल्पनेन लाघवात् शुद्धतद्भ्रदविशेष्यकबुद्धिर्प्रति त-
द्भ्रदविशेष्यकनिश्चयस्य प्रतिबन्धकतायाः प्रागुदितप्रतिबन्धकताद्व-
यघटकचरमप्रतिबन्धकतया निर्वाहसम्भवात् तत्क्षणविशिष्टतादृशो-
भयविशेष्यकबुद्धिर्प्रत्यपरक्षणविशिष्टतादृशोभयविशेष्यकनिश्चयस्य
प्रतिबन्धकतावारणाय तादृशानिरूपितत्वेन विशेष्यतायाः प्रति-
बन्धकतावच्छेदकघटकताया अवश्यम्बाध्यत्वेन तत्प्रयुक्तगौरवस्या-
सम्भवात् तद्भ्रदस्य धर्मिण्येकत्वेन शुद्धे विशिष्टे वा तत्राव्याप्यवृ-
त्तित्वग्रहस्य प्रतिबन्धकताभेदेऽपि तत्तत्प्रतिबन्धकतायामुत्तेजकत्वस्या-
वश्यकतया तदभावे प्रतिबन्धकतावच्छेदककल्पनप्रयुक्तगौरव-
स्यापि प्रतिबन्धकतैक्यपक्षे ऽसम्भवात् ।

अथ प्रतिबन्धकताभेदपक्षे कथमसाधारण्यनिश्चयस्यातिरिक्तप्र-
तिबन्धकतासम्भव इति चेत् तद्भ्रवसे वह्नित्वामावस्याव्याप्यवृत्ति-
त्वग्रहदशायां तद्भ्रवसवान्तद्भ्रदइतिनिश्चयविशिष्टासाधारण्यनि-
श्चये तद्भ्रवसधर्मिकप्रतियोगित्वप्रकारकनिश्चयविशिष्टप्रतियोगित्वध-
र्मिकवह्नित्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्ध-
कत्वस्यासम्भवेन तद्भिन्नप्रतिबन्धकत्वस्यावश्यवत्कव्यतया तत्सम्भ-
व इति गृहाण एवञ्च तत्प्रतिबन्धकतामादायासाधारण्ये लक्षणसम्भ-
वः तत्प्रतिबन्धकताया उपदर्शितनिश्चयत्वव्यापकत्वासम्भवेन यद्रूप
मध्ये तादृशप्रतियोगित्ववत्प्रतियोगितात्वस्य प्रतियोगित्ववत्तद्भ्रस-
त्वस्य च धारणासम्भवादित्यास्ताम् वस्तुतो नैकरूपेण प्रतिबन्धक-
तायास्सम्भवोऽपि विस्तरेण तस्य प्रागेव निराकृतत्वात् ।

यत्तु व्यतिरेकव्याप्तिघटकहेत्वभावप्रतियोगित्वस्य हेतुतावच्छेद-

कावच्छिन्नस्यैव वाच्यतया हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नत्वाविशेषितप्र-
तियोगित्वप्रकारकग्रहस्याप्रतिबन्धकतया प्रतियोगित्वप्रकारताया हे-
तुतावच्छेदकावच्छिन्नत्वावच्छिन्नत्वेनैव प्रवेशनीयत्वाच्चैकरूपेण प्रति-
बन्धकत्वस्यैव सम्भव इति तत्र स्वीयसाध्यव्यापकीभूताभावप्रति-
योगित्वप्रकारताविशिष्टप्रकारताकविशेष्यताविशेषनिरूपितत्वस्यैव-
निश्चयवैशिष्ट्यघटकतयोपादानात् वैशिष्ट्यस्वन्निरूपितत्वस्वनि-
रूपितावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतावद्धर्मावच्छिन्नत्वोभय-
सम्बन्धेन स्वविशिष्टविशेष्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वस्वन्निरूपिता-
वच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतावत्सम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयस-
म्बन्धेन बोध्यम् ॥

अथ प्रतिबन्धकत्वस्य वृत्त्यनियामकसम्बन्धे प्रतियोगितावच्छेदक-
त्वं विशेषरूपेण संसर्गत्वं वा स्वीकृत्योपपादितत्वेन तयोरभावे प्रति-
बन्धकत्वमेवादरण्यम् तत्र च तादृशप्रतिबन्ध्यताविशिष्टनिश्चय-
निष्ठावच्छेदकतानिरूपितपरम्परावच्छेदकतावद्रूपवत्त्वं समु-
दायार्थः वैशिष्ट्यञ्च निरूपितप्रतिबन्धकतावृत्त्यभावीयप्रतियोगि-
तया परम्परानिरूपितत्वस्वावच्छेदकविषयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्ध्यता-
निरूपितप्रतिबन्धकताविशिष्टविषयताशून्यवृत्तित्वोभयसम्बन्धेन नि-
श्चयनिष्ठावच्छेदकतावैशिष्ट्यञ्च पूर्ववद्बोध्यम् एवञ्च बाधादिप्रतिब-
न्ध्यतावच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नप्रतिबन्ध्यतानिरूपितज्ञानवैशिष्ट्याव-
च्छिन्नप्रतिबन्धकत्वस्य प्रसिद्धत्वाच्च क्षतिः तथासति हृदो वह्निमान्
कृतिसाध्यतावदिष्टसाधनतावत्पाककालीनजलादित्यत्र प्रागुक्ताव्या-
प्तिस्सुस्थिरैव पूर्वपक्षे ।

यत्तु ज्ञानसामान्यप्रत्येवेच्छासामग्र्या विरोधितया न तत्प्रतिबन्ध-
तावच्छेदकविषयत्वमिति नाव्याप्तिरिति तत्र इच्छासामग्र्यामिच्छो-
त्तेजकत्वानुरोधेन प्रतिबन्ध्यतावच्छेदकतया विषयत्वोपादानस्याव-
श्यकत्वात् प्रतिबन्ध्यतायामिच्छोत्तेजकतापक्षो हि सत्प्रतिपक्षे भट्टाच्चा-
र्येण निगूढन्दूषितोऽस्माभिश्च व्युत्पत्तिवादगूढार्थतत्त्वालोके सच
दोषः स्पष्टीकृत इति चेन्न प्रतिबन्ध्यतावच्छेदकतापर्याप्त्याधिकरण-
धर्मपर्याप्तावच्छेदकताकत्वस्य विवक्षितत्वात् इच्छासामग्रीप्रतिबन्ध-
तायास्तत्तद्विषयकप्रत्यक्षविशेषत्वानुमितित्वशाब्दत्वाद्यवच्छिन्नत्वात्
विपरीतनिश्चयनिरूपितप्रतिबन्ध्यतायाश्च प्रत्यक्षविशेषत्वप्रत्यक्षान्यवि-

विशिष्टबुद्धित्वाद्यवच्छिन्नत्वात् प्रकृतानुमितित्वव्यापिकायाः प्रत्यक्षान्य-
विशिष्टबुद्धित्वावच्छिन्नाया असाधारण्यनिश्चयनिरूपितप्रतिवध्यता-
या अवच्छेदकतापस्थाप्याधिकरणधर्मपर्याप्तावच्छेदकताकत्वस्ये-
च्छासामग्रीप्रतिवध्यतायाम्बिरहादव्याप्त्यसम्भवात् अवश्यविव-
क्षणीयतयासाधारण्यविषयताभिन्नत्वस्यासाधारण्यघटकविषयता-
भिन्नत्वरूपस्य वा विवक्षितत्वादुक्तदोषस्यासम्भवादिति चेत् ।

अत्रोच्यते गगनाभाववत्कालीनघटो गगनवानित्यत्राभाववत्ताद-
शघटेशतिव्याप्तिः तादृशघटज्ञानस्य विशिष्टबुद्धित्वेन प्रतिबन्धकत्वेना-
भाववत्तादशघटत्वावच्छिन्नाविषयताया ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रति-
बन्धकतावच्छेदकत्वासम्भवेन यद्रूपपदेन तादृशघटत्वस्य धारणा-
सम्भवात्, यदि ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकता न निवेद्यते तदा
यद्रूपवृत्तिविषयतानिवेशपक्षेऽसाधारण्यविषयताभिन्नत्वसहितस्यो-
क्तजन्यताविशिष्टान्यत्वस्य वक्ष्यमाणोभयाभावस्य वा विवक्षायामपि-
हदो बह्मिमानित्यत्र बह्विव्यापकीभूताभाववद्बह्वरूपवाधे वह्निवगतैकत्वह-
दत्वगतैकत्वश्चादायाव्याप्तिः एवं किञ्चिद्रूपावच्छिन्नविषयत्वाव्यापक-
विषयताशून्यत्वनिवेशपक्षेपि यद्रूपावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषय-
ताशून्यत्वनिवेशपक्षेपि साध्यव्यापकाभावविषयकंपक्षविषयकञ्च ज्ञा-
नं यत्र स्थले नियमेनैव तादृशाभावपक्षोभयविषयकमेव तत्र सा-
ध्यव्यापकाभाववत्पक्षरूपवाधेऽव्याप्तिः, साध्यव्यापकाभाववत्पक्षताव-
च्छेदेकयोर्यत्पदार्थत्वसम्भवात् पक्षांशे साध्यव्यापकाभावत्वेन पदा-
र्थान्तरावगाहिज्ञानस्य तत्तद्रूपावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशू-
न्यतया तदीयतत्तद्रूपावच्छिन्नविषयत्वस्य स्वरूपसम्बन्धरूपप्रतिव-
न्धकतावच्छेदकत्वसम्भवात् अनतिरिक्तवृत्तित्वस्य निवेशेच तत्तद्रूप-
वच्छिन्नविषयताशालिसमूहालम्बने प्रतिबन्धकताविरहेण तत्तद्रूप-
स्य यत्पदार्थत्वस्यासम्भवान्नाव्याप्तिः एवमेवंरीत्या साधारण्येपि
स्थलविशेषेऽव्याप्तिर्वक्ष्यमाणाऽत्रापि बोध्या । विशिष्टद्वयाघटितत्वस्यै-
कविशिष्टाघटितत्वपर्यवसायित्वपक्षेपि यत्र स्थले साध्यव्यापकीभूता
भावप्रतियोगिहेतुविषयकं ज्ञानान्नियमतो हेतुमत्पक्षकविषयकमेव-
तत्र हेतुमत्पक्षविषयतासामान्यस्यैवासाधारण्यघटकविषयता-
भिन्नस्यासाधारण्यप्रतिबन्धकतावच्छेदकतया तद्विषयताशून्यत्व-
स्यासाधारण्यज्ञाने विरहात् असाधारण्ये ऽव्याप्तिः, अनतिरिक्त-

वृत्तिनिवेशेच, प्रतिबन्धकताशून्योपि हेतुमत्पक्षविषयकनिश्चयत्व-
सत्त्वेन यत्पदेन हेतुमत्पक्षतावच्छेदकस्योपादानासम्भवान्नाव्याप्तिः ॥

वस्तुतस्तु ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वस्याप्रवेशे यदूपाव-
च्छिन्नविषयताशालिनिश्चयवैशिष्ट्यस्योपलक्षणतयैव प्रवेशेन तत्र
प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वस्य लक्षणाघटकतया जन्यतानवच्छेदकत्वपक्ष-
स्यापि दूष्यतया च शैवालवज्जलपक्षकजलाभावसाध्यके बाधेऽव्याप्तिः-
शैवालत्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयविशिष्टशैवालवज्जलत्वाव-
च्छिन्नविषयताशालिनिश्चयत्वस्य प्रतिबन्धकतानिरूपितस्वरूपसम्ब-
न्धरूपावच्छेदकतावत्वात् शैवालवज्जलत्वावच्छिन्नविषयत्वाव्याप-
कविषयताशून्यत्वस्य शैवालवज्जलत्वावच्छिन्नविषयताशालिनि शैवा-
लवज्जलविशेष्यके जलत्वेन वस्तुन्तरप्रकारकेज्ञाने प्रतिबन्धकतावति
सत्त्वात् निरुक्तरूपद्वयावच्छिन्नविषयताद्वयस्यासाधारणघटकविषय-
ताभिन्नत्वात् वक्ष्यमाणोभयाभाववत्वाच्च तदुभयशून्यत्वस्य बाधज्ञाने
विरहात् उक्ताव्याप्तिवारणोपायस्यानितिरिक्तवृत्तित्वाल्लघुभूतस्यास-
त्वादिति । यदातु हेतुमत्पक्षघटितासाधारण्ये दोषस्यान्यथैव वारणं-
वक्ष्यते नत्वसाधारण्यघटकविषयताभिन्नत्वनिवेशमालम्ब्य तदा हृदो-
जलकालीनबहिर्माज्जलादित्यत्रासाधारण्येऽप्यव्याप्तिः जलत्वावच्छि-
न्नविषयताशालिनिश्चयविशिष्टतादृशबहिर्व्यापकीभूताभावप्रतियोगि-
तात्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयत्वस्य प्रतिबन्धकतावच्छेदक-
त्वात् तादृशप्रतियोगितात्वावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यत्व-
स्य तादृशप्रतियोगितात्वावच्छिन्नविषयताके तादृशप्रतियोगितात्वेन
घटादिप्रकारकजलविशेष्यके प्रतिबन्धकज्ञाने सत्त्वात् स्वावच्छिन्न-
विषयत्वाव्यापकविषयताशून्यत्वपरिःकारे च दोषोन्वेष्टव्य एवं
यदूपावृत्तित्वनिवेशपक्षे, किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषय-
ताशून्यत्वपक्षे च बाधादावसम्भव, एवं बोध्यः इत्येषादिगित्यु-
परम्यते ॥

ननु गगनवद्भावो गगनाभाववद्ब्रह्मप्राधिकरणनिरूपितवृत्तित्वका-
लीनबहिर्माज्जलादित्यत्रासाधारण्येऽव्याप्तिः प्रकृतानुमितित्वव्यापक-
गगनत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नविशेष्यता शालि-
बुद्धित्वावच्छिन्नप्रतिषध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकताया गगनाभाववत्
तादृशवृत्तित्ववत्त्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयविशिष्टतादृशवृत्ति-

त्ववदभावत्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयत्वव्यापकतयाऽसाधार-
ण्यनिश्चये तादृशविशिष्टद्वयाविषयताशून्यत्वविरहादिति चेन्न विशेष्य-
दलघटक विशिष्टद्वयाघटितत्वघटकप्रतिबन्धकतयैक्यस्यविवक्षि-
तत्वात् तथासति तादृशप्रतिबन्धकताविशिष्टरूपवत्वंसमुद्दिनलक्ष-
णार्थः वैशिष्ट्यञ्च स्वविशिष्टनिश्चयनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितवि-
षयित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितानिरूपकतानिष्ठावच्छेदकतानिरू-
पितावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धेन स्व-
वैशिष्ट्यञ्च स्ववृत्त्यभावीयप्रतियोगितया परम्परानिरूपितत्वघ-
टितेन स्वाभावसामानाधिकरण्यघटितेन चोभयसम्बन्धेन । स्वाभा-
वञ्च स्ववृत्त्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितपरम्परीयनिश्चयनिष्ठावच्छे-
दकतावविशिष्टविषयतावत्त्वसम्बन्धेन अवच्छेदकतावैशिष्ट्यञ्च
स्वनिरूपितावच्छेदकतावद्विषयतावच्छेदकावच्छिन्नत्व स्वनिरूपित-
सामानाधिकरण्यसम्बन्धावच्छिन्ननिश्चयनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताव-
च्छेदकतावद्विषयतावच्छेदकतावच्छिन्नविषयतासामानाधिकरण्यो-
भयसम्बन्धेन एवञ्च बाधप्रतिबन्धकताया निश्चयावैशिष्ट्याविशि-
निश्चयत्वाद्यापकत्वेपि न क्षतिः ।

यद्वा प्रतिवध्यताविशिष्टरूपवत्त्वमेव समुदायार्थोवाच्यः वैशि-
ष्ट्यञ्च स्वनिरूपितप्रतिबन्धकतावृत्त्यभावीयप्रतियोगितानिरूपित-
परम्परावच्छेदकतावत्त्वस्वावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रतिवध्यतानिरू-
पितप्रतिबन्धकतावृत्त्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितपरम्परानिश्चयनि-
ष्ठावच्छेदकताविशिष्टविषयताशून्यप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वोभयस-
म्बन्धेन अवच्छेदकतावैशिष्ट्यञ्च पूर्वोक्तसम्बन्धेन तथाच बाध-
प्रतिवध्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रतिवध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकताया
निश्चयविशिष्टविश्चयत्वव्यापकत्वसम्भवेन न कापिक्षतिः ॥ नच प्रति-
योगित्वम्बाह्मिन्द्रह्यभाववद्बहुयधिकरणवृत्त्यभावनिरूपितत्ववत्कालीन-
जलादित्यत्रासाधारण्येऽस्याप्तिः असाधारण्यप्रतिवध्यतावच्छेदक-
धर्मावच्छिन्नबाह्मिन्द्रह्यप्रतियोगित्वबुद्धिनिष्ठप्रतिवध्यतानिरूपितप्रतिब-
न्धकताया बहुयभाववत्तादृशनिरूपितत्ववत्त्वावच्छिन्नविषयताशालिनि-
श्चयविशिष्टतादृशनिरूपितत्ववत्प्रतियोगितात्वावच्छिन्नविषयताशा-
लिनिश्चयत्वव्यापकतया ऽसाधारण्यनिश्चये तादृशधर्मावच्छिन्नविष-
यताद्वयशून्यत्वविरहादिति वाच्यम् प्रतियोगितात्वावच्छेदेन प्रतियो-

गितात्वसामानाधिकरण्येन वा बहुस्साध्यतायां प्रकृतानुमितित्वव्या-
पकसामानाधिकरण्येन बहिमत्वबुद्धित्वावच्छिन्नप्रतिबन्धतामादाय
लक्षणसम्भवात् तादृशप्रतिबन्धतानिरूपितप्रतिबन्धकतायाः प्रति-
योगितात्वावच्छेदेन तादृशनिरूपितत्वावगाहिनिश्चयविशिष्टबहुयभाव-
वत्तादृशनिरूपितत्ववत्त्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयत्वस्यैव व्या-
पकतया तादृशविशिष्टद्वयविषयताशून्यत्वस्यासाधारण्यनिश्चये स-
त्वात् तस्य प्रतियोगितात्वावच्छेदेन तादृशनिरूपितत्वानवगा-
हित्वादिति ।

अत्रेदमवध्येयम् प्रतिबन्धतैक्यपक्षे द्वितीयक्षणावच्छिन्नोर्ध्वसो-
वाच्यत्वत्ववान् वाच्यत्वत्वाभाववत्प्रतियोगित्ववत्कालीनतादृश-
ध्वंसात् वाच्यत्वत्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगिप्रतियोगित्वकालीन-
तादृशध्वंसाद्वेत्यादावसाधारण्येऽव्याप्तिर्दुरुद्धरैवेति प्रतिबन्धकतै-
क्यपक्ष एवादरणीयः नच तत्र वृत्त्यनियामकसम्बन्धस्य प्रतियोगि-
तावच्छेदकत्वम्बिना विशेषरूपेण संसर्गत्वाभ्युपगमम्बिनावा न गतिर्न
चतस्वीक्रियेत इतिवाच्यं वक्ष्यमाणपरस्परस्वावाच्छिन्नविषयताशून्य-
त्वनिवेशपक्षे धूमाभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयविशिष्ट-
बहुयभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयत्वादिव्यापकत्वस्य
वाधादिप्रतिबन्धकतायां सत्त्वेनोक्तहृदत्वात्मकरूपद्वयावच्छिन्नविषय-
ताशून्यत्वस्य वाधादिनिश्चये सत्त्वेन वाधादावव्याप्यसम्भवात्
स्वाभाववत्त्वस्य प्रतिबन्धकताविशिष्टत्वघटकसंसर्गत्वानभ्युपगमात्
वक्ष्यमाणोभयाभावविवक्षायां घटकालीनबहुयभाववद्भ्रदत्वपटकालीन
बहुभावावद्भ्रदत्वे यद्रूपपदेनोपादाय लक्षणसङ्गतिराकलनीया वक्ष्य-
माणजन्यतानवच्छेदकत्वपक्षेऽपिच न दोषसम्भवः तथाहि हृदत्वा-
वच्छेदेन बहुस्साध्यतायां हृदत्वसामानाधिकरण्येन बहुयभाववज्जलव-
द्वृत्तिजलवद्भ्रदेऽतिव्याप्तिः तादृशहृदो बहुयभाववानित्यनुमितिनिष्ठज-
न्यतायास्तादृशप्रतिबन्धताविशिष्टत्वात् हृदत्वावच्छेदेन बहिमत्ताबु-
द्धिम्प्रति तादृशहृदो बहुयभावव्याप्यवानिति निश्चयस्य तादृशहृ-
दोबहुयभाववानितिबुद्धिम्प्रति हृदत्वावच्छेदेन वह्न्यव्याप्यत्वबुद्धेश्च
प्रतिबन्धकत्वात् तथासति निरुक्तजन्यतानवच्छेदकत्वस्य तादृश-
हृदो बहुयभाववानित्यनुमितीय जलवद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयतायामिव
रहेण तादृशविषयताद्वयशून्यत्वस्य बहुभावावज्जलवद्बुत्तिजलवद्भ्र-

दत्तावच्छिन्नविषयताकत्वस्य यद्रूपावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषय-
ताशून्यत्वस्य च बहुयभावत्वेन घटाभावाद्यवगाहिनिरुक्तानुमितौ प्रकृ-
तानुमितिप्रतिबन्धिकायां सत्त्वात् अतः स्वनिरूपितप्रतिबन्धकता-
वच्छेदकतापर्य्याप्त्यधिकरणपर्याप्तावच्छेदकताकजनकत्वस्यैव वै-
शिष्ट्यघटकतया प्रवेशोङ्गीकार्यः तथाच तादृशहृद्वावच्छिन्न-
विशेष्यतानिरूपितबहुयभावत्वावच्छिन्नविधेयताशाल्यनुमितित्वाव-
च्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतायां निश्चयविशिष्टनिश्चयत्वावच्छिन्न-
प्रतिबन्धकताया हृद्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितबहुयभावव्याप्यत्वा
वच्छिन्नप्रकारताशालिनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकताया वा अव-
च्छेदकतापर्य्याप्त्यधिकरणधर्मपर्याप्तावच्छेदकताकत्वविरहाभाति-
व्याप्तिः एवञ्च बहुयभाववद्भ्रदत्वहृद्वादीनां यद्रूपपदेनोपादानस-
म्भवात्, बहुयभाववद्भ्रत्वात्मकतद्रूपावच्छिन्नविषयत्वस्य बहुय-
भाववद्भ्रदो जलवानितिक्षानीयस्य तादृशजन्यतानवच्छेदकत्वेन
तत्सहितहृद्वाद्यवच्छिन्नविषयताशून्यत्वस्य बहुयभाववान्हरइति
ज्ञाने सत्त्वाल्लक्षणसङ्गतिः ॥

अथ हृद्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयविशिष्टबहुयभाववद्भ्र-
दत्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयत्वव्यापकत्वस्य बाधप्रतिबन्धक-
तायां सत्त्वेन बाधेऽव्याप्तिः नचोक्तनिश्चयवृत्तिभेदप्रतियोगितावच्छे-
दकतात्वापेक्षया निश्चयवैशिष्ट्याघटिततादृशावच्छेदकतात्वस्य
लघुत्वेन प्रतियोगितावच्छेदकतयोक्तावच्छेदकतात्वावच्छिन्नाभावो
ऽप्रसिद्ध एवेतिवाच्यं हृद्वावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयता-
शून्यहृद्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयवैशिष्ट्ये तादृशवैशिष्ट्या-
घटिततादृशावच्छेदकतात्वावच्छिन्नाभावासत्त्वेन तादृशावच्छेदक-
तात्वस्यातिप्रसङ्गाद्यापादकत्वेनानवच्छेदकत्वात् ।

यत्तु परस्परयद्रूपावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयविशिष्टयद्रूपा-
वच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयत्वव्यापकत्वम्विवक्षणीयम् तथाच
बहुयभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयविशिष्टहृद्वाव-
च्छिन्नविषयताशालिनिश्चयत्वव्यापकत्वस्य प्रतिबन्धकतायाम्बि-
रहान्न दोषः नचाननुगमः प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकताविशिष्टनि-
श्चयनिष्ठावच्छेदकताविशिष्टविषयताशून्यत्वस्य विवक्षितत्वात् प्रथ-
मवैशिष्ट्यश्च स्ववृत्त्यभावीयप्रतियोगितापरम्परानिरूपितत्वस्ववृ-

चित्तवोभयसम्बन्धेन वृत्तित्वञ्च स्वविशिष्टनिश्चयत्वव्यापकत्वसम्बन्धेन स्ववैशिष्ट्यञ्च स्वनिरूपितविषयत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतावद्धर्मावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयसामानाधिकरण्यस्वनिरूपितसामानाधिकरण्यसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपितविषयत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतावद्धर्मावच्छिन्नविषयताकत्वोभयसम्बन्धेन व्यापकता च स्वनिरूपितप्रतिबध्यतावत्प्रकृतानुमितित्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकतावत्त्वसम्बन्धत्वेन द्वितीयवैशिष्ट्यञ्च प्राग्वदिति तत्तुच्छम् बहुयभाववद्भ्रदत्वमवोभयथा यद्रूपपदेनोपादाय दोषस्य सम्भवात् । नच बहुयभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयविशिष्टबहुयभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयवृत्तिभेदप्रतियोगितावच्छेदकतात्वस्य गुरुत्वेन तदवच्छिन्नाभावाप्रसिद्धिरितिवाच्यं गुरुधर्मस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वे यद्रूपवृत्तिविषयतानिवेशपक्षे बहुयभाववज्जलवत्कालीनहृदपक्षकवह्निसाध्यकस्थले जलवत्तादृशहृदेऽतिव्याप्तेः बहुयभाववज्जलवत्स्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयविशिष्टजलवत्तादृशहृदत्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयवृत्तिभेदप्रतियोगितावच्छेदकतात्वस्य गुरुतया तदवच्छिन्नाभावाप्रसिद्धेः यद्रूपपदेन जलवत्तादृशहृदत्वस्योपादानासम्भवात् जलवद्भ्रदत्वस्य च हृदत्वव्यापकजलप्रतियोगिकसम्बन्धघटितस्यैवोपादेयतया तद्रूपावच्छिन्नविषयताशून्यत्वस्य जलवत्तादृशहृदत्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चये सत्त्वात् अतो गुरुधर्मस्य प्रतियोगितावच्छेदकतायाः प्रकारान्तरस्य वानुसर्त्तव्यतया बहुयभाववद्भ्रदत्वादिकमुपादायासम्भवस्य सम्भवात् अव्यापकीभूतविषयताशून्यत्वनिवेशपक्षे यद्यपि गुरुधर्मस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वाङ्गीकारे नास्तिप्रयोजनं, तथापि तदङ्गीकारस्य दीधितिकृतसिद्धान्तत्वं गगनाभाववद्भाववत्कालीनघटपक्षकगगनसाध्यके बाधेऽव्याप्तिश्चेति चेदत्रकेचित् ।

प्रकृतानुमितित्वव्यापकप्रतिबध्यताविशिष्टत्वान्यत्वस्य तादृशजन्यताविशिष्टान्यत्वपर्यन्तस्य प्राक्परिकृतस्य विशिष्टद्वयविषयताविशेषणत्वे प्रागुक्तासम्भवस्य वारणसम्भवात् ।

यत्त ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वस्य विषयता

विशेषणत्वे नोक्तदोषइति तन्न गगनाभाववदभाववत्कालीनघटो गग-
नवानित्यत्र गगनाभाववत्तादृशघटेऽव्याप्तेः तज्ज्ञानस्य निश्चयविशि-
ष्टनिश्चयत्वेनैव प्रतिबन्धकत्वात् विशिष्टनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकत्वे चा-
भाववत्तादृशघटेऽतिव्याप्तेः जन्यतानवच्छेदकत्वविवक्षणे चाभाव-
वान्तादृशघटइतिज्ञानीयविशिष्टद्वयविषयतायास्तादृशत्वेन तच्छू-
न्यत्वस्य तज्ज्ञाने विरहात् गगनाभाववान्तादृशघटइति ज्ञानस्य ता-
दृशविषयत्ताद्वयशून्यत्वेष्यभाववत्तादृशघटत्वावच्छिन्नविषयत्वाव्या-
पकविषयताशून्यत्वविरहादतिव्याप्त्यसम्भवात् यद्रूपावच्छिन्नविष-
यत्वाव्यापकविषयता शून्यत्वस्यापि निर्दोषत्वप्रकारस्य प्रागभिहि-
तत्वात् किञ्चिद्रूपावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयताशून्यत्वस्य विव-
क्षितत्वेपि विशिष्टद्वयविषयतायां यद्रूपवृत्तित्वतादृशजन्यताविशिष्ट-
त्वोभयाभावस्य विशेषणतया विवक्षितत्वात् गगनाभाववान्तादृशघ-
टइतिज्ञाने गगनाभाववद्वटत्वात्मककिञ्चिद्रूपावच्छिन्नविषयित्वाव्या-
पकविषयिताशून्यत्वस्याभाववत्तादृशघटत्वगतसमुदायत्वावच्छिन्ना-
नुयोगिताकपट्याप्तिकावच्छेदकताकविषयताकत्वस्य च सत्त्वेपि
तज्ज्ञानीयाया जन्यतावच्छेदिकाया अपि विषयताया उक्तसमुदाय-
त्ववृत्तित्वविरहेणोभयाभाववत्तयोक्तज्ञानस्य तादृशविषयताद्वयशू-
न्यत्वविरहादतिव्याप्तेर्वारयितुशक्यत्वात् । नचाननुगमः तादृशप्रति-
बन्धकताविशिष्टरूपावच्छिन्नवत्त्वस्य विवक्षितत्वात् वैशिष्ट्यञ्च स्व-
वृत्त्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितपरम्परावच्छेदकतावत्वस्वविशिष्टप्र-
तियोगिताविशिष्टान्यत्वोभयसम्बन्धेन स्ववैशिष्ट्यञ्च स्ववृत्त्यभावी-
यप्रतियोगितानिरूपितनिश्चयनिष्ठावच्छेदकताविशिष्टविषयतात्वाव-
च्छिन्नत्वसम्बन्धेन अवच्छेदकतावैशिष्ट्यञ्च विषयतायां पूर्वोक्तस-
म्बन्धेन प्रतियोगितावैशिष्ट्यञ्च स्वविशिष्टनिरुक्तोभयाभावीयता-
दृशजन्यताविशिष्टत्ववृत्तित्वात्वोभयधर्मावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपि-
तनिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतावत्वस्वनिरूपकाभाववत्प्र-
तीतिविषयतावच्छेदकताप्रतियोगिकपट्याप्त्यनुयोगितानवच्छेदक-
त्वोभयसम्बन्धेन प्रतियोगितावैशिष्ट्यञ्च स्वत्तामानाधिकरण्यस्वाव-
च्छेदकविषयतानिष्ठत्वोभयसम्बन्धेनेतिवदन्ति ।

अत्र साध्यव्यापकाभाववत्पक्षस्य बाधत्वे तस्यैव हेतुव्यापकाभा-
ववत्पक्षस्य स्वरूपासिद्धत्वे च तयोरव्याप्तिर्दुर्द्वरा तद्विषयताया

जन्यतानवच्छेदकत्वेनोभयाभाववत्त्वात् एवं साध्यवदवृत्तिमत्पक्षस्य वाधत्वे तत्राप्यव्याप्तिः एवमीदृशस्य स्वरूपासिद्धत्वे तत्रापि चाव्याप्तिर्दुर्वारा स्यादिति तेषामलक्ष्यत्वमभ्युपेत्य सप्रतिपक्षविषयताभेदनिवेशवत्तादृशवाधादिविषयताभेदनिवेशनम्वा समादृत्य निर्दोषतोपपादनीया भवतीतिचिन्त्यम् बह्व्यभाववज्जलवत्कालीनत्वेसति जलाभाववह्निमत्कालीनत्वेसति बह्व्यभाववज्जलव्याप्यवत्कालीनत्वेसति जलाभाववह्निव्याप्यवत्कालीनहृदो वह्निमानित्यत्र जलवत्तादृशहृदे एकरूपेण प्रतिबन्धकत्वानभ्युपगमपक्षे तादृशजन्यताविशिष्टत्वस्य जलवत्तादृशहृदत्वावच्छिन्नविषयतायां सत्त्वेन विशिष्टद्वयविषयतानन्तर्गततयाऽतिव्याप्तेः, जन्यताविशिष्टत्वपरिष्कारेणापि वारणासम्भवात्तद्विषयताभेदघटितत्रितयाभावनिवेशे जलाभावहेतुकोक्तस्थले तत्राव्याप्त्यापत्तेरिति ।

परेतु प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकतातिरिक्तवृत्तित्वम्विशिष्टद्वयविषयताविशेषणमिति बह्व्यभाववद्भेदत्वाद्यवच्छिन्नविषयतामादाय न दोषसम्भवः यद्वा परस्परस्वावच्छिन्नविषयताशून्यत्वानीयत्वं यद्रूपावच्छिन्नविषयताविशेषणम्वाच्यम् तथापि न वाधाद्यव्याप्तिः न चाननुगमः निश्चयनिष्ठावच्छेदकतावैशिष्ट्यस्य विषयतायां स्वविशिष्टरूपावच्छिन्नत्वस्वविशिष्टरूपावच्छिन्नविषयतासामानाधिकरण्योभयसम्बन्धेन वाच्यत्वात् प्रथमवैशिष्ट्यञ्च स्वनिरूपितविषयत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतावस्वस्वनिरूपितसामानाधिकरण्यसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतासामानाधिकरणाभावीप्रतियोगितानिरूपितावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतावस्वोभयसम्बन्धेन द्वितीयवैशिष्ट्यञ्च स्वनिरूपितसामानाधिकरण्यसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपितविषयत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतावस्व स्वसामानाधिकरणाभावीप्रतियोगितानिरूपितावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतावस्वोभयसम्बन्धेनेत्याहुः ।

तदसत् गगनाभाववदभाववत्कालीनघटोगगनवानित्यत्राभाववत्तादृशघटे रूपशैलरूपवादित्यत्र नीलरूपाभाववशीलेऽभावो वह्निमानित्यत्र बह्व्यभाववति वह्निमति बह्व्यभाववज्जलवत्कालीनहृदो वह्निमानित्यत्र जलवत्तादृशहृदे हृदृशैवालवद्भेदकालीनवह्निमाञ्जलादित्यत्र ता-

दृश्याद्विव्यापकीभूताभावप्रतियोगिशैवाले चातिव्याप्यापत्तेः तत्र विशिष्टद्वयविषयतायाः प्रतिबन्धकतातिरिक्तवृत्तित्वाविरहात् तद्रूपावच्छिन्नविषयताकनिश्चययोः परस्परस्वावच्छिन्नविषयताद्वयशून्यत्वविरहात् नच नीलरूपाभाववन्नीलज्ञानस्य बहुयभाववद्बहिर्माद्विषयकज्ञानस्य च कथं प्रतिबन्धकस्मिरोऽयविषयकत्वादिति वाच्यं नीलत्वावच्छेदेन नीलरूपाभावावगाहित्वस्य रूपे नीलत्वावगाहित्वस्य च प्रतिबन्धकताप्रयोजकस्य प्रथमज्ञाने बहुयवच्छेदेन बहुयभावावगाहित्वस्याभावे बहिर्मत्वावगाहित्वस्य च तथाविधस्य द्वितीयज्ञाने सत्त्वात् नच यद्रूपावच्छिन्नविषयतायामभाववत्तादृशघटत्वाद्यवच्छिन्नविषयताभेदानिवेशनीया इति वाच्यम् एतल्लक्षणस्य शब्दैक्यादरपक्षीयतायाः प्रागेव व्यवस्थापितत्वेन तादृशघटपक्षकाभावाभावसाध्यकेऽभाववत्तादृशघटरूपवाधेऽव्याप्यापत्तेरिति ॥

अन्येतु यद्रूपवृत्तित्वप्रकृतानुमितित्वव्यापकप्रतिबन्धताविशिष्टप्रतिबन्धतानिरूपितज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकताविशिष्टान्यत्वोभयाभाववत्त्वम्विशिष्टद्वयविषयतायां विवक्षणीयम् प्रतिबन्धतावैशिष्ट्यञ्च स्वावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रकारत्वावच्छिन्नत्वस्वावच्छेदकविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यत्वावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन अवच्छेदकतावैशिष्ट्यञ्च स्वविशिष्टविशेष्यत्वावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन स्ववैशिष्ट्यञ्च स्वनिरूपितावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिप्रकारताकत्वस्वाश्रयप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन प्रकृतानुमितित्वव्यापकप्रतिबन्धतायाः ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वस्य ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नप्रतिबन्धकतानवच्छेदकत्वस्य वा विशिष्टद्वयविषयतायां प्रवेशे गगनाभाववद्भाववत्कालीनघटो गगनाभाववानित्यस्य निश्चयविशिष्टनिश्चयत्वेनैव विरोधित्वपक्षे बाधे याऽव्याप्तिर्या च तादृशघटोऽभाववानित्यस्यापि विशिष्टनिश्चयत्वेनैव प्रतिबन्धकत्वपक्षेऽतिव्याप्तिस्तयोर्मतद्व्येप्यत्र नावकाशः नच धूमवान् हृदइति बुद्धिप्रति धूमाभाववान् बहुयभाववानिति निश्चयविशिष्टबहुयभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयताशास्त्रिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकतया तन्निरूपितावच्छेदकविषयतानिष्ठा-

वच्छेदकताविशिष्टत्वस्यैव बहुधभाववद्भ्रदत्तावच्छिन्नविषयतायां सत्त्वेनोक्तोभयाभाववत्तया बाधायव्याप्तिः स्यादिति विशेष्यदलघटक-
प्रतिबन्धत्वोभयाभावघटकप्रतिबन्धत्वयोर्विशिष्टद्वयाघटितत्वघटकप्र-
तिबन्धकत्वविशेष्यदलघटकप्रतिबन्धकत्वयोरैक्यं विवक्षणीयम्विवक्षि-
तञ्च तथाचनानुगमइतिवाच्यं प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकताविशिष्टरू-
पवत्त्वस्य समुदायार्थतया विवक्षितत्वात् वैशिष्ट्यञ्च स्ववृत्त्यभावीय-
प्रतियोगितानिरूपितपरम्परावच्छेदकतावत्त्वस्वविशिष्टाधेयतात्वाव-
च्छिन्नप्रतियोगिताविशिष्टत्वोभयसम्बन्धेन स्ववैशिष्ट्यञ्च स्वनिरूपि-
तप्रतिबन्धताविशिष्टप्रतिबन्धतानिरूपितज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रति-
बन्धकतावच्छेदकताविशिष्टान्यत्वत्वावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन प्रतियो-
गितावैशिष्ट्यञ्च स्वनिरूपितनिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदक-
तावत्त्वस्वविशिष्टप्रतियोगिताकाभाववत्प्रतीतिविषयतावच्छेदकता
पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वोभयसम्बन्धेन स्ववैशिष्ट्यञ्च स्वनि-
रूपकभाववत्त्वस्वावच्छेदककोटिप्रविष्टप्रतिबन्धकतावृत्त्यभावीयप्र-
तियोगितानिरूपितपरम्परानिश्चयनिष्ठावच्छेदकतावत्त्वोभयसम्बन्धेन
अभाववत्ताच्च स्वावच्छिन्नत्वस्वावच्छिन्नाविषयत्वनिष्ठावच्छेदकताक-
त्वोभयसम्बन्धेन अवच्छेदकतावत्ताच्च स्वाविशिष्टरूपावच्छिन्नत्वनिष्ठा-
वच्छेदकताकत्वस्वनिरूपितनिश्चयनिष्ठावच्छेदकताविशिष्टरूपावच्छि-
न्नविषयत्वनिष्ठसामानाधिकरण्यसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकताकत्वो-
भयसम्बन्धेन स्ववैशिष्ट्यमवच्छेदकतावैशिष्ट्यञ्च स्वसमानाधिकर-
णाव्यापकविषयताशून्यत्वरूपाभावीयप्रतियोगितानिरूपितपरम्पराव-
च्छेदकत्वस्वनिरूपितविषयत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छिन्नत्व-
सम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतावत्त्वोभयसम्बन्धेन बोध्यम् अत्रच सा-
ध्यव्यापकाभाववत्पक्षादौ नाव्याप्तिः नवाऽभाववत्तादृशघटादाव-
तिव्याप्तिः ।

अथात्र बहुधभाववज्जलवृत्तिजलवद्भ्रदत्तिव्याप्तिः तज्ज्ञानीय-
जलवद्भ्रदत्तावच्छिन्नविषयतायां तादृशप्रतिबन्धकतावच्छेदकतानि-
रूपितावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकताकपर्याप्त्यनुयोगिता-
वच्छेदकजलत्वगतैकत्ववृत्तिप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वानवच्छिन्न-
त्वात् तादृशप्रतिबन्धकतावच्छेदकप्रकारताविशिष्टान्यत्वस्यैव संस-
र्गतयोपादाने गगनाभाववदभाववत्कालीनघटो गगनाभाववानिति-

ज्ञानीयविशिष्टविषयतायामपि निश्चयविशिष्टनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रति-
बन्धकतावच्छेदिकायामभावत्वावच्छिन्नप्रकारतात्वेन गगनाभावत्वा-
वच्छिन्नप्रकारताया अन्यूनानतिरिक्तधर्मावच्छिन्नप्रकारतानिरूपित-
विशेष्यत्वावच्छिन्नत्वेनाव्याप्तिरेव स्यात् प्रतिबध्यताविशिष्टप्रतिब-
ध्यतानिरूपितज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नप्रतिबन्धकतानवच्छेदकविषय-
ताविशिष्टान्यत्वप्रवेशेपि तादृशघटो गगनाभाववानिति ज्ञानीयप्रकार-
तायास्तज्ज्ञानस्य प्रकृतानुमितिप्रति निश्चयविशिष्टनिश्चयत्वेनैव
प्रतिबन्धकत्वमिति पक्षे सर्वथैव तादृशप्रतिबन्धकतानवच्छेदकत्वे-
नाव्याप्तितादवस्थम् तादृशप्रतिबन्धकतावच्छेदकप्रकारताविशिष्टा-
न्यत्वमेव विषयतायान्तादृशानवच्छेदकत्वम् वैशिष्ट्यञ्च पर्याप्ति-
घटितस्वावच्छेदकावच्छिन्नत्वादिसम्बन्धेनेत्युक्तौ घटो गगनवानि-
ति बुद्धिप्रति या ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नप्रतिबन्धकता तदवच्छेदक-
प्रकारताविशिष्टत्वस्यैव सत्त्वेन गगनाभावत्वावच्छिन्नप्रकारताया अ-
संग्रहेपि तादृशघटो गगनवानिति ज्ञानप्रतिबध्यता अपि प्रतिबध्यता-
विशिष्टत्वेनाभाववान्तादृशघट इत्यस्यापि विशिष्टनिश्चयत्वेनैव प्रति-
बन्धकत्वपक्षे तत्प्रतिबध्यतानिरूपितज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नप्रतिबन्ध-
कतावच्छेदकाभावत्वावच्छिन्नप्रकारताविशिष्टत्वस्यैवाभावत्वावच्छि-
न्नविषयतायामपि सत्त्वेनातिव्याप्तिरेव स्यादिति चेन्न वह्निव्यापकाभा-
वान्वह्यभाववज्जलवद्बुत्तिजलवान्तादृशजलवान् हृदइत्यस्य जलव-
तिवह्यभावोऽव्याप्तिवृत्तिरित्यव्यावृत्तिवग्रहे निश्चयविशिष्टतादृशज-
लत्वावच्छिन्नप्रकारताकनिश्चयत्वेनापि प्रतिबन्धकत्वस्य वाच्यतया
तादृशप्रतिबन्धकतावच्छेदकताविशिष्टत्वस्य विशिष्टजलवद्भ्रदत्वा-
वच्छिन्नविषयतायां सम्भवादतिव्याप्त्यभावात्प्रतिबन्धकतावच्छेद-
कप्रकारताविशिष्टान्यत्वस्याविवक्षणीयत्वात् ।

यदिच जलावच्छेदेन वह्निसामानाधिकरण्ये गृहीते जलवत्तया
गृहीते हृदे वह्निमत्त्वपर्यवसानेन तत्र वह्निव्यापकाभावस्यापि वह्निवि-
रोधभङ्गात् निश्चयविशिष्टतादृशनिश्चयत्वेन न प्रतिबन्धकत्वमित्यु-
च्यते तदापि तादृशघटो गगनाभाववानभाववानित्यादीनां विशिष्टनि-
श्चयत्वेनैव प्रतिबन्धकत्वपक्षस्यादृशत्वेन तत्पक्षे प्रतिबध्यताविशिष्ट-
प्रतिबध्यतानिरूपितज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकप्र-
कारताविशिष्टान्यत्वस्य पर्याप्तिघटितस्वावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतानि-

रूपितत्वस्वनिरूपितविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन स्व-
विशिष्टविशेष्यत्वावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन विवक्षायां दोषाभावात् तादृश-
घटो गगनाभाववान् घटोगगनाभाववानित्यादिज्ञानीवायाः कस्याश्चिद-
पि प्रकारतायास्तादृशप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वविरहात् घटोऽभाव-
वानिति ज्ञानीयायाश्च तादृशत्वात् बहुयभाववज्जलवद्बृत्तिजलवद्भ्र-
दज्ञानीयजलत्वावच्छिन्नप्रकारतामादायैव तत्राप्यतिव्याप्तिवारणात् ।
किंश्चिद्रूपावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यत्वनिवेशपक्षे तादृ-
शघटोगगनाभाववानिति ज्ञानमादायाभाववत्तादृशघटोऽतिव्याप्तिवार-
णाय यद्रूपवृत्तिवद्विधितोभयाभावपर्यन्तानुधावनम् नच हृदोवह्नि-
व्यापकाभाववानिति ज्ञानस्य हृदे वह्निव्यापकाभावोऽव्याप्यवृत्तिरि-
ति ज्ञानकाले बहुयभाववान्वह्निव्यापकाभाववानिति निश्चयविशिष्टत्वे
न प्रतिबन्धकत्वे वह्निव्यापकाभावत्वावच्छिन्नप्रकारतायास्तादृशप्र-
तिबन्धकतावच्छेदकत्वेन तत्राव्याप्तिरिति वाच्यं हृदे वह्निस्सामानाधि-
करण्यग्रहस्यैव वह्निव्यापकाभावनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकतायामुत्तेजक-
त्वस्यौचित्येन तत्सत्त्वे निश्चयविशिष्टत्वेनापि प्रतिबन्धकत्वासम्भ-
वात् वह्निव्यापकसामानाधिकरण्यग्रहस्यैवोत्तेजकत्वे च तादृशप्रति-
बन्धयतानिरूपितज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नप्रतिबन्धकतानवच्छेदकप्रका-
रताविशिष्टान्यत्वस्यैव प्रवेशनीयत्वात् समानाकारकज्ञानीयविषय-
तयोरैक्येन तत्र दोषासम्भवात् । एतेन गगनाभावत्वावच्छिन्नप्रकार-
ताया अभावत्वावच्छिन्नप्रकारतात्वेन ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिब-
न्धकतावच्छेदकत्वेपि न क्षतिः ।

वस्तुतः तादृशघटोगगनाभाववान् तादृशघटोऽभाववानिति नि-
श्चययोः विशिष्टबुद्धित्वेनैव प्रतिबन्धकत्वनिश्चयविशिष्टनिश्चयत्वे-
नैव वा प्रतिबन्धकत्वमिति मतद्वयसाधारण्येनापि शक्यते परिःकर्तुं
तथाहि प्रतिबन्धयतावैशिष्ट्यघटकत्वावच्छेदकविशेष्यतावच्छेदका-
वच्छिन्नविशेष्यत्वे एकत्ववृत्तित्वं प्रवेश्यम् तादृशप्रतिबन्धयताविशि-
ष्टप्रतिबन्धयतानिरूपितज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदक-
प्रकारताविशिष्टान्यप्रकारताविशिष्टान्यत्वञ्चोपादेयम् एवं सति गग-
नाभाववदभाववत्कालीनघटोगगनवानिति प्रतिबन्धयता न भवति
प्रतिबन्धयताविशिष्टा तदवच्छेदकविशेष्यताया एकत्वावृत्तित्वात्
या च कालीनत्वप्रकारतानिरूपितैकत्ववृत्तिः सा नावच्छेदिका

घटो गगनवानितिग्रहप्रतिबध्यतानिरुपिता च घटो गगनाभाववानि-
तिनिश्चयनिष्ठाविशिष्टबुद्धित्वावच्छिन्नैव अभाववान्घट इतिनिश्चयनि-
ष्ठा ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नैवेति तादृशघटो गगनाभाववानितिज्ञानी-
यायामपि प्रकारतायां तादृशप्रकारताविशिष्टत्वेन विशिष्टान्य-
प्रकारत्वासम्भवात् तादृशघटोऽभाववानित्यत्र तत्प्रकारतायास्त-
त्सम्भवाद्दोषाभावात् पक्षतावच्छेदकसाध्यतावच्छेदकघटकजलाभा-
वादिनिष्ठप्रकारतायाः हृदो जलाभावकालीनबहिमान् जलाभावकाली-
नहृदो बहिमानित्यादिबुद्धिप्रतिबध्यतावच्छेदकत्वन्न सम्भवति तदव-
च्छेदककोटौ तत्तन्निष्ठावच्छेदकत्वस्यैव प्रवेशाद्विषयत्वयोरभेदस्यैत-
न्मतेऽभावात् तन्मतावलम्बने सम्बन्धघटकप्रकारतायामवच्छेदकता-
नात्मकत्वस्य प्रवेश्यत्वात् अवच्छेदकांशज्ञानप्रतिबध्यताचावच्छेद-
कमुख्यप्रकारकज्ञानसाधारिणीति तदवच्छेदकतादृशविषयताया अ-
प्रसिद्धिविरहात् एवञ्च जलाभावकालीनहृदोबहिमानित्यादौ जला-
भाववान्हृदइतिबुद्धिप्रतिबध्यतायाः प्रतिबध्यताविशिष्टत्वाभावाच्च व-
ह्यभाववज्जलवद्बुद्धिजलवद्भ्रदेतिव्याप्तिरितिप्राहुः ॥ ० ॥

अथ परस्परस्वावच्छिन्नविषयताशून्यत्वादिनिवेशस्योपेक्षितत्वेऽ-
भावो गगनत्ववानाधेयत्वादित्यत्र हेतुमत्पक्षघटितासाधारण्येऽव्या-
प्तिः तन्निश्चये तादृशविशिष्टद्वयविषयताशून्यत्वविरहादितिचेन्न वि-
शिष्टद्वयविषयतायामसाधारण्यविषयताभिन्नत्वस्यासाधारण्यप्रतिव-
न्धकतातिरिक्तवृत्तित्वस्य वा विशेषणतया विवक्षितत्वादुक्तदोषस्या-
सम्भवात् अतएव बहिमाञ्जलादित्यत्र बहिर्व्यापकीभूताभावप्रति-
योगिजलवद्भ्रदे नातिव्याप्तिः अन्यथा बहिर्व्यापकीभूताभावप्रतियो-
गिजलत्वावच्छिन्नविषयताया असाधारण्यविषयताभिन्नत्वविरहेण
तन्निश्चये विशिष्टद्वयविषयताशून्यत्वस्य सत्त्वात् अथवा विशिष्टान्त-
राघटितत्वनिवेशेनैवोक्तविशिष्टातिव्याप्तिवारणसम्भवात् पूर्वनिवेशो-
पि सार्धायानेव ।

परेतु पक्षेसाध्यवैशिष्ट्यावगाहिहेतुवैशिष्ट्यावगाहिग्रहाविरो-
धित्वं सति प्रकृतानुमितिविरोधित्वरूपव्यभिचारसामान्यलक्षणस्य
पक्षवृत्तित्वविशेषिते साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगिप्रकृतेहेतौ स-
त्यन्तविरहेण पक्षवृत्तित्वाविशेषितविशेष्यदलविरहेणासत्त्वमाशङ्क्य
सत्यन्तदलघटकप्रतिबन्धकतायामसाधारण्यविषयत्वानवच्छिन्नत्वन्नि-

बेध्यात्रकेचिदित्यादिना पक्षवृत्तित्वसहितस्य व्यभिचारत्वमुपपादितं तन्न तत्र विशेष्यदलस्यास्तिपरिःकारः पक्षधर्मिकहेतुमत्ताज्ञानकालीनत्वप्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकत्वाभाववत्त्वोभयाभाववत्त्वघटिततया विशेष्यदलं परिःकृत्य पक्षवृत्तित्वाघटितस्य व्यभिचारत्वमुपपादितं परेत्वित्यादिना सव्यभिचारग्रन्थेन तत्र विशेषणदलपरिःकारः ।

अत्र च विशिष्टद्वयाघटितत्वकल्पस्य परेत्वित्यादिग्रन्थावलम्बिता पक्षवृत्तित्वासहिततादृशविशिष्टस्यासाधारण्यताम्बदता स्वयमेव प्रकटीकृता तत्र च पक्षे विशेषणदलविरहेण हेतुमत्पक्षघटितस्य साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगिप्रकृतहेतुमत्पक्षस्य व्यभिचारत्वविरहेणासाधारण्यत्वाभाव इवाभावो गगनत्ववानाधेयत्वादित्यत्र गगनत्वव्यापकीभूताभावप्रतियोग्याधेयत्वस्यापि हेतुमत्पक्षघटितस्य विशेषणदलविरहप्रयुक्तव्यभिचारत्वविरहेणासाधारण्यत्वाभावोक्तीकार्यः परिःकृतस्य च विशेषणदलस्य पक्षवृत्तिघटिते सर्वस्मिन्नेवासाधारण्ये सम्भवेन तस्यासाधारण्यघटकत्वाभावोक्तेरुक्तकृततापस्याऽपरिःकृतस्यैव विशेषणदलस्य लक्षणघटकताया अवश्यवक्तव्यत्वात् यथाच ह्रदोवह्निमान्वह्ण्यभाववद्वृत्तिद्रव्यत्वादित्यत्र साध्यभाववद्वृत्तित्वविशिष्टहेतोर्हेतुतावच्छेदकविशिष्टहेतुग्रहविरोधित्वेन व्यभिचारलक्षणानाक्रान्तत्वेन साधारण्यानात्मकत्वमसिद्धा हेतोर्दुष्टत्वञ्च तत्रोक्तन्तथातादृशाधेयत्वस्य विशेषणदलविरहेण सामान्यव्यभिचारलक्षणानाक्रान्तत्वेन साधारण्यानात्मकत्वं साध्यासामानाधिकरण्यविरोधेनैव हेतोर्दुष्टत्वञ्चाभिमतन्तत्राभ्युपेयं तथाच काव्यासिशङ्का तत्रेतिवदन्ति ।

ननु प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकतानवच्छेदकविषयताशून्यत्वं यदुपावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयविशेषणतयोपादेयं तथासति बह्व्यभाववज्जलादिमद्वृत्तिजलवद्भ्रदनिश्चये तादृशप्रतिबन्धकतानवच्छेदकाधेयत्वविषयतायाः सत्त्वेन मेयत्वविशिष्टव्यभिचारनिश्चये तथाविधायामेयत्वविषयताया विद्यमानत्वेन जातिमान्वह्ण्यभाववानितिज्ञाने जातित्वबह्व्यभावादिविषयतायास्तादृश्याः सत्त्वेन निरुक्तविषयताशून्यत्वासम्भवात् तन्निश्चयमादाय दोषस्यासम्भवेन विशिष्टद्वयाघटितत्वविशिष्टान्तराघटितत्वाव्यापकविषयताशून्यत्वानान्निवेशो न कार्यस्तत्तविशेषणापेक्षया चैतस्यातिलघुत्वात् नच बह्व्यभाववा-

इह द इत्यादिज्ञानीयनिरवच्छिन्नहृदत्वप्रकारत्वहृदादिविशेष्यत्वादीनाम्प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकतानवच्छेदकत्वेन सर्वत्रासम्भव इति वाच्यं प्रतिबन्धकतानवच्छेदकत्वस्य प्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयताविशिष्टान्यत्वरूपस्य वाच्यत्वात् वैशिष्ट्यञ्च स्वतादात्म्यस्वावच्छेद्यत्वान्यतरसम्बन्धेन बोध्यम् ।

नचैवमपि वह्निरवृत्तिरित्यत्र वह्निमस्यव्याप्तिस्तज्ज्ञानस्य वह्नित्वावच्छिन्नप्रकारताशालिनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकतया विशेष्यताया आश्रयनिष्ठायाः प्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयतानात्मकत्वात्, तदनवच्छिन्नत्वाच्च तादृशविषयताविशिष्टान्यतया तच्छून्यत्वस्य तज्ज्ञाने विरहादिति वाच्यं स्वनिरूपितत्वगर्भान्यतमसम्बन्धेन वैशिष्ट्यस्य वाच्यत्वादिति चेन्न बहुयभाववान्हृद इति ज्ञानस्यावच्छिन्नप्रतियोगित्वसम्बन्धावच्छिन्नवह्निनिष्ठप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नविशेष्यत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितहृदत्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकतापक्षे वह्निविषयताया निरुक्तान्यतमसम्बन्धेन तादृशविषयताविशिष्टान्यतया बहुयभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्ने लक्षणस्यासम्भवात्, यदि तद्वारणाय स्वावच्छेदनिरूपितत्वस्याप्यन्यतमकोटौ प्रवेशः क्रियते स्यात्तदा धूमाभाववद्वृत्तिर्वह्निर्द्रव्यमिति ज्ञानविषये स्वरूपतोद्भवत्वविशिष्टे धूमाभाववद्वृत्तिवहावतिव्याप्तिरिति विशिष्टान्तराघटितत्वं निवेद्यमेव एव संसर्गस्य स्वरूपतोभानाभ्युपगमे बहुयभाववज्जलवद्विशिष्टजलवद्भ्रदेऽतिव्याप्तिवारणाय विशिष्टद्वयाघटितत्वमपि निवेद्यमेव आधेयत्वनिष्ठसांसर्गिकविषयतायाः प्रतिबन्धकतावच्छेदकजलादिप्रकारत्वाद्यवच्छेदनिरूपितत्वेन विशिष्टान्यत्वविरहात् ।

अस्तु वा धेयत्वसंसर्गस्याधेयतात्वेन भानं तथापि वह्निसंसर्गतया भासमानस्वनिष्ठप्रतियोगित्वविषयताया, वह्नित्वसंसर्गतया भासमानावच्छिन्नप्रतियोगित्वविषयतयोरवच्छेद्यावच्छेदकभावविरहे वह्निसंसर्गनिष्ठविषयता, तन्निरूपितप्रतियोगितात्वादिविषयतावारणाय, स्वावच्छेदनिरूपितनिरूपितत्वस्यापि वैशिष्ट्यघटकताया वाच्यतया, प्रकृते नाधेयतात्वविषयतायामपि निरुक्तविशिष्टान्यत्वसम्भवो यदि चोक्तसांसर्गिकविषयत्वयोरवच्छेद्यावच्छेदकभावोऽङ्गीक्रियते तदापि धर्मिपारतन्त्र्येण हृदत्वादौ बहुयभाववद्बहुयभाववान्हृद इति

ज्ञानमात्रे भासमानतया सामानाधिकरण्यत्वादिविषयतावारणाय स्वावच्छेदनिरूपितनिरूपितत्वादीनाम्प्रवेशआवश्यक एव ।

किञ्च बहुभभाववज्जलवत्कालीनहृदो वह्निमानित्यत्र जलवत्तादृश-
हृदेऽतिव्याप्तिवारणं विशिष्टद्वयाघटितत्वनिवेशनम्विनादुःशक्यमेव का-
लीनत्वादिविषयताया अपि प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वात् स्वावच्छेद-
निरूपितनिरूपितत्वादीनां वैशिष्ट्याघटकत्वेऽप्येतद्दोषस्य सम्भवात् ।

केचित्तु गगनाभाववदभाववत्कालीनघटो गगनवानित्यत्र गगना-
भाववत्तादृशघटेऽव्याप्तिः गगनविषयतागगनत्वविषयतयास्तादृशप्र-
तिबन्धकतानवच्छेदकत्वात् बाधज्ञानस्याभावत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरु-
पिततादृशघटत्वावच्छिन्नविशेष्यताशालिनिश्चयत्वेनैव प्रतिबन्धक-
त्वादतः स्वावच्छेदनिरूपितनिरूपितत्वादीनां संसर्गत्वेनोपदानस्याव-
श्यकतया विशिष्टद्वयाघटितत्वनिवेशनावश्यकः ॥ यत्तु प्रकृतानुमिति-
त्वव्यापकप्रतिबन्धकतानिरूपितप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयताविशिष्टा-
न्यत्वमेव वाच्यं नतु प्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयताविशिष्टान्यत्वं तत्र
च स्वावच्छेदनिरूपितनिरूपितत्वादीनाम्प्रवेशो वैशिष्ट्यघटकतया
नावश्यकः नच तादृशजलाभाववद्वह्निमत्कालीनहृदो वह्निमानित्यत्र
हृदो वह्निमान्वह्यभाववज्जलवद्वृत्तिजलाभावव्याप्यादित्यत्र च बहुभ-
भाववज्जलवद्वृत्तिजलवद्व्रदेऽतिव्याप्तिर्दुर्वारा तज्ज्ञानस्य प्रकृ-
तानुमितिप्रतिबन्धकत्वादिति वाच्यम् प्रकृतानुमितित्वव्यापकप्र-
तिबन्धकताविशिष्टप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयताविशिष्टान्यत्वस्य ता-
दृशप्रतिबन्धकताविशिष्टजन्यतावच्छेदकविषयताविशिष्टान्यत्वस्य वा
विधक्षितत्वादुक्तातिव्याप्तिवारणसम्भवात् ॥ एतेन सर्वगगनवदित्यत्र
गगनाभाववज्जलवदादिरूपवाधेऽव्याप्तिः तज्ज्ञाने गगनत्वावच्छिन्न-
प्रतियोगिताकाभावत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितावच्छिन्नविशेष्यता-
शालिनिश्चयत्वेनैव प्रकृतानुमितिनिरूपितप्रतिबन्धकत्वप्रतिबन्धकत्व-
योः सत्त्वेन जलविषयता तन्निरूपितसमवायविषयता तन्निरूपि-
तसमवायत्वविषयत्वानां प्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयताविशिष्टान्य-
त्ववारणाय स्वावच्छेदनिरूपितनिरूपितत्वादीनां वैशिष्ट्यघटकतया
प्रवेशस्यावश्यकत्वमेवेति निरस्तं जलत्वादिविषयतानामपि अन्य-
तावच्छेदकत्वेन तद्वैशिष्ट्यघटकतयोक्तसम्बन्धप्रवेशे प्रयोजनाभा-
वादिति तेषुच्छम् सत्प्रतिपक्षासाधारण्योर्हेत्वभावादिभ्याप्यवत्पक्षा

दिरूपस्वरूपासिद्धादौ साध्यव्यापकाभाववत्पक्षादिरूपवाधादाव-
व्याप्तेर्दुरुद्धरत्वमिति वदन्ति ॥

अथ प्रकृतानुमितित्वव्यापकप्रतिबन्धतानिरूपितप्रतिबन्धक-
त्वाव्यापकप्रतिबन्धकताशून्यज्ञानविषयतावच्छेदकत्वं यद्रूपे उक्तप्र-
तिबन्धकताशून्यत्वं तादृशनिश्चये वा विशेषणन्देयं तथासति
बहुव्यभाववज्जलवत्त्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयविशिष्टजलवद्भ-
दत्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकताव्यापक-
स्य तादृशजलत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपितहृदत्वावच्छिन्नविषयता-
शालिनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वस्य बहुव्यभाववज्जलवद्बु-
त्तिजलवद्भदनिश्चये सत्त्वेन निरुक्तिविशिष्टेऽतिव्याप्तिविरहात्
विशिष्टद्वयाघटितत्वन्ननिवेद्यम् एवं व्यभिचारप्रतिबन्धकत्वा-
व्यापिकाया मेयत्वप्रकारतानिरूपितव्यभिचारत्वावच्छिन्नप्रतिबन्ध-
कतायां मेयत्वविशिष्टव्यभिचारनिश्चये विरहेण तत्राप्यतिप्रसक्तरेभा-
वात् । विशिष्टान्तराघटितत्वमपि न प्रवेद्यं निरुक्तप्रतिबन्धकताशून्यत्व-
स्य यद्रूपावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयविशेषणत्वेपि हृदो जात्यभाववा-
नित्यत्र जातिमाञ्जातिमानित्यस्य तादृशप्रतिबन्धकताशून्यत्वेनाव्याप-
कविषयताशून्यत्वनिवेद्यमेव न च बाधादिषु लक्षणासम्भवस्तन्निश्चय-
प्रतिबन्धकताया निरुक्ताव्यापकत्वस्य सत्त्वादनुमितिप्रतिबन्धकतायाः
स्वरूपासिद्धादिनिश्चयविपरीतबाधनिश्चये सत्त्वेन तत्र बाधप्रतिबन्ध-
कताविरहादिति वाच्यं तादृशयत्किञ्चित्प्रतिबन्धकत्वाव्यापकप्रतिबन्ध-
कताशून्यत्वस्य विशेष्यदलघटकप्रतिबन्धकत्वविशेषणदलघटकप्रतिब-
न्धकत्वयोरैक्यस्य वा विवक्षितत्वात् नचैवमपि सर्वगगनवद्वाव्यत्वा-
दित्यत्र बाधेऽव्याप्तिः सर्वेषामेव बाधनिश्चयानामेकरूपेणैव तत्र प्रति-
बन्धकतया तदव्यापकस्य घटत्वादिधर्मविशेषावच्छिन्नविशेष्यता-
निरूपितगगनाभावत्वावच्छिन्नप्रकारताशालिनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रति-
बन्धकत्वस्यैव तत्र सत्त्वादिति वाच्यम् अव्यापकत्वघटकप्रति-
बन्धकताधिकरणीभूतनिश्चये स्वावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशू-
न्यत्वस्विशेषणम्वाच्यं तथासति बाधान्तरनिश्चयस्य तादृशप्रतिब-
न्धकत्वाधिकरणतथाविधानिश्चयत्वाविरहेण दोषासम्भवात् ।
यदिचाप्रामाण्यज्ञानोत्तेजकत्वानुरोधेनाव्याप्यवृत्तित्वज्ञानोत्तेजकत्वा-
नुरोधेन च प्रतिबन्धकतायास्तत्रभेद एवाङ्गीकार्यइत्युच्यते तदा

प्रतिबन्धकत्वाधिकरणे व्यापकविषयताशून्यत्वन्ननिवेद्यम् नचासाधारण्येऽव्याप्तिः असारण्यप्रतिबन्धकत्वाधिकरणीभूते हेतुमत्पक्षनिश्चये हेतुविशेष्यकप्रतियोगित्वाभावादप्रकारकबुद्धिनिरूपितप्रतिबन्धकत्वस्य विरहेणाव्यापकस्य साधारण्यनिश्चये सत्त्वादित्यव्यापकविषयताशून्यत्वं निवेदयमेवेतिवाच्यं हेतुमत्पक्षनिश्चयविशिष्टासाधारण्यनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतामादाय लक्षणसम्भवात् । एतेन हेतुमत्पक्षघादितासाधारण्यविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यत्वस्यासाधारण्यप्रतिबन्धकताश्रयत्वस्य च हेतुमत्पक्षनिश्चये सत्त्वादव्याप्तितादवस्थ्यमिति निरस्तम् तत्र केवलहेतुमत्पक्षनिश्चयऽसाधारण्यप्रतिबन्धकताविरहाच्च नच गगनाभाववदभावत्कालीनघटो गगनवानित्यत्र बाधेऽव्याप्तिः अभाववान्तादशघटइतिनिश्चयस्यापि बाधप्रतिबन्धकत्वाधिकरणतया तत्र बाधनिश्चयवृत्तेस्तादशघटे गगनाभावोऽवृत्तिरितिबुद्धिनिरूपितप्रतिबन्धकत्वस्यासत्त्वादिति वाच्यम् । अव्यापकीभूतप्रतिबन्धकतायाः प्रकृतानुमितित्वव्यापकप्रतिबन्धकतानिरूपितप्रतिबन्धतावच्छेदकविषयत्वानवच्छिन्नत्वस्य विशेषणत्वात् नच तादृशजलाभावबद्धहिमत्कालीनहृदो बहिमानित्यत्र तादृशजलवत्तादृशहृदेऽतिव्याप्तिः ।

यत्तु व्यभिचारविशिष्टमेयत्वे चातिव्याप्तिः तन्निश्चयस्य प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धतया तन्निष्ठाव्यापकप्रतिबन्धकतायाः प्रतिबन्धतावच्छेदकविषयत्वावच्छेद्यतया धारणासम्भवादिति तत्तुच्छम् प्रतिबन्धतानवच्छेदकविषयताशून्यज्ञानीयविषयत्वानवच्छिन्नत्वविवक्षयापि धारणसम्भवादिति वाच्यं प्रकृतानुमितित्वव्यापकप्रतिबन्धताविशिष्टप्रतिबन्धतावच्छेदकत्वस्य तादृशप्रतिबन्धताविशिष्टजन्यतावच्छेदकत्वस्य वा विवक्षितत्वात् । गगनाभावधर्मिकतादृशघटावृत्तिवबुद्धिम्प्रति तादृशघटधर्मिकाभावबुद्धेरपि प्रतिबन्धकत्वस्यानुभविकतया तत्रोक्तरीत्या दोषासम्भवेनोक्तरीत्या निवेशस्यैव वाऽनावश्यकत्वादिति चेत् ।

उच्यते बह्व्यभावज्जलवत्कालीनहृदो बहिमानित्यत्र जलवत्तादृशहृदेऽतिव्याप्तिः तज्ज्ञानस्य तादृशहृदत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितजलत्वावच्छिन्नप्रकारताशालिनिश्चयत्वेनैव प्रतिबन्धकतया तदव्यापकत्वस्य तज्ज्ञाननिष्ठे प्रतिबन्धकत्वेऽसम्भवात् परस्परस्वाव-

च्छिन्नविषयताशून्यत्वस्य विशिष्टद्वयाघटितत्वघटकताया निराकृत-
त्वेन तत्रोक्तस्थलेऽतिव्याप्त्यसम्भवात्, पर्वतत्वावच्छेदेन बह्वभाव-
स्यसाध्यतायां बहिमद्बहिमतपर्वतेऽतिव्याप्तिः तज्ज्ञाने बाधप्रतिबन्धक-
त्वाव्यापकप्रतिबन्धकताशून्यत्वस्य सत्त्वादिति विशिष्टद्वयाघटितत्व-
विशिष्टान्तराघटितत्वोभयन्निवेद्यमेवेति ॥

यत्तु परस्परस्वावच्छिन्नविषयताशून्यत्वस्य निश्चयद्वयविशेषण-
ताया विशिष्टद्वयाघटितत्वनिवेशे आवश्यकतया तत्परित्यज्य लक्ष्य-
तावच्छेदकत्वेनाभिमतयद्रूपावच्छिन्नविषयताशून्यत्वनिश्चयविशेष-
णतयोपादेयं तथासत्येव मेयत्वविशिष्टव्यभिचारेऽतिव्याप्तिवारणस-
म्भवात् विशिष्टान्तराघटितत्वोपादेयम् । तथाहि व्यभिचारत्वाव-
च्छिन्नविषयकनिश्चयस्य तद्घटकप्रत्येकपदार्थविषयकनिश्चयविशिष्ट-
स्य मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वावच्छिन्नविषयतान्यत्वस्य व्यभिचारप्र-
तिबन्धकतावत्त्वेन यद्रूपपदेन व्यभिचारत्वतद्घटकवह्नित्वाद्योधारण-
सम्भवात् । तद्रूपावच्छिन्नविषयताविशिष्टतद्रूपावच्छिन्नविषयताशू-
न्यत्वस्य मेयत्वविशिष्टव्यभिचारज्ञानेऽसत्त्वादिति तन्मन्दं परस्पर-
स्वावच्छिन्नविषयताशून्यत्वस्य विशिष्टाघटितत्वघटकताया एवा-
भावेन तत्स्थानीयत्वोक्तेरसम्भवात् नच मेयत्वविशिष्टव्यभिचारेऽ-
तिव्याप्तिवारणायैव तन्निवेद्यमितिवाच्यम् बह्व्यभाववज्जलवत्काली-
नहृदो बहिमानित्यत्र जलवद्बहुव्यभाववज्जलवत्कालीन हृदेऽतिव्याप्तेर्दु-
वारत्वादेतत्पूर्वपक्षतन्निरासाय स्थलविशेषप्रकल्पनक्लेशस्त्वन्याय्य-
एव परेषाम्बोध्य इति ॥ ० ॥

ननु यद्रूपावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयत्वव्यापकत्वं प्रतिबन्ध-
कतायां स्वरूपस्वनिरूपितावच्छेदकत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठावच्छे-
दकताकप्रतियोगिताकभेदवत्त्वोभयसम्बन्धेन वाच्यं तथाल्लिति बह्व्य-
भाववज्जलवद्वृत्तिजलवद्भ्रदविषयकनिश्चये प्रतिबन्धकतायाः स्वा-
वच्छेदकत्वसम्बन्धेन सत्त्वेन तत्सम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठावच्छेदक-
ताकप्रतियोगिताकभेदवत्त्वसम्बन्धेन प्रतिबन्धकताया विरहादतिव्या-
प्त्यसम्भवात् विशिष्टद्वयाघटितत्वन्न निवेद्यं नचासाधारण्येऽ-
व्याप्तिः हेतुमत्पक्षविषयकनिश्चयविशिष्टासारण्यविषयकनिश्चयत्वा-
वच्छिन्नप्रतिबन्धकतामादाय लक्षणसम्भवात्तस्यावच्छेदकतासम्ब-
न्धेनासाधारण्यनिश्चये विरहात् नच सहचारे मथुरानाथेन बाधादि-

निश्चयविशिष्टात्मत्वस्यैव प्रतिबन्धकत्वस्योक्तत्वेन तदवच्छेदकस्य
 बाधनिश्चये सत्त्वादसम्भवः स्वनिरूपितावच्छेदकतानिरूपितसामा-
 नाधिकरण्यसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकत्वस्य संसर्गत्वे बाधादावव्या-
 सिन्नारणेपि निश्चयस्य प्रतिबन्धकतापक्षे बहुयभाववज्जलवद्वृत्ति
 जलवद्वृत्तेऽतिव्याप्तिः एवं साक्षात्प्रतिबन्धकतावच्छेदकतादेरव्यास-
 यद्वृत्तित्वे निश्चयविशिष्टनिश्चयीयविषयितावत्त्वेन प्रतिबन्धकत्वस्या-
 भ्युपगततया तत्पक्षेपि चातिव्याप्तिरिति वाच्यं स्वतादात्म्यापन्ननिश्च-
 यवृत्तिनिरूपितावच्छेदकत्वस्वतादात्म्यापन्ननिश्चयावृत्तिनिरूपिताव-
 च्छेदकतानिरूपितावच्छेदकत्वस्वनिरूपितविषयित्वनिष्ठावच्छेदकता-
 निरूपितावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकेत्वान्यतमसम्बन्धने भेदप्रति-
 योगितावच्छेदकत्वस्य संसर्गघटकस्य वाच्यत्वात् स्वरूपस्थानेपि स-
 र्वमतसङ्ग्रहाय स्वरूपस्वावच्छेदकान्यतरवत्वसम्बन्धोनिवेशः वस्तु-
 तः सामान्येणाप्येतद्बन्धपर्यालोचने निश्चयप्रतिबन्धकत्वपक्षातिरि-
 कपक्षस्यानुन्मेषाद्यथाश्रुतमेव साधु ॥ नच गगनाभाववदभाववत्काली-
 नघटोगगनवानित्यत्र बाधेऽव्याप्तिः तत्र बाधनिश्चयस्य निश्चयविशि-
 ष्टनिश्चयत्वैव प्रतिबन्धकत्वेन स्वावच्छेदकत्वसम्बन्धेन प्रतिबन्ध-
 कतयास्तत्रसत्त्वादित्तिवाच्यं प्रकृतानुमितित्वव्यापकप्रतिबन्धयतावि-
 शिष्टविषयताशून्यज्ञानवृत्तित्वेन संसर्गघटकावच्छेदकत्वस्य विशेष-
 णीयत्वात् वैशिष्ट्यञ्च स्वनिरूपितप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्व-
 स्वविशिष्टनिश्चयत्वव्यापकप्रतिबन्धकतानिरूपितप्रतिबन्धयतावच्छेद-
 कत्वोभयसम्बन्धेन एतत्परिःकारस्तु प्रागेवोक्तः नच हेतुमत्पक्षघटि-
 तासाधारण्येऽव्याप्तिरिति वाच्यम् असाधारण्यनिश्चयावृत्तित्वस्याप्यव-
 च्छेदकताविशेषणत्वादिति चेन्न बहुयभाववज्जलवत्कालीनहृदो वह्नि-
 मानित्यत्र जलवत्तादृशहृदो नीलरूपाभाववशीलेऽभाववत्तादृशघटे चा-
 तिव्याप्तेर्दुरुद्धरत्वात् । तन्निश्चयानान्निश्चयविशिष्टनिश्चयत्वेन प्रतिब-
 न्धकत्वं मानाभावेनावच्छेदकत्वादिसम्बन्धेन प्रकृतानुमितिप्रतिबन्ध-
 कतयास्तत्रासत्त्वादिति दिक् ॥ ० ॥

तादृशविशिष्टद्वयावदितत्वस्येति । तद्रूपावच्छिन्नविषयताविशिष्टतद्रूपा-
 वच्छिन्नविषयताशून्यप्रतीतिविषयत्वस्येत्यर्थः ननु तादृशविषयता-
 द्वयशून्यप्रतीतिविषयत्वस्येति तथासति बहुयभावव्याप्तिहृदवृत्तिव-
 वज्जलेऽतिव्याप्तिः स्यान्निरुक्तविशिष्टविषयकत्वस्य जलांशे हृदवृत्ति-

त्ववह्यभावयोरेकत्रद्वयरीत्याऽवगाहमाने ज्ञाने सत्त्वेन तस्यानुमिति-
प्रतिबन्धकत्वात् नचोक्तविशिष्टज्ञानस्य सत्प्रतिपक्षत्वमेवेतिवाच्यं
विरोध्युन्नायकपरामर्शविषयस्यैव तत्त्वात् विशिष्टस्य ज्ञानेषु व्याप्ति-
विशिष्टे पक्षधर्मत्वावगाहिना पक्षे वा व्याप्तिवाशेष्टदुतुमत्त्वावगाहिन
एव परामशत्वस्य सिद्धान्तसिद्धत्वात् व्याप्तिवाशिष्टदुतुतावच्छेदका-
वच्छिन्नविषयतानिरूपितपक्षनावच्छेदकावच्छिन्नविषयताकानिश्चय-
त्वस्य कारणतावच्छेदकस्याक्तैकत्रद्वयरीतिज्ञाने विरहात् नज्ज्ञानीयवि-
शिष्टविषयताया द्वित्वाविरहेण विषयताद्वयशून्यत्वस्य तत्र सत्त्वेपि ता-
दृशविषयताविशिष्टविषयताशून्यत्वस्यासत्त्वेन तद्विवक्षायाश्च दोषः य-
दिचापेक्षाबुद्धिविषयतावच्छेदकभेदात्तत्तद्धर्मविशिष्टे द्वित्वोत्पत्तिः स्वी-
क्रियेत तदोभयाभावनिवेशेपि नदोषइतिध्येयम् ॥

सत्प्रतिपक्षघटकतादृशविशिष्टद्वयविषयताभिन्नं प्रतिहेतुव्यापकताविशिष्ट-
साध्याभावत्वावच्छिन्नविषयताभिन्नत्वस्य प्रतिहेतुमत्पक्षविषयताभि-
न्नत्वस्य च प्रवेशे वह्यभावोवहिमाञ्जलादित्यत्र वह्यभाववज्जलव्या-
पकतावद्वृत्तिजलव्यापकतावद्वह्यभावे ह्योवहिमाञ्जलादित्यत्र व-
ह्यभाववज्जलवद्वृत्तिजलवद्भेदे चातिव्याप्त्यापत्तिः जलव्यापक-
ताविशिष्टसाध्याभावत्वावच्छिन्नविषयताया जलवद्भेदत्वावच्छिन्न-
विषयतायाश्चोक्तविषयताभेदद्वयानाश्रयत्वात् जलव्यापकवह्यभाव
कालीनजलवद्भेदेपि चातिव्याप्तिः स्यादिति सत्प्रतिपक्षघटकेति ।

यद्यपि सत्प्रतिपक्षविषयिताव्यापकविषयिताकत्वरूपं सत्प्रति-
पक्षघटकत्वं विशिष्टवस्तुविशेषणमेव शब्दतः प्रतीयते तथापि तत्रो-
क्तातिव्याप्तिवारणस्याशक्यतया न तद्विशणयिमपितु सत्प्रतिपक्षघट-
कविषयतात्मकत्वम्विशिष्टविषयताविशेषणमेव वाच्यं ।

अथ किं तत् नतावद्बिरोध्यनुमितिजनकतावच्छेदकत्वं तथासति
भेदप्रतियोगिविषयतायास्तेनैवरूपेण निवेद्यतया यत्र सत्प्रतिपक्षाप्र-
सिद्धिरित्यादिग्रन्थानुत्थानप्रसङ्गात् तत्रापि घ्नप्रत्यक्षविरोधिपरामर्श-
यविषयत्वस्यैव जनकतावच्छेदकत्वसम्भवात् नापि सत्प्रतिपक्षविषय-
त्वावच्छिन्नभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वं सत्प्रतिपक्षज्ञानायखण्डत्वेष-
यताया अपि तादृशत्वासम्भवात् निरूप्यनिरूपकभावापन्नविषयत्वा-
वच्छिन्नभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वविवक्षणे यत्रेत्यादिग्रन्थानुत्थि-
तिप्रसङ्गात् प्रतिहेतुमत्पक्षविषयकत्वप्रतिहेतुव्यापकसाध्याभावविष-

यत्स्वयोः विशिष्टविषयत्वरूपयोरुक्तभेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन सत्प्रतिपक्षाव्याप्तेश्च ।

यत्तु प्रतिहेतुव्यापकसाध्याभावत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपित सामानाधिकरण्यविषयतानिरूपितहेतुविषयतानिरूपितपक्षाविषयत्वावच्छिन्नभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वमेव तत् तथासति हेतुव्यापकसाध्याभावत्वावच्छिन्नविषयताया निरुक्तभेदप्रतियोगितावच्छेदकविषयताभिन्नत्वविरहेण सत्प्रतिपक्षाव्याप्तिविरहात् तदसत् उक्तभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य हेतुमत्पक्षाविषयतायाम्बिरहेण सत्प्रतिपक्षघटकतादशविशिष्टद्वयविषयतेति लेखविरोधात् विधेयान्वयस्योद्देश्यतावच्छेदकावच्छेद्यत्वनियमेन यत्रेत्यादिग्रन्थसन्दर्भस्यासाधुत्वप्रसङ्गाच्च पर्वतोवह्निमाञ्जलादित्यत्रापि हेतुमत्पक्षाप्रसिद्ध्या सत्प्रतिपक्षाप्रसिद्धेस्तत्स्थलस्यापि यदर्थत्वेनोद्देश्यतया व्याप्तेस्तत्रासम्भवाच्चेतुव्यापकसाध्याभावस्य प्रसिद्धत्वाच्चेतुमत्पक्षाविषयत्वस्य लक्षणानिविष्टत्वात् विधेयस्योद्देश्यतावच्छेदकावच्छेद्यत्ववाधात् नच सत्प्रतिपक्षविषयिताव्यापकत्वमेव विषयितायान्तत् असम्भवात् सत्प्रतिपक्षविषयितायास्तत्तद्विषयिताव्यभिचारित्वात् यद्रूपावच्छिन्नविषयता सत्प्रतिपक्षविषयताव्यापिका तद्रूपावच्छिन्नत्वन्तु दर्शितातिप्रसङ्गभयेनैव परित्याज्यमिति चेदुच्यते ।

सत्प्रतिपक्षविषयताशून्यज्ञानावृत्तित्वमेव तत् सत्प्रतिपक्षकालीनबह्व्यभाववज्जलवद्भूतिजलवद्भ्रदक्षानीयविषयताया निरुक्तज्ञानावृत्तित्वेपि तज्ज्ञानस्य यद्रूपावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यत्वविरहात् तमादाय बह्व्यभाववज्जलवद्भूतिजलवद्भ्रदेतिप्रसङ्गाभावात् विशिष्टद्वयविषयताशून्यप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वस्य यद्रूपविशेषणत्वे तु यादृशसमुदायत्वे तादृशप्रतीतिविषयतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वमेव विवक्षणीयमिति नोक्तित्व्याप्तिः उक्तकालीनत्वविशेषितोक्तविशिष्टेऽतिप्रसङ्गश्च विशिष्टान्तराघटितत्वेन वारणीयः यद्वा प्रतिहेतुव्यापकसाध्याभावत्वावच्छिन्नविषयताविशिष्टप्रतिहेतुमत्पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वमेव विवक्षणीयं वैशिष्ट्यश्च स्वनिरूपितसामानाधिकरण्यविषयतानिरूपितहेतुविषयतानिरूपितविषयत्वावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन तथाच नोक्तग्रन्थासङ्गतिः नवादर्शिता

तिव्याप्तिश्च प्रतिहेतोरनेकत्वात् । यद्यपि तादृशविषयताभेदकूट एव प्रवेशनीयस्तथापीदानीन्तदभिसन्धानज्ञास्ति कथमन्यथाप्रे निरूपयति-
रूपकभावापन्नविषयताभेदकूटमपेक्ष्य लघुभूतोजनकतावच्छेदकवि-
षयताभेदउपेक्ष्येत कूटानिवेशे च तदेव गुर्विति तदुपेक्षा घटते त-
त्रैवाग्रिमग्रन्थतात्पर्ये भेदकूटानिवेशोनुसन्धेय एवात्र सन्दर्भस्य परि-
शुद्धत्वादिति ॥

अमात्मकज्ञानीयविषयतासाधारणेति । अत्र साध्याभावानुमितिजनकता
वच्छेदकविषयतात्वेन किञ्चिन्निष्ठविषयतानिरूपिताधिकरणविषयता-
निरूपिताधेयत्वविषयतेत्यादिक्रमेण सामानाधिकरण्यविषयतानिरू-
पितहेतुविषयतानिरूपितपक्षविषयत्वावच्छिन्नभेदप्रतियोगितावच्छे-
दकविषयताविशिष्टान्यत्वेन वा निवेशनीया विशिष्टद्वयविषयतेति न
दोषो नवा कूटादिनिवेशेन गौरवं वैशिष्ट्यञ्च स्वावच्छिन्नत्वस्वतादा-
त्म्यान्यतरसम्बन्धेन बोध्यम् ।

ननूकरीत्योक्तसत्प्रतिपक्षे लक्षणस्योपपादनेपि विशिष्टान्तराघ-
टितत्वस्य तत्रासम्भवादलक्ष्यतैव वाच्या तथाचोक्तप्रयासां निःफलः
स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकप्रतिहेतुव्यापकसाध्या-
भावाधिकरणनिरूपितवत्प्रतिहेतुमत्पक्षत्वात्मकतादृशरूपावच्छिन्न-
विषयकत्वस्यैव सत्प्रतिपक्षज्ञाने सत्त्वेन हि न विशिष्टान्तराघटितत्व-
सम्भवइति चेन्न विशिष्टान्तरविषयतायां सत्प्रतिपक्षविषयत्वाव्यापक-
विषयताशून्यज्ञानीयसत्प्रतिपक्षविषयताभिन्नत्वस्य विवक्षितत्वात् ।
केवलसत्प्रतिपक्षविषयकज्ञानीयविशिष्टान्तरविषयतायामुक्तसत्प्रति-
पक्षविषयताभिन्नत्वविरहान्न सत्प्रतिपक्षे लक्षणासम्भवः भेदत्वविशि-
ष्टसत्प्रतिपक्षज्ञाने च विशिष्टान्तरविषयता तादृशसत्प्रतिपक्षविषयता
भिन्नैवेति नातिप्रसङ्गइतिध्येयम् ।

साध्याभावउद्घृतिमत्पक्षात्मकविशिष्टस्यैवेति हेतुतावच्छेदकाप्रवेशेन सत्प्र-
तिपक्षस्यैकरूपतया लाघवादितिशेषः व्यापकसामानाधिकरण्येत्यादि अथ
विरोध्यनुमितिजनकान्वयव्याप्तिवैशिष्ट्यपक्षधर्मत्वोभयावगाहिज्ञान-
विषयस्यैव सत्प्रतिपक्षतास्वीकारेण विरोधस्यानुमित्यप्रतिबन्धक-
तापक्षे सामानाधिकरण्यघटितस्यैव व्याप्तित्वात् । तदुद्घटितव्याप्तिवि-
शिष्टहेतुमत्पक्षस्यैव तत्त्वेन सत्प्रतिपक्षता न कालीनत्वादिघटितस्य
न च विरोधस्यानुमितिप्रतिबन्धकतापक्षे लाघवेन हेतुव्यापकसाध्य-

कालीनत्वस्यैव व्याप्तिर्या तद्घटितस्यापि सत्प्रतिपक्षत्वं दुर्वारमिति वाच्यं मतभेदेनोभयोस्तथात्वे इष्टापत्तेरिति चेन्न विरोध्यनुमितिसामग्रीत्वेन प्रतिबन्धकत्वस्य सत्प्रतिपक्षज्ञाने दीधितिकृता निराकरणत्वेन विरोधिविषयकनिश्चयत्वेनैव हि तद्वाच्यं विरोधित्वञ्च तत्तदभावयोरिव तत्तदभावव्याप्ययोरप्यनुभवसिद्धं तत्र व्यापकसामानाधिकरण्यरूपव्याप्तिघटितविशिष्टज्ञानस्य प्रतिबन्धकतायाञ्च सामानाधिकरण्यादिविषयकत्वं तन्त्रं तद्विषयकज्ञानस्यापि साध्याभावांशे हेतुव्यापकत्वावगाहित्ववतो हेतुमत्पक्षविषयत्वावगाहिज्ञानकालीनस्य प्रतिबन्धकत्वात् यद्विषयकत्वस्य हि प्रतिबन्धकताप्रयोजकत्वं तद्घटितविशिष्टस्यैव दोषत्वं न चातथाभूतविषयघटितस्य मेयत्वविशिष्टव्यभिचारादिवत् भवति चातथाभूतविषयघटितो हेतुव्यापकसाध्याभावसामानाधिकरणहेतुमत्पक्षे इतिस न दोषः अतथाभूतवस्तुघटितस्यापि प्रतिबन्धकतोपयोगिविषयमध्याकृतातथाभूतविषयकघटितत्वमात्रेण सत्प्रतिपक्षत्वञ्चेत्स्वीकरणमिमतथाभूतकालीनत्वाद्यनन्तपदार्थघटितविशिष्टस्य सत्प्रतिपक्षत्वङ्किमिति न स्वीकरणीयमित्यसार्वज्ञदुर्ज्ञेयसत्प्रतिपक्षप्रसङ्गइत्याशयः ।

सम्पादनीयत्वादिति प्रकृतानुमित्यप्रतिबन्धकत्वपक्षधर्मिकहेतुमत्ज्ञानकालीनत्वोभयाभावस्य यद्रूपावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयत्वव्यापकत्वन्तद्रूपावच्छिन्नत्वस्यैव सामान्यलक्षणत्वमभ्युपेत्य सम्पादनीयत्वादित्यर्थ इति ।

अनुमितिप्रतिबन्धकतायां यद्रूपावच्छिन्नविषयत्वमवच्छेदकन्तद्रूपावच्छिन्नेत्यर्थ इति अथ प्रकृतानुमित्यवृत्तिविषयितानिरूपकतावच्छेदकावच्छिन्नत्वमेव लाघवाद्भक्तुमुचितं तथासत्येव दोषैकदेशेवारणसम्भवेन तद्वारकानतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकताघटितनिरुक्तविवक्षदरो व्यर्थ इति चेन्न मेयत्वविशिष्टसत्प्रतिपक्षेऽतिव्याप्यापत्तेः सत्प्रतिपक्षनिश्चयस्य कार्यसहभावेनानुमितावविरोधिताया यदिचेत्यादिना सत्प्रतिपक्षग्रन्थे दीधितिकृतोक्तत्वेन सत्प्रतिपक्षविषयकप्रकृतानुमितेः सम्भवेन सत्प्रतिपक्षत्वस्य प्रकृतानुमित्यवृत्तिविषयितानिरूपकतावच्छेदकत्वविरहात् अभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावव्याप्यवद्वह्निकालीनपर्वतो धूमवान्वह्नेरित्यत्र व्यभिचारेऽव्याप्तेश्च प्रकृतानुमितेरभावाधिकरणवृत्तित्ववद्वह्नित्वावच्छिन्नविषयत्वस्यासम्भवेन तादृशवह्नित्वे प्रकृतानु-

मित्यवृत्तिविषयितानिरूपकतावच्छेदकत्वस्य सम्भवात् ।

यत्तु सर्वत्रासम्भवापत्तिः ह्रदोवह्निमान्वह्निव्याप्यधूमवान् जातिमान्वह्व्यभाववांश्चेत्यादि समूहालम्बनानुमितेः सम्भवेन प्रकृतानुमित्यवृत्तिविषयितानिरूपकतावच्छेदकत्वस्य बहुयभावद्वन्द्वत्वादावसम्भवात् । अव्यापकविषयताशून्यत्वस्य प्रकृतानुमितिविशेषणत्वस्य तादृशानुमित्यप्रसिद्ध्या वक्तुमशक्यत्वादिति तदसत् स्वावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकस्वावच्छिन्नयद्रूपावच्छिन्नविषयताशून्यत्वस्य विवक्षितत्वात् अनुमितीयपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविषयत्वादेः स्वावच्छिन्नत्वविरहेण जातित्वादिना ह्रदत्वाद्यनवगाहिप्रकृतानुमितेर्निरुक्ताव्यापकविषयताशून्यत्वसम्भवादसम्भवाभावात् । नचाभावत्वेन ह्रदत्वावगाहिन्या ह्रदोवह्निमान् वह्निव्याप्यधूमवानभाववान्ववांह्व्याप्यधूमश्चेति समूहालम्बनात्मिकाया अनुमितेरेव्यापकविषयताशून्यतया तत्र बहुयभाववद्वन्द्वत्वावच्छिन्नविषयतायाः सत्वेनासम्भवतादवस्थमिति वाच्यं स्वावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यभ्रमभिन्नज्ञानीयप्रकृतानुमितिवृत्तिविषयताभिन्नत्वस्यावृत्त्यन्तेन विवक्षणात् समानाकारकज्ञानीयविषयतयोरैक्येन तथाविधदोषैकदेशमात्रविषयकज्ञानीयविषयतायाएव प्रकृतानुमितिवृत्तित्वसम्भवेन दोषविषयतायास्ताद्विन्नत्वादिति ।

ननु प्रकृतानुमित्यव्यवहितप्राक्क्षणवृत्त्यनाहार्याप्रामाण्यज्ञानानास्कन्दितनिश्चयावृत्तिविषयितानिरूपकतावच्छेदकत्वमेव निवेष्ट्य तावतैव प्राग्दोषाणाम् प्रसक्तिरिति चेन्न ह्रदोवह्निमान्वह्व्यभाववदभाववत्कालीनधूमादित्यत्र बहुयभाववद्वन्द्वदेऽतिव्याप्यापत्तेः विशिष्टान्तरतावच्छेदकाभाववद्वन्द्वत्वस्य तादृशत्वसम्भवात् अभाववान् ह्रदइतिनिश्चयोत्तरं प्रकृतानुमित्युत्पत्त्यसम्भवात् ।

अथ प्रतिबन्धकत्वघटितनिरुक्त्यादरेपि गगनाभाववदभाववत्कालीनघटो गगनवानित्यत्र गगनाभाववत्तादृशघटेऽव्याप्तिः अभाववत्तादृशघटत्वस्य विशिष्टान्तरतावच्छेदकस्य तादृशरूपत्वसम्भवात् ।

यद्यपि विशिष्टद्वयविषयिताशून्यस्वावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्ययद्रूपावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयत्वव्यापकत्वमेव प्रतिबन्धकताया तादृशपदार्थघटकतया वाच्यं तथाचाभाववत्तादृशघटत्वस्य न तादृशरूपत्वसम्भवः नचैवं मेयत्वविशिष्टगगनाभाववत्तादृशघटेऽतिव्याप्तिः गगनाभाववत्तादृशघटत्वस्यापि तादृशत्वा-

सम्भवादितिवाच्यं विशिष्टद्वयविषयतायां प्राक्परिःकृतस्य प्रकृता-
 नुमितित्वव्यापकप्रतिबन्धताविशिष्टान्यत्वस्य विशेषणत्वादभाववा-
 न्तादशघटइतिज्ञानीयविशिष्टद्वयविषयतायाः प्रकृतानुमितिप्रतिबन्ध-
 कतानिरूपितप्रतिबन्धतानवच्छेदकत्वेन तादृशविशिष्टान्यत्वादभाव-
 वान्तादशघटइतिज्ञानस्य तादृशविशिष्टद्वयविषयताशून्यत्वविरहात्
 गगनाभाववान्तादशघटइतिज्ञानविषयत्वस्य तादृशप्रतिबन्धतावच्छे-
 दकत्वेन तादृशविशिष्टान्यत्वविरहात् तज्ज्ञाने तादृशविशिष्टद्वयविषय-
 ताशून्यत्वस्य सम्भवाच्चाव्याप्यतिव्याप्योरसम्भवात् । नच
 गगनत्वेन घटाद्यवगाहिगगनाभाववान्तादशघटइतिज्ञानस्याभावव-
 त्तादशघटत्वावच्छिन्नविषयतावत्त्वात् तादृशविषयत्वाव्यापकविष-
 यताशून्यत्वात् तादृशविशिष्टद्वयविषयताशून्यत्वाच्चाव्याप्तिरिति
 वाच्यं यादृशसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपथ्याप्तिकावच्छेदकताक-
 विषयताद्वयगम्यापकविषयताशून्यत्वस्य विवक्षितत्वात् । त-
 थापि जातिमान्वह्निमानित्यत्र मेयत्वविशिष्टे बह्वयभाववज्जा-
 तिमति वःषेऽतिव्याप्तिवारणाय किञ्चिद्रूपावच्छिन्नविषयत्वाव्या-
 पकविषयताशून्यत्वस्यैव प्रवेक्ष्यतया निरुक्तविशिष्टद्वयविषयता-
 शून्येऽभाववत्तादशघटत्वावच्छिन्नविषयताके गगनाभाववदभावव-
 त्कालीनघटो गगनाभाववानितिज्ञाने गगनाभाववत्तादशघटत्वात्म-
 ककिञ्चिद्रूपावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यत्वस्य सत्त्वेनाभा-
 ववत्तादशघटत्वस्य तादृशत्वसम्भवादव्याप्तेर्लाघवाच्च स्वावच्छिन्ना-
 विषयकप्रतीतिविषयतायां प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकताविशिष्टान्यत्वं-
 विवक्षणीयं वैशिष्ट्यञ्च स्वावच्छेदकत्व स्वावच्छेदकविषयत्वावच्छि-
 न्नजनतावच्छेदकत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वाभावबलत्वं स्वनिरूपितप्रतिब-
 द्यताविशिष्टनिश्चयत्वव्यापकप्रतिबन्धकतानिरूपितप्रतिबन्धतानव-
 च्छेदकत्वैताज्जितयसम्बन्धेन एवञ्चाभाववान्तादशघटइतिज्ञानीयविष-
 यतायां प्रकृतानुमितिनिरूपितप्रतिबन्धतानवच्छेदकत्वस्य सत्त्वाद्ग-
 गनाभाववान्तादशघटइतिज्ञानीयविषयतायामसत्त्वाच्च प्रतिबन्धक-
 ताविशिष्टान्यत्वस्य सत्त्वासत्त्वाभ्यान्नाव्याप्यतिव्याप्ती वाधादिवि-
 षयतायां स्वरूपासिद्ध्यादिप्रतिबन्धकताविशिष्टस्वरूपवारणाय स्वावच्छे-
 दकत्वनिवेशः सत्प्रतिपक्षविषयतायान्तादृशविशिष्टान्यत्वसम्पत्तये
 द्वितीयसम्बन्धानिवेशः वाधादिविषयतायां बाधप्रतिबन्धकताविशि-

ष्टान्यत्वसम्पत्तये तृतीयसम्बन्धनिवेशः एवञ्च जलव्यापकवह्व्यभा-
वाधिकरणनिरूपितवज्जलवद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयताया जनकतान-
वच्छेदकत्वेन विशिष्टान्यत्वासम्भवेन तादृशहृदत्वात्मकविशिष्टान्तर-
तावच्छेदकरूपमादाय न ह्यप्रतिपक्षाव्याप्तिः नच मेयत्वविशिष्टासा-
धारण्येऽतिव्याप्तिः वह्न्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलमितिशान्तीय-
विषयताया जनकतानवच्छेदकत्वे विशिष्टान्यत्वविरहेऽपि वह्न्यव्याप-
कीभूताभावप्रतियोगिजलं हृदवृत्तीतिज्ञानविषयत्वस्य जनकता-
वच्छेदकत्वेन विशिष्टान्यतया तदवच्छेदकत्वस्यासाधारण्यत्वे सम्भ-
वात् नच जलाभाववद्बहिर्मत्कालीनपर्वतो वह्व्यभाववाज्जलादित्यत्र
मेयत्वविशिष्टवह्न्यमत्पर्वतेऽतिव्याप्तिः वह्न्यमत्पर्वतत्वावच्छिन्नविषय-
ताया ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकताविशिष्टत्वादितिति वाच्यं
स्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतानिरूपितज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नप्रकृतानुमिते
त्वव्यापकप्रतिबन्धकताकालीनत्वसम्बन्धेन स्वावृत्तित्वस्यैव तृती-
यसम्बन्धतया विवक्षणात् ।

नचैवमपि शुक्लजलवज्जलवत्कालीनहृदः शुक्लजलाभाववाज्जलाभा-
वव्यादित्यत्र शुक्लजलवत्तादृशहृदरूपवाधेऽव्याप्तिः जलवद्भ्रद-
त्वावच्छिन्नविषयतायाः स्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतानिरूपितजलाभावव्या-
प्यत्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नप्रतिबन्धक-
ताकालीनत्वसम्बन्धेन स्वस्मिन् वृत्तित्वसत्त्वेन स्वावृत्तित्वस-
म्बन्धविरहनिबन्धनप्रतिबन्धकताविशिष्टान्यतया ज्ञानवैशिष्ट्या-
वच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकतया च जलवद्भ्रदत्वस्य तादृशवि-
शिष्टान्तरतावच्छेदकत्वसम्भवादिति वाच्यं स्वावच्छेद्यप्रतिबन्धकता-
विशिष्टतादृशप्रतिबन्धकताकालीनत्वस्यैव संसर्गत्वात् वैशिष्ट्यञ्च
स्वनिरूपितत्वस्वविशिष्टनिश्चयत्वव्यापकप्रतिबन्धकतानिरूपितप्रति-
बन्धकतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन तथाचोक्तसम्ब-
न्धेन स्वावृत्तित्वस्यैव जलवद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयतायां सत्त्वेन
विशिष्टान्यत्वासम्भवान्नाव्याप्तिः एवञ्चानुमित्यव्यवहितप्राक्क्षणवृ-
त्तिनिश्चयावृत्तिविषयतावच्छेदकत्वनिवेशेऽपि स्वावच्छिन्नाविषयकप्र-
तीतिविषयतायां तदेव निवेश्यं तावतैव हृदोवह्निमान् वह्व्यभाववद्भा-
ववत्कालीनधूमादित्यत्राभाववद्भ्रदत्वस्य तादृशविशिष्टान्तरताव-
च्छेदकत्वविरहेणाव्याप्यप्रसक्तेः प्रतिबन्धकतागर्भलक्षणादरोव्यर्थः

इदमत्र बोध्यं शुक्लजलवज्जलवत्कालीनहृदः शुक्लजलाभाववाञ्जला-
 भावव्याप्यादित्यत्रानुपदोक्तसंसर्गप्रवेशेऽपि प्रकारान्तरेणाप्यव्याप्तिवा-
 रणं सम्भवत्येव नच प्रतिबन्धकत्वघटितनिरुक्तौ प्रतिबन्धकतैक्यवि-
 वक्षया तत्सम्भवति तदनुगमश्च कर्तुंशक्यते तथाहि स्वावच्छिन्नाविष-
 यकप्रतीतीया या प्रकृतानुमितित्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिब-
 न्धकतावांशष्टावषयता तदवच्छेदकत्वं तादृशविशिष्टान्तरतावच्छेद-
 कत्वमिति वैशिष्ट्यञ्च स्वानतिरिक्तवृत्तिविषयतावच्छेदकधर्माव-
 च्छिन्नत्वस्वविशिष्टान्यत्वोभयसम्बन्धेन विशिष्टान्यत्वघटकवैशिष्ट्य-
 च्च प्रागुक्तयथाश्रुतत्रितयसम्बन्धेषु यस्य यस्योपादेयता तेन तेन बो-
 ध्यम् अनुमित्यव्यवहितप्राक्क्षणवृत्तित्वघटितकल्पे च विशेष्यदलघ-
 टकप्रतिबन्धकतयैव सहैक्यस्य करणीयतया तदनुगमस्य दुः-
 शक्यत्वान्न तत्कर्तुंयोग्यमितिवाच्यं यद्रूपावच्छिन्नप्रकारता-
 निरूपितयद्रूपावच्छिन्नविशेष्यताकं प्रकृतानुमितित्वव्यापकं तद्रू-
 पावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिततद्रूपावच्छिन्नविशेष्यताशाल्यनुमितित्व-
 विशिष्टत्वं स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतायां निवेद्यं वैशिष्ट्य-
 च्च स्वाश्रयाव्यवाहेतप्राक्कालीननिश्चयावृत्तिविषयितानिरूपकताव-
 च्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वस्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकता-
 विशिष्टान्यत्वोभयसम्बन्धेन वैशिष्ट्यञ्च प्रागुक्तत्रितयसम्बन्धघटको-
 पादेयसम्बन्धेन बोध्यमित्यमनुगमस्य सम्भवात् ।

वस्तुतस्तु प्रतिबध्यताविशिष्टजन्यतानवच्छेदकत्वजनकतानव-
 च्छेदकत्वोभयाभाववत्त्वमेव विषयिताविशेषणम्बैशिष्ट्यञ्चोह्यं भूयः
 प्रागावेदितञ्च यदि साध्यव्यापकाभाववत्पक्षादेर्वाद्यत्वं तदा मेय-
 त्वविशिष्टे तत्रातिव्याप्तिवारणाय तादृशवाधदिविषयताभेदघटित
 तृत्याभावो निवेद्यः । यत्स्वनुमित्यनुव्यवहितप्राक्कालघटितकल्पे
 दोषघटितदोषेऽव्याप्तिवारणमशक्यमेव प्रतिबन्धकत्वगर्भनिरुक्तौ च
 प्रतिबन्धकतैक्यघटितलक्षणात्मकैतनेत्यादिकल्पे वक्ष्यमाणे न दोष-
 इति प्रतिबन्धकत्वाघटितकल्पस्योपेक्षाकृतेति तन्न यथाश्रुतप्रतिबन्ध-
 कत्वगर्भनिरुक्तावेवैतस्य शङ्कितत्वादितित्वेनैवम् ।

यत्रस्थलविशेषे दोषैकदेशविशेषज्ञानमनुमितेः पूर्वस्वकारणविल-
 म्बान्नयमेन नोत्पद्यते तत्र तद्दोषेऽव्याप्त्यापत्तेस्तादृशदोषैकदेशस्यापि
 तादृशविशिष्टान्तरत्वसम्भवादिति ।

येतु गगनाभाववदभाववत्कालीनघटो गगनवानित्यत्र घटत्वाव-
च्छेदेन गगनाभाववदघटएव बाधो नतु गगनाभाववत्तादृशघटः तथा-
सति विशिष्टान्तरविषययितायां प्रतिबन्धकताविशिष्टान्यत्वादिनिब-
शस्य प्रयोजनाभावात् ह्रदोबह्निमान् वन्हाभाववदभाववत्कालीनधूमादि-
त्यत्राभाववद्भ्रदत्वमादाय बाधेऽव्याप्तिवारणाय प्रतिबन्धकताघटित-
कल्प एवाद्गणीयः नच वन्हाभाववद्भ्रदएवाव्याप्तिवारणाय तादृश
प्रतिबन्धकताविशिष्टान्यत्वमेव विशिष्टान्तरविषयतायाम्बाध्यमि-
तिवाच्यं प्रतिबन्धकत्वघटिततादृशपदार्थापेक्षया तत्र लाघवादिति
वदन्ति ते च विशिष्टद्वयाघटितत्वविशिष्टान्तराघटितत्वघटित-
लक्षणस्य यथाश्रुतस्यासत्त्वमात्रमालोच्य तस्य प्रतिबन्धकत्वानुप-
युक्तभागेनाघटितस्य साध्याभाववत्पक्षात्मकस्यालक्ष्यतामाशंसमानाः
चिन्तामण्यायुक्तयथाश्रुतलक्षणादीनां दोषेण वर्णनस्य जलाञ्जलिमपि
दित्सन्ति तेषां यत्र लक्षणस्य सत्त्वं तस्य सर्वस्य लक्ष्यत्वापात्
यत्र च तस्यासत्त्वं तस्यालक्ष्यत्वप्रसङ्गाच्च । न च लक्षणेनैव लक्ष्य-
विज्ञानम् इतरव्यावृत्तलक्ष्यस्वरूपविज्ञानस्य तदेकफलत्वात् तच्चे-
ल्लक्षणं यत्र यत्र गतं स कथमलक्ष्यत्वेनावधारयितुं शक्यः स्या-
च्चेत्तद्यावृत्तं धर्मान्तरे तदेव स्याल्लक्ष्यत्वेन कीर्तनमुभयोर्वि-
निगमकाभावश्चेतिवाच्यम् ये हि लक्ष्यैकचक्षुषोऽपरिमितप्रज्ञा
महर्षयस्तद्विज्ञानमेव लक्ष्यालक्ष्यभावे प्रमाणम् जानन्ति च ते
साध्याभाववदवृत्तित्वादिपर्यवसाय्यनैकान्तिकत्वमेव व्यभिचारम् का-
लात्यये साध्याभावप्रमाकालेऽपदिष्टः प्रयुक्तो हेतुर्बाधितः तद्गतं
च साध्याभाववत्पक्षपर्यवसिते कालात्ययापदिष्टमेव बाधं प्रकरण-
समत्वादिकमपि तथा च हेतोः साध्याभाववदवृत्तित्वे साध्यस्य
हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगित्वात् तस्मिन् व्यभिचारत्वेनावगते तदपि
तेनावगम्यते एव समानत्वाच्च एवं पक्षस्य साध्याभाववत्त्वे
बाधत्वेनावगते साध्याभाववत्पक्षनिष्ठाभावप्रतियोगिसाध्यपक्षा-
वृत्तिसाध्यादयोऽपि तेनरूपेणावगम्यन्ते एव तुल्यत्वात् साम्यञ्च
ग्राह्यभूतायाः पक्षे साध्यवत्त्वहेतुमत्त्वयोः हेतौ साध्यव्याप्यत्वस्य च
स्वरूपतो विरोधिविषयकत्वेन विरुद्धत्वेन गृहीतविषयकत्वेन वा
प्रतिबन्धकतावज्ज्ञानकत्वमेव । न च तद्दोषैकदेशे व्यावर्त्तकधर्मादौ
वेति न ते दोषोः पक्षसाध्यहेतूनां यत्त्वतत्त्वादितुल्येन प्रकृतत्वेन

सर्वेषां ग्रहसम्भवेन सर्वत्र ते दोषत्वेन सुज्ञानाः तथासति दोषत्वेन प्रातस्विकरूपेण ज्ञायमानानां क्रियमाणमिदं शब्दानुगमफलं सकल साधारणं तत्पक्षसाध्यहेतुकस्थलीयानेकदोषानुगतं चैकं लक्षणं तेष्वेव वर्त्तमानं वर्त्तमानमेव तेषु साधुत्वेन निर्णीयते इत्यव्याप्यतिव्याप्तयोः स्वध्यवसानयोर्निरासाय परिः कृते तात्पर्यवर्णनीयमेवेत्यलमप्रस्तुतेन ।

स्वाक्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकावच्छिन्नार्थकमिति । अथ स्वानवच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकावच्छिन्नार्थकमित्येव लाघवाद्भक्तुमुचितं न च यत्रैकदोषविषयकं ज्ञानं नियमतो दोषान्तरविषयकं तज्ज्ञानमपि तद्विषयकमेव नियमतो जायते तत्राव्याप्तिरिति वाच्यम् अघटितत्वस्याप्यनवच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकावच्छिन्नरूपताया एव स्वीकारात् । न च व्यभिचारकालीनघटेऽतिव्याप्तिः तादृशघटत्वानवच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकतथाविधव्यभिचारत्वस्य तादृशघटत्वावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकत्वादिति वाच्यम् साक्षात्परम्परासाधारणावच्छेदकतानिरूपितत्वस्य स्वीकारात् अन्यथा यादृशसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकविषयत्वघटितविशेष्यदलस्यैव निर्वाच्यतया प्रकारान्तरस्यासम्भवेन चैतल्लक्षणासम्भवप्रसङ्गादिति चेन्न यत्र पदार्थान्तरविषयकं ज्ञाननियमतो दोषविषयकं स्यात्तत्र पदार्थान्तरे विशेषणविशेष्यदलयोस्सत्त्वेनातिव्याप्तिसम्भावनयोक्तप्रकारस्य गदाधरेण परित्यक्तत्वात् तादृशपदार्थाविषयकप्रतीतिविषयकदोषविषयकत्वस्य पदार्थान्तरविषयकज्ञाने नियमतस्सत्त्वेन तथाविधस्थलसम्भावनानिबन्धनातिव्याप्तिसम्भावनाविरहात् ।

केचित्तु प्रतियोगित्वविषयत्वादिसाधारणैकावच्छेद्यत्वस्याभावेन प्रतियोगित्वनिष्ठावच्छेद्यत्वाभावप्रवेशेऽसम्भवस्यातिव्याप्तेर्वा प्रसङ्गेन विषयत्वनिष्ठावच्छेद्यत्वस्याभाव एव प्रवेशनीयस्तत्रापीच्छाविषयत्वज्ञानविषयत्वसाधारणैकजातीयावच्छेद्यत्वविरहेणेच्छाविषयत्वनिष्ठावच्छेद्यत्वाभावप्रवेशेऽसम्भवाद्यापस्या प्रतीतिविषयतानिष्ठस्य तस्याभावएव निवेद्य इत्येतत्सूचनायोक्तरीत्योपन्यास इति वदन्ति ।

शुद्धव्यभिचारादेर्मैयत्वविशिष्टव्यभिचाराभिन्नत्वेपिनक्षतिरिति । ननु विशेष्यदले यत्पदार्थतया दोषतावच्छेदकगतरूपप्रवेशस्यैव सिद्धान्तितत्वेन

विशेषणदले स्वपदार्थतयापि तत्प्रवेश एव करणीयः तथाच स्वभि-
न्नं यत्तादृशरूपं तदवच्छिन्नानुयोगिताकर्प्याप्तिकावच्छेदकताक-
विषयताशून्यप्रतीतिविषयतावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक-
त्वम्पर्यवसितं तत्र न मेयत्वविशिष्टव्यभिचारादावतिप्रसङ्गसम्भावना
प्राप्त्युक्तग्रन्थसङ्गतिरिति । नच धीविशेषविषयत्वात्मकसमुदायत्वस्या-
नेकस्यापि विनिगमनाविरहेण बह्व्यभाववद्भ्रदत्तावच्छिन्नसकल-
विषयतावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकतया बह्व्यभाववद्भ्र-
दत्वगैतकसमुदायत्वभिन्नापरतादृशसमुदायत्वावच्छिन्नानुयोगिताक-
पर्याप्तिकावच्छेदकताकविषयताकत्वस्यैव बह्व्यभाववद्भ्रदविषयकज्ञा-
ने सत्त्वेनासम्भवापत्तिरितिवाच्यं प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकतावृत्त्य-
भावीयप्रतियोगितानिरूपितपरम्परावच्छेदकताविद्विषयताविशिष्ट-
रूपवत्त्वस्यैव लक्षणत्वात् वैशिष्ट्यञ्च स्वावच्छेदकताप्रतियोगिकपर्या-
प्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वस्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगि-
तावच्छेदकरूपभिन्नतादृशरूपावच्छिन्नानुयोगिताकर्प्याप्तिकावच्छे-
दकताकविषयताशून्यप्रतीतिविषयतावच्छेदकताप्रतियोगिकपर्या-
प्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वोभयसम्बन्धेनोतिचेन्न तादृशविषयताविशि-
ष्टवह्नित्वगैतकत्वादिकमादाय बह्व्यादिरूपबाधैकदेशेऽतिव्यप्या-
पत्तेः स्वावच्छिन्नानुयोगिताकर्प्याप्तिकावच्छेदकताकविषयतावच्छे-
कतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपभिन्नत्वविवक्षणे दो-
षाभावेपि तद्विवक्षायामप्यन्तरपदस्य पारिभाषिकत्वतादवस्थयात् ।
यत्र स्थलविशेष एकदोषविषयकज्ञानस्य नियमतोदोषान्तरविषयकत्वं
तत्र तद्दोषेऽव्याप्तेः सम्भावितत्वाच्चेतिध्येयम् ।

ननु विशेषणीयञ्च तादृशविशिष्टान्तराघटितत्वेनेतिर्दाधितेर्वि-
शिष्टान्तराघटितत्वस्य यद्रूपविशिष्टविशेषणताया एव प्रतीयमानत-
या तदुपेक्ष्य निरुक्तप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वात्मकयद्रूपविशेषणे
तत्तात्पर्यवर्णनवीजं दर्शयति ।

मेयत्वविशिष्टव्यभिचारादेरपीति । एतेन प्रागुक्तस्वावच्छिन्नत्वादिव्या-
वृत्तिप्रदर्शनमुल्लङ्घ्य चरमोपात्तप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वनिवेशन-
प्रयोजनस्य प्रथममुपदर्शनं रीतिविरुद्धमिति शङ्का निरस्ता उक्तग्रन्थ-
स्य तत्परत्वाभावात् । केचित्तु व्यभिचारकालीनघटादावतिव्याप्तिवार-
णाय चरमस्य प्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वस्य स्वावच्छिन्नाविषयकत्व-

दलनिवेशानिवेशयोस्सार्थक्यं सम्भवति स्वावच्छिन्नाविषयकत्वस्य मेयत्वविशिष्टव्यभिचारादावतिव्याप्तिवारणायोपादानन्तु प्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वोपादान एव सम्भवदुक्तिकमेतन्निवेशाभावे कृतेपि तन्निवेशेऽतिव्याप्तितादवस्थ्यादिति व्युत्क्रमेण फलप्रदर्शनमिति वदन्ति ।

यद्यपि सर्वगगनवदित्यत्र गगनाभाववत्सर्वत्वाश्रयाविषयकप्रतीत्यप्रसिद्धा बाधादावव्याप्तिवारणमपि स्वावच्छिन्नाविषयकत्वस्य फलं सम्भवति तथापि मेयत्वविशिष्टव्यभिचारातिव्याप्तेः पुरस्फूर्त्तिकत्वात् तद्दोषवारणोपात्तविशेषणघटितलक्षणे तद्दोषतादवस्थस्य प्रबलत्वाच्च मेयत्वविशिष्टव्यभिचारातिव्याप्तिवारणमेव तत्प्रयोजनत्वेन कीर्त्तयति मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वाश्रयेति ।

दुर्घटत्वादिति नच मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वाश्रयाविषयकत्वस्य व्यभिचारत्वेन घटाद्यवगाहिप्रतीतौ ससम्भवेन दुर्घटत्वकथनमसङ्गतमिति वाच्यं व्यभिचारत्वबाधत्वाद्याश्रयाविषयकप्रतीतेः व्यभिचारत्वादिना घटादिविषयिण्या विषयतावच्छेदकत्वस्य व्यभिचारत्वाद्धौ सम्भवेनासम्भवापत्त्या तादृशप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वमुपेक्ष्य तादृशप्रतीतिविषयवृत्तित्वस्यैव वाच्यतया मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वाश्रयाविषयकप्रतीतिविषयवृत्तित्वस्य व्यभिचारत्वेऽसम्भवेनातिप्रसङ्गसम्भवात् व्यभिचारत्वस्य सामानाधिकरण्यसम्बन्धेन साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टहेतुतावच्छेदकरूपतया तद्विषयकप्रतीतेः सामानाधिकरण्यघटकतया व्यभिचारविषयकत्वाच्चेति भावः ।

यद्यपि प्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वनिवेशोपेक्षया प्रतीतिविषयवृत्तित्वनिवेश एव गौरवात्स शङ्कितुमनर्हः तथापि विशेष्यदले यत्पदार्थतया दोषतावच्छेदकगतसमुदायत्वप्रवेशे प्रतीतिविषयतावच्छेदकतायाः प्रतीतिविषयतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वरूपाया एव वाच्यतया प्रतीतिविषयवृत्तिवृत्तित्वापेक्षया तस्य गुरुत्वात् प्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वापेक्षया लघुगुरुत्वाभावतु अस्यादृशनिवेशोहि न सम्भवति किंत्वेकमेव प्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वनिवेशनमिति प्रौढिप्रकटनाशयाद्वा तथा शङ्कनस्य युक्तत्वमस्त्येवेत्याशयेन प्रतीतिविषयवृत्तित्वनिवेशनमाशङ्क्य दूषयति ।

स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयवृत्तित्वस्येत्यादिना ननु तादृशप्रतीतिविषयत्वस्य तादृशप्रतीतिविषयवृत्तित्वापेक्षया लघुत्वेन तदेव शङ्कितुम

नुयोगितावच्छेदकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतिबन्धकतावृत्त्यभा-
वीयप्रतियोगितानिरूपितपरम्परावच्छेदकतात्वावच्छिन्नावच्छेदक-
तापरम्परानिरूपितत्ववत्प्रतियोगिताकाभाववत्प्रतीतिविषयतावच्छे-
दकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन बोध्यमन-
योर्लाघवं गौरवञ्च व्यक्तमेवेति ।

अथ स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वस्य रूपविशे-
षणत्वापेक्षया स्वावच्छिन्नाविषयताशून्ययद्रूपावच्छिन्नाविषयताशालिनि-
श्रयवृत्तिभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावः प्रतिबन्धकतायामस्ति ताद-
शरूपत्वमेव निवेशनीयं लाघवात् एतदनुगमश्च प्रागुक्तानुगमद्वयघ-
टकप्रथमानुगमवद्बोध्यः विशेषश्च निश्चयनिष्ठावच्छेदकतावैशिष्ट्य-
घटकद्वितीयसम्बन्धे बोध्यः तथाहि स्वविशिष्टावच्छेदकतानिरूपि-
तावच्छेदकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकत्वनिष्ठावच्छेदकत्व-
निष्ठावच्छेदकतानिरूपितानुयोगित्वनिष्ठावच्छेदकतानिष्ठावच्छेदकता
निरूपितपर्याप्तिनिष्ठावच्छेदकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगि-
त्वनिष्ठावच्छेदकतानिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकत्वनिष्ठावच्छे-
दकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितविषयत्वनिष्ठावच्छेदकत्वनिष्ठावच्छे-
दकतानिरूपितावच्छेदकतावत्प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकतावृत्त्यभावी-
यप्रतियोगितानिरूपितपरम्परीयनिश्चयनिष्ठावच्छेदकताविशिष्टत्वं
सम्बन्धः स्ववैशिष्ट्यं पूर्ववत् अवच्छेदकतावैशिष्ट्यञ्च स्वसमाना-
धिकरणस्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकताकविषयता-
शून्यत्वरूपाभावीयप्रतियोगितया परम्परानिरूपितावच्छेदकत्वसम्ब-
न्धेन बोध्यमितिवेन्न अत्रापि भट्टाचार्य्यतात्पर्य्योपवर्णने क्षत्यभावात्॥
यत्तु यादृशस्थलविशेषे मेयत्वविशिष्टव्यभिचारविषयकज्ञानात्मकमे-
वाप्रामाण्यज्ञानास्कन्दितव्यभिचारज्ञानं समूहालम्बनात्मकं जायते-
ऽन्यथात्वप्रामाण्यज्ञानानास्कन्दितमेव तत्रातिव्याप्तिरुन्मावनया ता-
दृशविवक्षा न कृतेति तन्न प्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वविवक्षायामपि य-
द्रूपपदेन व्यभिचारत्वस्य धारणासम्भवात् व्यभिचारत्वावच्छिन्नविष-
यताशास्त्रव्यापकविषयताशून्यप्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकतावन्निश्चया-
प्रसिद्धेरतिव्याप्तितादवस्थ्यात् । नचाव्यापकविषयताशून्यत्वं यद्रूपा-
वच्छिन्नविषयताशालिनिश्चये न निवेद्यमपितु यद्रूपावच्छिन्नविषय-
त्वाव्यापकविषयताशून्यज्ञानयित्वं यद्रूपावच्छिन्नविषयतायामेव नि-

वेद्यमितिवाच्यं तथासति तद्घटकज्ञान एव स्वावच्छिन्नविषयता-
शून्यत्वस्यापि विशेषणत्वोपगमेन दोषासम्भवात् प्रतीतिविषयताव-
च्छेदकत्वपर्यन्तविवक्षाया निःप्रयोजनत्वतादवस्थ्यात् विशिष्टान्तर-
तावच्छेदकरूपावच्छिन्नविषयताशून्यत्वस्य निश्चयविशेषणत्वेन तुल्य-
तायास्स्वावच्छिन्नाविषयकत्वस्य निश्चयविशेषणतायां सत्वेनात्र दो-
षसम्भावनायां तत्रापि तस्यासम्भवात् सम्भावनया परित्यागस्यो-
भयत्र तुल्यत्वादिति ।

अथ ज्ञानद्वयसाधारणप्रतिबन्धकताम्प्रति प्रत्येकज्ञानविषयाविशि-
ष्टत्वं नानतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकतावदिति प्रागुक्तेस्तादृशपदार्थ-
घटकप्रतिबन्धकतावच्छेदकताया अनतिरिक्तवृत्तित्वरूपता प्रतीयते
तत्रेदम्बिचार्यते प्रतिबन्धकतावच्छेदकतायाः स्वरूपसम्बन्धरूपत्वे
बाधाद्येकदेशविषयतायाः तथात्वापस्याऽसम्भवः स्यादतोऽनतिरि-
क्तवृत्तित्वरूपता वाच्या तत्र तद्विवक्षायांमपि विशिष्टान्तरतादृशरूपा-
प्रसिद्धाऽसम्भववारणायाव्यापकविषयताशून्यज्ञानीयत्वं यद्रूपाव-
च्छिन्नविषयतायामवश्यनिवेशनीयं तथासति बाधाद्येकदेशविषय-
ताया बाधज्ञानीयाया अव्यापकविषयताशून्यज्ञानीयत्वविरहात् तद-
भ्यस्याश्च प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वासम्भवादसम्भवाप्रसक्तेरनतिरि-
क्तवृत्तित्वन्न निवेद्यं नच संयोगवज्जलज्जलामावदित्यत्र जलवत्संयो-
गवज्जलरूपबाधेऽव्याप्तिः जलत्वेन घटप्रकारके जलवत्संयोगवज्ज-
लमितिज्ञाने संयोगवज्जलत्वावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्य-
त्वस्य सत्वेन तदीयसंयोगवज्जलत्वावच्छिन्नविषयतायाः प्रतिबन्ध-
कतावच्छेदकत्वादितिवाच्यं यद्रूपावच्छिन्नविषयतानिरूपितयद्रूपाव-
च्छिन्नविषयता यद्रूपावच्छिन्नविषयत्वाव्यापिका तद्रूपावच्छिन्नविषय-
तानिरूपिततद्रूपावच्छिन्नविषयताशून्यत्वस्य विवक्षितत्वात् ।

नचैवमपि घटोनद्रव्यमित्यत्र द्रव्यत्ववद्घटरूपबाधेऽव्याप्तिः घटो-
द्रव्यमितिज्ञानस्य स्वरूपतोद्भवत्वप्रकारकस्य घटत्वावच्छिन्नविषय-
त्वाव्यापकविषयताशून्यत्वेन तदीयघटत्वावच्छिन्नविषयतायाः प्रति-
बन्धकतावच्छेदकत्वादिति वाच्यं स्वावच्छेद्यत्वस्वनिरूपितत्वान्यत-
रसम्बन्धेन यद्रूपावच्छिन्नविषयताविशिष्टयद्रूपावच्छिन्नविषयत्वस्य
विवक्षितत्वात् स्वरूपतोद्भवत्ववद्घटत्वावच्छिन्नविषयताविशिष्टघ-
टत्वावच्छिन्नविषयताया अव्यापकीभूताया निरुक्ते ज्ञाने सत्वेनाव्या-
प्त्यसम्भवात् ।

यद्यपि समवायादेस्संसर्गविधया स्वरूपतोभान उक्तवाध एव घट-
त्वेन गुणावगाहिघटोद्रव्यमितिवाधभ्रममादायाव्याप्तिस्सम्भवति त-
थापि यद्रूपावच्छिन्नविषयत्वसामान्ये प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वविव-
क्षणे सर्वदोषवारणसम्भवात् ।

यत्तु बाधादौ सर्वत्राव्याप्तिः अभाववान्वह्यभाववानितिनिश्चयवि-
शिष्टाभाववान्वह्यद्वयमितिनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वेनाभाववद्भ्रदत्वावच्छि-
न्नविषयतासामान्यस्यैव प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वादिति तन्न गग-
नाभाववद्भाववत्कालीनघटोगगनवानित्यत्र गगनाभाववत्तादृशघटक-
पवाधेऽव्याप्तिवारणाय मेयत्वविशिष्टतादृशवाधेऽतिव्याप्तिवारणाय
च स्थावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतायां प्रतिबन्धकताविशिष्टान्य-
त्वस्य तादृशजन्यतानवच्छेदकत्वपर्यवसितप्रकृतानुमितिप्रतिब-
न्धकताविशिष्टप्रतिबन्धतानवच्छेदकत्वतादृशजनकतानवच्छेदकत्वो-
भयाभावस्य वा विशेषणतायाः प्रागुक्तत्वेन तावतैव तद्दोषवारणस-
म्भवादितिचेदत्रकोचित् ।

प्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तित्वापेक्षया प्रतिबन्धकताविशिष्टान्य-
त्वादेरतिगुरुत्वादनतिरिक्तवृत्तित्वमेव निवेद्यं गगगाभाववद्भाववत्का-
लीनघटोगगनवानित्यत्र बाधस्य दोषान्तरघटितदोषतुल्यतया तत्रा-
व्याप्तेरिदानीमिष्टत्वादिति वदन्ति ।

वस्तुतस्तु प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकताविशिष्टान्यत्वं निरवच्छिन्न-
स्वरूपेण वह्यभाववज्जलवत्कालीनत्वे सति निरवच्छिन्नस्वरूपेण ज-
लाभाववद्वहिमत्कालीनहृदो वह्निमाञ्छुक्लजलाभावादित्यत्र शुक्लजल-
वत्तादृशहृदे तादृशप्रतिबन्धकताविशिष्टान्यविशिष्टान्तरीभूतजलव-
त्तादृशहृदत्वावच्छिन्नविषयतामादायाव्याप्त्या हेयं तादृशजन्यतानव-
च्छेदकत्वघटितोभयाभावश्च वह्यभाववज्जलवत्कालीनत्वेसति जला-
भाववद्वहिमत्कालीनत्वेसति वह्यभाववज्जलव्याप्यवत्कालीनत्वेसति
जलाभाववद्वहिव्याप्यवत्कालीनहृदो वह्निमाञ्छुक्लजलाभावादित्यत्र
शुक्लजलवत्तादृशहृदएकरूपेण प्रतिबन्धकत्वाभावपक्षे तादृशोभया
भाववद्विशिष्टान्तरजलवत्तादृशहृदविषयतामादायाव्याप्तिप्रसङ्गेन हेय
इति प्रागुक्तोभयाभावविशेषविशेषितविशिष्टद्वयविषयताशून्यज्ञा-
नीययद्रूपावच्छिन्नविषयत्वे प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वमेव गग-
नाभावत्तादृशघटशुक्लजलवत्तादृशहृदादाव्याप्तिवारणायानुसरणीयः

तत्र स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वादरेऽभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषय-
तामादाय बहुयभाववद्भ्रदावव्याप्तिः स्यादिति तद्धारणायानति-
रिक्तवृत्तिस्वरूपावच्छेदकत्वमेवादरणीयम् एवञ्च विनापि स्थलविशेष
सम्भावनां ह्रदोवह्निमान्वह्यभाववद्भाववत्कालीनधूमादित्यत्राभाव-
वद्भ्रदे प्रकृतानुमित्यव्यवहितप्राक्क्षणवृत्तिनिश्चयावृत्तिग्रूपाव-
च्छिन्नविषयत्वविवक्षायां तादृशविशिष्टान्तरत्वापरया बाधेऽव्याप्तिः
प्रसङ्गेनानुमितिप्रतिबन्धकत्वविवक्षा ग्रन्थकृतां सङ्गच्छत इत्यवध्ययम्।

यत्तु गोत्वमवृत्तीत्यत्र मेयत्वविशिष्टगोत्ववद्गूपावच्छेदितव्याप्तिः
विशिष्टान्तरतावच्छेदकगोत्ववत्स्वरूपधर्मावच्छिन्नविषयत्वस्य गोत्वप्र-
कारकनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतायामनवच्छेदकत्वादिति तत्तुच्छं
तादृशविषयतायां स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकतावत्त्वस्योपपादि-
तत्वादिति ।

अथ धूमव्यभिचारिवह्निमान्धूमवान्वहेरित्यादाविति यद्यपि धूमव्यभिचारि-
वह्निपक्षकस्थलेऽप्यव्याप्तिः सम्भवति तथापि तत्र तादृशवह्नित्वसामाना-
धिकरण्येन साध्यतायां बाधाभावादवच्छेदकावच्छेदेन साध्यताया-
मेवाव्याप्तिः तादृशवह्निमतः पक्षत्वे चोभयथैव सेति तादृशवह्निमपर्य-
न्तस्य पक्षत्वानुधानम् इदमुपलक्षणं ह्रदत्वावच्छेदेन वहेस्साध्य-
तायां ह्रदत्वावच्छेदेन बहुयभाववद्भ्रदे सामानाधिकरण्येन बाधघटि-
तेऽप्यव्याप्तिरसम्भवति ।

परेतु स्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नत्वं स्वावच्छिन्नविषयित्वाव-
च्छिन्नसामानाधिकरण्येन या बुद्धिस्तत् प्रतिबध्यतानिरूपितप्र-
तिबन्धकताभिन्नत्वं चैतदुभयसम्बन्धेन स्वाभाववत्त्वस्य प्रतिबन्ध-
कताविशेषणत्वे स्वपदेनावच्छेदकावच्छेदेन बाधत्वस्योपपादानेऽ-
वच्छेदकावच्छेदेन बुद्धिप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकतायां स्वा-
भाववत्त्वविरहात्स्वाभाववत्त्वसामानाधिकरण्येन बुद्धिप्रतिबध्यता-
निरूपितप्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तिविषयतावच्छेदकत्वस्यसामाना-
धिकरण्येन बाधत्वे विरहान्नोक्तबाधेऽव्याप्तिः सामानाधिकर-
ण्येन बाधत्वस्यस्वपदोपादेयत्वेऽवच्छेदकावच्छेदेन बुद्धिप्रतिबध्य-
तानिरूपितप्रतिबन्धकतायां द्वितीयसम्बन्धस्यस्वपदार्थव्यधिकरण-
त्वेन स्वाभाववत्तया मेयत्वविशिष्टे तादृशबाधत्वावच्छिन्ने नातिव्या-
प्तिः द्वितीयसम्बन्धघटकाविषयत्वे स्वावच्छिन्नत्वस्य स्वावच्छेद-

कतात्वावच्छिन्नपर्याप्यन्ययोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन दोषता-
वच्छेदकघटकविशेष्यदलघटकपरस्वपदार्थं वृत्तित्वरूपस्य विव-
क्षितत्वेन सामानाधिकरण्येन बुद्धिप्रतिबन्धतानिरूपितप्रति-
बन्धकतायां तादृशस्ववृत्तिविषयत्वावच्छिन्नत्वस्यासम्भवेन द्विती-
यसम्बन्धस्य व्यधिकरणत्वसम्भवात् स्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छि-
न्नत्वस्य स्वरूपसम्बन्धरूपतानतिरिक्तवृत्तित्वरूपतावेति विचारणी-
यमेतदनुगमश्च सुलभएवेतिवदन्ति ।

नचयद्रूपावच्छिन्नविषयत्वमित्यादि अथात्र यद्यपि प्राथमिकप्रतिबन्धक-
तावच्छेदकत्वस्य स्वरूपसम्बन्धरूपत्वे द्वितीयस्यापितस्य तद्रूपत्वे-
च ह्रदोर्वाहिमान्धूमादित्यादौ वाहित्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नप्रकृतानु-
मितिप्रतिबन्धकतासामान्यावच्छेदकविषयतावच्छेदकाभावात्वावच्छि-
न्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वस्य वाहित्वे सत्वेन तदवच्छिन्ने-
ऽतिव्याप्तिः तादृशविषयतावच्छेदकाभावात्वादिकमादाय बहुव्यभाववद्-
ध्रुवादौ लक्षणासम्भवश्च द्वितीयस्य च तस्य यद्रूपावच्छिन्नविषयत्व-
सामान्ये विवक्षायामसम्भवः धूमाभाववान्वह्यभाववद्ध्रदकालीन-
जलवानितिनिश्चयविशिष्टतादृशजलवद्ध्रदत्वावच्छिन्नविषयताशालि-
निश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकताया अपि बहुव्यभाववद्ध्रदत्वावच्छिन्न-
विषयत्वावच्छिन्नतया तदवच्छेदकत्वस्य बहुव्यभाववद्ध्रदत्वावच्छि-
न्नविषयतासामान्यप्यसम्भवात् द्वितीयस्यानतिरिक्तवृत्तित्वरूपत्वे तु-
सुतराम्तथा प्रथमस्यापि यद्रूपावच्छिन्नविषयत्वसामान्ये विवक्षा-
यां द्वितीयस्यानतिरिक्तवृत्तित्वरूपत्वे बहुव्यभाववद्ध्रदत्वावच्छिन्न-
विषयत्वसामान्यावच्छिन्नायां बाधप्रतिबन्धकतायां धूमभाववान्
बहुव्यभाववानितिनिश्चयविशिष्टबहुव्यभाववान्द्रदइतिनिश्चयत्वावच्छि-
न्नप्रतिबन्धकतायाञ्च कस्या अपि विषयताया अनतिरिक्तवृत्तिरूपाव-
च्छेदकत्वा सम्भवेनासम्भवापत्तिः यद्रूपावच्छिन्नविषयत्वसामान्ये-
विवक्षितत्वेव पाषाणमयत्ववत्पर्वतादावतिव्याप्तिः एतस्यैव समुदित-
लक्षणत्वेन विशेष्यदलस्य स्वतन्त्रस्याभावादतः प्राथमिकमवच्छेदक-
त्वमनतिरिक्तवृत्तित्वरूपमेव वक्तव्यम् यथाचोक्तातिव्याप्तेर्वारणाय
प्रकारान्तरं सम्भवत्यपगतदोषं लघुच तथोक्तमधस्तात्, विशेष्यदलघ-
टकतद्विचारे तथापि द्वितीयन्तत् स्वरूपसम्बन्धरूपमेव वाच्यं तदपि
वाहित्वाद्येकदेशावच्छिन्नविषयत्वस्य वारणाय यद्रूपावच्छिन्नवि-

सामान्ये विवक्षणीयं तथाच बहुयभावज्जलवद्वाचिजलवद्भेदेऽ
 ासिवारणाय विशिष्टद्वयाघटितत्वमपि न निवेद्यमेतावतैव तद्वा-
 १ अभाववद्भूत्वावच्छिन्नविषयतामादाय बहुयभाववद्भूतादौ न
 दत्र दोषसम्भवः अभाववद्भूत्वावच्छिन्नविषयत्वसामान्याव-
 त्प्रकृतानुमितिनिरूपितज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकताया व-
 ाववद्भूत्वावच्छिन्नविषयत्वानिरूपकनिश्चयत्वव्यापकत्वविरा-

अथ गगनाभाववद्भाववत्कालीनघटोगगनवानित्यत्राभाववत्ता-
 ावच्छिन्नविषयत्वमादायातिव्याप्तिवारणाय प्रोक्षरिःकृत-
 ाष्टयविषयताशून्यज्ञानीयत्वं तु निवेद्यमेवेति चेत् निवेक्षतां-
 तिः ।

।स्तु धूमव्यभिचारिवह्निमान्धूमवान्वहेरित्यत्र व्यभिचारघटितवाधे-
 ासिः तादृशप्रतिबन्धकतासामान्यान्तर्गतव्यभिचारप्रतिबन्धक-
 ाधविषयत्वस्य तथाविधवाधप्रतिबन्धकतायाश्च व्यभिचारप्रति-
 कृतासामान्यस्य स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वस्यासम्भवादिति
 ष्टम् यद्रूपावच्छिन्नविषयत्वसामान्ये ऽवच्छेदकतावत्त्वस्य स्वरू-
 ान्यनिरूपितावच्छेद्यत्वस्याश्रयावच्छेद्यनिरूपितविषयत्वावच्छेद्य-
 ान्यतमघटकोपादेयसम्बन्धैर्विवक्षायां दोषासम्भवात् वाधज्ञानीय-
 ाचारविषयत्वस्य व्यभिचारप्रतिबन्धकतावच्छेदकतया तदाश्र-
 ायत्वावच्छेद्यनिरूपितविषयत्वावच्छेद्यत्वस्य वाधविषयतासामा-
 ात्र सम्भवात्, एतेन गोत्वमवृत्तीत्यत्र मेयत्वविशिष्टगोत्ववद्रूपवाधे
 ासिः यथा वाधविषयत्वस्येव धर्मान्तरावच्छिन्नविषयसामान्य-
 पे स्वरूपसम्बन्धरूपतादृशप्रतिबन्धकतानिरूपितावच्छेदकत्व-
 ण विशिष्टान्तरतावच्छेदकतादृशरूपाप्रसिद्ध्या वाच्यते तथैव
 ासिः प्रसज्यते इत्यनतिरिक्तवृत्तित्वमेव वाच्यमिति निरस्तम्
 वत्त्वावच्छिन्नविषयत्वसामान्य उक्तान्यतमसम्बन्धेन तादृश-
 ान्धकतावच्छेदकत्वस्य सत्त्वात् नच गोत्ववत्त्वस्यातादृशत्वेऽपि
 ाष्टान्तरतावच्छेदकत्वविरहात् विपरीतवाधविषयत्वस्य गोत्व-
 ाच्छिन्नप्रकारताकनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वास-
 ात्वाद्वाप्तिरिति वाच्यं समवायेन गोत्वप्रकारकनिश्चयस्य सम-
 ाम्बन्धावच्छिन्नाधेयतया धर्मिप्रकारकगोत्वविशेष्यकनियमस्य

च पृथक्पृथक्प्रतिबन्धकत्वकल्पनापेक्षया समवायसम्बन्ध
सम्बन्धानवच्छिन्नगोत्वत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपितसमव
न्धावच्छिन्नाधेयत्वसम्बन्धातिरिक्तसम्बन्धानवच्छिन्नविष
यत्वानैकस्यैव प्रतिबन्धकत्वस्य लाघवेन कल्पनीयतया अ
म्बिशिष्टगोत्वत्वावच्छिन्नविषयतासामान्यस्य तादृशप्रति
बच्छेदकत्वसम्भवेन तादृशगोत्वत्वस्य तादृशविशिष्टान्तर
दकत्वसम्भवादव्याप्तिविरहादिति चेदत्र केचित् ।

अभावो गगनत्ववानाधयत्वादित्यत्रासाधारण्येऽव्याप्ति
त्वावदभावत्वावच्छिन्नविषयत्वसामान्यस्यैव तादृशप्रतिब
च्छेदकत्वादिदानीमेकरूपेण प्रतिबन्धकत्वस्यानिराकरणी
न्यथात्रासम्भवस्य वक्ष्यमाणत्वात् एवं जलव्यापकबहुधम
धिकरणजलवद्भ्रदस्य सत्प्रतिपक्षत्वे तत्रापि लजवद्भ्रदस्य
विषयत्वमाद्याव्याप्तिरतो नतिरिक्तवृत्तित्वरूपताद्वितीयत्वा
तायामवश्यम्बिवक्षणीया अन्यादृशतद्धारणप्रकारस्य गौ
कस्य विरहात् नच कथमसाधारण्यविषयतायान्तादृश
त्वसम्भव इति वाच्यं यद्रूपावच्छिन्नविषयताशालिविश्र
काभावायिप्रतियोगितानिरूपितपरम्परावच्छेदकत्वस्य ता
कतासामान्ये विवक्षितत्वात् अभावश्च स्वावच्छिन्नविषयत्व
प्रतिबन्धकताशून्यत्वासाधारण्यविषयताशून्यत्वोभयाभावव
तः एतन्निवेशप्रक्रियाचासकृदावेदितेतिनेहप्रतन्यते नचै
कवृत्तित्वमनिवेश्य यद्रूपावच्छिन्नविषयताशून्यत्वदलनि
षयतायामसाधारण्यघटकविषयताभिन्नत्वमेव निवेश्यमि
यत्वविशिष्टासाधारण्येऽतिव्याप्तेः असाधारण्येऽव्याप्तिवा
साधारण्यघटकविषयतात्वस्यासाधारण्यविषयताव्यावृत्त
व्यतया ततो नतिरिक्तवृत्तित्वपक्षेऽविवक्षणीयसत्प्रतिपक्षे
ताभिन्नत्वस्य सत्प्रतिपक्षविषयतासाधारण्यस्य निवेशनीय
भानतिरिक्तवृत्तित्वस्यैव लघुतयोपादेयत्वादिति प्राहुः ॥

व्यभिचारत्वादिरूपस्वावच्छिन्नेति ननु बहुधभाववानुद्दः ह
इतिज्ञानयोः स्वरूपसम्बन्धातिरिक्तसम्बन्धानवच्छिन्न
त्वावच्छिन्नविषयतानिरूपितत्वस्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नाधेय
न्धातिरिक्तसम्बन्धानवच्छिन्नहृदत्वावच्छिन्नविषयतानिरूप

त्वेनैकमेव प्रतिबन्धकत्वम् एवं धूमाभाववन्निरूपितवृत्तित्ववान्व-
 हित्वैर्द्धूमाभाववद्वृत्तित्वमिति ज्ञानयोरप्येकमेव प्रतिबन्धकत्वम् बो-
 ध्य न च स्वस्वनिरूपितस्वरूपेण बन्धभाववान् हृदइति ज्ञानी-
 यप्रतिबन्धकत्ववारणाय बह्व्यभावत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपितसां-
 र्गिकविषयतानिरूपितहृदत्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयत्वेनैव प्रति-
 बन्धकत्वस्य वाच्यतया नानुगमसम्भव इति वाच्यं बन्धभावत्वाव-
 च्छिन्नप्रकारतानिरूपितत्वविशिष्टस्वरूपत्वावच्छिन्नत्वाभावहृदत्वा-
 वच्छिन्नप्रकारतानिरूपितत्वविशिष्टाधेयत्वत्वावच्छिन्नत्वाभावोभया-
 भाववत्वस्य संसर्गताविशेषणत्वेन गमसम्भवात् ॥ अथवा स्वरूपत्वाव-
 च्छिन्नावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकत्वानिरूपितबन्धभावत्वावच्छिन्न-
 विषयतानिरूपितसंसर्गतानिरूपिता या आधेयतात्वावच्छिन्नावच्छे-
 दकताभिन्नावच्छेदकत्वानिरूपितहृदत्वावच्छिन्नविषयता तादृशरूपकनि-
 श्चयत्वेन प्रतिबन्धकत्वस्य वाच्यत्वात् तथाच विपरीतवाधत्वमेव
 तादृशरूपं प्रसिध्यतीति नाशम्भव इति चेन्न अप्रामाण्यज्ञानानुरोधेन
 प्रतिबन्धकताभेदस्योक्तप्रायत्वात् । नचाप्रामाण्यज्ञानानुगमरीतेर्भ्यां-
 प्रहोपायजगदीशव्याख्याविधृतावुक्तत्वेन प्रतिबन्धकताभेदो निःप्रमा-
 णकइति वाच्यं तत्रान्यतमत्वादिघटितपरम्परासम्बन्धघटितवैशिष्ट्य-
 स्यानुगमकताया उक्तत्वेन कार्यकारणभावप्रतिबन्धप्रतिबन्धकभा-
 वावच्छेदककौटान्वयतमत्वादेः प्रवेशस्य निराकृतत्वेन तादृशपरम्प-
 रायाः संसर्गतानभ्युपगमेन वा अप्रामाण्यज्ञानतत्त्वमिकाप्रामाण्यज्ञानत-
 त्वमिकाप्रामाण्यज्ञानादीनामभावप्रतियोगितया प्रतिबन्धकतावच्छे-
 दकोटौ प्रवेशस्य दुश्शक्यत्वेन चैकरूपेण प्रतिबन्धकत्वासम्भवात् ॥
 अस्तु चेकरूपेण प्रतिबन्धकत्वं तथापि मेयत्वविशिष्ट्यभिचारवारणा-
 योपन्यस्तलक्षणे व्यभिचारविशिष्टवाधादावतिव्याप्तिवारणाय विशि-
 ष्टान्तरत्वावच्छेदकरूपे स्वावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यप्रती-
 तिविषयतावच्छेदकत्वं देयं तथाच विपरीतवाधत्वस्य तादृशविशि-
 ष्टान्तरत्वेष्युक्तप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वाभावादसम्भवो दुरुद्धर-
 एव न च कथमुक्तविशिष्टेऽतिव्यप्तिरिति वाच्यं द्वितीयावच्छेदकत्व-
 स्याप्यनतिरिक्तवृत्तित्वात्मकताया व्यवस्थापितत्वेन बाधविशिष्ट-
 व्यभिचारत्वस्य तादृशविशिष्टान्तरत्वसम्भवेन तद्वच्छिन्नविषयक-
 प्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वस्य व्यभिचारविशिष्टवाधत्वे सत्त्वात् य-

द्रुपावच्छिन्नाविषयत्वसामान्येऽवच्छेदकत्वस्यान्यतमसम्बन्धेन विवक्षायामपि बाधविशिष्टव्यभिचारत्वावच्छिन्नाविषयतासामान्य एव बाधव्यभिचारनिश्चयप्रतिबन्धकताद्वयावच्छेदकत्वस्यान्यतमसम्बन्धेन सत्त्वेनातिव्याप्तेः सम्भवाच्च । एतेन स्वावच्छिन्नाविषयतस्यैव स्वपदस्य दोषतावच्छेदकगतरूपपरत्वेन स्ववृत्तिप्रकारताशून्यप्रतीतिप्रकारतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वमेव विवक्षणीयं तथाच बाधत्वगतसमुदायत्ववृत्तिप्रकारताशून्यप्रतीतिप्रकारतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वस्य तादृशमेतत्त्वविशिष्टबाधत्वगतसमुदायत्वे सम्भवान्नासम्भवः एवं द्वितीयप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वस्य स्वव्यापकतत्कत्वरूपतया व्याप्यकताघटकसम्बन्धतया स्वनिरूपितप्रतिबन्धतावच्छेदकधर्मपर्याप्तावच्छेदकताकप्रतिबन्धतानिरूपितप्रतिबन्धकतावत्त्वस्य प्रवेशेऽपि नासम्भवः प्रतिबन्धकताया अनेकत्वेऽपीतिनिरस्तम् ।

मेतत्त्वविशिष्टबाधत्वगतसमुदायत्वे विपरीतबाधत्वगतसमुदायत्वे चोक्तातिव्याप्तिवारणाय विवक्षितस्याव्यापकविषयताशून्यप्रतीतिविषयतावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वस्य विरहादसम्भवस्य जागरूकत्वादिति ।

ननु स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वस्वावच्छिन्नाविषयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतासामान्यावच्छेदकविषयितानिरूपकतावच्छेदकत्वोभयाभावः केवलान्वयि यस्य स्वस्य तद्धर्मवत्त्वमेव विवक्षणीयम् एवञ्चैकरूपेण प्रतिबन्धकत्वाभावपक्षे नाव्याप्तिरतिव्याप्तिर्वेति चेन्न स्वत्वस्यानुगततया व्यभिचारत्वादेः बाधत्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वेन व्यभिचारत्वावच्छिन्नाविषयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतासामान्यावच्छेदकविषयितानिरूपकतावच्छेदकत्वेन चोभयाभावमात्रस्य केवलान्वयित्वासम्भवात् यत्किञ्चिदुभयाभावस्य केवलान्वयित्वमादाय लक्षणसमन्वयस्येव बहिःत्वाद्यवच्छिन्नेऽतिप्रसङ्गस्य सम्भवात् स्वतादात्म्यनिरुक्तोभयसम्बन्धावच्छिन्नातादृशस्वाभाववत्त्वोभयसम्बन्धेन धर्मविशिष्टधर्मवत्त्वविवक्षायाम्नाश्रयत्वादेरुक्तोभयसम्बन्धस्य व्यधिकरणत्वेन तेन तदभावस्य घटत्वादौ सत्तया तमादायातिप्रसङ्गेः एकरूपेण प्रतिबन्धकत्वाभावे यथाश्रुतस्यैवैकरूपेण प्रतिबन्धकत्वे चेत्स्याप्यसम्भवदोषेण सदोषतयो-

भयपक्षनिर्दोषवक्ष्यमाणैतेन कल्पस्यैवानुसर्तुमुचितत्वेनैतस्योपेक्षणी-
यत्वादित्यपि केचित् प्राहुः एतेन विशेष्यदलस्य स्वातन्त्र्येणोपादाने
न घटादावतिप्रसङ्ग इतिनिरस्तम् ।

अथ स्वावच्छिन्नाविषयत्वावच्छिन्ना यावत्प्रतिबन्धकताः प्र-
त्येकं स्वावच्छेदकत्वसम्बन्धेन यद्रूपघटकतावच्छेदकरूपावच्छिन्न-
विषयतात्वव्यापिकाः तद्रूपावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदक-
त्वमेवोच्यतां तावतैवास्मभवस्य वारणसम्भवात् मेयत्वविशिष्टवाध-
त्वादीनां यत्पदेनोपादातुं शक्यतया तदवच्छिन्नाविषयकप्रतीतिवि-
षयतावच्छेदकत्वस्य मेयत्वविशिष्टवाधत्वादौ विरहात् बाधत्वादौ स-
त्त्वाच्च नातिव्याप्तिरव्याप्तिश्च व्यभिचारघटितवाधत्वावच्छिन्नविषय-
त्वावच्छिन्नयावत्प्रतिबन्धकत्वान्तर्गतवाधप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्व-
स्य तादृशवाधत्वघटकतावच्छेदकव्यभिचारत्वावच्छिन्नविषयत्वसा-
मान्ये विरहात् स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वरूपघ-
टकतावच्छेदकत्वस्य स्वस्मिन्नसम्भवात् नच स्वावच्छिन्नाविषयकप्र-
तीतिविषयतावच्छेदकधर्मवच्छिन्नविषयतात्वस्याप्रतिबन्धकीभूतै-
कदेशादिज्ञानविषयतासाधारण्यादसम्भव इतिवाच्यं तथाविध-
यत्किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नविषयतात्वव्यापकत्वस्य विवक्षितत्वात् न-
चाननुगमः वस्तुविशिष्टवस्तुत्वस्यैव समुदितलक्षणत्वात् वैशिष्ट्यञ्च
स्वतादात्म्यत्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतात्वव्यापकरूपा-
वच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वोभयसम्बन्धेन व्यापक-
ताच्च स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकधर्मविशिष्टत्व-
सम्बन्धेन धर्मवैशिष्ट्यञ्च स्वावच्छिन्नविषयतात्वव्यापकत्व-
त्वसम्बन्धेन व्यापकताचावच्छेदकतासम्बन्धेन एवञ्च व्यभिचारवि-
शिष्टवाधादावपि नातिव्याप्तिसम्भवः तादृशवाधत्वावच्छिन्नप्रति-
बन्धकताद्वय एव तादृशवाधत्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयता-
वच्छेदकवाधत्वव्यभिचारत्वरूपधर्मवैशिष्ट्यसम्भवात् सर्व्वं गगन-
वदित्यत्र गगनाभाववद्घटपटादिज्ञानानामेकरूपेण प्रतिबन्धकत्वपक्षे
गगनाभाववद्घटत्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वे गगना-
भाववद्घटत्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकगगनाभाव-
वत्पटत्ववैशिष्ट्यसद्भावनिबन्धनाव्याप्तिवारणाय स्वशिष्टधर्मविशि-
ष्टत्वस्यैव संसर्गत्वात् स्ववैशिष्ट्यञ्च स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिवि-

षयतावच्छेदकत्वस्वावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यज्ञानविषयतावच्छेदकत्वोभयसम्बन्धेन यद्वा स्वविशिष्टप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वमेक एव सम्बन्धः स्ववैशिष्ट्यञ्च स्वावच्छिन्नाविषयकत्वस्वावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषययताशून्यत्वोभयसम्बन्धेन बोध्यं धर्मवैशिष्ट्यं प्राग्वत् ।

अथ गगनाभाववदभाववत्कालीनघटोगगनवानित्यत्र बाधे जलव्यापकबहुपभावसमानाधिकरणजवद्भद्ररूपसत्प्रतिपक्षे हेतुमत्पक्षघटितासाधारणत्वे चाव्याप्तिः बाधत्वाद्यवच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकाभावद्वयत्वहेतुमत्पक्षत्वावच्छिन्नविषयत्वसामान्यस्यैव तादृशबाधत्वाद्यवच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वसामान्यावच्छेदकत्वेन बाधत्वादेर्विशिष्टान्तरतावच्छेदकत्वसम्भवादिति चेदप्रकोचित् ।

स्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकताविशिष्टविषयतानवच्छेदकत्वस्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतानिरूपितप्रतिबन्धतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रतिबन्धतानिरूपितप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकताविशिष्टविषयतानवच्छेदकत्वस्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकताव्यापकरूपावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतानवच्छेदकत्वैतत्तृनयाभावस्योक्ततृयसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकताकप्रतियोगिताकभेदवत्त्वस्वतादात्म्योभयसम्बन्धेन वस्तुविशिष्टत्वस्य समुदितलक्षणत्वेन विवक्षिततया नोक्तदोषसम्भवः प्रतिबन्धकतावैशिष्ट्यञ्च स्वनिरूपितप्रतिबन्धताविशिष्टनिश्चयत्वव्यापकप्रातिबन्धकतानिरूपितवध्यतावच्छेदकत्व तादृशप्रतिबन्धतावच्छेदकविषयितावदन्यत्वैतदुभयसम्बन्धेन ।

अथवा तादृशप्रतिबन्धताविशिष्टत्वमेकमेव सम्बन्धः वैशिष्ट्यञ्च स्वावच्छेदकत्वस्वावच्छेदकविषयितावदन्यत्वोभयसम्बन्धेनेति बोध्यम् विषयितावत्ताच्च स्वाव्याप्यत्वस्वाव्यापकत्वोभयसम्बन्धेन जनकतावैशिष्ट्यञ्च स्वावच्छेदकत्वस्वावच्छेदकविषयितावदन्यत्वोभयसम्बन्धेन विषयितावत्ताच्चोक्ताभयसम्बन्धेन बोध्या प्रतिबन्धकतावैशिष्ट्यघटकप्रथमसम्बन्धोपादानात् अभाववत्तादृशघटत्वावच्छिन्नविषयतायास्तादृशप्रतिबन्धतावच्छेदकगगनाभाववत्तादृशघटत्वावच्छिन्नविषयताव्याप्यत्वविरहेण तथाविधविषयतावदन्यत्वेऽप्यभाववत्तादृशघटे नातिव्याप्तिः द्वितीयसम्बन्धोपादानात् मेयत्वाविशि-

ष्टव्यभिचारत्वाद्यवच्छिन्नविषयत्वस्य तादृशप्रतिबध्यतावच्छेदकत्वे-
 पि नातिव्यप्तिः तद्विषयतायास्तादृशप्रतिबध्यतावच्छेदकव्यभिचार-
 विषयतावत्त्वस्यैव सत्त्वात् नच स्वानवच्छेदकविषयताशून्यज्ञानीयत्व-
 स्यैवास्तु लघोस्संसर्गतेतिवाच्यं बहुयभावबहुयभाववद्भेदेऽतिव्या-
 प्तेः स्वावच्छेदकविषयतावदन्यत्वस्य संसर्गताम्बिहाय तादृशप्रतिब-
 द्यतावच्छेदकविषयतावदन्यत्वस्य संसर्गत्वानुधावनात् प्रतिबन्धकता-
 वच्छेदकीभूताभाववद्घटत्वावच्छिन्नविषयतावत्त्वस्य गगनाभावव-
 तादृशघटत्वावच्छिन्नविषयत्वे सत्त्वेपि न तादृशघटत्वावच्छिन्नेऽव्याप्तिः
 व्याप्यत्वस्य संसर्गघटकतया प्रवेशात् गगनाभावदभाववत्कालीनस-
 र्वपक्षकगगनसाध्यकस्थले गगनाभाववत्तादृशघटत्वावच्छिन्नविषय-
 तायां गगनाभाववत्पटत्वावच्छिन्नतादृशप्रतिबध्यतावच्छेदकविषय-
 तावत्त्वस्य स्वाव्यापकत्वसम्बन्धेन सत्त्वेपि न तादृशबाधेऽव्याप्तिः स्वा-
 व्यापकत्वनिवेशात् तादृशबाधविषयत्वस्य तादृशप्रतिबध्यतावच्छेद-
 कस्त्वैवाशिष्ट्यवत्त्वेपि नदोषः जनकतावैशिष्ट्यघटकसम्बन्धव्यावृ-
 त्तिस्तूह्यः तादृशप्रतीतिविषयतानवच्छेदकत्वस्य प्रवेशात् ह्योमानि-
 त्यत्र वह्न्यव्यापकाभाववद्भेदादौ नाव्याप्तिः अत्र वह्न्यभाववान्बुद्ध-
 तिज्ञानी यवह्नित्वावच्छिन्नविषयतायां तादृशप्रतिबध्यतावच्छेदिकायाः
 कस्या अपि विषयिताया व्याप्यत्वाव्यापकत्वोभयोर्विरहेण तादृश-
 प्रतिबध्यतावदन्यत्वसम्भवेन वह्नित्वावच्छिन्नेऽतिव्याप्तिः स्यादि-
 ति स्वावच्छेदकत्वं यद्रूपावच्छिन्नविषयकत्वं प्रतिबध्यतावच्छेदकं त-
 द्रूपावच्छिन्नत्वमेव बोध्यम् ॥ नच मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वाद्यवच्छि-
 न्नविषयतायामपि तादृशप्रतिबध्यतावच्छेदकव्यभिचारत्वावच्छि-
 न्नविषयतायाः कस्या अपि व्याप्यत्वव्यापकत्वोभयविरहादति-
 व्याप्तिरितिवाच्यं स्वावच्छेदकविषयतावच्छेदकधर्मवदन्यत्वस्यै-
 व संसर्गतया प्रवेशत्वात् धर्मवत्ताच्च स्वावच्छिन्नविषयत्वाभावव-
 न्निरूपितवृत्तितानवच्छेदकस्वावच्छिन्नविषयतात्वकधर्मावच्छिन्न-
 त्वस्वावच्छिन्नविषयताकत्वसमानाधिकरणभेदप्रतियोगितावच्छेद-
 कतावच्छेदकस्वावच्छिन्नविषयतात्वकधर्मावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धे-
 न बोध्या ।

अथ जनकतावच्छेदकविषयतावदन्यत्वमप्युक्तरीत्यैव परिष्का-
 र्यं तथासति जनकतावच्छेदकत्वमपि न स्वरूपसम्बन्धविशेषः
 १६ सा० वि०

तादृशजलत्वावच्छिन्नविषयताविशिष्टत्वस्यैव सत्प्रतिपक्षविषयतायां सत्त्वेन तत्राव्याप्तिप्रसङ्गात् अपित्वनतिरिक्तवृत्तित्वरूपमेव यद्वा यद्रूपावच्छिन्नविषयतासामान्ये जनकतावच्छेदकत्वं तद्रूपावच्छिन्नत्वरूपमेव विवक्षणीयं तथाच मेयत्वविशिष्टासाधारण्येऽतिव्याप्तिः तथा विधजनकतावच्छेदकत्ववद्बहिर्व्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलवद्ब्रह्मत्वावच्छिन्नविषयतावदन्यत्वस्य मेयत्वविशिष्टासाधारण्यत्वावच्छिन्नविषयतायां सत्त्वादिति चेन्न ।

तादृशजनकतानवच्छेदकत्वासाधारण्यविषयताभिन्नत्वोभयाभावस्यैव जनकतावच्छेदकविषयतावदन्यत्वघटकजनकतावच्छेदकत्वरूपत्वात् तादृशजनकतावच्छेदकत्वस्य बहिर्व्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलत्वावच्छिन्नविषयतायामपि सत्त्वेन तद्विशिष्टत्वस्यैव मेयत्वविशिष्टासाधारण्यत्वावच्छिन्नविषयतायां सत्त्वादितिवदन्ति तच्चिन्त्यम् ।

वह्न्यभाववज्जलवत्कालीनहृदो वह्निमानित्यत्र जलवत्तादृशहृदेऽतिव्याप्तिः जलवत्तादृशहृदत्वावच्छिन्नविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नविषयत्वसामान्ये प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वस्यासम्भवादुक्तनिश्चयस्य निश्चयविशिष्टनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकत्वे मानाभावेन वह्न्यभाववाज्जलवानितिज्ञानीयविषयत्वस्यापि प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वासम्भवात् नचैकरूपेण प्रतिबन्धकत्वपक्षे तत्सम्भवइतिवाच्यं तदभावपक्षसाधारण्येनैवैतलक्षणस्य शङ्कितत्वात् निरवच्छिन्नस्वरूपेण वह्न्यभाववज्जलवत्कालीनत्वे सति निरवच्छिन्नस्वरूपेण जलाभाववद्बहिर्भूतकालीनहृदो वह्निमानित्यत्र जलवत्तादृशहृदत्वावच्छिन्नविषयतायाः प्रतिबन्धकताविशिष्टत्वात् गगनाभाववत्तादृशघटत्वावच्छिन्नविषयतायां प्रतिबन्धतावच्छेदकीभूतैकदेशविषयतावत्स्ववारणाय प्रतिबन्धतावच्छेदकत्वस्यानतिरिक्तवृत्तित्वरूपस्यैव वाच्यत्वात् जन्यतावच्छेदकताघटितसम्बन्धनिवेशेऽपि वह्न्यभाववज्जलवत्कालीनत्वादिकालनित्वचतुष्टयाविशेषितहृदपक्षकवह्निसाध्यके प्रागुक्तस्थले जलवत्तादृशहृदेऽतिव्याप्तेः नच स्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतात्रयान्तर्गतैकप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वशरीरे प्राक्परिष्कृतविशिष्टव्याघटितत्वप्रवेशे नकस्यापि दोषस्यावकाशइतिवाच्यं तथासति यद्रूपावच्छिन्नविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकधर्मावच्छिन्न

विषयत्वाविनिष्ठावच्छेदकत्वमनतिरिक्तवृत्तित्वरूपस्वक्तव्यं तच्छ-
रेपि प्राक्परिःकृतविशिष्टद्वयविषयताशून्यत्वमन्तर्भावणीयं ताव-
च्च गगनाभाववत्तादृशघटेऽव्याप्तिवारणसम्भवादतिगुरुतरस्योक्त-
मेतयाभावस्योपक्षणीयताया एवोचितत्वात् अथास्त्वेतदेव निवे-
नमेतत्परित्यागोनेचितइति चेन्मैवम् ।

एतस्य वक्ष्यमाणैतेन कल्पापेक्षया ऽतिगुरुत्वेनोपेक्षितत्वात् यादृ-
स्थलविशेषे व्यभिचारविषयकं ज्ञानश्रियमतो बाधविशिष्टव्यभिचा-
रविषयकमेव तत्रात्र बाधविशिष्टव्यभिचारोऽतिव्याप्तिः एतेन कल्पे तद्वा-
णश्च सम्भवतीत्यतोपि वास्य परित्यक्तमुचितत्वात् किञ्च यत्र स्थल-
विशेषे मेयत्वविशिष्टबाधविषयकं ज्ञानस्यावर्त्तकधर्मदर्शनप्रमात्म-
मेव व्यावर्त्तकधर्मविशिष्टपक्षात्मकविशिष्टादिज्ञानमपि तादृशबाध-
नात्मकमेव तत्र मेयत्वविशिष्टबाधेऽप्यतिव्याप्तिः सम्भाव्यत एव मेय-
विशिष्टबाधत्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकताद्वयान्तर्गत-
प्रावर्त्तकधर्मदर्शनप्रतिबन्धकत्वस्य मेयत्वविशिष्टबाधत्वावच्छि-
न्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नत्व-
परहेण मेयत्वविशिष्टबाधत्वस्योपादानानर्हत्वात् घटकालीनमेयत्वं
विशिष्टबाधत्वस्यैवोपादेयत्वात् तदवच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयताव-
च्छेदकमेयत्वविशिष्टबाधत्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नत्वस्य प्रतिबन्ध-
कताद्वय एव सत्त्वात् एतेन कल्पे च व्यावर्त्तकधर्मदर्शनप्रतिबन्धक-
तावच्छेदकव्यावर्त्तकधर्मविशिष्टपक्षविशिष्टविषयित्वस्य बाधप्रति-
बन्धकतावच्छेदककेवलबाधविषयित्वस्य च मेयत्वविशिष्टबाध-
त्वावच्छिन्नानिरूपितत्वान्नातिव्याप्तिसम्भावना इदञ्च यत्किञ्चि-
प्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयित्वे स्वावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविष-
येताशून्यज्ञानीयत्वस्याविशेषणत्व एव सम्भवतीति वस्तुतो यत्र
। व्यभिचारः पदार्थान्तरविशिष्टसाध्याभाववत्पक्षपदार्थान्तरविशि-
ष्टत्वभाववत्पक्षयोर्नियमेनैकमेव ज्ञानान्तदपि व्यभिचारभ्रमात्मकः
। त्वसदोत्पद्यते तत्र पदार्थान्तरविशिष्टबाधेऽतिव्याप्तिः एतेन कल्पेऽ-
व्यापकविषयताशून्यज्ञानीयत्वस्य द्वितीयप्रतिबन्धकतावच्छेदकविष-
यत्वविशेषणत्वेपि च नातिप्रसङ्गः एतेन विशिष्टद्वयाघटितत्वे-
। द्रूपवृत्तित्वघटितोभयाभावगर्भेऽवश्योपादेये व्यावर्त्तकधर्माविशि-
ष्टपक्षविषयितायास्तादृशत्वविरहात् मेयत्वविशिष्टबाधविषयताया एव

तादृशत्वेनातिव्याप्तिः एतेन कल्पेऽपि दुर्वारता स्यादित्येतादृशस्थल-
सम्भावनमनुचितमेव बाधविशिष्टव्यभिचारज्ञाने बाधत्वावच्छिन्न-
विषयताविशिष्टव्यभिचारत्वावच्छिन्नविषयताया निरुक्तोभयाभाव-
शालिन्धा एव सत्त्वेन विशिष्टद्वयविषयताशून्यत्वविरहात् पूर्वपक्षे-
पि नदोष इतिनिरस्तमितिध्येयम् ।

नच स्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतासामान्यावच्छेदकविषयतावच्छेदकः
कश्चिदिति अत्रोभयत्रावच्छेदकत्वस्य स्वरूपसम्बन्धरूपत्वे बाधत्वा-
दीनामपि स्वपदेनोपादातुं शक्यतया असम्भवः प्रथममात्रस्यानतिरि-
क्तवृत्तिस्वरूपत्वेऽपि स एव द्वितीयमात्रस्य तत्त्वे च मेयत्वविशिष्टवह्न्यभा-
ववद्भ्रदादावतिव्याप्तिः मेयत्वविशिष्टवह्न्यभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्नविष-
यत्वावच्छिन्नायां बाधप्रतिबन्धकतायां धूमाभाववान्मेयत्वविशिष्टव-
ह्न्यभाववानितितिनिश्चयविशिष्टमेयत्वविशिष्टवह्न्यभाववान्हृदइतिनिश्च-
यत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतायाश्च कस्यापि यदूपावच्छिन्नविषयताया
अनतिरिक्तवृत्तिस्वरूपावच्छेदकत्वविरहेण स्वपदेन मेयत्वविशिष्टव-
ह्न्यभाववद्भ्रदत्वस्य ग्रहणासम्भवात् स्वपदेन पक्षविशेषणमेयत्व
घटितबाधत्वात्मकविशिष्टधर्मस्यैवोपादेयत्वात् तद्धर्मवच्छि-
न्नविषयत्वावच्छिन्नप्रकृतानुमितिप्रातिबन्धकत्वसामान्य एव धूमाभा-
ववद्वह्न्यभाववत्कालीनवह्न्यभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयत्वस्य तादृ-
शावच्छेदकत्वात् तादृशस्वपदार्थावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविष-
यतावच्छेदकत्वस्य मेयत्वविशिष्टवह्न्यभाववद्भ्रदत्वे सत्त्वात् यदि
च मेयत्ववान् वह्न्यभाववान् मेयत्ववान् हृदइतिनिश्चयविशिष्टनि-
श्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकताया अभाववान्धूमाभाववानितितिनिश्चय-
विशिष्टाभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयत्वावच्छिन्नप्र-
तिबन्धकतायाश्च प्रतिबन्धकत्वसामान्यान्तर्गतायाः तादृशैकधर्माव-
च्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नत्वविरहात् तादृशरूपाप्रसिद्ध्या नातिव्याप्ति-
रित्युच्यते तदा तद्रीत्याऽव्याप्तिरेवेतिगृहाण अतएवावच्छेदकत्वयोरु-
भयोः स्वरूपसम्बन्धरूपत्वमेव विषयत्वसामान्ये च तद्विवक्षणांना-
सम्भवइत्यपिनिरस्तम् ।

अथ स्वावच्छिन्नविषयत्वसामान्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वे
ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नत्वासाधारण्यसत्प्रतिपक्षविषयत्वद्वयानवच्छि-
न्नत्वोभयाभाववत्स्विशेषणमित्युक्तीत्या नाव्याप्तिरिति त-

अ सत्प्रतिपक्षे हेतुमत्पक्षघटितासाधारण्ये च हेतुमत्पक्षता-
वच्छेदकावच्छिन्नविषयत्वमादायाव्याप्त्यापत्तेः एवं गगनाभा-
ववदभाववत्कालीनघटोगगनाभाववानित्यस्य निश्चयविशिष्टनि-
श्चयत्वेन प्रतिबन्धकत्वे मेयत्वविशिष्टगगनाभाववत्तादृशघटत्व-
स्य स्वपदेनाग्राह्यत्वापत्तिः अभाववत्तादृशघटत्वावच्छिन्नविषय-
ताशालिनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकतापक्षे चाभाववत्तादृशघटत्वावच्छिन्न-
विषयतामादाय बाधे तत्राव्याप्त्यापत्तिः अतो नतिरिक्तवृत्तित्वस्यैव
परिष्कृतविशिष्टद्वयविषयताशून्यत्वघटितस्य वाच्यत्वात् तद्-
पेक्षया लघोरदुष्टस्य चोक्तदोषवारकप्रकारस्यासम्भवदुकिताया अ-
सकृदावेदितत्वात् उक्तोभयाभावादिविशेषितप्रतिबन्धकत्वनिवेशा-
पेक्षया विशिष्टद्वयविषयताशून्यत्वविनाकृतानतिरिक्तवृत्तित्वस्याति
लघुत्वेन प्रथमावच्छेदकत्वस्याप्येवन्तद्रूपताया एव युक्तत्वादिति
ध्येयम् ॥

ननु भयत्रावच्छिन्नविषयताशून्यप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वमुपेक्ष्य
अनवच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकत्वमेवोच्यतां लाघवादिति चेन्न यत्र
बाधविषयकं ज्ञाननियमतो दोषान्तरविषयकं तज्ज्ञानमपि नियमतो-
बाधविषयकं तत्र बाधत्वस्य स्वपदेन ग्रहणसम्भवात्तत्राव्याप्तिः
स्यादिति प्राथमिकतादृशप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वस्यावश्यनिवे-
श्यत्वात् द्वितीयस्यापि यत्र मेयत्वविशिष्टव्यभिचारविषयकं ज्ञाननि-
यमतो व्यभिचारविशिष्टवाधविषयकं तत्र मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वा-
वच्छिन्नविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकस्य स्वावच्छिन्नविषयत्वा-
वच्छिन्नवाधव्यभिचारज्ञानप्रतिबन्धकत्वद्वयावच्छेदकविषयितानिरूप-
कतावच्छेदकस्य चाप्रसिद्ध्या मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वस्य स्वप-
देन ग्रहणासम्भवात् तदवच्छिन्नेऽतिव्याप्तेः न च व्यभिचारविशिष्टवा-
धत्वस्यैव तथाविधस्य प्रसिद्धिरिति वाच्यं तादृशबाधत्वावच्छिन्न-
विषयकज्ञानस्य नियमतो मेयत्वविशिष्टव्यभिचारविषयकत्वाभ्युप-
गमात् न च बाधविशिष्टव्यभिचारत्वस्य तादृशस्य प्रसिद्धिरित्यपि
वाच्यं सर्वं गगनवद्वाच्यत्वादित्यत्र गगनाभाववदुघटादौ बाधविपरीतवा-
धादिनिश्चययोरेकरूपेण प्रतिबन्धकत्वे दोषमात्रे चाव्याप्तिवारणाय
तादृशविषयितानिरूपकतावच्छेदकधर्मे स्वावच्छिन्नविषयत्वाव्याप-
कविषयताशून्यप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वस्यापि विशेषणताया वा-

अतया बाधविशिष्टव्यभिचारत्वस्य तदभावात् यदिच प्रथमकल्पमे-
करूपेण प्रतिबन्धकत्वाभावव्यवस्थापनाशयाद् दुषयित्वा द्वितीयस्यैत-
त्कल्पस्यानुसृततयात्रैकरूपेण प्रतिबन्धकत्वाभ्युपगमो नोचित इ-
त्युच्यते तदा बाधविशिष्टव्यभिचारज्ञानस्यापि मेयत्वविशिष्टव्यभि-
चारविषयकतादृशज्ञानात्मकतां नियमेन स्वीकृत्य दोषोऽनुसन्धेयः न-
च तत्र स्वपदग्राह्याप्रसिद्धिः व्यभिचारवैशिष्ट्यस्यैव तत्त्वादिति उ-
क्तस्थलद्वयीयाव्याप्त्यतिव्याप्तिभ्यां स्वभिन्नत्वतद्रूपभिन्नत्वविवक्षापि
निरस्ता वेदितव्या ॥ द्वितीये बाधविशिष्टव्यभिचारादावतिव्याप्तिरपि
दोषः बाधविशिष्टव्यभिचारत्वगतसमुदायत्वस्य स्वपदेनोपादानास-
म्भवात् बाधवैशिष्ट्यगतसमुदायत्वभिन्नत्वस्य तादृशसमुदायत्वे स-
म्भवादिति बोध्यम् ॥

तथासति धूमव्यभिचारीत्यादि अथ तथाविधं यत्स्वं तदवच्छिन्नविष-
यतावरत्ततदवच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यत्वाभयाभाववत्त्वं
यद्रूपावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्ययद्रूपावच्छिन्नविषयता-
शालिनिश्चये निवेद्यं धूमव्यभिचारिवह्निमत्त्वस्य स्वपदग्राह्यत्वेपि
तदवच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यत्वस्य बाधज्ञाने विरहेणो-
भयाभावसत्त्वात्तैवन्दोषइति चेन्न बाधविशिष्टव्यभिचारादावतिव्याप्तेः
तज्ज्ञाने स्वपदग्राह्यबाधवैशिष्ट्यावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशू-
न्यत्वविरहेणोभयाभावसत्त्वात् ।

ननु स्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्ना यावत्यः प्रतिबन्धकताः
तत्प्रत्येकं स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदककिञ्चिद्धर्मा-
वच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नं तादृशस्वपदार्थस्यैव विवक्षितत्वे स्व-
पदेन बाधविशिष्टव्यभिचारत्वस्य ग्रहणसम्भवात् तदवच्छिन्न-
विषयत्वाव्यापकविषयताशून्यत्वतद्रूपावच्छिन्नविषयतावत्त्वाभयोस्त-
ज्ज्ञाने सत्त्वेनोक्तातिव्याप्तेर्न सम्भवः नचाननुगमः पदार्थविशिष्ट-
पदार्थवदन्यत्वस्यैव यद्रूपावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयाविशेषण-
त्वात् वैशिष्ट्यश्च स्वतादात्म्यस्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नप्रति-
बन्धकतात्वव्यापकत्वोभयसम्बन्धेन व्यापकता च स्वाव-
च्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकधर्मवत्त्वसम्बन्धेन धर्मव-
त्ताच्च स्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नसम्बन्धेन पदार्थवत्ताच्च स्वाव-
च्छिन्नविषयतावत्त्वस्वावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यत्वोभय-

सम्बन्धेन अवच्छेदकताया अनतिरिक्तवृत्तित्वादिरूपता विना-
रितैव मेयत्वविशिष्टासाधारण्यत्वादीनां स्वपदप्राप्त्यसम्पत्तिः
प्रागावेदितेत्यत्राप्यूह्या गगनाभाववद्भाववत्कालीनघटो गगनानि-
त्यादौ बाधाद्यव्याप्तिवारणप्रकारोपि परिदर्शित एवेति सोप्यत्रा-
नुसन्धेयइति चेत् एतस्य वक्ष्यमाणैतेन कल्पापेक्षया गुरुत्वेनोपेक्षणी-
यत्वात् स्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नत्वादिप्रथमकल्पे स्थलविशेषी-
यत्वेन सम्भावितातिव्याप्तेः प्राक्दर्शिताया अत्रापि दुरुद्धरत्वाच्चेति ॥

स्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकताघटितप्रथमकल्पस्य स-
मुदायलक्षणत्वेन तत्र प्रकृतानुमितित्वव्यापकप्रतिबन्धयतानिरूपितत्वा-
दिव्यावृत्तेः विशेष्यदलघटकतद्व्यावृत्तिसमत्वादुपेक्षितत्वेप्यत्र तद्व्यावृत्ते-
र्विलक्षणतया प्रदर्शनीयत्वेन सा प्रदर्श्यते तथाहि तादृशप्रतिबन्धयतानि-
रूपितत्वाप्रवेशे मेयत्वविशिष्टबाधत्वाद्यात्मकस्वपदार्थाप्रसिद्धाऽसम्भ-
वापत्तिः तादृशबाधत्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नत्वस्य मेयत्वप्रका-
रतानिरूपितबाधत्वावच्छिन्नविशेष्यताकानिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्ध-
कतायामपि सत्वेन तदवच्छेदकविषयतावच्छेदकस्य विशिष्टान्तर-
त्वासम्भवात् अनुमितिनिष्ठप्रतिबन्धयतानिवेशेऽप्ययमेव दोषः साध्य-
तावच्छेदकादेः फलं यद्यपि यथाश्रुतविशिष्टान्तराघटितत्वइव हृदो-
घटाभाववद्भ्रदकालीनवह्निमान्वह्ण्यभाववद्भूतलकालीनहृदोवह्निमा-
नित्यादौ बाधाद्यव्याप्तिवारणसम्भवति तथापि मेयत्वविशिष्टवह्ण्य-
भाववद्भ्रदादौ प्रमेयत्वाभावप्रकारतानिरूपितहृदत्वावच्छिन्नविशे-
ष्यताकबुद्धित्वावच्छिन्नप्रतिबन्धयतामादाय वह्ण्यभावविशिष्टवह्ण्यभा-
ववद्भ्रदादौ वह्ण्यभावत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवह्नित्वावच्छिन्न-
प्रकारताशालिबुद्धित्वावच्छिन्नप्रतिबन्धयतामादाय चातिव्याप्तिवारणे-
व फलं सम्भवति तत्प्रतिबन्धयतानिरूपितप्रतिबन्धकत्वस्यापि तत्तद्वि-
शिष्टबाधत्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नतया तदघटिततादृशप्रतिबन्ध-
कतासामान्यावच्छेदकविषयतावच्छेदकतादृशप्रतीतिविषयताव-
च्छेदकरूपाप्रसिद्धा तस्य तस्य स्वपदेनोपादेयत्वासम्भवात् साध्य-
तावच्छेदकाप्रवेशे द्वितीयस्य पक्षतावच्छेदकाप्रवेशे प्रथमस्यैव स्व-
पदेनोपादेयत्वात्सर्वेषां युगपदप्रवेशे तु स्वपदार्थप्रसिद्धिर्दुर्घटैव एवं
हेतुतावच्छेदकादिप्रवेशफलमप्यूह्यम् ॥

स्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतासामान्यावच्छेदकयत्किञ्चिद्विषयत्वमित्यादि

अत्रापि प्रथमकल्पवद्वनतिरिक्तवृत्तित्वापेक्षया लघुभूतविशेषणानि-
 वार्थपाषाणमयत्ववत्पर्यन्तातिप्रसङ्गवारकतया प्रथमस्य हेतुमत्पक्ष-
 घटितासाधारण्यादौ हेतुमत्पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविषयत्वमाशया-
 व्याप्तेर्लघुभूतविशेषणान्तरान्निवारणीयाया निवारकतया द्वितीयस्य
 चानतिरिक्तवृत्तित्वरूपतावश्यम्विवक्षणीयेति बोध्यम् ॥

मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धक-
 तावच्छेदकमेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वावच्छिन्नविषयिताया मेयत्ववि-
 शिष्टव्यभिचारत्वावच्छिन्ननिरूपिततयाऽतिप्रसङ्गवारणाय तादृशवि-
 षयतात्वसामानाधिकरण्येनानिरूपितत्वानिवेशलाभाय यत्किञ्चिदि-
 ति अन्यथा शब्दस्वाभाव्यावच्छेदकावच्छेदेनैव तत्प्रतीतिः स्या
 दितिभावः ॥

नचैतस्य स्वत्वघटितत्वादननुगमः धर्मविशिष्टधर्मवत्त्वस्यैव समु-
 दायार्थत्वात् वैशिष्ट्यञ्च स्वतादात्म्य स्वावच्छिन्नविषयताशालिनि-
 श्रयत्वव्यापकप्रतिबन्धकतात्वव्यापकाभावीयप्रतियोगितानिरूपितप-
 रम्परावच्छेदकतावद्धर्मावच्छिन्नविषयितानिरूपितस्वावच्छिन्नानि-
 रूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नसम्बन्धितावद्धर्मावच्छिन्नाविषयकप्रतीति-
 विषयतावच्छेदकत्वोभयसम्बन्धेन बोध्यम् ॥

अथ तादृशसम्बन्धितावद्धर्माभिन्नत्वमेवास्तु द्वितीयसम्बन्धो-
 लाघवादिति तन्न यादृशस्थलविशेषे मेयत्वविशिष्टव्यभिचारविषय-
 कं ज्ञानं नियमतोबाधभ्रमात्मकं तत्र मेयत्वविशिष्टव्यभिचारेऽतिव्या-
 प्तेः तत्र मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्ध-
 कतासामान्यावच्छेदकत्वस्य मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वावच्छिन्नवि-
 षयतायामेव सत्त्वेन तस्याश्च धर्मान्तरावच्छिन्नानिरूपिततया तत्त-
 द्धर्माभिन्नत्वस्य मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वे सत्त्वात् तादृशधर्मावच्छि-
 न्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वस्य संसर्गत्वे च तथाविधमेय-
 त्वविशिष्टव्यभिचारविषयितायाः स्वनिरूपकज्ञानविषयतदघटकपदा-
 र्थतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नेनाप्यनिरूपिततया तदवच्छिन्नाविषयक
 प्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वस्य तत्र विरहात् ॥ एतेन तादृशसम्बन्धिता-
 वद्धर्मानवच्छिन्नविषयितावच्छेदकत्वमेवास्तु सम्बन्धो लाघवा-
 दित्यपि प्रत्युक्तम् अतएव तादृशपरम्परावच्छेदकतावद्धर्मावच्छिन्न-
 विषयितावृत्त्यभावत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिप्रतियोगिकूटत्वा-

वच्छिन्नवद्विषयितानिरूपकतावच्छेदकत्वमेवास्तु सम्बन्धः यादृशया-
दृशधर्मावच्छिन्नानिरूपितमित्युक्त्या कूटनिवेशस्य यथाश्रुतेऽपि प्रती-
यमानतयाऽत्र लाघवस्य स्फुटत्वात् नच व्याभिचारत्वगतसमुदायत्व-
वृत्तिस्वाभावमेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वगतसमुदायत्वाभावतत्तद्विषयि-
त्वाविष्ठतत्तद्व्यक्तिस्वाभावानां चालनोन्यायेन तथाविधविषयतावृत्ति-
त्वेन कूटान्तर्गतया तेषां स्वावच्छिन्नविषयितामात्रे विरहादसम्भव
इति वाच्यं तादृशविषयितावृत्त्यभावस्य किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नानिरु-
पितत्वाभावत्वेन प्रवेशात् तावतापि लाघवस्यानपायात् ॥ नचैवमध्यभा-
वानामधिकरणभेदेन भेदपक्षे तत्तद्विषयितावृत्त्यभावमात्रस्यैव तादृश-
कूटान्तर्गतया तस्यैकत्र सत्त्वासम्भवादसम्भवइति वाच्यं तादृशवि-
षयितावृत्त्यभावीयप्रतियोगिताकूटवत्त्वस्यैव संसर्गतया विवक्षितत्वात्
कूटवत्ताच्च स्वनिरूपकाभाववत्त्वसम्बन्धेनेत्येषा दिगित्यथ्यपास्तम्
कूटत्वस्य तथाविधस्यासर्वज्ञदुर्ज्ञेयत्वात् वीप्सायाः सामान्याभावनिवे-
शे तात्पर्यग्राहकतया तदनुसारेणैवेहानुगमे सम्बन्धस्योक्तत्वेन
कूटत्वघाटितत्वादुक्तसम्बन्धस्यैव गुरुत्वाच्च ॥

लाघवादाह अथवेति अत्राप्यवच्छेदकत्वम्पूर्ववदेवानतिरिक्तवृत्ति-
त्वरूपमेवावसेयम् अत्रच द्वितीयसम्बन्धस्तादृशपरम्परावच्छेदक-
तावद्धर्मावच्छिन्नविषयितात्वनिरूपितस्वावच्छिन्नानिरूपितत्वव्याप्य-
त्वसम्बन्धावच्छिन्नसम्बन्धित्वं तादृशविषयितात्वनिरूपितस्वाव-
च्छिन्नानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नव्यापकत्वम्बानुगम घटकोद्देशः ॥

बाधविशिष्टव्यभिचारःबाधवच्छिन्नेऽतिप्रसङ्गादिति नच बाधविशिष्टव्यभि-
चारत्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतासामान्यावच्छेदकव्य-
भिचारविशिष्टबाधत्वावच्छिन्नविषयित्वस्य बाधविशिष्टव्यभिचार-
त्वावच्छिन्नानिरूपितत्वात्तदोष इति वाच्यं सर्वगगनवद्वाच्यत्वादि-
त्यत्र बाधनिश्चयानामेकरूपेण प्रतिबन्धकतापक्षे तत्राव्याप्तिवार-
णाय स्वावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयताशून्यज्ञानीयत्वस्य प्र-
तिबन्धकत्वसामान्यावच्छेदकविषयित्वे विशेषणत्वस्य वाच्यत्वात्
एवञ्च स्वविशिष्टविषयितावृत्त्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितावच्छे-
दकतावद्धर्मावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वमनुगम-
कोद्वितीयः सम्बन्धोद्बोध्यः स्ववैशिष्ट्यञ्च स्वावच्छिन्नविषयित्वा-
व्यापकविषयताशून्यज्ञानीयत्वस्वावाच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्ध-

केताव्यव्यापकाभावीप्रतियोगितानिरूपितपरम्परावच्छेदकतावच्छे-
दमावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन नच प्रतिबन्धकताभेदपक्ष एवा-
स्ति ज्यायानिति न तत्र दोष इति वाच्यम् उभयपक्षनिर्दुष्टलघुभूत-
वक्ष्यमाणैतेनेत्यादिकल्पापेक्षयाऽस्य जघन्यत्वेन परित्याज्यभावस्यै-
वोचितत्वात् ॥

अथ स्वावच्छिन्नविषयित्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकता यावत्यः त-
त्प्रत्येकं यद्धर्मावच्छिन्नानिरूपितकिञ्चिद्धर्मावच्छिन्नविषयित्वाव-
च्छिन्नमर्थार्थद्धर्मावच्छिन्नानिरूपितविषयित्वनिष्ठा या स्वाव-
च्छिन्नानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नधर्मत्वसमानाधिकरणावच्छेदक-
ताभिन्नविषयितावनिष्ठावच्छेदकताभेदावच्छेदकत्वानिरूपिताव-
च्छेदकता तन्निरूपितनिश्चयनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितवृत्तित्वादिनि-
ष्ठावच्छेदकताप्रतियोगिताकव्यापकतारूपाभाववत्तद्रूपावच्छिन्ना-
विषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वान्निरूप्यं तथाच बाधविशि-
ष्टव्यभिचारत्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नव्यभिचारप्रतिबन्धकतायां
बाधविशिष्टव्यभिचारत्वावच्छिन्नानिरूपितव्यभिचारत्वावच्छिन्नवि-
षयित्वावच्छिन्नत्वस्य तथाविधबाधप्रतिबन्धकतायां तथाविध-
बाधविषयित्वावच्छिन्नत्वस्य च सत्त्वेन यत्पदेन बाधविशिष्टव्य-
भिचारत्वस्योपादेयतया तदवाच्छिन्ने नातिव्याप्तिः एतदनुगमश्चोक्त-
प्रायपवेति नोच्यत इति चेन्न एतेनकल्पापेक्षया गुरुत्वादेतस्य परि-
त्याज्यताया एवोचितत्वात् यत्र स्थलाविशेषे नास्ति व्यभिचारः
पदार्थान्तरविशिष्टस्याध्याभाववत्पक्षपदार्थान्तरविशिष्टहेत्वभाववत्प-
क्षयोश्च ज्ञानन्नियमेनैकमेव तदपि सदैव व्यभिचारप्रमात्मकं तत्र
प्रागुक्तरीत्याऽतिव्याप्तेश्चेति ॥

विशेषगुणत्वेन घटत्वव्यापकतायास्तत्र प्रवेशपीत्यादि घटत्वसमानाधिक-
रणाभावीविशेषगुणत्वतादितरोभयानवाच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छे-
दकविशेषगुणत्वावच्छिन्नत्वस्य विशेषगुणत्वावच्छिन्ने व्यापक-
त्वरूपत्वात् घटत्वसमानाधिकरणाभावीगुणत्वतदितरोभयानवाच्छि-
न्नप्रतियोगितानवच्छेदकगुणत्वावच्छिन्नत्वस्य च गुणत्वाव-
च्छिन्ने घटत्वव्यापकत्वरूपत्वादुभयोर्भेदेन विशेषगुणत्वान्घट इति
ज्ञाने संसर्गघटकतया विशेषगुणत्वावच्छिन्ने घटत्वव्यापकत्वाव-
गाहिनि गुणत्वावच्छिन्ने न घटत्वव्यापकत्वावगाहित्वसम्भवः ॥

नच विशेषगुणत्वावच्छिन्नेऽपि घटत्वव्यापकतागुणत्वतदितरोभयाः
नवच्छिन्नप्रतियोगित्वघटितैवास्त्विति वाच्यं विशेषगुणप्रकारकबुद्धौ
स्वोद्देश्यतावच्छेदकधर्मव्यापकताया गुणत्वतदितराभयानवच्छिन्नप्र-
तियोगिताया भाने द्रव्यत्वावच्छेदेन विशेषगुणवत्त्वावगाहिनो ज्ञानस्य-
प्रमात्वापत्तेः घटत्वव्यापकता तथाविधा भासते द्रव्यत्वाव्यापकता-
नेत्युक्तेर्विशेषकाभावेनासम्भवात् । अथवा विशेषत्वगुणत्वोभयत्वा-
वच्छेदेन तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वपर्याप्त्यभाववद्विशेषगुणत्वा-
वच्छिन्नत्वरूपविशेषगुणत्वावच्छिन्ननिष्ठव्यापकत्वावगाहिज्ञाने गु-
णत्वगतैकत्वावच्छेदेन तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभाववद्गुण-
त्वावच्छिन्नत्वरूपस्य गुणत्वविशिष्टनिष्ठव्यापकत्वस्य न भानसम्भ-
व उभयोर्भेदात् उक्तापत्त्या च गुणत्वगतैकत्वावच्छेदेन तादृशभाव-
घटितव्यापकत्वस्य विशेषगुणत्वावच्छिन्ने व्यापकत्वात्मकताया
वक्तुमशक्यत्वादिति भावः ॥

नच द्वितीयकल्पस्य धूमव्यभिचारिवह्निमान्धूमवान्वहेरित्यत्र वा-
धाव्याप्तिप्रसङ्गेन दूषितत्वात् तद्दोषस्येदानीमिष्टत्वात् विशेषगुणव-
द्घटे च तत्स्थानीये स्वपदेन विशेषगुणवद्घटत्वस्य गुणवद्घट-
त्वस्य च धारणासम्भवेन दोषासम्भवात् तत्कल्पस्य कोदोष
इति वाच्यं मेयत्ववद्विशेषगुणाभाववद्घटपक्षकस्थले मेयत्वव-
द्घटेऽव्याप्यापत्तेः तत्र विशेषगुणवद्घटत्वस्य स्वपदेन ग्रहणसम्भवात् ।
वस्तुतोभावनान्योयोवायुवृत्तिवृत्तिस्पर्शवृत्तिधर्मसमवायी तदन्य-
त्वे सति गुरुत्वात् जलद्रवत्वान्यत्वरूपस्य गुणनिष्ठविशेषत्वस्य स-
खण्डतया भेदवद्गुणवद्घटत्वस्य स्वपदेनोपादानसम्भवेन विशेष-
गुणवद्घट एव तत्राव्याप्तिर्बोध्या ॥

विशेषगुणाभाववान्द्वितीयक्षणावच्छिन्नो घटोगुणसामान्याभाववानित्यादाविति दे-
शकालादीनामुद्देश्यतावच्छेदकत्वे तदवच्छेद्यत्वस्य स्वरूपसम्बन्ध-
रूपस्यैव भानाभ्युपगमेन व्यापकत्वाघटितस्यैव तत्र बाधाश्रयासि-
द्धिरूपत्वादव्याप्तिसम्भव इति भावः ।

ननु गुणसामान्याभाववान्घटो विशेषगुणाभाववानित्यत्र घट-
त्वसामानाधिकरण्येन गुणवद्घटरूपाश्रयासिद्धिघटिते बाधेऽव्याप्ति-
सम्भव ईदृक्स्थलानुधावनमनुचितमिति चेन्न सामानाधिकरण्येन
बाधघटितबाधाव्याप्तिवारणाय प्राशुक्तेनोभयसंबन्धावच्छिन्नप्रतियो-

गिताकाभावेनात्रापि वारणसम्भवात् द्वितीयक्षणावच्छिन्नघटघटि-
ताश्रयासिद्धिनिर्णयप्रतिबन्धतायास्सामानाधिकरण्येन बुद्धित्वानव-
च्छिन्नत्वात् प्रतिबन्धीभूतज्ञानेपि सम्बन्धांशे कालरूपोद्देश्यतावच्छे-
दकावच्छेद्यत्वस्य भानात् तदुद्घटितोक्तसम्बन्धस्या श्रयासिद्धित्वव्य-
धिकरणत्वेन तत्र दोषसम्भवात् व्यापकत्वानवच्छेद्यसंसर्गताकबु-
द्धित्वस्यैव सामानाधिकरण्येन बुद्धित्वरूपत्वे च बाधनिर्णयप्रतिबन्ध-
ताया अपि तादृशबुद्धित्वावच्छिन्नतया दोषसम्भवात् कालातिरिक्त-
पक्षतावच्छेदकसाध्ययोः प्रागुक्तस्य लतुल्यतयैव तत्स्थलस्यैव प्रथमं-
बुद्धावारुढतयोक्तत्वादित्यपि केचित् ॥ गुणाभावादिनामव्याप्यवृत्ति-
त्वेन कपिसंयोगसाध्यकवृक्षपक्षकस्थले कपिसंयोगाभाववद्वृक्षस्यैव
गुणवदघटस्यापि बाधत्वविरहात् कालिकाव्याप्यवृत्तिसाध्यके काल
विशेषस्य पक्षतावच्छेदकतया बाधसम्पत्त्यर्थमनुसरणमित्यपरे त-
च्चिन्त्यं तथासति विशेषणगुणाभाववान्घटो गुणसामान्याभाववानित्ये-
तत्स्थलपरित्यागबीजत्वेनैतस्याप्युद्भावनयतयोपेक्षाया निर्वीजत्वाप-
त्तेः बाधस्थले हेतोरपक्षधर्मत्वानैकान्तिकत्वान्यतरप्रवादं व्याप्यवृ-
त्तिसाध्यकस्थलीयाभिप्रायकतया समर्थं कपिसंयोगाभाववद्वृक्षस्य
बाधताया मथुरानाथेनोपपादिततया दृष्टान्तवैषम्याच्चेति ध्येयम् ॥

अत्रेदञ्चिन्त्यते कालविशेषस्य यत्रोद्देश्यतावच्छेदकघटकता त-
त्रोद्देश्यतावच्छेदकमात्रावच्छिन्नत्वं स्वरूपसम्बन्धरूपमेव किम्वा
कालविशेषावच्छिन्नत्वमेव तथा नाद्यः घटमात्रस्यैव द्वितीयक्षणाव-
च्छिन्नतया तादृशे यत्किञ्चिद्घटे गुणसामान्याभावावगाहिनो गुण-
वत्त्वावगाहिनश्च ग्रहस्यापि सम्भवेन तयोरपि परस्परं प्रतिबन्धक-
त्वापत्तेः । तद्यावुत्तप्रतिबन्धकत्वस्यावच्छेदकावच्छेदेन व्यापकत्वा-
वगाहिज्ञानाभ्युपगमस्मिन्ना वक्तुमशक्यत्वात् नच यत्किञ्चिद्घटा
वगाहि तादृशज्ञानत्रोत्पद्यत एव उत्पद्यमानमपि वा तथावि-
धविरोधिज्ञानमपि प्रतिबन्धनात्येवेति वाच्यम् अनुभवविरोधात् अ-
न्यथा घटत्वमात्रधर्मितावच्छेदकस्थलेष्येतस्य सम्भवेन पूर्वस्थल-
परित्यागे बीजाभावात् अतएव द्वितीयक्षणावच्छिन्नो घटो नील-
स्यस्यावच्छेदकावच्छेद्यत्वावगाहिनो भ्रमत्वं सामानाधिकरण्यमात्रा
वगाहिनः प्रमात्वमप्यानुभवि कम्पनाकुलमवतिष्ठते । द्वितीयं त्वङ्गीकु-
र्मः तत्रचावच्छेदकावच्छेदेन बुद्धिस्थले संसर्गघटकतया द्वितीयक्ष-

णावच्छिन्नघटत्वव्यापकत्वमात्रं शुद्धघटत्वव्यापकत्वसहितस्वरूपसम्बन्धरूपद्वितीयक्षणावच्छिन्नत्वं द्वितीयक्षणावच्छिन्नघटत्वव्यापकत्वसहितस्वरूपसम्बन्धरूपद्वितीयक्षणावच्छिन्नत्वम्वा भासत इति यथानुभवमास्थीयतां सामानाधिकरण्येन बुद्धिस्थलेव विधेये संसर्गघटकतया स्वतोवा कालमात्ररूपोद्देश्यतावच्छेदकावच्छेद्यत्वं स्वरूप, सम्बन्धरूपमेव भासत एवेदमेव च कालोद्देश्यतावच्छेदकस्थलस्य तदितरस्थलात्सर्वथावैलक्ष्यं एवञ्चैतत्स्थलेपि नाव्याप्तिसम्भवः विशेषगुणाभाववद्द्वितीयक्षणावच्छिन्नघटत्वावच्छेदनापि गुणसामान्याभावावगाहिबुद्धोद्दितीयक्षणावच्छिन्नघटत्वसामानाधिकरण्यमात्रावगाहितया तादृशघटत्वावच्छेदेन गुणवद्वदस्यैव बाधरूपतया धक्तव्यत्वात् यदि तद्वद्वदानुयोगिकसम्बन्ध एव कालस्योद्देश्यतावच्छेदकताघटसम्बन्धोवाच्यः तत्र सामानाधिकरण्येन गुणवद्वदस्य बाधरूपतया तत्र दोषसम्भव इत्युच्यते तदा विशेषगुणाभावधानयं गुणसामान्याभावानित्यत्रैवाव्याप्तिरुद्भावयितुमुचितेति कालविशेषस्य पक्षतावच्छेदकतयानुसरणं सामानाधिकरण्येन बाधमात्रसम्पादनफलकमित्युक्तस्थलेऽप्यस्त्येव तात्पर्यं तदनुक्तिश्च सम्यविशेषाहितदोषप्रतिभावाच्चिदयादिति गृह्यमः ।

एतेन स्वावच्छिन्ननिरूपितविषयित्वावच्छिन्नेति । अत्र द्वितीयावच्छेदकत्वस्य स्वरूपसम्बन्धरूपत्वे सर्वत्रासम्भवः एकदेशविषयितायाम्प्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयितात्वस्य सत्त्वेन तत्र बाधत्वाद्यवच्छिन्ननिरूपितत्वविरहात् अतो नतिरिक्त्वृत्तित्वरूपमेव तद्वाच्यम् ॥ यत्तु यद्रूपावच्छिन्नविषयित्वसामान्ये तादृशप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वं तद्रूपावच्छिन्ननिरूपितत्वमेव प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वं तथासति नासम्भवः एवञ्च बह्वयभाववज्जलबद्धुत्तिजलवद्भ्रदत्वावच्छिन्ननिरूपितत्वस्य निश्चयविशिष्टनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकजलवद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयित्वे विरहेण तादृशविषयितात्वव्यापकस्वावच्छिन्ननिरूप्यताकत्वस्य तादृशद्वत्वे विरहात्तदवच्छिन्नेऽतिप्रसङ्गविरहात् विशिष्टद्वयाद्यदितत्वमपि न निवेशनीयमिति तत्तुच्छम् हेतुमत्पक्षधटितासाधारण्ये सत्प्रतिपक्षे च हेतुमत्पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविषयत्वमादायाऽप्याख्यापत्तेः असाधारण्यसत्प्रतिपक्षविषयितासाधारणासाधारण्यघटकविषयिताभिन्नत्वसत्प्रतिपक्षघटकविष-

यिताभिन्नत्वयोर्निवेशापेक्षया अत्रानतिरिक्तवृत्तित्वस्य विशिष्टद्व-
याघटितत्वस्य च निवेशस्यैव लाघवेन युक्तत्वात्॥ यद्यपि विशिष्टद्व-
याघटित्वनिवेशेऽपि सत्प्रतिपक्षासाधारण्यघटकविषयिताभिन्नत्वनि-
वेश आवश्यकः तथापि सत्प्रतिपक्षासाधारण्यविषयितासाधारण-
तन्निवेशस्य न तत्राप्यावश्यकताऽत्र च तदेव तयोरव्याप्तिवारणाय
निवेद्यं तच्चासारण्यविषयिताव्यापिका यद्रूपावच्छिन्ननिरूपित-
विषयितासाधारण्यविषयिताभिन्नतद्रूपावच्छिन्ननिरूपिताविषयिताभि-
न्नत्वमेवमेव सत्प्रतिपक्षघटकविषयिताभिन्नत्वमपि वक्तव्यम्भव-
तिचैवं सत्प्रतिपक्षत्वासाधारण्यत्वयोर्द्विधाप्रवेश इति गौरवम् ।

किञ्च शब्दानुगमपक्षीयताया इदानींतनलक्षणानां व्यवस्था-
पितत्वात्तत्पक्षे वा नैतस्य प्रकारस्य सम्भवः तथाहि यत्रासा-
धारण्यसत्प्रतिपक्षयोरप्रसिद्धिस्तत्रासाधारण्यसत्प्रतिपक्षघटकविष-
यित्वाप्रसिद्ध्या तद्व्यटितनिरुक्तविशिष्टभेदाप्रसिद्ध्या तत्रत्यदोषेष्व-
व्याप्तिः विशिष्टद्वयविषयताविशेषणभेदस्यैव भ्रमप्रमासाधारण्यविष-
यिताया वाच्यबुद्धिजनकतावच्छेदकविषयित्वादिना भेदस्य ते-
नैव रूपेण व्याच्यतया च तादृशविषयित्वप्रवेशेऽपि सा-
ध्याभावव्याप्यप्रतिहेतुविषयित्वस्य सत्प्रतिपक्षज्ञानियस्य जन-
कतावच्छेदकतया तादृशविशिष्टभेदवत्त्वात् तस्य सत्प्रति-
पक्षनिरूपितत्वविरहात्सत्प्रतिपक्षेऽव्याप्तिः एवं हृदेवह्निमाञ्जलादि-
त्यत्रासाधारण्यघटकविषयताभिन्नजलवद्भ्रदत्त्वावच्छिन्नविषयत्वमा-
दायाव्याप्तिः । अथ प्रकृतसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्व-
विषयतां निरूप्यनिरूपकभावापन्नविषयतात्वेन निवेद्य तन्निरूपि-
तप्रकृतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नविषयतानिरूपितप्रकृतपक्षतावच्छे-
दकावच्छिन्नविषयत्वतन्निरूपितहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नविषयतानि-
रूपितपक्षवृत्तित्वविषयत्वद्वयव्यापिका यद्रूपावच्छिन्नविषयता भ्र-
मप्रमासाधारण्यनिरूप्यनिरूपकभावापन्नासाधारण्यविषयिताभिन्ना त-
द्रूपावच्छिन्नविषयिताभिन्नत्वन्निवेश्यम् एवमेव च सत्प्रतिपक्षघटक-
विषयिताभिन्नत्वंनिर्वक्तव्यं, तथाच नोक्तदोषाणामवकाश इति चेन्न ह-
ृदोजलवद्भ्रदकालीनवह्निमान् पङ्कजादित्यत्र जलवद्भ्रदकालीनवह्नि-
व्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलेऽतिव्याप्तेः जलवद्भ्रदत्त्वावच्छिन्नवि-
षयताया उक्तभेदवत्त्वविरहात् । तादृशप्रतियोगिजलत्वावच्छिन्नवि-

षयितायाश्च तथाविधविशिष्टनिरूपितत्वात् उक्तयुक्त्या तादृशबहु-
भाववज्जलत्वत्यतिव्याप्तेश्च यदिचाभाववद्घटत्वावच्छिन्नविषयितामा-
दाय गगनाभाववदभाववत्कालनिघटेऽव्याप्तिवारणाय त्वयापि प्राकृ-
रिक्ततविशिष्टद्वयविषयताशून्यज्ञानीयत्वं यद्रूपावच्छिन्नविषयत्वे नि-
वेश्य तद्वारकप्रकारान्तरनिराकरणरीतिर्यथाश्रुतविशिष्टान्तराघटित-
त्वपरिस्कारावसरे दर्शितत्वात् तथाचास्माभिरपि तदेव निवेद्यमि-
ति नोक्तदोषसम्भव इतिविभाष्यते ।

तदाप्येकरूपेण प्रतिबन्धकत्वपक्षे शैवालवद्भ्रदत्वावच्छिन्नवि-
षयित्वसामान्यस्य तादृशप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वादुक्तभेदवत्त्वाच्च
तद्रूपावच्छिन्नविषयित्वस्य तादृशविषयितात्वाधिकरणतया तत्रा-
साधारण्यनिरूपितत्वविरहात्तत्राव्याप्तिदुर्वारा । अतएव प्रकृतहेतुम-
त्पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविषयिताभिन्नत्वसत्प्रतिपक्षविषयिताभिन्न-
प्रकृतसाध्याभावव्याप्यप्रतिहेतुविषयिताभिन्नत्वतादृशप्रतिहेतुमत्प-
क्षविषयिताभिन्नत्वादिकमेव निवेद्यं नतूकरीत्याऽसाधारण्यादि-
विषयताभिन्नत्वमपीत्यतिलाघवमिति निरस्तम् प्रतिहेतोरनन्ततया
तद्घाटितविशिष्टविषयिताभेदकूटानिवेशेऽतिगौरवात्तदनुगमस्य दु-
श्शक्यत्वाच्च ॥

किञ्चाभाववत्तादृशघटादावतिव्याप्तिः तत्तन्निश्चयानां विशिष्टनि-
श्चयत्वेन प्रतिबन्धकत्वपक्षे दुर्वारा गगनाभाववदभाववत्त्वावच्छिन्नवि-
षयित्वसामान्यस्य प्रतिबन्धकतानवच्छेदकत्वात् विशिष्टद्वयविषय-
ताशून्यज्ञानीयगगनाभाववत्तादृशघटत्वावच्छिन्नविषयितायाः तादृश-
विशिष्टनिरूपितत्वादिति तद्वारणप्रकारान्तरस्य लघुभूतस्य विरहेण
त्वयापि विशिष्टद्वयविषयताशून्यत्वनिवेशनीयमेवेति लाघवादनति-
रिक्तवृत्तित्वमेव वक्तव्यम् यदि च सर्व्वं गगनवद्वाच्यत्वादित्यादौ वा-
धनिश्चयानामेक रूपेण प्रतिबन्धकत्वे ह्रदोवह्यभाववान् इदे वह्य-
भाव इत्यनयोरकरूपेण प्रतिबन्धकत्वे च तादृशयत्किञ्चित्प्रतिबन्ध-
कतावच्छेदकवाधान्तरविषयतामादाय लक्षणासम्भववारणाय य-
त्किञ्चित्प्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयितायां स्वावच्छिन्नविषयित्वा
व्यापकविषयताशून्यज्ञानीयत्वान्निवेशं तथाचाभाववत्तादृशघटे ना-
तिव्याप्तिः तादृशप्रतिबन्धकतावच्छेदकस्याभाववत्तादृशघटत्वावच्छि-
न्नविषयित्वस्य विशिष्टद्वयविषयताशून्यज्ञानीयत्वविरहात् गगनाभा

ववत्तादृशघटत्वावच्छिन्नविषयित्वस्य तादृशाव्यापकविषयिताशून्य-
 ज्ञानीयत्वविरहात् । तादृशयत्किञ्चित्प्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयि-
 त्वाप्रसिद्धेरित्युच्यते तदाप्येतत्पक्षस्य प्रागुक्तत्वेन दोषस्यैवा-
 भावेन तन्निवेशस्य नास्त्येव प्रयोजनम् जातिमत्पक्षकवह्निसाध्यके
 बह्व्यभाववज्जातिमत्यव्याप्तिवारणाय यत्किञ्चिद्रूपावच्छिन्नविषयि-
 त्वाव्यापकविषयिताशून्यज्ञानीयत्वमेव निवेशनीयं तथाच तत्रतत्रो-
 क्तदोषे धर्मविशेषावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयिताशून्यत्वघटि-
 ततादृशविषयितात्वव्यापकतारूपविशेषाभावमादाय लक्षणसमन्व-
 यस्येव गगनाभाववत्तादृशघटत्वावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविष-
 यिताशून्यत्वघटिततादृशविषयितात्वव्यापकतात्मकविशेषाभावमा-
 दायातिव्याप्तयेरप्यस्त्येव सम्भवः ।

एतेन प्रतिबन्धकताघटितलक्षणपरमसिद्धान्तस्यैतत्कल्पस्यैक-
 रूपेण प्रतिबन्धकत्वतदभावोभयपक्षनिर्दोषत्वमेवोचितमित्यपरितो-
 षवन्तोपि निराकृताः नच स्वावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयिताशू-
 न्यत्वस्यापि निर्दोषतायाः प्रागुक्तत्वेन तदेव लाघवादेव निवेद्यं तथा-
 सत्येकरूपेण प्रतिबन्धकत्वाभावेपि नक्षतिः एवञ्च विशिष्टद्वयाघटि-
 तत्वञ्च निवेद्यमिति वाच्यम् एवंसति स्वावच्छिन्नविषयित्वावच्छि-
 न्नत्वदलस्य व्यर्थत्वापत्त्येतस्य लक्षणान्तरत्वापत्तेः तथाहि बाधादि-
 निर्णयप्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तिवाधविषयितात्वव्यापकस्वावच्छि-
 न्ननिरूप्यताकवह्नित्वाद्यवच्छिन्नत्वमादाय बह्व्याद्येकदेशातिव्याप्ति-
 वारणाय तन्निवेशितं न च स्वातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नस्वाव-
 च्छिन्ननिरूपकतानिरूपितनिरूप्यत्वविवक्षणाञ्च तज्जातिव्याप्तिरिति
 वाच्यं बाधादिनिर्णयप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयितात्वस्य मेयत्ववि-
 शिष्टबह्व्यभाववद्ब्रह्मत्वाद्यवच्छिन्नविषयितायां सत्त्वेन तत्र बह्व्यभा-
 ववद्ब्रह्मत्वाद्यवच्छिन्ननिरूप्यताया विवक्षिताया विरहादसम्भवाप-
 त्तेः तदिदमेकदेशातिव्याप्तिवारणं तद्वलप्रवेशफलमुक्तविधाव्यापक-
 विषयिताशून्यत्वनिवेशेन सम्भवति बह्व्यभाववद्ब्रह्मत्वाद्यवच्छिन्न-
 विषयिताया बह्नित्वाद्यवच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयिताशून्यज्ञा-
 नीयत्वविरहात् तस्मादेकरूपेण प्रतिबन्धकत्वाभावपक्षीयमव्यापक-
 विषयिताशून्यत्वाघटितमुभयपक्षीयम्वा किञ्चिद्रूपावच्छिन्नविषयि-
 त्वाव्यापकविषयिताशून्यत्वघटितमेवेदं लक्षणमित्यकामेनापि वा-

यं तथासत्यभाववत्तादृशघटेऽतिव्याप्तिवारणाय विशिष्टद्वयाघ-
टितत्वं प्रथमदलेपि निवेद्यमेवेति हेतुमत्पक्षतावच्छेदकावच्छिन्न-
विषयत्वादिकमादायासाधारण्यसत्प्रतिपक्षाव्याप्तिवारणाय द्वितीय-
दलेपि विवक्षणीयमेवानतिरिक्तवृत्तित्वम् ॥

यत्तु द्वितीयदिशि स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वमेवास्माकम-
भिमतं तत्र स्वावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयिताशून्यज्ञानीय-
त्वनिवेशेऽपि पाषाणमयत्ववत्पर्वताभाववद्भ्रंशदावतिव्याप्तिवा-
रणाय प्रतिबन्धकताविशेषणमवच्छिन्नत्वान्तमनतिरिक्तवृत्तित्व-
घटितमुपादेयमेव बह्व्यभाववत्पाषाणमयत्वबह्व्यभाववदभाववत्त्वादे-
रप्रसिद्धितयाऽव्यापकविषयताशून्यज्ञानीयत्वविरहेण च तदवच्छि-
न्नविषयित्वमादाय वारणासम्भवादिति तत्तुच्छम् तथासति द्विती-
यावच्छेदकत्वस्य लक्षणप्रबुद्धत्वेन तस्यैवानतिरिक्तवृत्तित्वरूपता-
मात्रविवक्षया सर्वदोषवारणसम्भवे प्रतिबन्धकताविशेषणतयाऽव-
च्छिन्नत्वान्तं निवेद्य तद्व्यवच्छेदकत्वस्यानतिरिक्तवृत्तिरूपता-
नुधावनस्य परमविवेचकमट्टाचार्यपरिशीलितत्वमयुक्तमित्यमाश-
ङ्कायास्त्वया दुर्निवार्यत्वात् नचैवमाशङ्कास्मत्पक्षे समुन्मिश्रति अ-
व्यापकविषयताशून्यत्वस्य प्रकृतलक्षणानिविष्टत्वात् तन्निवेद्यस-
म्पादितदोषविरहस्य प्रतिबन्धकताविशेषणावच्छिन्नत्वान्तविकल-
तया लघुभूतस्य च लक्षणस्य लक्षणान्तरत्वादेकेनापरस्यान्यथा-
कर्तुमशक्यत्वात् दोषवारणायोपरिष्ठात्तस्य निवेशनीयत्वेऽपि ता-
दृशावच्छिन्नत्वघटितलक्षणदोषसम्पादिततया उपजीव्यविरोधपरि-
हारमुखेन तथाविधलक्षणशरीराक्षतिसम्पादककिञ्चिद्रूपावच्छिन्नवि-
षयित्वाव्यापकविषयताशून्यत्वाकारणैव हि तन्निवेशनीयतामावहति

किञ्च भवदभिमतनिवेद्यभावाव्यापकविषयिताशून्यत्वनिवेशनमे-
करूपेण प्रतिबन्धकत्वपक्ष एव सम्भवदुक्तिकं तत्रासाधारण्ये शैवाल-
वद्भ्रंशत्वाद्यवच्छिन्नविषयितामादाय विशिष्टेजलात्मके प्रागुक्ताया अ-
व्याप्तेः तन्निवेशे वारणसम्भवेऽपि हृदयशैवालवद्भ्रंशकालीनबहिर्मा-
ज्जलादित्यत्रासाधारण्ये तादृशबह्व्यभावव्याप्यजलवद्भ्रंशरूपसत्प्र-
तिपक्षे चाव्याप्यापत्तिर्दुर्वारा तद्वारणाय च प्रागुक्तव्यापकत्वघटि-
तासाधारण्यघटकविषयताभिन्नत्वादिकमेव निवेद्यं तथाचैता-
दृशमेदनिवेशैकदाविशिष्टद्वयाघटितत्वनिवेशस्वावच्छिन्नविषयित्वा-

व्यापकविषयताशून्यत्वप्रवेशगोत्ववद्रूपवाधाव्याप्तिवारकावच्छेदकत्वनिष्ठव्यापकताघटकसम्बन्धविशेषप्रवेशापेक्षया लाघवात् प्रतिवक्तैक्यतदभावोभयपक्षेऽपि प्रतिबन्धकतानुपयुक्ततया भासमानाभाविशेषणगगनघटितगगनाभाववत्तादृशघटस्य मेयत्वविशेषवाधादित्यस्य दोषतामनभ्युपेत्यासाधारण्याद्यव्याप्तिवारणाय द्वितीयावच्छेदकत्वमनतिरिक्तवृत्तित्वरूपं विशिष्टद्वयाघटितत्वाघटितं तदाश्रयविषयित्वञ्च किञ्चिद्रूपावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयिताशून्यत्वविशेषितं बहुधाद्येकदेशातिव्याप्तिवारणाय विवक्षितमवच्छिन्नत्वान्तश्च भाववत्तादृशघटेऽतिव्याप्तिवारणाय विशिष्टद्वयविषयताशून्यत्वघटितेन बहुधाभाववज्जलवद्रूपवृत्तिजलवद्रूपदत्त्वाद्यवच्छिन्ननिरूपितयत्विञ्चित्प्रतिबन्धकतावच्छेदकतादृशविषयित्वमादाय जलवद्रूपदेऽतिव्याप्तिवारणाय विवक्षणीयेनानतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वेन घटितम्बक्तव्यम् ।

एतेन अवच्छिन्नान्तपदोपादानगृहीतस्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वतात्पर्यवदवच्छेदकपदार्थस्यानतिरिक्तवृत्तित्वरूपतायावक्तुमशक्यतया अनतिरिक्तवृत्तित्वस्यावच्छेदकत्वपदार्थत्वेऽपि तद्रूपद्वितीयावच्छेदकत्वघटितस्य लक्षणान्तरता भवत्येव प्रकृतलक्षणवत्क्येनावोच्यत्वात् अन्यथा सिद्धान्तव्याप्तेः प्रतियोगिवैयधिकरण्यघाताया निरवच्छिन्नवृत्तित्वघटिते लक्षणे लक्षणान्तरता न स्यान्निरुक्तवृत्तित्वस्य लक्षणघटकहेतुसामानाधिकरण्यपरिष्कारात्मकताया वक्तुमशक्यतया लक्षणवहिर्भूतविशेषणत्वाभावप्रसक्तेरित्युक्तावपि नक्षतिः एवं द्वितीयावच्छेदकत्वस्यानतिरिक्तवृत्तित्वरूपत्वे स्वावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयिताशून्यज्ञानीयत्वस्य तदाश्रयविषयिताविशेषणत्वे च प्रथमावच्छेदकत्वमनतिरिक्तवृत्तित्वरूपं न वक्तव्यमित्याशङ्कानिराकृता तथासत्यवच्छिन्नत्वान्तदलस्य व्यर्थत्वापर्या तद्वदकावच्छेदकत्वस्य स्वरूपसम्बन्धरूपत्वानतिरिक्तवृत्तित्वरूपत्वयोः परीक्षणस्य वायसदशनपरीक्षणसपक्षत्वात् तस्मादुभयत्रवच्छेदकत्वमनतिरिक्तवृत्तित्वरूपमेव सिद्धमित्यलमाधिकावेशेन ॥

येतु घटाद्युदासीनविषयकं ज्ञानं यत्र बाधादिविषयकं तज्ज्ञानमपि नियमतोघटादिविषयकं तत्र द्वितीयावच्छेदकत्वस्यानतिरिक्तवृत्तित्वरूपत्वेऽप्याप्तिः स्यादिति तदवच्छेदकत्वं स्वरूपसम्बन्धरूपमेव वा

क्यं तथासति पाषाणमयत्ववत्पर्वतादावतिव्याप्तिवारणायानतिरिक्तवृ-
त्तित्वरूपावच्छेदकत्वघटितमवच्छिन्नत्वान्तमुपादेयम्भवतीति द्विती-
यावच्छेदकतायाः स्वरूपसम्बन्धरूपता प्रथमायास्त्वनतिरिक्तवृत्ति-
त्वरूपतैवेति वदन्ति ते च निष्कारणस्थलविशेषकल्पनया स्वरूप-
सम्बन्धरूपावच्छेदकत्वपक्षे प्रदर्शितगौरवानाकलनेन च प्रदर्शितसू-
क्ष्ममार्गासञ्चरणकौशला वेदितव्याः ।

यद्यपि द्वितीयावच्छेदकत्वस्य प्रकृतलक्षणघटकतया तस्यैव
स्वरूपसम्बन्धरूपानतिरिक्तवृत्तित्वरूपोभयत्वोपगमे सम्भाविता-
व्याप्तेः स्वावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयताशून्यत्वस्य भवदभिमत-
त्वेन तेन बहुपाद्येकदेशातिव्याप्तेश्च वारणसम्भवादवच्छिन्नत्वान्तो-
पादानवैफल्यमस्त्येव नचात्र किंलाघवमितिवाच्यम् । अनतिरिक्तवृ-
त्तित्वघटितावच्छिन्नत्वस्य प्रतिबन्धकताविशेषणतयोपादाने बहुपाद्ये-
कदेशविषयितामादायासम्भववारणाय द्वितीयावच्छेदकत्वस्य विष-
यित्वसामान्ये विवक्षणीयतया व्यापकत्वस्यैकस्याधिक्यादस्मत्पक्षे
तत्प्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्ववत्येव तन्निरूपितस्व-
रूपसम्बन्धरूपतावच्छेदकत्वस्य विवक्षितत्वादिति दोषो न सम्भवति-
एतेनेत्यादिनैतत्परिहारस्योक्तप्रायत्वात् इदानीं किञ्चिद्रूपावच्छिन्नविष-
यित्वाव्यापकविषयताशून्यत्वस्याप्युक्तौ क्षत्यभावात् त्वयेव मयाप्यभा-
ववद्भूतातिव्याप्तिवारणप्रकारस्यानुसरणीयत्वात् तत्र गौरवस्य स्वरू-
पसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वस्यावर्जनीयत्वेऽदोषत्वादित्येकदेशातिव्या-
प्तिवारकतयाऽवच्छिन्नान्तस्य सार्थकत्वाच्च तथापि यत्र मेयत्ववि-
शिष्टव्यभिचारविषयकं ज्ञाननियमतो मेयत्वविशिष्टव्यभिचारघटित-
साध्याभावादिव्यावर्तकधर्मदर्शनात्मकमेव तत्र मेयत्वविशिष्टव्यभि-
चारविषयिताव्यापकज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकमे-
यत्वविशिष्टव्यभिचारघटितव्यावर्तकधर्मवत्पक्षविषयित्वसामान्य-
मादायातिव्याप्तिवारणाय प्रथमदिश्येव स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदक-
त्वम्वाच्यं तथाच मेयत्वविशिष्टव्यभिचारविषयित्वसामान्यावच्छि-
न्नत्वस्य ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वे विरहान्न दोषः

यद्वा मेयत्वविशिष्टव्यभिचारविषयकं ज्ञानं नियमतो बाधविषयकं
बाधज्ञानमपि तादृशव्यभिचारकालीनसाध्याभाववत्पक्षविषयकं
कदाचिन्तादृशव्यभिचारसम्बन्धान्तरविशिष्टसाध्याभाववत्पक्षविष-

यकङ्कदाचिञ्जायते नतु केवलसाध्याभाववत्पक्षविषयकं तत्र मे यत्त्वविशिष्ट्यभिचारविषयितानतिरिक्तवृत्तिकप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्ववद्वाधविषयित्वमात्रे तादृशव्यभिचारत्वावच्छिन्ननिरूपित्वस्य सत्त्वात् प्रथमावच्छेदकत्वस्य स्वरूपसम्बन्धरूपत्वे च बाधप्रतिबन्धकतायां तादृशव्यभिचारविषयित्वसामान्यावच्छिन्नत्वविरहान्न दोषः एवञ्च प्रागुक्तदोषसम्भावनाया द्वितीयस्य स्वरूपसम्बन्धरूपता एतद्दोषसम्भावनाया प्रथमस्य वेत्यत्र विनिगमनाविरहादेकस्यापि न तत्सिद्धिः स्यादुभयत्रैवावच्छेदकत्वस्योभयरूपता वा स्यादिति ध्येयम् ।

नचासाधारण्ये कागतिः तद्विषयिताया अप्रतिबन्धकज्ञानसाधारणत्वादिति वाच्यम् । उभयत्रैव निरूप्यनिरूपकभावापन्नविषयतात्वेन भ्रमप्रमासाधारणासाधारण्यविषयतां निवेद्य तच्छून्यत्वप्रकृतानुमित्यप्रतिबन्धकत्वोभयाभावस्यैव निवेद्यत्वात् यद्यपीदम्भूयः प्रदर्शितम्, तथापि निवेशीतिविशेषप्रदर्शनायेहाप्युक्तम् तथाहि स्वावच्छिन्नविषयताशालितादृशनिश्चयवृत्तिभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभाववद्भावीया याऽसाधारण्यविषयत्वाभावत्वावच्छिन्नोभयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिता तन्निरूपिताभावत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिता या प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकतात्वसमानाधिकरणोभयावृत्तिधर्मावच्छिन्ना अथवा धर्मत्वसमानाधिकरणावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकताभिन्नप्रकारत्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नत्वे सति प्रकारत्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नत्वे सति वा तादृशविशेष्यत्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नत्वे सति विशेष्यत्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नत्वे सति वा निश्चयत्वनिष्ठावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकताभिन्नप्रतिबन्धकतात्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदेकत्वानिरूपिता या प्रतियोगिता तत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वनिष्ठावच्छेदकता तद्वच्छिन्ना तन्निरूपितावच्छेदकतावदुभयावृत्तिधर्मावच्छिन्ना तद्वच्छेदकतापर्याप्त्याधिकरणधर्मपर्याप्तावच्छेदकतानिरूपिता वा या प्रतियोगिता तत्सम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपिताभावत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितोभयत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितासाधारण्याभावत्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपकभाववृत्तिभ्यापकतारूपाभावीयप्रतियोगितानिरूपितपरम्परीयकित्तिद्रूपावच्छिन्नविषयित्वाभ्यापकविषयिताशून्यत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितनिश्चय-

निष्ठावच्छेदकता तन्निरूपितविषयित्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितनिरूप-
कत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेद-
कतावच्छिन्मावच्छिन्ननिरूपितविषयितावृत्तिभेदप्रतियोगितावच्छेदक-
त्वं नास्तीतिप्रतीतिसिद्धयोऽभावः तद्वत्स्वावच्छिन्ननिरूपयता-
कत्वस्वतादात्म्योभयसम्बन्धेन वस्तुविशिष्टवत्स्ववच्छिन्नत्वं समुदा-
यार्थः अत्र प्रतिबन्धकभेदेऽप्येकधर्मावच्छिन्नप्रतिबन्धकताया अमि-
श्रत्वं उभयावृत्तिधर्मावच्छिन्नेति तदपीतरवारकरूपमेव बोध्यं
तेन तज्ज्ञानवृत्तित्वाविशिष्टतत्प्रतिबन्धकत्वाभावमादायासाधारण्य-
भिन्नेषु न लक्षणासम्भवः प्रतिबन्धकभेदेन प्रतिबन्धकताभेदे चाथवे-
त्याद्यनुशरणीयं तत्रापि साक्षात्परम्परासाधरणावच्छेदकत्व-
पक्षे प्रथमसत्यन्तपक्षः साक्षादेवावच्छेदकत्वे द्वितीयसत्यन्तपक्षः
तज्ज्ञानवृत्तित्वाविशिष्टवद्ब्रह्मभावत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितहृत्वा-
वच्छिन्नविशेष्यताकनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वाद्यभावमादाया-
साधारण्यभिन्नेषु असंभववारणायावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकत्वानि-
रूपितत्वप्रवेशः उक्तप्रतिबन्धकत्वनिष्ठावच्छेदकत्वस्य द्वितीयोभया-
भावप्रतियोग्यभावप्रतियोगिप्रतिबन्धकत्वविशेषणत्वे तदवच्छिन्न-
त्वेन प्रतिबन्धकत्वनिष्ठावच्छेदकत्वप्रवेशः उपलक्षणत्वे प्रतिबन्धक-
त्वभेदाभेदपक्षानुसारात्स्वावच्छेदकतेत्यादिकल्पद्वयमुक्तम् एकरूपे-
ण प्रतिबन्धकत्वतद्भावोभयपक्षनिर्दोषत्वसम्पात्तिफलककिञ्चिद्रूपाव-
च्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयिताशून्यत्वस्य तादृशविषयितात्वव्या-
पकतारूपाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकोदौ प्रवेशात् विशेषाभावात्म-
कतादृशाभावमादाय सर्वगगनवदित्यादौ बाधे लक्षणसङ्गतिः तन्नि-
वेशरीतिर्जगदीशकृतावच्छेदकत्वलक्षणदीधितिब्याख्याविवरणे वि-
स्तरेणास्माभिर्द्दिशतेति नेहोच्यते ।

लाघवादाह अथवेति अत्रापि द्वितीयावच्छेदकता पाषाणमयत्वव-
त्पर्वतादौ तादृशपर्वतत्वाद्यवच्छिन्नानिरूपितस्य विषयित्वस्य वक्ष्य-
भाववत्पाषाणमयत्ववदादेरप्रसिद्धाऽप्रसिद्धत्वेन प्रसिद्धस्य प्रतिब-
न्धकतातिरिक्तवृत्तित्वेन प्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तेर्विशिष्टविषयि-
त्वस्य तादृशधर्मावच्छिन्नानिरूपितत्वविरहेण स्वावच्छिन्नानिरू-
पितविषयित्वानवच्छिन्नज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदक-
त्वावच्छिन्ननिरूपितविषयितासामान्यकधर्मावच्छिन्नेतिप्रसङ्गवा-

रणायानतिरिक्तवृत्तित्वरूपैव वाच्या प्रथमापि सत्प्रतिपक्षासाधारणाद्यव्याप्तिवारणाय पूर्ववदेव तथाविधा सर्वगनवद्वाच्यत्वादित्यत्र वाचाव्याप्तिवारणाय बाधविपरीतवाचाद्योरेकरूपेण प्रतिबन्धत्वेऽसम्भववारणाय वा स्वावच्छिन्नानिरूपितविषयितायां स्वावच्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयिताशून्यज्ञानादित्यमपि निवेद्यं न चान्यथा अधिकम्प्राग्बदनुसन्धेयम् ।

प्रतिबन्धकत्वाद्यदितवक्ष्यमाणकल्पसाधारणविशिष्टान्तराद्यदितत्प्रकारम्परैरङ्गीकृतन्दूषयितुमुपन्यस्यति अत्रकेचिदिति

हेत्वाभासविभाजकरूपेणेति । यथाश्रुताभिप्रायेणेदं वस्तुतो हेत्वाभासविभाजकतावच्छेदकरूपेण बोध्यम् तेषां हेत्वाभासविभाजकतावच्छेदकरूपत्वेन प्रवेशे हेत्वाभासत्वप्रवेशेनात्माश्रयापत्या बाधत्वत्वादिविशेषस्वरूपेण प्रवेशं सूचयितुं तच्च रूपं बाधत्वव्यभिचारत्वादीत्युक्तम् । बाधत्वत्वव्यभिचारत्वत्वादीति तदर्थः धूमाभाववृत्तिवद्विषयवद्विभिष्टधूमाभावत्वादिसाधारणस्वसज्जातीयविशिष्टान्तरतावच्छेदकरूपप्रसिद्धौ तच्च सर्वमनुगतम्बाध्यं तत्र व्यभिचारत्वत्वञ्च साध्यासामानाधिकरण्यस्यासाधारणत्वे साध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यविषयकहेतुतावच्छेदकविशिष्टहेतुविषयकग्रहत्वाव्यापकप्रकृतसाध्यनिरूपितसकलव्याप्तिप्रकारकप्रकृतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतुविषयकग्रहत्वव्यापकप्रतिबन्धनानिरूपितप्रतिबन्धकतावृत्त्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितपरम्परावच्छेदकत्वं तत्र साध्याप्रसिद्धिसाधनाप्रसिद्ध्यादावतिव्याप्तिवारणायोपात्तस्याव्यापकत्वान्तस्य शरीरे प्रकृते सामान्यव्यभिचारिणोविशेषव्याप्यत्वासम्भवेन विशेषसाध्यनिरूपितव्याप्तिग्रहे साध्यसामान्याभाववृत्तित्वनिश्चयस्य ग्राह्याभावानवगाहिनोप्यनुभवसिद्धप्रतिबन्धकत्वेऽभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभाववज्जलकालनिवह्मिमाञ्जलादित्यत्राभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्ववज्जलरूपसाध्याप्रसिद्धिद्यदिते वक्ष्यमाणभाववृत्तिजलेऽव्याप्तिवारणाय साध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यविषयकत्वमुपादेयं नान्यथा बहिर्मानभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभाववज्जलादित्यत्र जलत्वावच्छेदेन वक्ष्यमाणभाववृत्तित्ववाति जले जलत्वसामानाधिकरण्येनाभाववृत्तित्ववज्जलरूपसाधनाप्रसिद्धिद्यदितेऽव्याप्तिवारणाय हेतुतावच्छेदकविशिष्ट-

हेतुविषयकत्वमुपादेयमेव साध्यासामानाधिकरण्यस्य विरो-
धरूपत्वे प्रकृतसाध्यव्यापकीभूताभाव प्रतियोगिप्रकृतहेतुसत्पक्ष-
स्यासाधारण्यत्वे च प्रकृतसाध्यनिरूपितसाध्यसामानाधिकरण्या-
शाघटितसकलव्याप्तिप्रकारकप्रकृतहेतुविशेष्यकत्वे सति प्रकृतपक्षे
प्रकृतसाध्यवैशिष्ट्यावगाहेप्रहृत्वव्यापिका या पक्षतावच्छेदक-
विशिष्टपक्षविषयकत्वे सति साध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यवि-
षयकत्वे सति हेतुतावच्छेदकविशिष्टहेतुविषयकप्रहृत्वाव्यापिका
प्रतिबध्यता तन्निरूपिता या प्रकृतपक्षे प्रकृतसाध्यवैशिष्ट्यावगाहि-
प्रहृत्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपितासाधारण्यविषयित्वानवच्छिन्नप्र-
तिबन्धकतावच्छेदकविषयित्वानवच्छिन्नप्रतिबन्धकता तद्वृत्त्यभा-
वीयप्रतियोगितानिरूपितपरम्परावच्छेदकतावत्वमेव तद्भाष्यं तत्रा-
व्यापकत्वान्तदले साध्यतावच्छेदकविशिष्टविषयकत्वहेतुतावच्छेद-
कविशिष्टविषयकत्वयोः पूर्ववदव्याप्तिवारणम्फलं पक्षतावच्छेदक-
विशिष्टविषयकत्वस्य बाधातिव्याप्तिवारकप्रतिबन्धकताविशेषणवि-
षयित्वानवच्छिन्नत्वस्य चाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभाववज्ज-
लकालीनहृदो वह्निमाञ्जलाज्जलमभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभा-
ववन्धुभयवज्जलादित्यत्राभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्ववज्जलरूपाश्रय-
सिद्धिघटिते तादृशबाधघटिते च वन्धुभाववद्वृत्तिजलरूपव्यभिचारे-
ऽव्याप्तिवारणायोपादानं बोध्यम् उक्तस्योभयसाध्यकस्थले व्यभिचा-
रत्वाभावरूपत्वेऽप्यभावो वन्धुभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वनिष्ठप्रति-
योगित्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववन्धुभयवानित्यत्र वन्धु-
भावाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावविशिष्टवदभावरूपे सत्प्र-
तिपक्षे तादृशवृत्तित्वाभावरूपबाधघटितेऽव्याप्तिवारणाय तादृश-
विषयित्वानवच्छिन्नत्वमवश्यमुपादेयम् पक्षवृत्तित्वाशेषविधितसा-
ध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वविशिष्टप्रकृतहेतोरसाधारण्यरूपत्वे
च बाधवारकदलघटकप्रतिबन्धकताया मसाधारण्यविषयि-
त्वानवच्छिन्नत्वन्नविशेषणम् अपितु प्रकृतानुमित्यप्रतिबन्धकत्वासा-
धारण्यविषयिताशून्यत्वोभयाभावोयदूपावच्छिन्नविषयताशालिनि-
श्रयत्वव्यापकोविशेष्यदलात्मकतयाविवक्षणीयस्तन्निवेशप्रकारश्चा-
सकृदावेदितः साध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यविषयकत्वादिनिवेश-
फलमप्राग्वत् ।

आहार्यस्थलानुरोधेन निर्वक्ष्यमाणकल्पानुसारेण व्यभिचारत्व-
 त्वञ्च यद्रूपावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयाव्यवहितोत्तरानुमितिसामा-
 न्ये विरोधिविषयताप्रयुक्तस्तावद्व्याप्तिविषयकत्वाभावस्तत्त्वं यद्रूपाव-
 च्छिन्नविषयकनिश्चयाव्यवहितोत्तरानुमितिसामान्ये साध्यतावच्छेद-
 कादिविशिष्टसाध्यविषयकत्वाभावस्तद्विज्ञत्वविशेषितम्बोध्यम् प्रकृ-
 तसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगिप्रकृतहेतुमत्पक्षस्यासाधारण्यत्वपक्षे
 च प्रकृतपक्षे प्रकृतसाध्यवैशिष्ट्यावगाहित्वाभाव्याप्त्यवच्छिन्नप्रकृत-
 हेत्ववगाहित्वसमुदायाभावो विशेष्यदलघटकः बाधवारकविशेषणञ्च
 असाधारण्यविषयिताशून्ययद्रूपावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयाव्यव-
 हितोत्तरानुमितिसामान्ये पक्षे साध्यवैशिष्ट्यावगाहित्वाभावस्तद्वि-
 ज्ञत्वरूपमेवावसेयम् अत्रच पक्षे स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्ववाच्यत्व-
 त्वावच्छिन्नत्वोभयाभाववत्प्रतियोगित्वकालीनबहिर्मान्वाच्यत्वादि-
 त्यत्र तादृशवह्यभाववद्वृत्तिवाच्यत्वेऽनुपसंहारित्वघटितेऽव्याप्तिः एवं
 बहिर्मान्वह्यभाववद्वृत्तिजलादित्यत्र साधारण्यघटितेऽसाधारण्ये-
 व्यव्याप्तिः अतोव्यभिचारतात्वं न साजात्यघटकमपितु सा-
 ध्यतावच्छेदकादिविशिष्टविषयकग्रहाविरोधित्वे सति प्रकृत-
 साध्यनिरूपितसकलान्वयव्याप्त्यवगाहिग्रहविरोधित्वरूपसाधारण्या-
 नुसारेण प्रतिबन्धकत्वाघटितं साधारण्यतात्वं साध्यासामाना-
 धिकरण्यस्यासाधारण्यत्व पक्षे उक्तग्रहाविरोधित्वे सति सा-
 ध्यसामानाधिकरण्यग्रहविरोधित्वरूपासाधारण्यत्वानुसारेणानुमि-
 तिप्रतिबन्धकत्वाघटितमुक्तरत्या निरुच्यमानमसाधारण्यतात्वं
 प्रकृतसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगिप्रकृतहेतुमत्पक्षस्यासाधारण्य-
 तायामुक्तबाधवारकविशेषणसहितं यद्रूपावच्छिन्नविषयकनिश्चया-
 व्यवहितोत्तरानुमितिसामान्ये पक्षे साध्यवैशिष्ट्यावगाहित्वा-
 भावस्तत्त्वमसाधारण्यतात्वं पक्षवृत्तित्वाघटितस्यासाधारण्यतायां
 प्रकृतहेतुधर्मिकप्रकृतसाध्याभावनिरूपितव्यतिरेकव्याप्त्य भावा व-
 गाहिग्रहविरोधित्वानुसारेणोक्तरत्या निरुच्यमानमसाधारण्य-
 तात्वम् उक्तग्रहाविरोधित्वे सति प्रकृतसाध्यनिरूपितव्यतिरेकव्या-
 प्त्यवगाहिग्रहविरोधित्वात्मकानुपसंहारितात्वानुसारेणोक्तरत्योपव-
 र्णितम् अनुपसंहारितात्वत्वञ्चान्यतमत्वादिना तद्व्यघटकं तथा च
 नानुपसंहारित्वादिघटिते साधारण्यादौ दोषः ।

नुपसंहारित्वञ्च प्रतियोगित्वनिष्ठसाध्यतावच्छेदकसम्बन्धा-
 त्वसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वोभयाभाववत्त्वं हेतुतावच्छेदक-
 यावच्छिन्नत्वहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नत्वोभयाभाववत्त्वञ्च प्रकृत-
 हेनिष्ठाभावप्रतियोगित्वादिकञ्च न तथा दुर्वचत्वात्, इत्येतदनु-
 रिग्रन्थे प्रपञ्चितम् प्रतिबन्धकत्वघटितकले चोक्तस्थलाना-
 र्यस्थलत्वेन तत्रत्यदोषस्य परित्याज्यतया साजात्यशरीरे न
 ण्यतात्वादीनां प्रवेशोऽपितु व्यभिचारितात्वस्यैव कार्योलाघ-
 । विभाव्यम् अत्र साधारण्यतात्वशरीरेऽविरोधित्वान्तकार्य-
 शेषणफलं व्यभिचारितात्वघटकतत्प्रागुक्तफलवदेव । असाधा-
 त्वशरीरे च वह्निव्यापकाभावनिरूपितत्वाभाववत्प्रतियोगित्वका-
 हेसाध्यके बन्धाभाववत्पक्षस्यापि बाधतया तदुन्नायकव्यतिरे-
 तमद्धेतोरप्यसाधारण्यत्वौचित्येन साध्याप्रसिद्धिघटिते तत्रा-
 णारणं बाधवारकस्य च प्रतियोगित्वं तादृशनिरूपितत्वाभावव-
 दित्यत्र प्रतियोगित्वं निरूपितत्वाभाववत्तद्व्यक्तित्वादित्यत्र बाध-
 साधारण्येऽव्याप्तिवारणफलं वह्निमान् काञ्चनजलादित्यत्रेव व-
 तादृशप्रतियोगित्वकालीनजलादित्यत्रापि वह्निव्यापकीभूता-
 तेयोगिजलस्यासाधारण्यत्वमनुभवसिद्धं न च काञ्चनजललिङ्ग-
 हेतुमत्तानिश्चयस्यानाहार्यत्वमिति तस्य प्रतिबन्धकत्वं युक्त-
 । तथात्वमितिकुतोस्य दोषतेति वाच्यं यस्य प्रकृतसाध्याभाव-
 तया प्रकृतहेतुनिष्ठया तत्सामान्यनिष्ठया वा व्यतिरेकव्याप्त्या
 य निश्चयोत्तरं प्रकृतानुमितिः प्रकृतहेतुलिङ्गिका न जायते त-
 । धारण्यत्वादुक्तप्रतिबन्धकत्वस्य तत्रानुपयोगात् अन्यथा प्र-
 कृष्टानविषयवह्न्यभाववह्न्यभाववदादेर्बाधतापि न स्यादिति
 धारण्ये साधनाप्रसिद्धिघटितेऽव्याप्तिवारणञ्च उक्तयोरसा-
 वं यदि नानुभविकं न देयमेव तद्विशेषणम् अनुपसंहारिता-
 : च तत्फलं स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्ववाच्यत्वत्वावच्छिन्न-
 भाववत्प्रतियोगित्वकालीनकाञ्चनमयत्ववद्वह्निमान् वाच्यत्वा-
 वान् तादृशवहेरित्येतत्स्थलयोः साध्याप्रसिद्धिसाधनाप्रसि-
 पसंहारित्वघटितयोरव्याप्तिवारणमेवेत्यलम् ।

चासाधारण्यतात्वमुक्तं तदेव मतभेदेन विरोधतात्वं तत्र सा-
 णाधिकरण्यस्य विरोधत्वे गोत्वाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वा-
 सा० वि०

भाववदभावकालीनगोत्वस्य साध्यत्वे निरुक्तकालीनत्वविशेषिताश्व-
त्वस्य हेतुत्वे च गोत्वासमानाधिकरणाश्वत्वेऽसिद्धिघटितेऽव्याप्ति-
वारणमविरोधित्वान्तफलम्बोध्यम् ।

सत्प्रतिपक्षतात्वञ्च पक्षेसाध्यवैशिष्ट्यावगाहिग्रहत्वव्यापिका या
साध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यविषयकपक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षविष-
यकग्रहत्वाव्यापिका प्रतिबन्धकता तन्निरूपितप्रतिबन्धकतावच्छेदिका
सती तत्प्रतिबन्धकतानिरूपितप्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्र-
तिबन्धतानिरूपितप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयित्वावच्छिन्नजन्यता-
निरूपितजनकतावच्छेदिका या विषयिता तन्निरूपकतावच्छेदकत्वं
तत्र च बह्व्यभावाभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभाववदभावकालीन-
हृदपक्षकबह्विसाध्यके हृदपक्षके तादृशाभावकालीनबह्विसाध्यके च
पक्षाप्रसिद्धिसाध्याप्रसिद्धिघटिते बह्व्यभावव्याप्यवद्भेदेऽव्याप्तिवा-
रणाय तादृशग्रहत्वाव्यापकत्वनिवेशनम् अभावोबह्व्यभावाभावाधि-
करणनिरूपितवृत्तित्वनिष्ठप्रतियोगित्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिका-
भावबह्व्युभयवानित्यत्र तादृशवृत्तित्ववदभावात्मकबाधघटिते बह्व्य-
भावव्याप्यवदभावरूपसत्प्रतिपक्षेऽव्याप्तिवारणाय तादृशजनकताव-
च्छेदकत्वात्मकाविशेष्यदलम् द्रव्यत्वावच्छेदेन गुणव्याप्यव्याप्यवद्
द्रव्यपक्षकगुणाभावसाध्यके गुणव्याप्यवद्द्रव्येऽव्याप्तिः तादृशद्रव्यं
गुणाभाववदिति बुद्धौ द्रव्यत्वावच्छेदेन गुणव्याप्यवत्ताबुद्धेः प्रतिब-
न्धकतया तत्प्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयित्वावच्छिन्नजन्यतानिरू-
पितजनकतावच्छेदकविषयितानिरूपकपक्षघटितत्वात्तस्येत्यतः स-
त्यन्तोपादानम् पर्वतोबह्व्यभावबह्विव्याप्यव्याप्याभावोभयवानित्यत्र
बह्विव्याप्यव्याप्यवत्पर्वतरूपबाधवारणाय सत्प्रतिपक्षलक्षणे विशेष्यद-
ले प्रतिबन्धकत्वस्य प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धतानिरूपितत्वेनोपादानं
परम्पराविशेषस्य संसर्गत्वाभावेपिलक्षणसम्पादकमुपेक्ष्य यत्तत्प्रति-
बन्धकतात्वेनोपादानं तत् बह्विव्याप्यव्याप्यव्यापकबह्विसमानाधिकर-
णबह्विव्याप्यव्याप्यवत्पर्वतस्य सत्प्रतिपक्षत्वे तत्राव्याप्तिवारणाय प्रकृ-
तेपि कार्यमेव प्रतिबन्धकत्वाघटितञ्च तत् यद्रूपावच्छिन्नविषयता-
शालिनिश्चयोत्तरानुमितिसामान्ये साध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्या-
दिविषयकत्वाभावस्तद्भिन्नत्वेऽसिद्धि यद्रूपावच्छिन्नविषयताशालिनिश्च-
याव्यवहितोत्तरानुमितिसामान्ये पक्षे साध्यवैशिष्ट्यावगाहित्वा भाव-

प्रयोजकोयदभावोस्ति तदभावो यद्रूपावच्छिन्नविषयताशालिनिश्च-
याव्यवहितोत्तरानुमितिसामान्येस्ति तद्रूपावच्छिन्नविषयकानुमि-
तित्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकविषयितानिरूपकता-
वच्छेदकत्वेसतितत्त्वम् एतदनुगमश्च निरुक्तरूपभेदवद्रूपविशिष्टरूप-
वत्त्वम् वैशिष्ट्यश्च स्वतादात्म्य स्वावच्छिन्नविषयितावन्निश्चयाव्य-
वहितोत्तरानुमितित्वव्यापकपक्षसाध्यवैशिष्ट्यावगाहित्वाभावप्रयोज-
काभाववृत्तिव्यापकरूपाभावीयप्रतियोगितानिरूपितपरम्परियाव-
च्छेदकतावद्रूपावच्छिन्नविषयताकानुमितित्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपि-
तजनकतावच्छेदकविषयतावच्छेदकत्वोभयसम्बन्धेनेतिदिक् ।

असिद्धित्वत्वञ्च प्रकृतसाध्यप्रकृतहेतुपरामर्शत्वव्यापकप्रतिबन्ध-
तानिरूपितप्रतिबन्धकता साधारण्यादित्रयानिरूपितयद्रूपावच्छिन्न-
निरूपितविषयितावन्निश्चयत्वव्यापिका तत्त्वं विरोधश्चैवं प्रकृतसाध्य-
व्यापकीभूताभावप्रतियोगिप्रकृतहेतुरेव अस्यासाधारण्यत्वे चासाधा-
रण्यानिरूपितत्वस्थाने विरोचनिरूपितत्वस्विशेषणमुपादेयम् असि-
द्धिश्चपक्षाप्रसिद्धिः साध्याप्रसिद्धिः स्वरूपासिद्धिः साध्यव्याप्तिवि-
शिष्टपक्षधर्मत्वाभाववद्वेत्त्वादिव्याप्यत्वासिद्धिश्च साध्यसाधनाप्रसि-
द्धयोः व्याप्यत्वासिद्धौ स्वरूपासिद्धौ वान्तर्भावाङ्गीकारात् त्रैविध्यहा-
निरित्यसिद्धिग्रन्थे दीधितिकृता वक्ष्यते अत्रच धूमाभाववदवृत्त्ययो-
गोलकीयवह्निधूमवान्वहेरित्यत्र पक्षाप्रसिद्धौ धूमाभाववदवृत्त्ययोगोल-
कीयवह्नी धूमाभाववद्वृत्तिवह्निपात्मकव्यभिचारघटितायामव्याप्तिवार-
णाय साधारण्यानिरूपितत्वोपादानं धूमाभाववद्वृत्तिवह्निश्च नासि-
द्धिः तद्वबुद्धेः वह्नित्वसामानाधिकरण्येनैव धूमाभाववदवृत्तित्वावगा-
हिपक्षतावच्छेदकविशिष्टविषयकबुद्ध्याविरोधित्वात् नच प्रागुक्तव्य-
भिचारतात्वस्थोक्त्यासिद्धित्वसाधारणतया तत्राव्याप्तेर्बुद्धरत्वेन त-
द्वारणायान्नसिद्धित्वत्वशरीरे साधारण्यानिरूपितत्वोपादानमफल-
मित्वाच्यम् एवं सत्यत्र विशिष्टपक्षे विशिष्टसाध्यसाधनवत्वा-
वगाहिप्रहाविरोधित्वघटितयथाश्रुतव्यभिचारतात्वस्यैवात्रोपादेय-
त्वात् तथासत्युक्ताव्याप्यसम्भवात् एवं वह्निजन्यत्वं वह्निमद्वह्निजन्य-
त्वादित्यत्र वह्निजन्यत्वाभावनिरूपितव्यापकसामानाधिकरण्यरूप-
व्याप्तिमद्वह्न्यव्यभिचारित्ववद्वह्निजन्यत्वस्य स्वरूपासिद्धित्वे तत्राप्य-
व्याप्तिवारणाय साधारण्यानिरूपितत्वोपादानं बोध्यम् ।

यदिचैवं विशिष्टान्तराघटितत्वेनाघटितसाध्यसाधनग्रहाविरोधी-
यादिव्याभिचारलक्षणोक्तेः व्यभिचारघटितवाधेऽव्याप्युक्तेश्च सन्द-
र्भविरुद्धत्वाच्चैवमिति विभाव्यते तदापि धूमाभाववन्निरूपितवृत्तित्वा-
भावाधिकरणनिरूपितत्वाभाववदाधेयत्वं धूमवान्वहोरित्यत्र धूमाभा-
ववृत्तित्वव्याप्यवद्ब्रह्मै पक्षाप्रसिद्धिघटितासाधारण्येऽव्याप्तिवारणा-
य तदुपादानं सार्थकं भवत्येव । गोत्वाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभाव-
वदभावो गोत्ववानश्वत्वादित्यत्राश्रयासिद्धिघटिते गोत्वासमानाधि-
करणाश्वत्वरूपासाधारण्येऽव्याप्तिवारणाय धूमत्वं वह्निमद्धूमत्वादि-
त्यत्र धूमत्वाभावव्याप्यवह्निसामानाधिकरण्याभाववद्धूमत्वेऽसाधा-
रण्यघटितस्वरूपासिद्धावव्याप्तिवारणाय चासाधारण्यनिरूपितत्वो-
पादानम् स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नत्ववाच्यत्वत्वावच्छिन्नत्वोभयानिष्ठ-
प्रतियोगित्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववदभावोवाच्यत्ववा-
नित्यत्रानुपसंहारिणि पक्षाप्रसिद्धिघटितेऽव्याप्तिवारणायानुपसंहा-
रित्वानिरूपितत्वप्रवेशः । विशेषगुणाभाववान् घटोद्रव्यं गुणसामा-
न्याभावादित्यत्र स्वरूपासिद्धिघटितविशेषगुणवद्घटरूपाश्रयासि-
द्धावव्याप्तिवारणायसिद्धित्वत्वं न साजात्यघटकमापितु पक्षाप्रसि-
द्धिर्वैस्वरूपासिद्धित्वव्याप्यत्वासिद्धित्वत्वमेव तत्र पक्षाप्रसिद्धि-
त्वत्वं पक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षविषयकग्रहत्वव्यापकप्रतिवध्यतानि-
रूपितप्रतिबन्धकतावृत्त्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितपरम्परावच्छेद-
कत्वं स्वरूपासिद्धित्वञ्च पक्षतावच्छेदकविशिष्टविषयकहेतुतावच्छे-
दकविशिष्टविषयकग्रहत्वाव्यापिका या प्रकृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्न-
विशेष्यतानिरूपितहेतुतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नहेतुतावच्छेदकाव-
च्छिन्नप्रकारताशालिग्रहत्वव्यापकप्रतिवध्यता तन्निरूपितप्रतिबन्ध-
कतावृत्त्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितपरम्परीयावच्छेदकतावत्त्वं तत्र
प्रतियोगित्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकवह्न्यभाववदभावो धूम-
वान् वह्नोरित्यत्र पक्षाप्रसिद्धिघटितस्वरूपासिद्धौ वह्निमद्भ्रदकाली-
नोभावोघटवानुक्तवह्न्यभावादित्यत्र स्वरूपासिद्धिघटितपक्षाप्रसिद्धौ
वाऽव्याप्तिवारणाय पक्षतावच्छेदकविशिष्टविषयकत्वस्याव्यापकत्वश-
रीरे प्रवेशः इदपक्षकधूमाभावाभावाधिकरणनिरूपितत्वाभाववदाधे-
यत्वकालीनधूमहेतुकस्थले हेत्वप्रसिद्धिघटिते धूमाभावव्याप्यवद्भ्र-
देऽव्याप्तिवारणायव्यापकत्वशरीरे हेतुतावच्छेदकविशिष्टविषयकत्व-

स्य च प्रवेशः कृतः ।

प्रकृतसाध्यतावच्छेदकप्रकृतहेतुतावच्छेदकाविशिष्टविषय-
कप्रहत्वव्यापकहेतुपक्षवैशिष्ट्यावगाहिप्रहत्वव्यापकप्रतिवध्यताभि-
न्नप्रकृतपरामर्शत्वव्यापकप्रतिवध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकतावृत्त्यभा-
वीयप्रतियोगितानिरूपितपरम्परावच्छेदकतावत्साधारण्यादित्रयानि-
रूपितविषयितानिरूपकतावच्छेदकत्वं व्याप्यत्वासिद्धित्वत्वं तत्र भे-
दप्रतियोगिशरीरेऽव्यापकत्वान्तनिवेशनं लाघवसाधनाप्रसिद्धोरव्या-
प्तिवारणाय प्रागुक्तस्वरूपासिद्धिघटितसाध्याप्रसिद्धावव्याप्तिवारणाय
प्रकृते व्याप्यत्वासिद्धिलक्षणे च स्वरूपासिद्धावतिव्याप्तिवारणाय प्र-
तिवध्यताभिन्नत्वोपादानम् प्रतियोगित्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिता-
कवह्यभाववदभावपक्षकवह्निमद्भूदसाध्यकस्थले पक्षाप्रसिद्धिघटित
साध्याप्रसिद्धावप्यव्याप्तिवाणसम्भवः साधारण्यादित्रयानिरूपितत्व-
स्य च फलं यत्प्राक्पक्षाप्रसिद्धिघटितसाधारण्यादित्रिकेऽव्याप्तिवार-
णमभिहितं तदिदानीं तत्पक्षस्य हेतुत्वे तद्व्यवस्थे वा साधनाप्रसि-
द्धिघटिते साधारण्यादित्रिकेऽव्याप्तिवारणम्बोध्यम् ॥ वहेर्हेतुताम्बि-
हाय तत्रोक्तपक्षकालीनजलस्य हेतुत्वम्बोध्यम् ।

वस्तुतस्तूकवह्यभाववदभावहेतुकवह्निमद्भूदसाध्यके साधना-
प्रसिद्धिघटितसाध्याप्रसिद्धावेवमप्यव्याप्तिवारणयोगात् साध्याप्र-
सिद्धित्वत्वं साधनाप्रसिद्धित्वत्वञ्च पृथगेव वक्तव्यं प्रतिवध्यताभे-
दशरीरेऽव्यापकत्वाप्रवेशेन व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मत्वाभाववद्धेतुसा-
ध्याभाववदवृत्तित्वसाध्यसामानाधिकरण्योभयाभाववद्धेतुसाध्य-
हेतुनिष्ठावृत्तित्वादिसाधारणं प्रागुक्तव्याप्यत्वासिद्धित्वत्वञ्च सा-
धारण्यादित्रयानिरूपितत्वमपि फलतः सामानाधिकरण्याविशेषि-
तसाध्याभाववदवृत्तित्ववद्धेतुहेतुव्यापकसाध्यादिविषयकत्वे सति
केवलसाध्यसामानाधिकरण्यप्रकारकत्वे सति साध्यतत्त्वावच्छेदक-
धर्मसम्बन्धावच्छिन्नत्वद्वयवत्प्रतियोगित्वविषयकत्वे सति प्रकृतपक्षे
प्रकृतसाधनवैशिष्ट्यावगाहिप्रहत्वाव्यापकत्वरूपमुपात्तप्रतिवध्यता-
भेदनिवेशस्यापि कार्यकार्यैकमेव निवेशनीयं लाघवात् प्रकृतेऽव्या-
पकत्वशरीरे ग्रहांशे तत्तद्विषयकत्वप्रवेशफलं साध्यसाधनाप्रसि-
द्धिस्वरूपासिद्धि साधारण्यादित्रयेष्वन्ततोहेतुव्यापकसाध्यसामाना-
धिकरण्यरूपव्याप्तिघटितत्वेन व्याप्यीभूतव्याप्यत्वासिद्ध्यन्यतमघ-

दितेऽव्याप्तिवारणमवसेयम् । प्रतिबन्धकत्वाघटितमसिद्धित्वत्वा-
दिकञ्चोपदर्शिततथाविधसत्प्रतिपक्षत्वत्वादिबन्धैर्लक्ष्यमिति ।

वाधत्वञ्च उद्देश्यतावच्छेदकतातिरिक्तविशिष्टपक्षाविशिष्टसा-
ध्यविषयतान्तः पातिप्रकारत्वावच्छिन्नप्रतिबध्यतानिरूपिता या स्व-
निरूपितप्रतिबध्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रतिबध्यतानिरूपितप्रति-
बन्धकतावच्छेदकविषयित्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेद-
कविषयित्वानवच्छिन्नप्रतिबन्धकता तदनतिरिक्तवृत्तिविषयितानिरू-
पकतावच्छेदकत्वम् उद्देश्यतावच्छेदकत्वम्प्रकारतावच्छेदकत्वस्याप्यु-
पलक्षकं तेन इदं काञ्चनमयवह्निमानित्यत्र काञ्चनमयत्वप्रकारताया
उद्देश्यतावच्छेदकतातिरिक्तत्वे तथाविधविषयतान्तः पातित्वे पि च
न साध्याप्रसिद्धौ दोषः पक्षतावच्छेदकसाध्यतावच्छेदकाविशिष्टवि-
षयकग्रहाविरोधित्वस्य सुप्रसिद्धस्य वह्निमान्दोषवह्निमानित्यत्र वा-
धाव्याप्तिभयेन परित्यागः पर्वतपक्षकवह्नयभाववह्न्याप्याभावोभ-
यसाध्यकस्थले सत्प्रतिपक्षात्मकबाधे लक्षणसम्पत्तये जनकतावच्छे-
दकत्वघटकप्रतिबध्यतायाः प्रकृतानुमितित्वव्यापकत्वेन दीधित्याहु-
कायाः स्वनिरूपितप्रतिबध्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वेन निवेशः
वह्नयधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावदभाववत्कालीनवह्नेः साध्यत्वे ता-
दृशइदस्य पक्षत्वे च साध्यपक्षाप्रसिद्धिघटिते वह्नयधिकरणावृत्तिम-
त्पक्षरूपबाधेऽव्याप्तिवारणाय प्रकृते उद्देश्यतावच्छेदकत्वातिरिक्त-
त्वाविशेषणम् प्रागुक्ते बाधघटितसत्प्रतिपक्षेऽव्याप्तिवारणाय निरुक्तिवि-
षयित्वानवच्छिन्नत्वस्य प्रतिबन्धकत्वाविशेषणतयोपादानम् अस्यानु-
गमश्च तादृशप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकताविशिष्टप्रतिबन्धकता-
वृत्त्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितपरम्परावच्छेदकतावत्त्वम् वैशिष्ट्य-
ञ्च स्वतादात्म्यं स्वनिरूपितप्रतिबध्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्र-
तिबध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयित्वावच्छिन्नजन्यतानि-
रूपितजनकतावच्छेदकविषयित्वानवच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन प्रति-
बन्धकत्वाघटितस्यापि निरुक्तिरुह्येति ।

अथ विशेष्यदलवैयर्थ्यमुक्तान्यतरूपेण व्यभिचारत्वादिरूपदो-
षतावच्छेदकभिन्नानां सजातीयाप्रसिद्ध्याऽतिव्याप्यसम्भवात् एव
ञ्च प्रतिबन्धकत्वाघटितलक्षणेपि विशेष्यदलसमुदायवैयर्थ्यसम्भवे
विरोधविरोधविषयताप्रयुक्तत्वदलमात्रवैयर्थ्यप्रतिपादनमप्यसङ्गत-

मितिवेन्न साजात्यघटकबाधत्वादिशरीरेऽव्याप्यवृत्तित्वभ्रमानास्क-
न्दितत्वनिवेशे प्रयोजनाभावेन सामान्यतोऽव्याप्यवृत्तित्वज्ञानाना-
स्कन्दितत्वस्यैव निविष्टत्वेन वृक्षः कपिसंयोगीत्यत्र कपिसंयोगाभा-
ववद्वृक्षत्वे बाधत्वत्वस्य सत्तया तद्वच्छिन्नेऽतिप्रसङ्गवारणाय वि-
शेष्यदलसार्थकयात् तत्र च निश्चयविशेषणतयाऽव्याप्यवृत्तित्वभ्र-
मानास्कन्दितत्वस्यैव घटकतायाः प्रागुक्तत्वात् नच विशेष्यदल
निवेशापेक्षया साजात्यघटकबाधत्वत्वादिशरीरे विशिष्याव्याप्यवृ-
त्तित्वभ्रमानास्कन्दितत्वनिवेशस्य लघुत्वात् तदेव निवेशयितुं मुचि-
तमितिवाच्यं विशेष्यदले मेयत्वविशिष्टव्यभिचारेऽतिव्याप्तौ तद्वार-
णाय विशेषणोपादानन्तत्तथैवोपादेयं यथा न विशेष्यदलक्षतिरन्य-
थोपजीव्यविरोधादितिबाधत्वत्वादिशरीरेऽव्याप्यवृत्तित्वभ्रमानास्क-
न्दितत्वस्यानिवेशनीयत्वात् अव्याप्यवृत्तित्वभ्रमानास्कन्दितत्वादिघ-
टितबाधत्वादिसहितरहितविशेष्यदलस्य लक्षणान्तरत्वन्तु को नाम
निवारयितुमीष्टे ॥ अतएव विरोधिविषयताप्रयुक्तत्वप्रयुक्तगौरवं पुर-
स्कृत्य निर्वाजप्रतियोगिस्त्वघटितविशेषणानुधावन्नोचितमित्यपा-
स्तम् विरोधिविषयताप्रयुक्तत्वस्य विशेष्यदलघटकतया तद्वैषम्ये विशेष-
्यस्वरूपहानावुपजीव्यविरोधापत्त्या प्रतियोगिस्त्वमन्तर्भाव्यैव वि-
शेषणदलस्योपादेयत्वात् किञ्च बाधत्वत्वव्यभिचारत्वत्वाद्येकैकशरी-
रेऽव्याप्यवृत्तित्वभ्रमानास्कन्दितत्वनिवेशे लक्षणशरीरे गुरुभूतानेकभ्र-
मत्वोपादानापेक्षयैकभ्रमत्वघटितविशेष्यदलोपादानस्यैव युक्तत्वात् ।

यत्तु बहुयभाववज्जलवद्वृत्तिजलवद्वृत्तिदादिरूपावच्छेदकधर्मं
दर्शनविषयविशिष्टेऽतिव्याप्तिवारणाय बाधत्वत्वादिप्रत्येकशरीरे वि-
शिष्टद्वयाघटितत्वादिनिवेशापेक्षया तादृशसकलदोषवारणायैकवि-
शिष्टद्वयाघटितत्वघटितविशेष्यदलोपादानस्यैव युक्तत्वम् न च
बाधत्वत्वादिप्रत्येकशरीरे विशिष्टद्वयाघटितत्वं न निवेश्यते
येन गौरवं स्यादपितु स्वपदार्थ एव विशिष्टद्वयविषयताशून्य-
प्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वं तावतैव सर्वदोषाणाम्भारणादितिवाच्यं
गगनवदभावोगगनाभावद्वह्यधिकरणनिरूपितवृत्तित्ववत्कालीनव-
ह्निमाञ्जलादित्यत्रासाधारण्येऽप्येते तादृशासाधारण्यत्वावच्छिन्नप्र-
तीतेर्गगनाभाववत्तादृशवृत्तित्ववत्त्वावच्छिन्नविषयताविशिष्टतादृशवृ-
त्तित्ववदभावत्वावच्छिन्नाविषयताशून्यत्वाविरहात् विशेष्यदलस्य त-

दूषटितस्योपादाने यथा न तत्राव्याप्तिस्तथोक्तं विशिष्टद्वयाघटितत्वविचारे ॥ नच बहुयभाववज्जलवत्कालीनहृदोवह्निमानित्यत्र जलव्यापकबहुयभावसमानाधिकरणजलवत्तादृशहृदरूपसत्प्रतिपक्षे यद्यपि जलवत्तादृशहृदत्वमादाय नाव्याप्तिः बाधत्ववारकविशेषणे नैव जलवत्तादृशहृदत्वस्यापि वारणात् तथापि तादृशहृदपक्षकवहिदेतुके स्वरूपासिद्ध्याव्याप्तिः सम्भवतीति स्वरूपासिद्धित्वत्वादिशरीरे विशिष्टद्वयाघटितत्वं प्रवेक्ष्यमेवेति वाच्यं प्राक् प्रदर्शितबाधघटितसत्प्रतिपक्षस्थलीयसाध्यस्य हेतुतया विवक्षितत्वे स्वरूपासिद्धिघटितस्वरूपासिद्ध्यन्तरेऽव्याप्तिवारणाय हेत्वभाववत्पक्षादिमात्रवृत्तिस्वरूपासिद्धित्वत्वं बाधत्वत्ववद्भेदत्वभावव्याप्यवत्पक्षादिमात्रवृत्तिस्वरूपासिद्धित्वत्वं सत्प्रतिपक्षत्वत्ववन्निवेचनीयमिति जलव्यापकबहुयभावसमानाधिकरणजलवत्तादृशहृदरूपस्वरूपासिद्ध्यावपि सत्प्रतिपक्षवदेव दोषासम्भवादिति तन्न गगनाभाववद्भाववत्कालीनघटो गगवानित्यादौ बाधत्वादिसजातीयाभाववत्तादृशघटत्वमादायाव्याप्तिवारणाय बाधत्वत्वादिशरीरे विशिष्टद्वयाघटितत्वस्य प्राक् परिः कृतस्यावश्यम्बाध्यत्वात् ।

कश्चित्तत्र बाधत्वत्वादिशरीरघटकपटूपावच्छिन्नविषयता तादृशप्रतिबध्यताविशिष्टजन्यतावच्छेदकत्वेन विवक्षणीया तथा च नाभाववत्तादृशघटत्वमादाय बाधेऽव्याप्तिः एवञ्च ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकस्वावच्छिन्नविषयत्वसामान्यकाभावद्वन्द्वत्वमादायाव्याप्तिप्रसङ्गेन स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वविविहायानतिरेकवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वप्रवेशस्यापि नावसरः अभावद्वन्द्वत्वावच्छिन्नविषयत्वस्य जन्यतानवच्छेदकत्वात् न च यद्रूपदस्येव स्वपदस्यापि दोषतावच्छेदकगतसमुदायत्वपरताया एव वाच्यतया मेयत्वविशिष्टबहुयभाववद्भ्रतत्वगतसमुदायत्ववृत्तिव्यापकरूपभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य बहुयभाववद्भ्रतत्वगतसमुदायत्वे सत्त्वात् तयोस्ताजात्यासम्भवः स्यादिति तादृशप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकतावत्त्वं स्ववृत्त्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितपरम्परावच्छेदकतावत्त्वसम्बन्धावच्छिन्नबाधत्वादिरूपं वाच्यं तथाच स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वपक्षेऽपि अवच्छेदकत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकक्षाभाववाङ्मिषयितानिरूपितस्वावच्छि

आनुयोगिताकपर्याप्तिकावच्छेदकतानिरूपकत्वसम्बन्धावच्छिन्न-
सम्बन्धित्वाभाववत्त्वसम्बन्धावच्छिन्नं ग्राह्यम् न तत्राभाववद्भ्रद-
त्वावच्छिन्नविषयत्वमादाय दोषसम्भवः बहुयभावद्भ्रदत्वगतसमुदा-
यत्ववृत्तेर्विशिष्टनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकत्ववत्त्वस्याभाववद्भ्रद-
त्वगतसमुदायत्वे विरहेण साजात्यविरहादिति वाच्यं तादृशप्रति-
बन्धतानिरूपितप्रतिबन्धकतात्वस्य विशिष्टनिश्चयत्वावच्छिन्न-
प्रतिबन्धकत्वज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वोभयसाधारणतया
तादृशप्रतिबन्धकतात्वावच्छिन्ननिरूपकताकाधिकरणत्वस्यैक्यादन्य-
थाऽसम्भवापत्तेः बाधविपरीतबाधयोः प्रतिबन्धकत्वस्यैक्याभावा-
दिति बहुयभाववद्भ्रदत्वगतसमुदायत्वाभाववद्भ्रदत्वगतसमुदाय-
त्वयोः साजात्यसम्भवात् अतएव तादृशतत्प्रतिबन्धतात्वमपि न
साजात्यघटकं प्रतिबन्धकताभेदे प्रतिबन्धताभेदस्यावश्यकत्वात्स्वा-
वच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रतिबन्धतानिरूपितप्रतिबन्धकतागर्भसम्ब-
न्धोपादाने क्षत्यभावः विशिष्टनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वज्ञानवै-
शिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वनिरूपितयोः प्रतिबन्धतयोरेकधर्माव-
च्छिन्नत्वात् ।

वस्तुतो हृदोमहानसीयवह्निमानित्यत्र पर्वतोवह्नयभावधूमाभा-
वोभयवानित्यत्र च महानसीयवह्नयभावद्भ्रदवह्नयभाववद्भ्रदनि-
श्चयनिरूपितप्रतिबन्धत्वयोर्वह्निमत्पर्वतधूमवत्पर्वतरूपवाधनिश्चयनि-
रूपितप्रतिबन्धत्वयोरेकधर्मावच्छिन्नत्वाभावेन एकप्रतिबन्धताव्य-
क्तिघटितबाधत्वत्वस्योपादाने बाधद्वये लक्षणसम्भवस्य दुर्घटत्वा-
दित्यनुगतरूपेणैव प्रतिबन्धत्वस्य बाधत्वत्वादिशरीरे निवेशः
कार्थ्यः नच तादृशजन्यतावच्छेदकविषयतावच्छेदकत्वमेवास्तु
बाधत्वत्वादिकमितिवाच्यं यावद्विशेष्यदलानुपादानं कपिसंयो-
गाभाववद्वक्षेऽतिव्याप्तेः बाधत्वत्वघटकविशेष्यदलस्यावश्योपादेय-
त्वाद्विशेष्यदलोपादानेपि बहुयभाववज्जलव्याप्यवत्कालीनत्वे सति
जलाभाववद्वह्निव्याप्यवत्कालीनहृदः शुक्लजलाभाववह्नयुभयवानित्यत्र
शुक्लजलवत्तादृशहृदरूपवाधे तादृशजन्यतावच्छेदकजलवद्भ्रदत्वाव-
च्छिन्नविषयतावच्छेदकविशिष्टान्तरिभूतजलवत्तादृशहृदत्वमादाया-
व्याप्तिवारणाय बाधत्वत्वघटकस्य तस्यावश्यवाच्यत्वात् अनुयोगि-
स्वत्वान्तर्भावे यस्य स्वपदेनोपादेयता प्रतियोगिस्वत्वान्तर्भावेपि वि-

शिष्टान्तरीभूततादृशधर्मघटितत्वाद्भवति स्वपदोपादेयता तस्येति
तुल्य एवोक्तव्याप्त्यादिर्दोषः प्रतिबन्धकत्वाघटितनिरुक्तौ स्वरूपस-
म्बन्धरूपावच्छेदकत्वस्थानीयनिवेश यद्रूपावच्छिन्नविषयतासाम-
न्ये विरोधविषयताप्रयुक्तस्य पक्षे साध्यवैशिष्ट्यावगाहित्वाभावस्य प्र-
योजकत्वन्तरेण बाधत्वादिशरीरघटकतयोपादेयम् तादृशजन्यताव-
च्छेदकत्वस्थाने च प्रकृतपक्षे प्रकृतसाध्यवैशिष्ट्यावगाहित्वाभावनिर-
पिता या विरोधविषयताप्रयुक्ताधिकरणता तद्विशिष्टजन्यतावच्छे-
दकत्वम् वैशिष्ट्यं स्ववृत्तिर्यो यद्रूपावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयात्
वहितोत्तरानुमितित्वस्यापकर्तारूपाभावः तदीयप्रतियोगितानिरुक्ता
तपरम्परीयावच्छेदकतावद्रूपावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नजनकतानि-
रूपितत्वस्वाविशिष्टविशेष्यत्वाभावाधिकरणतावृत्तिनिरुक्ताभावोप-
तियोगितानिरूपितपरम्परावच्छेदकतावद्रूपावच्छिन्नविषयत्वावच्छि-
न्नजनकतानिरूपितजन्यताविशिष्टविषयताकाभावानिरूपितत्वसम्ब-
न्धावच्छिन्नस्ववृत्तिर्बोध्यसम्बन्धेन जन्यतावैशिष्ट्यञ्च स्वा-
वच्छेदकविशेष्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्व स्वावच्छेदकप्रकारत-
वच्छेदकधर्मावच्छिन्नविषयतानिरूपितत्वोभयसम्बन्धेनेत्येषादिक्-
बाधकालीनघटत्वाद्यवच्छिन्नविषयताया यथा न स्वरूपसम्बन्धः
पावच्छेदकत्वं तथा न प्रयोजकत्वमपि प्रतिबन्धकतावच्छेदकविष-
यतायाः एव प्रतिबन्धतावच्छेदकधर्माभावप्रयोजकत्वस्य वक्ष्य-
न्त्वादिति तादृशघटेऽतिव्याप्तेर्वक्ष्यमाणाया नासङ्गतिः तद्वारणा-
वानतिरिक्तवृत्तित्वप्रवेशो नान्यथा तथाचावश्यकतादृशजन्यता-
वच्छेदकत्वविशेषणनैवावच्छेदकधर्मदर्शनविषयविशिष्टातिव्याप्ति-
रणसम्भवात् । लाघवेन तद्वारणाय विशिष्टद्वयाघटितत्वसाहितवि-
ष्यदलस्य नोपादेयतासिद्धिरित्याह ।

तन्मन्दम् प्रागुक्तकालीनत्वचतुष्टयविशेषितहृदपक्षकशुक्लज-
भावबहुभयसाध्यके जलवत्तादृशहृदत्वरूपविशिष्टान्तरतावच्छे-
दधर्ममादायव्याप्तेः विशिष्टद्वयाघटितत्वनिवेशनम्बना वारणस्य दु-
ष्यतया तस्योपादेयत्वात् तथाचाभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्नविषयत्वा-
दायव्याप्तिवारणाय जन्यतावच्छेदकत्वनिवेशापेक्षया लघुभूतमना-
रिक्तवृत्तिस्वरूपावच्छेदकत्वमेव निवेशनीयमित्यन्यथैवानतिरिक्त-
वृत्तिस्वरूपावच्छेदकत्वस्योपादेयतासिद्धिः एवञ्च ग्रन्थेऽनतिरिक्तवृ-

त्वघटितव्यभिचारत्वस्य कथनञ्च प्रागुक्तरीत्यावश्योपादेयानतिरिक्तवृत्तित्वघटिततया प्राप्तस्यैव व्यभिचारकालीनघटातिव्याप्तिवारणायानुवादमात्रं नत्वतिव्याप्तिवारकतयैवानतिरिक्तवृत्तित्वस्यापूर्वस्य तत्र प्रवेशः तेन गोत्वमवृत्तीत्यादौ गोत्ववद्रूपवाधेऽव्याप्तिवारणाय प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वस्य प्रागिवेहाप्यन्यतमसम्बन्धेनोक्तौ व्यभिचारकालीनघटेऽतिव्याप्तेरपि तावतैव वारणेनानतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वस्य तद्वारणार्थत्वानुपपत्तावपि न क्षतिः नचोक्तवाधेऽव्याप्तिमाशङ्क्यैवानतिरिक्तवृत्तित्वोत्कीर्त्तनमुचितमिति वाच्यं मेयत्वं विशिष्टव्यभिचारेऽतिव्याप्तिवारणाय विशिष्टान्तराघटितत्वस्योक्तत्वेन तत्र व्यभिचारकालीनघटेऽतिव्याप्तेरेव प्रवृत्तत्वात् झटित्युपपत्त्यतत्वाच्च एवमेतस्यातिव्याप्तिभ्रमनिराकरणान्नान्यत्किमपि फलम्वदन्ति तत्त्वविदः ।

यत्तत्र कश्चित् स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वप्रवेशे वक्ष्यमाणाया व्यभिचारघटितवाधेऽव्याप्तेः प्रसक्त्यभावादेतत्कल्पखण्डनरूपविवक्षितार्थसिद्ध्यनुपपत्तिरस्यादिति तदर्थमतिव्याप्तिवारणव्याजेनानतिरिक्तवृत्तित्वसङ्कीर्त्तनमेतत्कल्पखण्डनरूपविवक्षितार्थसिद्ध्यात्मकफलवत्तामावहतीत्याह तत्र च स्वरूपरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वनिवेशेपि विशेषगुणाभाववान्धटोगुणसामान्याभाववानित्यत्राश्रयाल्लिख्यौ स्वसजातीयविशिष्टान्तरगुणवद्धटरूपवाधघटितत्वादव्याप्तिरसम्भवत्येव विशेषगुणवद्धटत्वावच्छिन्नविषयताया अपि गुणवद्धटत्वावच्छिन्नविषयतात्वेन बाधनिर्णयप्रतिबन्धकतानिरूपितस्वरूपसम्बन्धविशेषात्मकावच्छेदकतावत्त्वेन बाधत्वेनोभयोस्सजात्यसम्भवादित्यनतिरिक्तवृत्तित्वानुसन्धानम्विफलमित्याशङ्क्य स्वविशिष्टविषयित्वानुयोगिकस्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वाभाववद्विषयितानिरूपितस्वावच्छिन्नानिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नवृत्तित्वाभाववत्त्वमेव स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकतावच्छिन्नत्वसामान्यनिरूपकतावच्छेदकत्वम्विवक्षितम् वैशिष्ट्यञ्च स्वनिरूपकप्रतिबन्धकताविशिष्टविषयत्वान्यविषयताशून्यज्ञानीयत्वसम्बन्धेन प्रतिबन्धकतावैशिष्ट्यञ्च स्वावच्छेदकत्वस्वव्याप्यप्रतिबन्धकतानवच्छेदकत्वोभयसम्बन्धेन तथाचाश्रयासिद्धिविषयताया बाधप्रतिबन्धकताव्याप्यासिद्धिप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वस्यैव सत्त्वेन ज्ञा-

घप्रतिबन्धकताविशिष्टत्वविरहेण स्वविशिष्टविषयित्वानुयोगिकस्वरूपेण बाधप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वाभाववत्त्वान्नाव्याप्तिरित्यनतिरिक्तवृत्तित्वानुसन्धानं सङ्गच्छते बहिरित्यादिज्ञानीयविषयित्वस्य बह्वित्वादीनाम्बिशिष्टान्तरतादृशरूपत्ववारणाय प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वाभावसम्पत्त्यर्थं स्वावच्छेदकत्वसम्बन्धप्रवेशः फलतो नञ्द्वयगमसम्बन्धप्रवेशस्तु स्थलाविशेषसम्भावनयैव कुतो न्यथा तु परिचिन्त्यफलः व्याप्यत्वञ्च न्यूनवृत्तित्वन्नातः स्वस्य स्वव्याप्यत्वनिबन्धनोलक्षणासम्भवः नच स्वभिन्नत्वमेवोपादेयमसम्भवापत्तेः बाधादिज्ञानीयविषयत्वस्यापि बाधादिप्रतिबन्धकताभिन्नप्रतियोगित्वसम्बन्धावच्छिन्नबह्वित्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नविशेष्यताकनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वस्यैव सत्त्वात् विशेषगुणाभाववान् घटोगुणसामान्याभाववानित्यादावाश्रयासिद्धादिप्रतिबन्धकताभिन्नबाधादिप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वस्याश्रयासिद्धादिविषयतायां प्रसङ्गाच्च नच मेयत्वविशिष्टबाधादिज्ञानीयविषयत्वस्य मेयत्वप्रकारतानिरूपितबाधत्वावच्छिन्नविशेष्यताशालिनिश्चयत्वावच्छिन्नबाधप्रतिबन्धकताव्याप्यप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वेनोक्तोभयसम्बन्धावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वाभाववत्त्वेन तत्र वन्त्याभाववद्भ्रदत्वस्य वृत्तित्वादसम्भव इतिवाच्यं स्वावच्छिन्ननिरूपितत्वस्वावच्छिन्ननिरूपितविषयत्वाव्यापकविषयिताशून्यज्ञानीयत्वोभयसम्बन्धेन वृत्तित्वस्य विवक्षितत्वात् नचोक्तोभयसम्बन्धेन मेयत्वविशिष्टबाधत्वस्य तादृशप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वाभाववति मेयत्वविशिष्टबाधत्वावच्छिन्ननिरूपितविषयित्वे वृत्तित्वात्तस्य न बाधत्वत्वमितिवाच्यं क्षत्यभावात् स्वसजातीयाप्रसिद्धैवतिव्याप्यसम्भवात् । यस्तु प्रतियोगिस्वत्वकल्पेऽतिव्यप्तिरिति तन्नैतत्प्रक्रियाया अनुयोगिस्वत्वघटितकल्पे एवाश्रितत्वात् ।

अथवाऽसम्भवस्य वारणाय व्याप्यप्रतिबन्धकतापदेन प्रकृतानुमितित्वव्यापकप्रतिबन्धकतानिरूपितस्वव्याप्यप्रतिबन्धकता विवक्षणीया तथाच मेयत्वप्रकारतानिरूपितबाधत्वावच्छिन्नाविशेष्यताकनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतायास्तादृशप्रतिबन्धकतानिरूपितत्वविरहेणासम्भवस्य न प्रसक्तिः नचोक्तप्रतिबन्धकताव्याप्यत्वस्य धूमाभाववान्वन्त्याभाववानितिनिश्चयविशिष्टवद्भाववद्भाववच्छिन्नविषयताशा

लिनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतायामपि सत्त्वेन तदवच्छेदकत्व-
स्यैव बाधविषयत्वे सत्त्वादिति वाच्यं व्याप्यप्रतिबन्धकतायां ज्ञानवै-
शिष्ट्यानवच्छिन्नत्वस्य तदवच्छेदकत्वस्य वानतिरिक्तवृत्तिस्वरूपस्य
विवक्षितत्वात् एवञ्च मेयत्वविशिष्टबाधत्वस्यापि बाधत्वोपपत्तिः ।

एतेन वन्ध्यभाववद्भ्रदोषद्वयज्ञानस्य वन्ध्यभाववद्भ्रदत्वावच्छि-
न्नविषयत्वाव्यापकविषयताशून्यत्वेन व्याप्यप्रतिबन्धकतानवच्छेदक-
विषयताभिन्नविषयतावत्त्वेन च तदीयविषयतामादाया सम्भवतादव-
स्थं नचोक्तवृत्तिताग्रदकः स्वावच्छिन्नविषयत्वावच्छिन्नभेदप्रतियोगि-
तानवच्छेदकविषयताशून्यज्ञानीयत्वमेव परिःकृतं सम्बन्ध इति वा-
च्यम् इति निश्चयविशिष्टनिश्चयमादायात्रापि दोषस्य दुर्वारत्वादिति
निरस्तमिति समाधत्ते च तन्न मनोरमम् ।

ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नस्वनिरूपकन्यूनवृत्तिस्वरूपासिद्धिप्रतिब-
न्धकतानवच्छेदकविषयताभिन्नविषयताशून्यज्ञानीयत्वविरहेण बाध-
प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वाभाववति धूमाभाववद्भ्रदकालीनवह्नयभा-
ववद्भ्रदविषयित्वे वह्नयभाववद्भ्रदत्वस्य वृत्तित्वात् ज्ञानवैशिष्ट्याव-
च्छिन्नप्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तित्वेन प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वाभाव-
वति धूमाभाववद्बहुयभाववत्कालीनवह्नयभाववद्भ्रदत्वावच्छिन्नविष-
यित्वे च तस्य वर्तमानत्वादसम्भवः नच स्वावच्छिन्नविषयित्वाव्या-
पकविषयिताशून्यज्ञानीयत्वस्वावच्छिन्ननिरूपितत्वोभयसम्बन्धेनात्रा-
पि वृत्तिवम्बिवक्षितमिति न दोष इति वाच्यं वह्निवमवृत्तिवह्निवाह-
ह्निवम्बह्निववद्वृत्तिवादित्यादिस्थले वह्निवाभाववद्बह्निवम्बह्निवव-
दिति ज्ञानस्याव्यापकविषयताशून्यतया तदीयविषयतायाः स्वरूपा-
सिद्ध्यादिप्रतिबन्धकत्वन्यूनवृत्तिबाधादिप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषय-
तान्यविषयताशून्यज्ञानीयत्वविरहेण चाव्याप्यापत्तेः नच निरुक्तवि-
षयतान्यविषयता मुख्यविशेष्यतात्वेन प्रवेशनीयेति न दोष इति वा-
च्यं इदोषदभिन्नोवह्नेरित्यत्र वह्नयभाववानह्दोषद्वय इति ज्ञानमादाय
स्वरूपासिद्ध्याव्याप्यापत्तेः नच प्रतिबन्धकताव्याप्यत्वं प्रतिबन्ध-
कत्वाभाववद्वृत्तित्वे सति तद्विज्ञत्वं तथाच निरुक्तप्रमाद्यप्रतिब-
न्धकतायाः स्वरूपासिद्धिप्रतिबन्धकत्वाव्याप्यत्वाच्च दोषः न्यूनवृत्तिप्र-
तिबन्धकतावच्छेदकत्वं वा यद्रूपावच्छिन्नविषयत्वमप्रतिबन्धकतान-
तिरिक्तवृत्ति तद्रूपावच्छिन्नत्वमवाच्यमुक्तज्ञाने तादृशप्रतिबन्धकतान-

तिरिक्तवृत्तिविशिष्टविषयत्वाभावान्नाद्यासिरिवाच्यम् असङ्कीर्ण-
 वाधाविस्थले वाधादिनिर्णयप्रतिबन्धकतानिरूपितनिरुक्तव्याप्य-
 त्ववत्या ज्ञानवैशिष्ट्यानावच्छिन्नाया एकरूपेण प्रतिबन्धकत्वपक्षे ज्ञा-
 नवैशिष्ट्यावच्छिन्नाया अपि प्रतिबन्धकताया अप्रसिद्धेः तादृशप्रति-
 बन्धकतानतिरिक्तवृत्तिविशिष्टविषयत्वस्य प्रतिबन्धकताभेदपक्षेप्य-
 प्रसिद्धेर्वाधेऽव्याप्यापत्तेः नच स्वव्याप्यप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्व-
 सम्बन्धावच्छिन्नस्वाभाववत्त्वमेव संसर्गः एवञ्च फलतो नञ्द्वयप्र-
 वेशोपि सार्थक इति वाच्यं वृत्त्यनियामकस्य प्रतियोगितानवच्छेदक-
 त्वे निवेशासम्भवात् धूमाभाववद्ब्रह्मभाववत्कालीनद्वदो वह्निमान्धू-
 मादित्यत्र बाधप्रतिबन्धकताव्याप्यधूमवत्ताबुद्धिनिरूपितप्रतिबन्धक-
 तावच्छेदकत्वस्य बाधज्ञानीयविषयत्वे सत्त्वेन बाधेऽव्याप्तेर्दुरुद्धरत्वात्
 प्रतिबन्धकताभेदपक्षस्यैव व्यवस्थापितत्वेन तत्प्रतिबन्धकतायां ज्ञानवै-
 शिष्ट्यानावच्छिन्नत्वस्यापि सम्भवात् इत्यलमसदावेशेन ॥

भवतु कथंचित्स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वपक्षे विशेषगुणा
 भयवान्घटोगुणसामान्याभाववानित्यादिस्थले आश्रयासिद्धाव-
 व्याप्तिवारणं परंतु कतात्पर्योपवर्णनस्यैव सत्त्वज्ञ प्रतीमः तथा-
 सति तदसदित्यादिग्रन्थ एव तद्विलिखेत् खण्डनग्रन्थो-
 पोद्बलकस्य विना बीजं खण्डनीयग्रन्थे लिखनस्यानुचि-
 ततया सन्दर्भाशुद्धिप्रसङ्गात् विशेषगुणवद्घटेऽव्याप्तिवारणाय
 स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वपक्षप्रदर्शितरीत्याऽनतिरिक्तवृत्तित्वप-
 क्षेपि स्वरूपस्वव्याप्यप्रतिबन्धकतानवच्छेदकविषयत्वान्यविषयताशू-
 न्यत्वोभयसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकतादृशप्रतिबन्धकत्वाभाव-
 विवक्षणेन स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वपक्षीयाश्रयासिद्ध्याव्याप्तिवा-
 रणार्थानुशरणीयप्रकारान्तरवदत्रापि प्रकारान्तरस्य विवक्षणीयत्वेन
 वा व्यभिचारघटितवाधेप्यव्याप्तिवारणसम्भवात् । नच प्रतियोगिस्वत्व-
 कल्पे धूमव्यभिचारिवह्निमत्त्वमादाय दोषोदुरुद्धर इतिवाच्यं व्यभिचा-
 रघटितवाधादावपीत्युपक्रम्य तत्संग्रहानुपपत्तेरित्युपसंहृते ग्रन्थे त-
 त्सजातीयेत्येतद्बोधकतत्पदाद्वाधस्यैव प्रत्ययेनानुयोगिस्वत्वघटित
 कल्पे प्रतियोगिस्वत्वगर्भेपि च व्यभिचारघटितवाधसमुदायमुपादा-
 याव्याप्तिपरताया एव शुद्ध्यवसानत्वात् अन्यथा सर्वथादोषप्रयोज-
 कत्वेनातिशयोपादेयस्य धूमव्यभिचारिवह्निमतः परित्यागस्थान्मत्त-

कृत्यतापातात् प्रतिबन्धकत्वगर्भनिरुक्तावनुयोगिस्वत्वगर्भोक्ताविशिष्टान्तराघटितत्वस्य निर्दोषत्वप्रसङ्गात् उक्तस्य विवक्षणीयबाधघटिताश्रयासिद्ध्यातिवारकस्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वपक्षीयप्रकारस्योक्तरीत्या निर्दोषत्वाभावे परित्याज्यतया स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वेऽप्युक्ताश्रयासिद्धौ धूमव्यभिचारिवह्निपक्षधूमसाध्यकवह्निहेतुकस्थले व्यभिचारघटितबाधेऽप्यस्यातिसम्भवेन तदुपपत्त्यर्थमनतिरिक्तवृत्तित्वप्रतिपादनपरताया विशिष्टान्तराघटितत्वेनाघटितस्य साध्यसाधनेत्यादिबन्धस्य वक्तुमशक्यत्वात् उक्ताश्रयासिद्ध्यातिवारकस्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वपक्षीयप्रकारस्य निर्दोषत्वे व्यभिचारकालीनघटाद्यतिव्याप्तेरपि गोत्ववद्रूपवाधाव्याप्तिवारणायानुशरणीयेन प्रागुक्तान्यतमसम्बन्धघटितलक्षणेन वारणसम्भवात् अनतिरिक्तवृत्तित्वस्यानुशरणीयत्वस्यैव प्रसङ्गाच्चेति ।

नचैवं यद्विषयकनिश्चयस्येत्यादि तदसादित्यन्तस्य प्रसक्तानुप्रसक्तविचारोविशिष्य त्वित्यस्मिन्चाचर्यते बाधत्वत्वादिरूपेण साजात्यविवक्षणे तदपेक्षया लाघवात् विशिष्टान्तराघटितत्वघटितबाधत्वत्वाद्यन्यतमवद्रूपावच्छिन्नत्वमेव हेत्वाभासत्वम्बक्तुमुचितं तत्कुतो नोक्तमिति तत्रोच्यते विशिष्टान्तराघटितत्वघटितान्यतमनिवेशे विशिष्टान्तराघटितत्वपञ्चकस्य निविष्टतया तदपेक्षया विशिष्टान्तराघटितत्वाघटिततत्पञ्चकघटितविशिष्टान्तराघटितत्वघटितविशेष्यदलनिवेश एवोचितोलाघवात् विशिष्टान्तराघटितत्वेन बाधत्वत्वाद्यन्यतमांशविनिर्मुक्तेन घटितस्य विशेष्यदलस्य बाधत्वत्वादिघटकैकविशिष्टान्तराघटितत्वेन तुल्यत्वात् बाधत्वत्वांशस्योभयत्र तुल्यस्यैव प्रवेशात् बाधत्वत्वादिघटकविशिष्टान्तराघटितत्वचतुष्टस्य तत्राधिक्यात् किञ्च विशेषगुणाभाववद्घटकालीनत्वेसति गुणसामान्याभाववद्घटकालीनहृदपक्षसाध्यहेतुकस्थले घटपक्षकगुणसामान्याभावविशेषगुणाभावोभयसाध्यहेतुकस्थले चाश्रयासिद्ध्यादिघटिताश्रयासिद्ध्यादिबाधादिघटितबाधादव्याप्तिवारणायश्रयासिद्धित्वत्वबाधत्वत्वादिघटकविशिष्टान्तराघटितत्वस्य निर्वक्तव्यतायास्तादवस्थमेव तथासत्यपि अतएव विशिष्टान्तराघटितत्वघटितबाधत्वत्वाद्युपपादाने वक्ष्यमाणाया व्यभिचारघटितबाधाव्याप्तेर्वारणसम्भवाद्गौरवेऽपि तदवश्यमुपादेयं विशिष्टान्तराघटितत्वशरीरे इति तथाविधान्य-

नमवदूपावच्छिन्नत्वस्य हेत्वाभासलक्षणत्वे क गौरवमिति निरस्त
विशिष्टान्तराघटितत्वाद्युपादानेऽप्युक्तदोषघटितदोष
रणस्य दुश्शक्यतया भक्षितेऽपि लघुन इत्यादिन्यायेन तस्यानुपा
त्वात् ।

तत्राव्याप्तिवारणाय विशिष्टान्तराघटितत्वस्य रतियन्तरानुस
तद्गीतिमनुसृत्य सामान्यलक्षणोपपादनस्यैव लाघवेन कर्तुमुनि
तत्वात् सा च रीतिः प्रतिबन्धकत्वगर्भनिरुक्तावेतेनेत्यादिना प्र
का प्रतिबन्धकत्वाघटिते च विशिष्टान्तरविषयतात्वग्यापकरूपाः
च्छिन्नत्वादिना वक्ष्यतः एवञ्च विशिष्टान्तराघटितत्वेनाघटितव्य
चारत्वादिसत्त्वेनेत्यादिग्रन्थस्यापि सङ्गतिः । अन्यथा व्यभिच
घटितत्वाद्याव्याप्तिवारणायैव विशिष्टान्तराघटितत्वाद्युपादानेऽपि सा
त्यघटकतयोपादेयत्वेन तदसङ्गतिः स्यादिति ।

केचित्तु स वक्ष्यमाणो ग्रन्थः प्रतियोगिस्वत्वग्रन्थलक्षणाभिप्र
कः तस्यैवात्रानुसरणीयत्वस्य प्रागुक्तत्वात् प्रतियोगिस्वत्वघटित
त्वे च बाधत्वत्वादेर्विशिष्टान्तराघटितत्वघटितत्वे मेयत्वविशिष्ट
भिचारत्वादेः स्वपदेनोपादेयत्वासम्भवादसम्भवप्रसङ्गादिति वि
ष्टान्तराघटितत्वाघटितव्यभिचारत्वाद्युक्तिसङ्गतिरिति वदन्ति
चिन्त्यम् ॥

अनुयोगिस्वत्वघटितकल्पे स्वसजातीयविशिष्टान्तरभिप्र
स्य तादृशरूपानवच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकत्वस्य यत्र घटवि
ज्ञानं नियमतोमेयत्वविशिष्टव्यभिचारविषयकमेव तत्र घटेऽति
विप्रसङ्गाद्धेतया अतएव प्रतियोगिस्वत्वघटितेऽपि तादृशस्वभिन्न
देर्हेयत्वमवसेयम् ॥ ० ॥

घटादेस्तादृशधर्मेण सजातीयाप्रसिद्धीवेति यद्यपि बाधत्वादिप्रत्येकशरं
विरोधिविषयताप्रयुक्तत्वनिवेशापेक्षया लघुभूतविरोधिविषयत
युक्तत्वघटितविशेष्यदलोपादानमेव कर्तुमुचितं बाधत्वादिश
विरोधिविषयताप्रयुक्तत्वाप्रवेशे घटादेस्सजातीयविशिष्टान्तरा
द्ध्या विशेष्यदले विरोधिविषयताप्रयुक्तत्वस्य तत्रातिव्याप्तिव
जाय सार्थक्यात् तथापि निर्वह्निः पर्वतोवह्निमानित्यादौ वह्निमत्प
स्वसजातीयविशिष्टान्तरवह्निवादिघटितत्ववारणाय बाधाश्रयासां
त्वादिशरीरे विरोधिविषयताप्रयुक्तत्वप्रवेश आवश्यक इति घटादौ

तेन रूपेण सजातीयाप्रसिद्धिर्भवत्येव ।

स्वसजातीयविशिष्टान्तरघटितमिति । स्वजानीयविशिष्टान्तरविपरीतबाध-
त्वकत्वेन बाधत्वस्य स्वपदग्राह्यतया लक्षणासम्भव इत्यतो घटितेति
तदर्थश्च स्वजातीयविशिष्टान्तरविषयिताव्याप्यविषयिताकत्वं स्वा-
च्छिन्नविषयित्वाव्यापकविषयताशून्यस्वावच्छिन्नविषयिताशून्यप्रती-
तिविषयतावच्छेदकस्वसजातीयधर्मकत्वम्भा ज्ञेयः ।

विशिष्टान्तरघटितत्वेनाघटितस्येति इदञ्च नचेत्यादिग्रन्थस्य स्वरूपस-
म्बन्धरूपावच्छेदकत्वघटितप्रतियोगिस्वत्वगर्भलक्षणपरत्वे सङ्गच्छते,
अन्यथा विशिष्टान्तरघटितत्वघटितव्यभिचारत्वादिसङ्गावेपि सजा-
तीयाप्रसिद्धिनिबन्धनतदतिप्रसङ्गवारणम्भवात् विशिष्टान्तराघटित-
त्वाघटितस्येत्युक्तेरसङ्गत्यापत्तेः व्यभिचारत्वादिशरीरे विशिष्टान्तरा-
घटित्वाप्रवेशस्य प्रागव्यवस्थापितत्वेनानतिरिक्तवृत्तित्ववदेतस्यापि
सिद्धस्यैव प्रतिपादनं नह्यतिव्याप्तिवारकतयेति ग्रन्थविरोधाभावात्
नचेत्यादेरनुयोगिस्वत्वगर्भलक्षणपरत्वेपि न क्षतिरित्यपि कश्चित् ॥

तत्सङ्गहातुपपत्तेरिति । अथ व्यभिचारत्वं बाधादिव्यावृत्तं यत्स्वव्य-
भिचारलक्षणे वक्ष्यति तदेव साजात्यघटकतया विवक्षणीयं तथाच
न व्यभिचारत्वमादाय व्यभिचारघटितवाधेऽव्याप्तिरिति चेन्न प्रागु-
क्तवाधघटितवाधाश्रयासिद्धिघटिताश्रयासिद्ध्याद्यव्याप्तेर्दुरुद्धरत्वात्
अतएव स्ववृत्त्यन्यतमघटककिञ्चिद्धर्मपुरस्कारेण साजात्यम्बाध्यं
तथाच धर्मविशिष्टधर्मत्वमेवं विशिष्टान्तराघटितत्वमनुयोगिस्वत्व-
गर्भलक्षणं पर्यवसितम् वैशिष्ट्यञ्च स्वतादात्म्यस्ववृत्तिवाधत्वत्वा-
द्यन्यतमघटकधर्मवत्त्वोभयसम्बन्धेन धर्मवत्ताच्च स्वविशिष्टधर्मा-
वच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वसम्बन्धेन स्ववैशिष्ट्यञ्च
स्वाश्रयवत्त्वस्वाश्रयावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वोभ-
यसम्बन्धेन एवञ्च व्यभिचारघटितवाधत्वविशिष्टत्वस्य व्यभिचारघटि-
तवाधत्वे स्ववृत्त्यन्यतमघटकवाधत्वत्ववत्त्वस्य सत्त्वेन सत्त्वात् न व्य-
भिचारघटितवाधेऽव्याप्तिः नच व्यभिचारत्वमात्रस्यैव तादृशधर्मवत्त्वं
या तदाश्रयाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वविरहादसम्भव इति-
वाच्यं स्वनिरूपितवाधत्वत्वाद्यन्यतमघटकवृत्तिसम्बन्धितावत्त्वस्यैव
धर्मवैशिष्ट्यघटकसम्बन्धत्वात् सम्बन्धितावत्त्वञ्च स्वाश्रयवत्त्वस्व-
निरूपकधर्मावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वोभयसम्ब-

न्धेन स्वविशिष्टधर्मावच्छिन्नविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्व-
सम्बन्धेन सम्बन्धिता च निरूपकभेदेन भिद्यत इति मेयत्वविशिष्ट-
व्यभिचारत्वनिरूपितसम्बन्धिताविशिष्टत्वं व्यभिचारत्वे व्यभिचा-
रत्वनिरूपितसम्बन्धिताविशिष्टत्वम्विपरीतव्यभिचारत्वे वर्तत इति
नातिव्याप्तिरिति निरस्तम् ।

यत्तु प्रतियोगिस्वत्वगर्भलक्षणे कथञ्चिदप्युक्तरीतेन सम्भव इति
तत्र धर्मविशिष्टान्यप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वस्यैव विशिष्टान्तराघ-
टितत्वरूपताया वाच्यत्वात् तत्र च भेदप्रतियोगितावच्छेदकतानिरूपि-
तस्वविशिष्टधर्मावच्छिन्नविषयतावस्वनिष्ठसंसर्गताघटकस्वपदार्थनि-
ष्ठावच्छेदकतानिरूपिततादात्म्यस्वाविशिष्टधर्मघटितत्वोभयत्वावच्छि-
न्नसंसर्गतावच्छेदकताघटकस्वनिरूपितसम्बन्धितानिष्ठस्वाश्रयवत्त्वा-
द्युभयसम्बन्धावच्छिन्ननिरूपकताकसम्बन्धित्वनिष्ठावच्छेदकताघट-
कस्वनिरूपितसम्बन्धित्वनिष्ठावच्छेदकतावाधत्वत्वाद्यन्यतमघटकवृ-
त्तित्वस्वनिरूपितत्वोभयघटकपरिसमाप्तावच्छेदकताकत्वेन नोपादेया
अपितु स्वनिरूपितत्वानिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वविशेषितवाधत्व-
त्वाद्यन्यतमघटकधर्मत्वसमानाधिकरणाधेयत्वसम्बन्धावच्छिन्नाव-
च्छेदकतानिरूपितत्वेनैव तथाच स्वनिरूपितवाधत्वत्वनिष्ठसम्बन्धि-
तावत्स्वरूपविशेषसम्बन्धघटितावच्छिन्नावच्छेदकताकप्रतियोगिता-
कविशेषभेदात्मकधर्मविशिष्टान्यत्वस्य व्यभिचारघटितवाधप्रतीतौ
सत्त्वाल्लक्षणसङ्गतिः मेयत्वविशिष्टव्यभिचारादिप्रतीतौ न कस्यात-
थाविधविशेषभेदस्यापि सत्त्वमिति नातिप्रसङ्गस्य सम्भावनापीति ।

इदमत्रावध्येयम् प्रकृतपक्षताविशिष्टविशेष्यताकग्रहत्वव्यापकप्र-
तिबध्यतावृत्त्युभयावृत्तिधर्मावच्छिन्नसम्बन्धितात्वेन तत्तत्प्रतिब-
ध्यतानिष्ठतत्त्विकावच्छिन्नसम्बन्धिता अनुगमय्यान्यतमकोटावा-
श्रयासिद्धित्वत्वस्थाने प्रवेशनीयाः स्ववैशिष्ट्यञ्च स्वावच्छेद्यविशे-
ष्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वस्वावच्छेद्यविशेष्यतानिरूपितप्रकार-
तावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रकारकत्वोभयसम्बन्धेन प्रकृतपक्षत्वाव-
च्छेद्यविशेष्यताविशिष्टत्वमेव वा लाघवादुपादेयम् उभयावृत्तिधर्मा-
वच्छिन्नसम्बन्धितावच्छेदकसम्बन्धश्चानुयोगिस्वत्वगर्मे स्वावच्छे-
दकीभूतधर्मावच्छिन्नप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकताववृत्त्यभावी-
यपरम्परावच्छेदकत्वम् प्रतियोगिस्वत्वघटिते च स्वनिरूपितप्रतिब-

बन्धकतावृत्त्यभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वमेव आश्रयासिद्धिविपरीता-
श्रयासिद्धिनिर्णययोरेकप्रतिबन्धकत्वाभावे तत्प्रतिबन्धकतानिरूपित-
प्रतिबन्धतयोरपि भेदेनाश्रयासिद्धित्वस्य स्वसजातीयविशिष्टान्तर-
तावच्छेदकधर्मप्रसिद्ध्यर्थमनुयोगिस्वत्वगर्मे प्रतिबन्धकतायाः स्वनि-
रूपितत्वेनानुपादानम्, प्रतियोगिस्वत्वेच तथासत्यपि मेयत्वविशि-
ष्टाश्रयासिद्धित्वस्य स्वजातीयविशिष्टान्तरतावच्छेदकघटितस्यास्त्ये-
वप्रसिद्धिः एवमेव चान्यतमत्वशरीरे बाधत्वत्वादिस्थानेपि प्रकृतपक्षे
प्रकृतसाध्यवैशिष्ट्यावगाहिग्रहत्वादिव्यापकप्रतिबन्धतावत्स्युभयावृ-
त्तिधर्मावच्छिन्नसम्बन्धितात्वेनानुगमय्य तादृश्यः सम्बन्धिताः प्रवे-
शनीयाः सम्बन्धितावच्छेदकसम्बन्धश्च प्रागुक्तबाधत्वत्वाद्यनुसारेणो-
हनीयः तथाच प्रागुक्तानुगम आश्रयासिद्ध्यादिघटिताश्रयासिद्ध्यादा-
वपि न दोषः । तथाहि गुणवद्घटत्वविशिष्टत्वस्य गुणवद्घटत्व इव
विशेषगुणवद्घटत्वविशिष्टत्वन्तत्रापि वर्तते एव स्वनिरूपिताया अन्य-
तमत्वघटकविशेषगुणाभावत्वावच्छिन्नप्रकारताशालिबुद्धित्वावच्छि-
न्नप्रतिबन्धतानिष्ठतत्त्ववच्छिन्नसम्बन्धितानिष्ठसम्बन्धिताव-
त्तायाः सत्त्वात् स्वनिरूपकधर्मावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयताव-
च्छेदके गुणवद्घटत्वे स्वाश्रयवस्वविरहात्तदुभयसम्बन्धेन स्वविशि-
ष्टघटवृत्तिविशेषगुणत्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्व-
स्य तत्र सम्भवादेवम्प्रतियोगिस्वत्वगर्मेपि लक्षणसङ्गतिरुह्यते ।

इदन्त्वत्रतत्त्वं परिष्कारेण निर्होषतायाः प्रायः सर्वत्रैव सम्भवेन
सिद्धान्तप्रकारखण्डनीयप्रकारयोर्लाघवगौरवे एव परीक्षणीये अस्ति
च एतेनेत्यादिनोक्तप्रतिबन्धकत्वगर्भनिरुक्तिपरिष्कारे प्रतिबन्धक-
त्वाघटितनिरुक्तेर्विशिष्टान्तरविषयतात्वव्यापकरूपानवच्छिन्नत्वघटि-
तकल्पे च सिद्धान्तताप्रयोजकमितो लाघवमित्यस्यादोषत्वेऽपि न
क्षतिः यद्यपि यथाश्रुतस्यापि स्वसजातीयविशिष्टान्तराघटितत्वस्य
सिद्धान्तकल्पद्वयापेक्षयास्त्येव गुरुत्वं तथापि प्रतिबन्धकत्वागर्भासि-
द्धान्तस्य प्रागुक्ततयैतस्योभयपक्षसधारण्येन सम्भावितस्य गुरोरपि
प्रतिबन्धकत्वगर्भसिद्धान्तोत्तरं परोक्तत्वेन खण्डनायोद्भावनीयत्व-
म्भवत्येवोचितम् परैश्च हेत्वाभासविभाजरूपेणैव साजात्यमुक्त-
न्नायुक्तं खण्डनमपिद्विज्ञानुपशोक्तं परैरुक्तमित्युपक्रान्तदूषणगणा-
स्पर्शित्वेपि तस्य सिद्धान्तकल्पापेक्षयाऽलघुत्वेन प्राप्तहेयभावस्य

न सन्दर्भेति ॥

स्ववृत्तियावद्वेत्वाभासाविभाजरूपेणेति स्ववृत्तित्वविशेषितवाधत्वाद्यन्य-
तमघटकत्वावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकूटत्वावच्छिन्नवस्त्वेन स्व-
वृत्तित्वविशिष्टतादृशघटकत्वनिरूपिताधेयत्वसम्बन्धावच्छिन्नव्याप-
कत्वेन वेत्यर्थः ॥

अथ धूमव्यभिचारिवह्निमान्धूमवान्वहोरित्यत्र धूमव्यभिचारि-
मत्त्वमादाय व्यभिचारघटितवाधेऽव्याप्तिवारणाय स्वसजातीयविशि-
ष्टान्तरघटितं यत्स्वं तस्य स्वावच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयताशू-
न्यत्वस्वावच्छिन्नविषयतावस्त्वोभयसम्बन्धावच्छिन्नाभाववत्प्रतीतिवि-
षयतावच्छेदकत्वं विवक्षणीयं तथाच बाधविशिष्टत्वविशिष्टव्यभि-
चारत्वयोः स्वपदेनोपादेयत्वेपि तद्वच्छिन्नविषयत्वाव्यापकविषयता-
शून्यत्वस्य बाधविशिष्टव्यभिचारप्रत्यये विरहात् बाधविशिष्टव्यभि-
चारत्वस्य च स्वपदेनोपादानासम्भवेन न मेयत्वविशिष्टतादृशव्यभि-
चारत्वस्योपादेयतया तद्वच्छिन्नविषयतावत्त्वस्यापि च तत्रासत्वा-
त्प्रतीतेरुक्तधर्माभाववत्तया बाधविशिष्टव्यभिचारेऽतिप्रसङ्गप्रस-
ङ्गाशैषम्वक्तव्यमित्याह—

एवंसतिबाधविशिष्टव्यभिचारादावित्यादि अथ स्ववृत्तयोयावन्तो हेत्वाभा-
सविभाजकतावच्छेदकीभूतधर्मास्तत्प्रत्येकवत्स्वावच्छिन्नाविषयक-
प्रतीतिविषयतावच्छेदकधर्मघटितं यत्स्वं निरुक्तोभयसम्बन्धावच्छि-
न्नतदभाववत्त्वविवक्षणीयम् तथासति बाधविशिष्टव्यभिचारत्वादेः
स्वपदेनोपादानसम्भवाभातिव्याप्तिसम्भवः नच निरुक्तोभयसम्बन्ध-
स्य वृत्त्यनियामकतया तत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रवे-
शासम्भव इति वाच्यं तत्सम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकताकप्रतियोगि-
ताकभेदस्यैव निवेद्यत्वात् वृत्त्यनियामकस्यात्र प्रतियोगितावच्छेदक-
सम्बन्धत्वस्यावश्यवाच्यत्वाच्च अन्यथा पक्षाननुयोगिकेन व्याधि-
केन वृत्त्यनियामकसम्बन्धेन साध्यतास्थले बाधस्यासम्भवप्रसङ्गात्
नचाननुगमप्रसङ्गः वस्तुविशिष्टवस्त्वभावस्य विषयितत्वात् वैशि-
ष्ट्यञ्च स्वतादात्म्य स्ववृत्तिबाधत्वत्वाद्यन्यतमघटकत्वव्यापकत्वोभ-
यसम्बन्धेन व्यापकताच स्वविशिष्टधर्मवृत्तित्वसम्बन्धेन वैशिष्ट्यं
स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्व स्वावच्छिन्नविषय-
त्वाव्यापकविषयताशून्यप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वोभयसम्बन्धेन स्व-

विशिष्टप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वसम्बन्धेन वा बोध्यम् स्ववैशि-
ष्ट्यञ्च तत्र स्वावच्छिन्नविषयताशून्यत्व स्वावच्छिन्नविषयत्वाव्याप-
कविषयताशून्यत्वोभयसम्बन्धेन वस्तुविशिष्टवस्त्वभावश्च प्रागुक्तो-
भयसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकः संसर्गघटकतया व्यापकविषय-
ताशून्यत्वस्य विशिष्टान्तररूपघटितत्वस्थानीयतया तस्येवासम्भव-
धारणमेव फलमिति चेन्न बाधघटितबाधाश्रयासिद्धिघटिताश्रयासिद्धा-
वव्याप्तेर्दुरुद्धरत्वात् प्रागुक्तरीत्या पक्षे साध्यवैशिष्ट्यावगाहिग्रहत्व-
व्यापकप्रतिबन्धतावृत्त्युभयावृत्तिधर्मावच्छिन्नवस्त्वस्यानुगतस्या-
न्यतमत्वकोटौ निवेशे प्रागुक्तरीत्याऽखिलदोषनिरासे गुरुतरैतत्प्रास-
स्योन्मत्तकृत्यतापत्तेः स्वावच्छिन्नविषयित्वावच्छिन्नायावत्यः प्रतिबन्ध-
कतास्तत्प्रत्येकमित्यादिना न च चतुष्टये समाशङ्कितपूर्वपक्षस्योत्तरत-
योक्तायाः स्थलविशेषीयातिव्याप्तेरत्रापि दुरुद्धरत्वाच्चेत्यलम् ।

अथ यत्प्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तिद्रूपावच्छिन्नविषयता एवं-
भूतं यत्स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकं तत्प्रतिबन्धक-
तानतिरिक्तवृत्तिविषयतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविष-
यतावच्छेदकतद्वच्छिन्नत्वं प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वगर्भनिरुक्तौ त-
घटितनिरुक्तौ तु यद्रूपावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयाव्यवहितोत्तरा-
नुमितिसामान्ये निरुक्तोभयाभावप्रयोजकयदभावाधिकरणता तदधिक-
रणता यद्रूपावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयाव्यवहितोत्तरानुमितावस्ति
एवम्भूतं यत्स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकं तद्वच्छि-
न्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकतद्रूपावच्छिन्नवत्वमेव वाच्यं व्य-
भिचारघटितबाधादौ यत्प्रतिबन्धकतात्वेन बाधप्रतिबन्धकतामुभया-
भावप्रयोजकयदधिकरणतात्वेन पक्षे साध्यवैशिष्ट्यावगाहिग्रहत्वाभावा-
धिकरणताञ्छोपादाय लक्षणसमन्वयसम्भवात् बाधविशिष्टव्यभिचा-
रादौ च बाधप्रतिबन्धकताया व्यभिचारप्रतिबन्धकताया यत्पदार्थतयो-
पादेयतया तत्तद्वच्छेदकविषयतावच्छेदकविशिष्टान्तरतावच्छेदक-
बाधत्वव्यभिचारत्वावच्छिन्नघटितत्वसत्त्वेनातिप्रसङ्गस्याप्यसम्भवा-
च्चेति तत्कुतो नोक्तं न च बाधविपरीतबाधविषयकनिश्चययोरेकरूपेण
प्रतिबन्धकत्वाभावपक्षेऽसम्भव इति वाच्यं प्राथमिकस्वावच्छिन्ना-
विषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वं विहाय स्वभिन्नत्वस्यैव वाच्य-
त्वाद्बाधत्वादेः स्वपदार्थत्वे तद्भिन्नत्वेन प्रसिद्धतयाविधमेयत्वाविशि-

ष्ट्वाधत्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वस्य तत्र सत्त्वेना-
सम्भवविरहात् नच पूर्वमेव स्थलविशेषेऽव्याप्तिसम्भावनया स्वमि-
श्रत्वग्निराकृतमिति वाच्यं तादृशस्थलविशेषे मानाभावादतएव जग-
दीशतर्कालङ्कारैरेवमेवोक्तं अथवोक्तस्थलविशेषाव्याप्तिसम्भावनया-
स्तु स्वमिश्रत्वस्यानुपादेयता तथापि यत्प्रतिबन्धयतानिरूपितप्रतिब-
न्धकत्वतत्प्रतिबन्धयतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रतिबन्धयतानिरूपितप्रति-
बन्धकत्वयोरुभयाभावप्रयोजकयदाधिकरणत्वतन्निरूपकानिरूपिताधि-
करणत्वयोश्च लक्षणे प्रवेक्ष्यत्वेन नासम्भवप्रसङ्ग इति ।

यत्तु यत्तदर्थयोरननुगतत्वात् अनुगमस्य चासम्भवात् तथाहि
प्रकृतानुमितित्वव्यापकप्रतिबन्धकताविशिष्टरूपावच्छिन्नत्वत्वेनैवानु-
गमः कर्त्तव्यस्तत्र च स्ववृत्त्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितपरम्परा-
वच्छेदकत्वस्य विशेष्यदलकार्यकारिणस्सम्बन्धत्वसम्भवेऽपि विशि-
ष्टान्तराघटितत्वकार्यकारिसम्बन्धस्यासम्भवात् स्ववृत्त्यभावीयप्र-
तियोगितानिरूपितपरम्परावच्छेदकत्ववद्रूपाविशिष्टत्वस्य स्वावच्छि-
न्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वतत्सम्बन्धावच्छिन्नस्ववृत्तित्वो-
भयसम्बन्धेनाभिमतस्य नह्यस्ति तादृशसंसर्गता मेयत्वविशिष्टव्य-
भिचारत्वे तथाविधवाच्यत्वविशिष्टव्यभिचारत्वस्योभयसम्बन्धे-
न सत्त्वादिति तन्न स्ववृत्त्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितपरम्प-
रावच्छेदकतावद्रूपवदन्यत्वस्य संसर्गत्वसम्भवात् रूपवत्ताच्च
स्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्व-
वृत्तित्वस्वावच्छिन्नाविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वोभयसम्बन्धे-
नेतिचेदेतत्प्रकारस्य निर्दोषत्वेऽपि स्वसजातीयविशिष्टान्तराघटित-
त्वपरिष्काररूपत्वस्य पूर्वाक्तदूषितलक्षणचतुष्टयपरिष्काररूपत्वस्य-
च विरहेण ग्रन्थासङ्गत्यभावात् एतदपेक्षया लघुभूतस्य प्रतिबन्धक-
त्वगर्भनिरुक्तौ निर्दोष प्रकारस्य प्रागुक्तत्वात् प्रतिबन्धकत्वाघटित-
निरुक्तौ वक्ष्यमाणत्वाच्च प्रकारान्तराल्लघुभूतामिदमेव कुतो नोक्तमि-
त्येवमाशङ्काया असम्भवाच्च ।

यच्च मेयत्वाविशिष्टव्यभिचारविषयकं ज्ञानं यत्र स्थलविशेषे नि-
यमतोऽव्यावर्त्तकदर्शनभ्रमात्मकं व्यावर्त्तकधर्मविशिष्टविषयकमपि ज्ञा-
नं तादृशव्यभिचारविषयकमेव तत्र व्यावर्त्तकधर्मदर्शनप्रतिबन्ध-
कतामादायातिव्याप्तिः तद्वृत्त्यभावीयप्रतियोगितानिरूपितपरम्परा-

वच्छेदकतावत्त्वस्य मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वे व्यावर्त्तकधर्मदर्शनं
विशिष्टपक्षत्व एव वा सम्भवेन तद्विशिष्टान्यत्वस्य मेयत्वविशिष्ट-
व्यभिचारत्वे सम्भवात् एतेनेत्यादिकल्पे तु नैतस्य सम्भवः व्यभिचा-
रप्रतिबन्धकतावच्छेदकशुद्धव्यभिचारविषयित्वे निश्चयविशिष्टनि-
श्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकव्यावर्त्तकधर्मविशिष्टविषयित्वे
च मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वावच्छिन्ननिरूपितत्वासत्वादिति तत्प-
रिचिन्तनीयम् यत्रच पदार्थान्तरविशिष्टसाध्याभाववत्पक्षविषयक-
ज्ञानपदार्थान्तरविशिष्टहेत्वभाववत्पक्षविषयकज्ञानयोर्व्यभिचारभ्रमा-
त्मकयोरेकरूपतैव नियता तत्र विशिष्टव्यभिचाराप्रसिद्धा तद्विषयि-
त्वानवच्छिन्नव्यभिचारभूमप्रतिबन्धकतामादायात्रातिव्याप्तिः सम्भाव्य-
ते नह्येतेनकल्पे तत्र तु यत्र तत्सम्भावना प्रायस्तत्रात्र तत्संभावना भ-
वत्येवेत्येतद्विशेषं मनसि निधाय भट्टाचार्य्येणैतेनेत्यादिकमेवोक्तमिति
तु युक्तं संभावनाया दूषकत्वमनङ्गीकृत्यैतेनेत्यादिकल्पापेक्षया गुरो-
रप्यस्य यथाश्रुतलक्षणानुसारितया झटित्युपस्थितत्वेन जगदीशेनै-
तदेवापन्यस्तमिति बोध्यम् ॥

मेयत्वविशिष्टव्यभिचारादाविति अत्रमेयत्वविशिष्टत्वं व्यभिचारविशेष-
णत्वेनाभिमतं न तु व्यभिचारघटकतादृशवृत्तित्वविशेषणत्वेन केवल-
साधनविशेषणत्वेन वा तथाविधविशिष्टयोः प्रतिबन्धकतावच्छेदक-
विषयित्वानिरूपकवस्त्वघटितत्वात् मेयत्वविशिष्टव्यभिचारवान्वहि-
र्व्यभिचारवान्मेयत्वविशिष्टोवह्निरितिज्ञानयोः प्रकारतावच्छेदकता-
त्मकधर्मितावच्छेदकतात्मकमेयत्वविषयताघटितधर्माभ्यामेव प्रति-
बन्धकत्वस्य वाच्यत्वात् अन्यथा तज्ज्ञानयोरेव प्रतिबन्धकताविघ-
टकस्य इदं ज्ञानमेयत्वविशिष्टव्यभिचाराभाववति मेयत्वविशिष्टव्य-
भिचारप्रकारताकमित्यप्रामाण्यज्ञानस्य व्यभिचाराभाववति मेयत्व-
विशिष्टवह्नौ व्यभिचारप्रकारताकमित्यप्रामाण्यज्ञानस्य चोत्तेजक-
ताया दुर्बलत्वादिति तयोर्लक्ष्यताया एव वक्तव्यत्वात् एवञ्च पर्वतो-
वह्न्यभाववानित्यादौ वह्निमत्पर्वतस्येव पर्वतीयवह्निशुक्लवह्निमत्पर्वता-
देरपि वाघत्वमिष्टमेव ।

यदिचाप्रामाण्यज्ञानानां तत्तद्व्यक्तित्वेनाभावाः प्रतिबन्धकताव-
च्छेदककोटौ निवेश्यन्ते तदा मेयत्वविषयतायाः प्रतिबन्धकतावच्छे-
दकशरीरे प्रवेशस्यानावश्यकतयोक्तविशिष्टयोरपि लक्ष्यताविर-

हाचयोरप्यतिव्याप्तिर्भवत्येव ॥ अतएव मेयत्वविशिष्टव्यभिचारिवि-
शिष्टसाधने लक्ष्यत्वेनातिव्याप्यभावस्वदन्तीत्यन्तेनोक्त्वा तत्रास्व-
रससूचकन्तच्चिन्त्यामित्युक्तम् जगदीशेन ।

यत्तु यादृशविशिष्टघटककिञ्चित्पदार्थांशेऽप्रामाण्ये गृहीतेति त-
ज्ज्ञानस्य प्रतिबन्धकता नापह्रीयते तादृशविशिष्टस्यैवालक्ष्यत्वं मेयत्वा-
भाववति मेयत्वप्रकारकत्वरूपेऽप्रामाण्ये गृहीतेति मेयत्वविशिष्टव्यभि-
चारविशिष्टसाधनविषयकज्ञानस्य व्याप्तिबुद्धिप्रतिबन्धकत्वाक्षतेस्त-
द्विशिष्टस्याप्यलक्ष्यत्वमेवास्तीति तत्र तज्ज्ञानस्य मेयत्वविषयताघ-
टितधर्मेण प्रतिबन्धकत्वे तादृशविशिष्टेऽतिव्याप्तेरुक्तेन वक्ष्य-
माणेन च विशिष्टान्तराघटितत्वप्रकारेण वारणासम्भवादित्येतस्य
प्रत्यकर्तृसम्मतत्वाभावादिति ध्येयम् ॥

यद्यपि दोषत्वतदभावप्रयोजकतया दोषव्यवहारतदभावापेक्षया
प्रतिबन्धकतानवच्छेदकविषयितानिरूपकाघटितत्वतदभावयोरेव सु-
ज्ञानत्वेन तादृशनिरूपकघटितत्वमेवेष्टापस्यभावप्रयोजकतयोपन्यस्त-
मुचितं तथापि प्रतिबन्धकतानुपयुक्तसामानाधिकरण्यांशघटितस-
प्रतिपक्षप्राक्षिकदोषव्यवहारसन्दिग्धप्रयोजकभावान्तदुपेक्ष्यासन्दि-
ग्धप्रयोजकताकं व्यवहारमेवेष्टापस्यभावप्रयोजकाभावप्रतियोगितया
प्रदर्शयति ।

व्यवहाराभावादिति नञोक्तलक्षणस्योक्तविशेषणविशिष्टस्य सत्त्वास-
त्स्वनिर्णयाभ्यां दोषव्यवहारतदभावनिर्णयौ व्यवहारतदभावनिर्णया-
भ्यामुक्तविशेषणघटितलक्षणत्वनिर्णयाधीनलक्षणसत्त्वासत्स्वनिर्णया-
वितीतरेतराश्रयप्रसङ्ग इति वाच्यम् अप्रतिहतविज्ञानानान्तान्त्रिका-
णाम्यवहारस्य लक्षणज्ञानानपेक्षत्वेनात्मविशेषगुणभेदघटितासम-
वायिकारणलक्षणवदितरेतराश्रयविरहात् । तान्त्रिकव्यवहारविषया-
नुगमनफलस्य लक्षणस्य तद्व्यवहारमात्राधीनतया लक्षणप्रदाधीनत्वे-
पीदानन्तिनव्यवहारस्य क्षत्यभावादिति भावः ॥

इष्टापत्तौचव्यर्थत्वविशेषणमिति नञात्र मेयत्वविशिष्टव्यभिचारस्य व्यभि-
चारात्मकतया प्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयितानिरूपकतावच्छेदक-
व्यभिचारत्वाश्रयत्वेन दोषरूपतायामिष्टापत्तिसम्भवेऽपि व्यभिचार-
कालीनघटादेर्व्यभिचारानात्मकतया तथाविधमार्गाश्रयत्वेन तस्य
दोषत्व इष्टापस्य सम्भवात् तद्विशेषणस्य वैयर्थ्याभिधानमसङ्गतमिति

शङ्क्यं वास्तवप्रयोजकप्राचीनव्यवहारव्याकुलीकरणमुखेनैवेष्टापत्तेर्वा-
च्यतयापाततः प्रयोजकस्य प्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयितानिरूप-
कत्वस्य शरीरेऽवच्छेदकत्वस्य पाषाणमयत्ववत्पर्वतादेर्दोषत्वापादक-
त्वेन स्वरूपसम्बन्धरूपतामपहायानतिरिक्तवृत्तिरूपताया वक्तव्यत्वेन
तद्घटितसङ्गावस्योभयत्र साम्यात्तादृशानवच्छेदकविषयितानिरूप-
काघटितवस्योभयत्र विरहेण तदनवलम्बनेनैवेष्टापत्तिप्रवृत्तेर्वक्तव्यत्वा-
त् ॥ यद्वा मेयत्वविशिष्टव्यभिचारे दोषवारणायैव दीधितिकारस्य वि-
शेषणोपादानं तत्रेष्टापत्तौ व्यर्थन्तर्दर्थन्तद्विशेषणं स्यादित्यलक्ष्यताया
एव व्यवहारवलेन तदभिमततया विशेषणोपादानेपि दोषत्वप्रसङ्गरू-
पोदोष इति नच वाच्यमित्यत्रैव तात्पर्यम् एतेनानतिरिक्तवृत्तिविष-
यितानिरूपकतावच्छेदकस्य तादृशानवच्छेदकविषयितानिरूपकाघटि-
तधर्मस्य दोषत्वप्रयोजकत्वे तथाविधव्यभिचारत्वाश्रयत्वस्य मेय-
त्वविशिष्टव्यभिचारे सत्त्वेन दोषत्वेपि व्यभिचारकालीनघटादौ
तादृशधर्माभावेन न तत्र तत्सम्भव इति कुतोव्यर्थविशेषणतेति-
निरस्तम् ।

अन्वयितावच्छेदकधर्मबोधकताया इति अन्वयितावच्छेदकत्वञ्च तदादि-
पदशक्यतावच्छेदकानुगमकबुद्धिविषयतावच्छेदकत्ववद् दोषपदश-
क्यतावच्छेदकानुगमकमुपलक्षणमेवातो न दोषादिपदस्य नाना-
र्थता नच व्यभिचारोदोष इत्यत्र व्यभिचारस्तादृशव्यभिचारत्वा-
श्रय इत्यन्वयबोधस्य पर्यवसितत्वेनोद्देश्यतावच्छेदकविधेययोरैक्य-
प्रसङ्गात्तदसम्भव इतिवाच्यम् विधयांशेऽधिकावगाहिनः शाब्दबो-
धस्य स्वीकारात् व्यभिचारत्वेन तथाविधेनाभिन्नस्य मेयत्वविशि-
ष्टव्यभिचारत्वस्यान्वयितावच्छेदकतया दोषस्य दुर्वारत्वेन तथा-
विधविषयितानिरूपकतावच्छेदकतापर्याप्त्यवच्छेदकोक्तविशेषणवि-
शिष्टान्वयितावच्छेदकतापर्याप्त्यवच्छेदकधर्मावच्छिन्नवत्त्वस्यैव दो-
षत्वरूपताया वाच्यतया कथञ्चिदप्युद्देश्यतावच्छेदकविधेययोरैक्य-
स्यात्राप्रसक्तेः ॥ यद्वाऽन्वयितावच्छेदकत्वत्र शक्यतावच्छेदकोपलक्षण-
तया विवक्षितमपितु तद्धर्मविशिष्टे दोषादिपदार्थान्वये तद्धर्मैपि पदा-
र्थतावच्छेदकीभूतोक्तविशेषणविशिष्टतादृशविषयितानिरूपकतावच्छे-
दकधर्मस्य व्युत्पत्तिवैचित्र्यात्तादात्म्येनान्वयाभ्युपगमेन तथाविधो-
र्मोन्वयितावच्छेदकरूप एव भवतीत्येतावदर्थमेवापन्यस्तं तथाच त-

सङ्गर्माणां तदादिपदशक्यतावच्छेदकघटत्वपटत्वादिवत्प्रार्ति-
करूपेण शाब्दबोधे प्रवेश इति विधेयांशेऽधिकावगाहिशाब्द-
ज्जेशोऽप्यसमानांशप्रवेशवैफल्यप्रसङ्गादनुपगमपक्षेऽपि न प्रकृते
चिदनुपपत्तिरिति ॥

यद्यपि मेयत्वविशिष्टव्यभिचारे दोषवारणाद्योपन्यस्तविशेष-
साध्याभाववद्वृत्तिसाधनस्य साधनावृत्तित्वेन तादृशसाधनकत्व-
व्यभिचारताया वाच्यत्वेन तत्रैव दोषोद्भावनमुचितं तथापि साधन-
प्राध्याभाववद्वृत्तित्वस्य हेतुनिष्ठतया तन्मात्रस्य व्यभिचाररूप-
पगमेनापि निरुक्तविशेषणदोषप्रसक्तनिरुद्धप्रसरतया प्रक्रान्तोप-
तिलाघवप्रयुक्तोक्ताशङ्कनस्य व्यभिचारस्थले विरोधस्याप्येवमेव प्र-
बन्धकतानुपयुक्तभागाघटितस्य दोषस्य सम्भवितया विरोधेऽपि प्र-
स्ताव्यधधानघटितसम्बन्धमूलकक्षादित्युपस्थितिनिबन्धनदोषाश-
नस्य चासम्भवेन यथाकथञ्चिन्निमित्तप्राप्तसत्प्रतिपक्षदोषाशङ्कापे-
क्षोपादिव्यवहारमूलीभूतन्यायविषयप्राथम्यवत्पक्षादिसम्बन्धिदोष-
धानाशङ्कैर्वाहृत्यौचित्यमित्याशयेनाश्रयासिद्ध्याद्यव्याप्तिशङ्कावार-
योपासदीधितिग्रन्थमाश्रयासिद्ध्याद्यव्याप्तिमाशङ्क्यावतारयति न-
यासिद्धयायेति ॥

अनियन्त्रितविषयताके प्रत्यक्षे तुल्यवित्तिवेद्यतयोभयोर्भानस-
त्वेऽपि नियन्त्रितविषयताकानुमित्यादौ तथाविधमानानुभविकमि-
कल्पान्तरमाह असमानविशेष्यकस्यापीति ।

इदमापाततस्तदभावतदभावव्याप्यान्यतराविषयकस्येति तु-
कथमन्यथा पक्षविशेष्यकपक्षतावच्छेदकप्रकारकज्ञानासमानविशे-
कस्याप्याद्येतया पक्षविशिष्टपक्षतावच्छेदकाभावनिरणयस्य मपि
ग्राहिन्यायेन नोक्तप्रतिबन्धकत्वम् ।

तादृशधर्मक्षाप्रसिद्धएवेतिनतथाव्यवहारइति अथ पर्वते धूमेन वह्नि-
धूमो न दुष्ट इतिव्यवहारानुपपत्तिः प्रकृतपक्षसाध्यहेतुकानुमिति-
तिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तिविषयितानिरूपकतावच्छेदकधर्मावधि-
प्रसम्बन्धिभेदस्य व्यवहर्तव्यस्याप्रसिद्धेरितिचेन्न आकाङ्क्षावैचि-
क्षया दुषधात्वर्थप्रतिबन्धकतायामेव प्रकृतानुमितिनिरूपितत्वाभ-
स्यैव बोधनीयत्वात् । नचैवं हवे धूमेन वह्निसाधने धूमो न दुष्ट ।
व्यवहारापत्तिः यत्किञ्चित्प्रतिबन्धकत्वे प्रकृतानुमितिनिरूपिता

भावस्य सत्त्वात्प्रतिबन्धकता सामान्ये प्रकृतानुमितिनिरूपितत्वाभा-
वस्यासम्भवभयेन विवक्षितमशक्यत्वादिति वाच्यम् किञ्चिदूपावच्छि-
न्नविषयिताव्यापकप्रतिबन्धकतात्वव्यापकस्वरूपविशेषेण न अर्थान्वये-
ऽसम्भवविरहेण तस्यैव विवक्षिततया आपत्तिविरहात् स्वनिरूपितप्र-
तिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तिविषयितानिरूपकतावच्छेदकधर्मवच्छि-
न्नवत्त्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकप्रकृतानुमितित्वव्यापकप्रतिब-
ध्यत्वाभावादेरपि व्युत्पत्तिवैचित्र्येण बोधस्य वाङ्गीकारादिति ।

प्रकृतहेतुतावच्छेदकविशिष्टसम्बन्ध इति स्वज्ञानविषयप्रकृतहेतुतावच्छेदक-
वत्त्वरूपसम्बन्ध इत्यर्थः न च बहिमान् द्रव्यादित्यत्र बह्विसाधनं द्रव्य-
न्दुष्टमिति वद्धूमोदुष्टइत्यपि स्यात् व्यभिचारस्य स्वज्ञानविषयप्रकृत-
हेतुतावच्छेदकद्रव्यत्ववत्त्वसम्बन्धेन धूमेपि सत्त्वादिति वाच्यम् अन्व-
यितावच्छेदकाभिन्नस्वज्ञानविषयप्रकृतहेतुतावच्छेदकवत्त्वरूपसम्ब-
न्धस्यैव व्युत्पत्तिवैचित्र्यानिष्ठया बाधनत्वं स्वज्ञानविषयप्रकृतहेतुताव-
च्छेदकवत्त्वसम्बन्धेन दोषवत्तायाः प्रकृतहेतुतावच्छेदकावच्छेदेनैव
सत्त्वस्य वाङ्गीकारात् न चैवमपि यत्र प्रमेयवतो हेतुत्वं तत्र घटोदुष्ट-
इत्यादयो यत्र महानसीयधूमो हेतुस्तत्र धूमोदुष्टइति यत्र धूमो हेतुस्तत्र
महानसीयधूमोदुष्ट इत्यादयश्च व्यवहारादुर्वारा एवेति वाच्यम् अन्वयि-
तावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रकृत-
हेतुतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकधर्मस्यैव नि-
ष्ठार्थसम्बन्धघटकत्वात् अथैवं काञ्चनमयधूमस्य हेतुतास्थले दुष्ट-
त्वव्यवहारानुपपत्तिः काञ्चनमयत्वधूमत्वगतद्वित्वावच्छिन्नवत्त्वस्या-
प्रसिद्धेः एवं महानसीयधूमहेतुकस्थले धूमोदुष्टइतिवत् काञ्चनमयधू-
महेतुकस्थलेपि धूमोदुष्टइत्यस्यानिष्ठताया एवाङ्गीकरणीयतया काञ्च-
नमयधूमोदुष्टइत्यस्य तथाविधधूमाप्रसिद्ध्या भ्रान्तैकसम्बन्धितयाचा-
भ्रान्तानान्तत्र दुष्टत्वव्यवहारानुपपत्तिः बहिनाधूमसाधने साधनत्वे-
नाभिमतोदुष्टइति व्यवहारानुपपत्तिश्च अन्वयितावच्छेदकसाधनता-
वच्छेदकयोर्मैदादिति चेन्न प्रकृतान्वयिताविशिष्टप्रकृतसाधनताविशि-
ष्टावच्छेदकतापर्याप्त्यवच्छेदकरूपस्य संसर्गघटकत्वाङ्गीकारात् वै-
शिष्ट्यञ्च प्राथमिकं स्वावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मपर्याप्ताव-
च्छेदकताकत्वेन द्वितीयञ्च स्वसमानाधिकरणवृत्तित्वं स्वनिरूपित-
त्वोभयसम्बन्धेन एवञ्च संसर्गघटकीभूतो धर्मो धूमत्वगतैकत्वमेवेति

न दोषवत्त्वाप्रसिद्धिः केवलधूमत्वेनान्वयितायां हेतुत्वे तद्वैशिष्ट्यासम्भवेन धूमोदुष्ट इत्यस्य न प्रसङ्गः धूमे काञ्चनमयत्वाभावग्रहकाह इच्छया जायमानत्वेनाहार्यतया दुष्टत्वांशेऽभ्रमतया च काञ्चनमयत्वांशे भ्रमात्मकस्यापि प्रमासमशीलतया तद्व्यवहारस्याभ्रान्तव्यवहारतोविशेषभावेन न व्यवहारानुपपत्तिः अतएव द्रव्यादिहेतुकस्थले धूमोदुष्ट इतिव्यवहारमन्वयितावच्छेदकधर्मावच्छेदेन तादृशधर्मघटितसम्बन्धेन दोषवत्त्वस्यैव दुष्टत्वव्यवहारप्रयोजकत्वाङ्गीकारेण वारयतो हेतुताविशिष्टावच्छेदकतापर्याप्त्यवच्छेदकरूपविशिष्टवत्त्वस्य संसर्गत्वे दोषवत्तायाः प्रसिद्धिसम्भवेपि काञ्चनमयधूमोदुष्टइत्यस्यानुपपत्तिः धूमोदुष्टइत्यस्यापत्तिर्दुर्वारा । नच यत्राशेषः हेतुतावच्छेदकस्य हेतुवृत्तित्वन्तर्भवैकधर्मम्परित्यज्य न दुष्टत्वव्यवहार इतरत्र तु भवत्येष व्युत्पत्तिवैचित्र्यादिति वाच्यमीदृगव्युत्पत्तिमेदस्याननुभविकत्वेनानभ्युपेयत्वादित्यप्यत्रानवकाशम् नः प्रकृतान्वयित्वादिघटितरूपेण संसर्गत्वस्यासम्भवेतया ज्ञानविशेषविषयितापन्नधर्मविशेषभावेनैव तत्त्वस्य वाच्यत्वेन धूमोदुष्टइतिव्यवहारप्रसङ्गोदुर्वार एवेतिवाच्यम् । प्रकृतान्वयित्वस्य संसर्गाघटकत्वां प्रकृतहेतुत्वस्य तथात्वसम्भवेन तत्तद्धर्मस्यान्वयितावच्छेदकतास्थले तत्तद्धर्ममात्रावच्छिन्नप्रकृतहेतुत्वघटितस्यैव संसर्गत्वाभ्युपगमपर्यवसानेनोक्तातिप्रसङ्गासम्भवात् अनुपस्थितस्थापि संसर्गघटकतं न प्रकृतान्वयित्वस्यापि तथात्वसम्भवाच्च ।

वस्तुतस्तु हेतुताविशिष्टावच्छेदकतापर्याप्त्यवच्छेदकत्वोपलक्षितधर्मघटितसंसर्गेण यद्धर्मविशिष्टे दोषवत्ता भासते स्वज्ञानापर्यप्रकृतहेतुतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वोपलक्षितधर्मपर्याप्तिसम्बन्धेन तद्धर्मैपि दोषवत्ताभानस्याङ्गीकाराद् धूमत्वमात्रं धर्मितावच्छेदकीकृत्य न तथाव्यवहारः अन्वयितावच्छेदकीभूतधर्मोऽन्वयितावच्छेदकतापर्याप्त्यवच्छेदकधर्मावच्छेद्यपर्याप्तिरेव संसर्गत्वेन काञ्चनमयत्वधूमत्वगतद्वित्वपर्याप्तिर्धूमत्वगतैकत्वानवच्छेद्यतया धूमत्वस्य तादृशद्वित्वपर्याप्त्यधिकरत्वेपि न क्षतिः साधनत्वेनाभिमतोदुष्टइतिव्यवहारश्च व्युत्पत्तिमेदङ्गीकृत्योपपादनीयः ।

केचित्तु साधनाप्रसिद्धिस्थले काञ्चनमयत्वधूमत्वाभ्यां साधनं

नाभिमतोदुष्टइत्यादय एव व्यवहाराः तेषामेवाभ्रान्तपुरुषीयत्वान्न
तु काञ्चनमयधूमोदुष्टइत्यादयः काञ्चनमयत्वधूमत्वाभ्यान्धूमोदुष्टइति
व्यवहारस्य प्रामाण्यञ्च साधनत्वेनाभिमतइत्येतदध्याहारणैव सम्पाद-
नीयम् । अन्यथा तृतीयान्तार्थस्य तदुभयवैशिष्ट्यस्य धर्मिण्येवा-
न्वयेन प्रामाण्यस्यासम्भवात् द्रव्यहेतुकस्थले द्रव्यत्वेन धूमोदुष्टो
नतु धूमत्वेनेतिव्यवहारस्य प्रमाणिकत्वे स्वज्ञानविषयकप्रकृतहेतुता
वच्छेदकवत्स्वरूपसम्बन्धघटितदुष्टत्वस्याव्याप्यवृत्तित्वे द्रव्यत्वाव-
च्छेदेन दुष्टत्वस्य धूमत्वावच्छेदेन तदभावस्य च धूमेऽवगाहितया
तदुपपादनीयम् अन्यथा दुष्टत्वे द्रव्यत्वावच्छेद्यत्वस्य धूमत्वावच्छे-
द्यत्वाभावस्य चावगाहितयेव तत् धूमोदुष्टइतिव्यवहारश्च धूमत्वे
दुष्टत्वावच्छेदकत्वमवगाहमानोऽप्रमाणमेवान्यथा तु प्रमाणमित्यव-
ध्येयम् ॥

यत्किञ्चिद्विशिष्टान्तरविषयतात्वव्यापकरूपावच्छिन्नप्रयोज्यत्वनिवेशेन तत्सङ्गहस-
म्भवादिति अथ तादृशरूपानवच्छिन्नत्वं स्वविषयतानिष्ठायामुभयाभा-
वप्रयोजकाभावाधिकरणतानिरूपितप्रयोजकतायामेव निवेशयितुं
युक्तं प्रयोजकतानिरूपितप्रयोज्यत्वस्य द्विधानिवेशाभावेन लाघवात्
प्रमेयत्वविशिष्टव्यभिचारविषयतानिष्ठायाः प्रयोजकतायास्तादृशव्य-
भिचारविषयतात्वावच्छिन्नत्वेनातिप्रसङ्गवारणसम्भवात् व्यभिचार-
घटितवाधविषयतानिष्ठा च प्रयोजकता न निरूप्यनिरूपकभावानापन्न-
व्यभिचारघटकपदार्थविषयतात्वेन तादृशेनावच्छिन्नेत्यव्याप्तिविरहा-
च्चेति चेन्न यत्र बह्व्यंशे मेयत्वविशिष्टधूमाभावबहुत्तित्वस्याभावाभा-
वस्य चैकत्र द्वयमितिरीत्यावगाहिज्ञानं तन्नोभयाभावप्रयोजिकाया हे-
तौ साध्याभावबहुत्तित्वाभावरूपव्याप्तिवैशिष्ट्यावगाहित्वाभावाधि-
करणतायाः स्वविषयतानिष्ठप्रयोजकत्वं द्वयम्, एकं निरूप्यनिरूपक-
भावापन्नव्यभिचारघटकपदार्थविषयतात्वावच्छिन्नं परमभावत्वाव-
च्छिन्नप्रतियोगित्वसम्बन्धावच्छिन्नविषयतानिरूपिताभावत्वावच्छि-
न्नस्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नविषयतानिरूपितवाहित्वावच्छिन्नविषयता-
त्वावच्छिन्नमस्तीतिद्वितीयस्योक्तरूपानवच्छिन्नत्वसम्भवेन मेयत्व-
विशिष्टव्यभिचार एवातिव्याप्तेस्तादवस्थ्यात् अभावाभावांशे भ्रमत्वे
नाभावाभावबहुत्तित्वस्याप्रसिद्धत्वेन विशिष्टान्तरत्वासम्भवाद्विशिष्टा-
न्तरव्यभिचारत्वावच्छिन्नविषयतात्वव्यापकत्वस्य केवलव्यभिचारव-

गाहिज्ञानविषयतायां व्यभिचारेण द्वितीयरूपेऽसम्भवात् नच सा प्र-
 योजकता न स्वविषयतानिष्ठेतिवाच्यं विशिष्टविषयतायाः प्रमीयवि-
 शेष्यत्वानतिरेकेण बहुपक्षे व्यभिचारप्रमात्मकतज्ज्ञानीयवह्निविशेष्य-
 त्वस्य विशिष्टविषयतात्वसम्भवात्तस्यैव चाभावविषयतानिरूपिताभा-
 वविषयतानिरूपितानिरूपितत्वात् एकत्रद्वयमितिरीत्याज्ञाने विशेष्य-
 त्वस्यैकत्वात् नच स्वविषयतात्वावच्छिन्नप्रयोजकतायामवोक्तरूपा-
 नवच्छिन्नत्वनिवेद्यमितिनेकदोषइतिवाच्यं भ्रमप्रमासाधारणविषय-
 तायाः प्रयोजकत्वेन विशिष्टविषयतात्वेन प्रयोजकत्वस्य वक्तुमश-
 क्यतयाऽसम्भवापत्तेः नच स्वविषयतात्वव्यापकरूपावच्छिन्नप्रयोज-
 कत्वमेव स्वविषयताप्रयोजकतापदेन विवक्षणीयम् आवश्यकञ्चैत-
 त् अन्यथा धूमव्यभिचारिवह्निमान्धूमवान्वहेरित्यत्र बाधघटकत-
 या धूमव्यभिचारिवह्निमत्स्वावच्छिन्नविषयताप्रयोज्यायां पक्षेसाध्यैव-
 शिष्ट्यावगाहित्वाभावाधिकरणतायां विशिष्टान्तरविषयतात्वव्याप-
 करूपावच्छिन्नाप्रयोज्यत्वेन धूमव्यभिचारिवह्निमत्यतिव्याप्तेरितिवा-
 च्यं यत्र मेयत्वविशिष्टव्यभिचारविषयकं ज्ञानमुक्तैकत्र द्वयरित्या भ्रमा-
 त्मकमेव व्यभिचारज्ञानञ्चातादशमपि तत्रातिव्याप्तेस्तथाप्यवारणात्
 अभावत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपिताभावत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपि-
 तवह्नित्वावच्छिन्नविषयतात्वस्य मेयत्वविशिष्टव्यभिचारविषयतात्व-
 व्यापकत्वात् नच विशिष्टान्तरत्वं विषयतात्वविशेषणमेवेतिवाच्यं
 तत्त्वं हि स्वावच्छिन्नविषयताशून्यप्रतीतिविषयतावृत्तित्वरूपमेव
 तत्त्वस्य स्वावच्छिन्नाविषयताशून्यभ्रमविषयतावृत्तित्वेन निरूप्यनि-
 रूपकभावापन्नवाधादिघटकपदार्थविषयतात्वे सत्त्वेनासम्भवापत्तेः ।

एतेन स्वावच्छिन्नविषयताशून्यप्रतीतिविषयतावृत्तिरूपावच्छि-
 न्नाप्रयोज्यत्वमेव कुतो न निवेशितमित्यपि निरस्तम् स्वावच्छिन्नवि-
 षयताशून्यत्वं स्वावच्छिन्नविषयतात्वव्यापकरूपावच्छिन्नाभावरूपमे-
 वेत्यपि न वाच्यं मेयत्वविशिष्टव्यभिचारत्वस्य स्वपदार्थत्वे व्यभिचार-
 प्रतीतेरप्यतथात्वापातात् नापि स्वावच्छिन्नावच्छेदकताकप्रतियोगि-
 ताकभेदप्रतियोगितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छे-
 दकरूपवृत्त्यन्यत्वं तत् वृत्तित्वञ्च स्वविषयतावच्छेदकतात्वावच्छि-
 न्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेनेतिवाच्यं वाधत्वादेः स्वप-
 दार्थत्वे मेयत्वविशिष्टवाधादिप्रतीतेस्तथात्वापातात् नच रूपवृत्तित्वश-

रीरे भ्यूनवारकपर्याप्तिर्न निवेशनीयेति वाच्यं निरुक्तरूपस्य बहिर्वत्तत्वा-
 श्रयसाधारण्येन बहिर्वत्तादिना घटाद्यवगाहिनो बाधभ्रमस्योक्तरूपवृ-
 त्त्यन्यत्वसम्भवेनासम्भवापत्तेः न च स्वावच्छिन्नविषयतानिरूपितविशे-
 स्यत्वानवच्छिन्नावच्छेदकतात्वावच्छिन्नपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूप-
 पवृत्त्यन्यत्वे वाच्यं वृत्तित्वञ्च न स्वविषयतानिरूपितविशेष्यत्वावच्छि-
 न्नावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तथासति बहि-
 र्त्वाभावत्वहृदत्वगतसमुदायत्वे भ्रमस्यापि वृत्तित्वेनासम्भवासम्भवा-
 दिति वाच्यं कालीनत्वविशेषितहृदपक्षके संयोगेन बहिर्वत्ताविशिष्टसा-
 ध्यके संयोगेन बहिर्वत्तेतुके बाधज्ञानस्य स्वरूपासिद्धिज्ञानस्य च बाध-
 कालीनस्वरूपासिद्धत्वावच्छिन्नविषयताविशेषनिरूपितविशेष्यत्वान-
 वच्छिन्नावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपे बहिर्वत्त्वाभाव-
 त्वहृदत्वकालीनत्वस्वरूपत्वसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितात्वग-
 तसमुदायत्वे वृत्तित्वेन बाधकालीनस्वरूपासिद्धावतिव्याप्तिप्रसङ्गात्
 न च यद्यद्रूपावच्छिन्नविषयित्वं स्वावच्छिन्नविषयित्वव्यापकं ताव-
 द्रूपावच्छिन्नविषयताशून्यं तदिति वाच्यं गौरवात् न चैवं सति ता-
 वद्रूपावच्छिन्नविषयताशून्यप्रतीतिविषयतावृत्तिरूपावच्छिन्नाप्रयो-
 ज्यत्वस्य तादृशरूपानवच्छिन्नत्वस्य वा निवेशे दोषाभावेन ग्रन्थोक्त-
 व्यापकत्वगर्भनिरुक्तेर्न विशेष इति वाच्यं व्यापकत्वमात्रांशे साम्ये-
 पि कूटत्वस्यातिगुरुशरीरस्याधिकस्य प्रवेशेन गौरवात् यत्र बाधप्रमा-
 नियमेन नियतैकपदार्थविषयकसमूहालम्बनात्मिका भ्रमश्च न तथा
 तत्राव्याप्त्यापत्तेर्बाधभ्रमस्योक्तशून्यत्ववत्त्वात् ।

वस्तुतो यद्यद्रूपमध्ये विशिष्टरूपस्यापि धारणसम्भवेन तद्रूपाव-
 च्छिन्नविषयताशून्यत्वस्य भ्रमे सम्भवेनासम्भवस्य दुर्धारत्वात्
 न च यद्रूपावच्छिन्नविषयताशून्यप्रतीतौ भ्रमान्यत्वविशेषणं वा-
 च्यमिति वाच्यं प्रागुक्तैकत्रद्वयमिति रीत्या भ्रममादायोद्भवित-
 स्यदोषस्य दुरुद्धरत्वादित्यलमुदक्षरविचारपल्लवेन अखण्डाभा-
 वघटकतया सार्थक्यकरणमृजुगतिपरिशीलितं यद्युक्तगतिर्न स्या-
 तस्यादेव शोभनम् ॥ अवच्छिन्नत्वस्यावच्छेद्यभेदमिन्नत्वात् निरुक्ता
 धिकरणतानिष्ठप्रयोज्यतानिरूपितप्रयोजकत्वनिष्ठत्वेनैवोपादेयतयाऽ
 नवच्छिन्नत्वकरूप एव गौरवमिति वचनं बालवचनमेव अवच्छिन्न-
 त्ववत्प्रयोज्यत्वस्यापि भिन्नमूर्त्तिकत्वेनोकाधिकरणतानिष्ठस्यैवोपादे-

यत्वेन साभ्यात् नच ममोक्ताधिकरणतानिष्ठत्वंविशेषणं तव तूकाधि-
करणतानिष्ठप्रयोज्यतानिरूपिनप्रयोजकतानिष्ठत्वं विशेषणमितिगौर-
वमितिवाच्यं निरुक्तावच्छेद्यत्वस्य विभिन्नरूपत्वपेयुक्ततावच्छेद्यता-
त्वस्यानुगतस्वपदार्थघटितत्वेनानुगतस्यैवाभावप्रतियोगितावच्छेद-
कत्वेनोपादेयत्वात् उक्ताविशेषणोपादाने प्रयोजनाभावात् अन्यथोक्त-
विशेषणोपादानेपि गत्यभावादुक्ताधिकरणतानामत्यन्तानुगतरूप-
त्वात् अधिकरणतात्वादिविशेषेण तदनुगमने अवच्छेद्यतात्वविशेषेण
तदनुगमनेपि क्षत्यभावादभावकूटनिवेशे तु सुतरामेव तन्निवेशे न
प्रयोजनमिति ॥

इति सर्वतन्त्रस्वतन्त्रपण्डितकुलपतिधर्मदत्तशर्म (वच्छाज्ञा)
विरचितः सामान्यनिरुक्तिगूढार्थतत्वालोकः समाप्तः ।

सुद्रक—

जयकृष्णदासगुप्ता—

विद्याविलासप्रेस, बनारस सिटी ।

शुद्धिपत्रम् ।

पृ०	प०	अशुद्धम्	शुद्धम्
१०	६	त्वक्ष	त्वक्ष
११	१८	साधक	साध्यक
११	२४	जाग्र	ज्ञाग्र
११	३०	त्वाद्वे	त्वाद्दे
१२	१३	यद्रू	तद्रू
१२	१८	व्यत्वान	व्यान
१२	२१	दोषस	दोषास
१३	११	रूपिक	रूपक
१३	२४	विधेय्यम्मात्मत्व	विधेयव्यात्यत्व
१३	२४	योग	योग
१३	२७	कारण्य	करण्य
१४	७	पक्षविशेष्यक	पक्षविशेषणक
१४	९	पक्षामा	षक्षमा
१४	१०	क्षया	क्षाय
१४	१३	नन	नन
१४	१६	पर्वत	पर्वते
१४	२०	मादावपि	मादायापि
१४	२८	दपाद	पाद
१४	३२९	समाय	समवाय
१५	३	निरूपितभा	निरूपितस्वभा
१५	७	सस्वाभावाद्दे	सस्वाद्दे
१५	१४	पक्षविषय	पक्षविशेष्यकभ्रमविषय
१५	१५	त्वमिवा	त्वमिति वा
१५	१६	न्यय	न्यय
१५	१८	पर्वततत्त्वेन	पर्वतत्त्वेन
१५	२९	देव	देरेव

शुद्धि	५०	अशुद्धम्	शुद्धम्
२०	३	परिःकृ	परिष्कृ
२१	३	तन्निरुक्त	तन्निरुपितनिरुक्त
२१	२८	प्राणाणव	प्राणायाम
२२	१९	रूपणो	रूपेणो
२२	२५	रिचे	रितिचे
२७	१५	तया	तया
२८	१०	तत्कल्पेति	एतत्कल्पेऽपि
२८	३१	दत्तनि	दनि
२९	१५	मत्तव	मत्तवं
२०	९	काली	कालीन
३१	२५	भावत	भावस्यत
३२	२७	वह्निस्वाभावत्व	वह्निस्वाभावभावत्व
३३	२२	प्रातिस्वीक	प्रातिस्विक
३३	२९	प्रातिस्वीक	प्रातिस्विक
३४	२०	ताकाभावा	ताकावभावा
३६	३०	स्वविषयि	स्वावाच्छिन्नविषयि
३९	२०	तज्ज्ञानवृ	तद्वयक्तिवृ
४०	२१	न्यतरमेव	न्यतरवत्त्वमेव
४९	१९	साध्यतता	साध्यवता
५३	२९	तत्तुय	तत्रितय
५६	१९	याव	यत्नाव
५७	२४	नचसा	नचासा
५९	२२	अमे त	अमे तत्र त
५९	२६	परस्पर वि	परस्पर स्वावाच्छिन्न वि
६१	१८	नासम्भव	नासम्भवसम्भव
६४	२०	स्याभावात्	स्याप्यभावात्
६४	२३	तवैवं	तवैव
६५	१५	जलवद्भूदो	जलवद्भूटे भूदो
६५	२१	पपदन	पपादन
६६	२२	विशिष्टा	विशिष्टाभावा

शुद्धिपत्रम् ।

पृ०	प०	अशुद्धम्	शुद्धम्
६९	६	कत्वे	कवत्वे
६९	१	विषय	विषयक
६९	११	विषय	विषयक
६९	१३	जनक	जक
७०	११	संसर्गा	संसर्गत्वा
७४	१५	गिकत्व	गिक
७४	१६	गत्वका	गित्त्वका
७४	२१	तद्घदवि	तद्घदवि
७७	५	यतयासा	यस्य सा
७७	७	भाववत्का	भाववदभाववत्का
७७	८	त्वेन	त्वेनैव
७७	१४	वद्घद	वद्घद
७७	१९	देकयोर्यत्पदार्थत्व	देकयोर्यत्पदार्थत्व
७७	२७	ज्ञानाणि	ज्ञानंनि
७७	२७	पक्षकवि	पक्षवि
७८	१	वृत्तिनि	वृत्तिस्वनि
७८	२३	परिःकारे	परिष्कारे
७९	३	बन्धकयो	बन्धकयो
८०	१९	नाश	ताद्वयश्च
८२	२९	परिःकृत	परिष्कृत
८२	३१	यत्त	यत्तु
८५	२	तद्रू	तत्तद्रू
८७	२	कायामभा	कायामभा
८८	३१	दिका	दिकेति
९०	२	तं तन्नतत्र	तं नतत्र
९०	४	तस्य व्य	तस्य तस्य व्य
९०	१३	वृत्तिष	वृत्तिस्वष
९०	१९	ध्येयस्यस्य	ध्येयस्वस्य
९१	१७	क्रियते	क्रियेत
९४	५	निवेदश्य	निवेदय

पृ०	प०	अशुद्धम्	शुद्धम्
९५	१६	द्वया	द्वय
९६	१०	कृतवान्यनमसम्बन्धने	कृतवान्यतमसम्बन्धने
९६	१७	कतया	कताया
१०१	११	वान्ववाहिव्याप्यधूमक्षे	वान्ववाभाववाक्षे
१०३	११	दितिति वा	दितिवा
१०३	१६	वव्यादि	वव्याप्यादि
१०४	२४	तुतया	त्रितया
१०४	२४	मिन्यनुव्य	मित्यव्य
१०५	३	विषयिता	विषयता
१०५	१३	लक्ष्यत्वापात्	लक्ष्यत्वापातात्
१०५	३१	दोषोः	दोषाः
११४	२	कषटक	कगत
११४	२५	वृत्तिक	वृत्तिवृक्
११५	६	विराहत्	विरहात्
११५	९	प्राक्पूरिःक	प्राक्पूरिःक
११५	१४	चारप्रतिबन्धकतासा	चारविषयतासा
११५	१७	त्वस्याश्च	त्वस्वाश्च
११५	२२	विषयसा	विषयत्वसा
११५	२७	वत्त्वस्यात्	वत्त्वस्य ता
११६	९	त्ववद	त्ववद
११६	१६	निश्चय	निश्चय
११६	३०	तत्त्वव	तत्त्व
११७	३	स्वस्वनिरूपितस्व	स्वस्वरूपितस्व
११८	४	तस्यत्र	तेस्यत्र
११८	१०	आसम्भवः	आसम्भवसम्भवः
११८	११	व्यापक	व्यापक
११९	३०	स्वशिष्ट	स्वविशिष्ट
१२०	७	जवद्	जलवद्
१२०	१०	तत्रूत	तत्रित
१२०	१९	स्य स	स्य वा स

शुद्धिपत्रम् ।

पृ०	प०	अशुद्धम्	शुद्धम्
१२१	१५	हृदोभा	हृदोवह्निमा
१२१	१९	प्रतिवध्यताव	विषयताव
१२४	१	सिः ए	सैः ए
१२४	६	विषयतावच्छेदकः	विषयितानिरूपकतावच्छेदक
१२९	१५	त्वादुक्त	त्वदुक्त
१३१	४	गिताया	गिताघटिताया
१३१	५	द्रव्यत्वाभ्या	द्रव्यस्वभ्या
२३१	१८	मेयत्वबद्धघटे	मेयत्ववद्विशेषगुणबद्धघटे
१२१	२१	गुरुत्वात् ज	गुरुत्वाज
१३३	७	वैलक्ष्यं	वैलक्षण्यम्
१३७	३	विषयत्वा	विषयित्वा
१३७	१४	वृत्तिरूपता	वृत्तित्वरूपता
१३७	२१	दोषस	दोषज्ञानस
१३८	२७	यत्रैव	यत्रैवा
१३९	४	तैवेति	तैवमेवेति
१४१	१०	नुसर	नुसर
१४३	८	साध्य	साध्य
१४३	१७	श्रयासिद्धि	श्रयासिद्धि
१४५	२३	भावबद्धयभाव	भावबद्धहयभाव
१४६	६	बन्धकता	बन्धयता
१४६	१८	वद्द्रव्ये	वतादृशद्रव्ये
१४७	१७	द्वयोः	द्वयोः
१४८	२	यादि	त्यादि
१४९	१२	वारण	वारण
१४९	१५	वारण	वारणरूप
४५२	३१	क्षमाभाव	स्वाभाव
१५३	१	पकत्व	पकनाकत्व
१५५	१७	स्वरूपकसस	स्वरूपस
१५७	४	बाधत्वो	बाधत्वत्वो
१५७	२३	कताव	कतानव

पृ०	प०	अशुद्धम्	शुद्धम्
१५७	२८	भ्रमबाध	बाधभ्रम
१५८	१	रिवा	रितिवा
१५८	६	स्वव्याप्य	स्वव्याप्य
१५९	७	रघाटित	राघटित
१५९	२२	ष्टस्य	ष्टयस्य
१५९	२७	दवव्या	दावव्या
१५९	२८	घटित्वस्य	घटितत्वस्य
१६०	७	तत्वात्	त्वात्
१६०	११	घटिवा	घटितत्वघटितवा
१६०	२७	छन्तर	छान्तर
१६१	१२	घटित्वा	घटितत्वा
१६२	८	रूपताया	रूपतया
१६३	३१	पेक्षक्षया	पेक्षया
१६४	१	संदर्भइति	सन्दर्भविरोधइ
१६४	३	तमघ	तमत्वघ
१६४	२५	व्याधि	व्यधि
१६४	२९	वैशिष्ट्यं	वैशिष्ट्यञ्च
१६४	१३	द्रूपा	यद्रूपा
१६४	१७	तोक्षत्	तोत्ते
१६६	१३	करि	कारि
१६६	२१	ताव	तानव
१६६	३७	वस	वस्यस
१६९	४	वृत्तिरू	वृत्तित्वरू
१६९	६	घटित्व	घटितत्व
१६९	२८	तद्धर्मैपि	तत्तद्धर्मैपि
१७०	९	क्वर्नि	क्वर्नि
१७१	१३	वियप्र	विषयप्र
१७१	१८	कावच्छिन्न	काभिन्न

इति शुद्धिपत्रम् ।

- १६ वर्षकृत्यदीपकः । कालनिर्णयव्रतोद्यापन सहितः । म० म० पण्डित नित्यानन्द पन्त-
पवेताय विरचितः । (कर्म० वि० ९) रु० ३-८
- १७ श्रौतसूत्रम् । श्रीमन्महर्षि-लाट्यायनप्रणीतमग्निष्टोमान्तम् । (कर्म० वि० १०) २-०
- १८ नलचम्पूः अथवा दनयन्तीकथा । महाकविश्रीत्रिविक्रमभट्टविरचिता । विषमप-
प्रकाशाख्यव्याख्या सहिता । भावबोधिनी टिप्पणी सहिता । (का० वि० १५) १-
- १९ श्रीब्रह्मसूत्रम् । श्रीभगवन्निम्बाकं महामुनीन्द्रविरचित वेदान्तपारिजात सौरभा-
ख्यसूत्रवाक्याथेन श्रीश्रीनवासाचार्यचरणप्रणीत श्रीवेदान्तकौस्तुभभाष्येन च
सनाथोद्धृतम् । (श्रीनिम्बाकभाष्यम्) (वेदान्त वि० १०) रु० ३-०
- १०० वाग्वल्लभः । सर्वथाऽपि नवीनोऽपूर्वः प्रौढः परमोपयोगितया नियतमुपादेयतमदृष्ट-
न्दीनविबन्धः, श्रीमत्ता दैवज्ञाप्रेसरेणागममामिकेण कविपुङ्गवेन दुःखभञ्जनविदुषा
विरचितः, तत्सुतेन बहुशास्त्रपारगेण कविचक्रवर्तिना महामहोपाध्यायेन देवीप्रसाद-
पण्डितप्रवरेण कृतया वरवणिन्या दीकयोपस्कृतः । (छन्दः शास्त्र वि० ४) रु० २-८
- १०१ सिद्धान्तलक्षणम् । श्रीजगदीशतर्कालङ्कारकृतम् । न्यायाचार्य श्रीशिवदत्तमिश्र-
विरचित गंगाख्यव्याख्या टिप्पणी सहितम् । (न्याय विभाग ४) रु० १-८
- १०२ वेदभाष्यभूमिकासंग्रहः । (सायणाचार्यविरचितानां स्ववेदभाष्यभूमिकानां
संग्रहः) । [वेद० वि० ९] रु० २-८
- १०३ माधवीयधातुवृत्तिः । श्रीमत्सायणाचार्यविरचिता । (व्या० वि० १२) रु० ५-८
- १०४ बौधायनधर्मसूत्रम् । श्रीगोविन्दस्वामिप्रणीतविवरणसमेतम् । [कर्म० वि० ११] रु० ४-०
- १०५ ताण्ड्यमहाब्राह्मणम् । सायणाचार्यविरचितभाष्यसहितम् । (प्रथमोभागः)
(वेद वि० ६) रु० ५-०
- १०६ न्यायमञ्जरी । जयन्तभट्टकृता । न्याय-व्याकरणाचार्येण पं० सूर्यनारायणशास्त्रिणा
कृतया टिप्पण्या समेता । द्वितीयोभागः । [न्या० वि० १५] रु० ३-०
- १०७ शारदातिलकम् । श्रीमद्भाष्यभट्टकृतपदार्थादर्शटीकासहितम् ।
(तन्त्रशा० वि० १) रु० ५-०
- १०८ मन्त्रार्थदीपिका । म० म० श्रीशङ्करनविरचिता । (वेद० वि० ७) रु० २-०
- १०९ शब्दशक्तिप्रकाशिका । श्रीमज्जगदीशतर्कालङ्कारविनिर्मिता । श्रीकृष्णकान्त-
विद्यावागीशकृतया कृष्णकान्तीटीकया श्रीमद्भामभट्टसिद्धान्तवागीशविरचितया
रामभट्टटीकया च समलङ्कृता । न्यायाचार्य काव्यतीर्थ पं० दुण्ढिराजशास्त्रि-
कृतया छान्दोग्यपुस्तकया विषमस्थलटिप्पण्या मूलकारिकार्थेन च सहिता ।
(न्या० वि० १६) रु० ४-८
- ११० योगदर्शनम् (पातञ्जलदर्शनम्) भगवत्पतञ्जलिविरचितं, राघवाचन्द्रसरस्वतकृत-
“पातञ्जलहस्त्याख्य”टिप्पणीयुक्तया द्वादशदर्शनकाननपञ्चाननाचार्यपतिमिश्रवि-
रचितया “तत्त्ववैशारद्या”व्याख्यया भूषितेन विज्ञानसिन्धुनिमित्त “योगवात्तिक”-
समुद्भूतसितेन मधुपुरोयकापिलमठस्थस्वामिहरिहरानन्दारण्यकृतभास्वतीवृत्त्या
सहितेन भगवच्छ्रीकृष्णद्वैपायनव्यासदेवोप-“सांख्यप्रवचन” भाष्येणोद्घोषि-
तम्, प्रदेशविशेषेषु श्रीनन्माध्वसम्प्रदायाचार्य-दार्शनिकसार्वभौम-साहित्य-
दर्शनाचार्य-सत्वरत्न-न्यावरत्न-गोस्वामिदामोदरशास्त्रिणा विहितेन टिप्पण्या
“पातञ्जलप्रभा”नामिकया भूमिकया च संवलितम्, एतदीयसंशोधनसम्पादन-
कर्माकृतं च । (योगशास्त्रविभागे ३) रु० ५-०